KARL DUZMANS

LETTLAND

FÖRR OCH NU

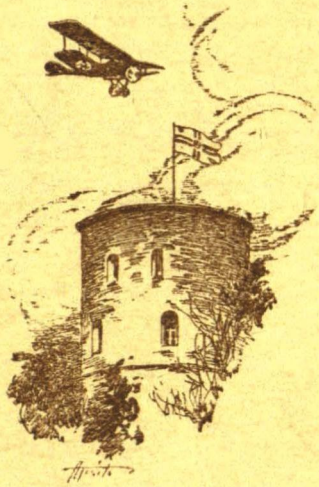

Stockholm

Ernst Wessmans Bokförlag

EUROPAS NYA STATER

LETTLAND

FÖRR OCH NU

*

LETTLAND

FÖRR OCH NU

AV

KARL DUZMANS

Lettlands representant i Nationernas Förbund

MED 76 ILLUSTRATIONER
OCH EN KARTA

Stockholm

Ernst Wessmans Bokförlag

Tryckt hos

BRÖDERNA LAGERSTRÖM

BOKTRYCKARE

STOCKHOLM

1926

TOUS DROITS RÉSERVÉS

I N N E H Å L L

Sid.

I. Lettiska statens uppkomst 7
II. Geografisk överblick 18
III. Lettlands befolkning 22
IV. Det lettiska språket och lettisk kultur 25
V. Den lettiska skönlitteraturen 44
VI. Det religiösa livet 52
VII. Statsförfattningen, administrationen och rättskipningen .. 60
VIII. Städer och hamnar 74
IX. Världskrigets och de efterföljande krigens förstörelseverk 84
X. Lettlands penningväsen och statsfinanser 87
1. Valutaförhållanden i Lettland före den lettiska rubelns införande 87
2. Valutaförhållandenas historia i Lettland efter införandet av den lettiska rubeln fram till densammas stabilisering 95
3. Finanshushållningens sanering och den lettiska rubelns stabilisering 108
4. Myntreformen och den nationella lettiska valutan på guldbasis (lats) 115
5. Finanshushållningen 124
XI. Kommunikationsväsendet 132
XII. Folkhushållningen 141
1. Industrien i allmänhet 141
2. Näringsgrenarne inom Lettlands industri 149
3. Handeln 157
4. Tullpolitik och handelsfördrag 181
5. Utlänningars rättigheter i Lettland i fråga om handel, industri och sjöfart 186
XIII. Ett strövtåg genom jordbesittningens, adelns och bondeståndets historia i Lettland 189
1. Från de feodala länsförhållandena till den adliga jordägande rätten och bondeståndets livegenskap 189
2. Utvecklingen av agrarförhållandena under det svenska väldet 197

Sid.

3. Reduktionen i Livland och dess politiska efterklang 212
4. Statlig förvaltning, rättsväsen och offentliga pålagor under den svenska tiden 224
5. Livland under ryska herraväldet från 1710 till böndernas frigivning år 1819 235
6. Bondefrigörelsen i Livland och Kurland 242

XIV. Baltiska status provincialis och det fria bondeståndet under 19:de århundradet 251
1. Baltiska provinsialrätten 251
2. Agrarförhållandenas fortsatta utveckling och den nationella rörelsen 258

XV. Agrarförfattningen före den stora agrarreformen 271
1. Den social-ekonomiska strukturen i jordförhållandena 271
2. Storgodsdriften och agrarproblemet före världskriget 277
3. Kolonisationsförsöken 284

XVI. Den stora agrarreformen 297
1. Det år 1920 förefintliga läget 297
2. Det snabba tempot i reformen 298
3. Agrarreformlagarna 300
4. Statens jordfond 301
5. Jordfondens användande 307
6. De nya jordbrukens upprättande 316
7. Den nya agrarordningens befästande och juridiska utbyggnad 320
8. Skadeståndsfrågornas reglering 325

XVII. Lettlands natursköna och historiska trakter 336
Karta över Lettland 351

I. LETTISKA STATENS UPPKOMST

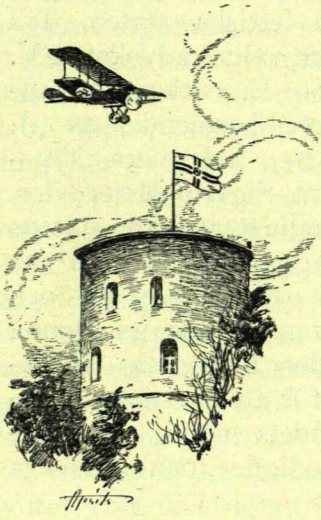

Riga slottstorn

Året 1918, födelseåret för nästan alla nya stater, vilka efter världskriget uppstått på ruinerna av de förutvarande kejsarrikena Ryssland och Österrike—Ungern, är även födelseåret för Lettland, på lettiska Latvija. Den 18 november 1918 proklamerade det lettiska nationalrådet i Riga Lettland såsom en fri och självständig stat.

Danandet av den unga lettiska staten är utomordentligt dramatiskt och rikt på historiska händelser. Uttrycket "födelse" är här tusenfaldigt på sin plats, ty den unga staten har verkligen fötts under vånda. Längre än ett år rasade frihetskrigen till värn för statens bestånd, innan den fasta grundval var lagd, varpå stabila och ordnade förhållanden kunde uppbyggas.

Kort efter den kommunistiska omvälvningen i Ryssland konstituerade sig, den 30 november 1917, i den nordlettiska staden Walk ett provisoriskt lettiskt *nationalråd,* vars medlemmar representerade de politiska partierna, centralföreningarna, centralföreningen för Rigas och Kurlands krigsflyktingar, de militäriska föreningarna, de livländska och lettgalliska provinsialråden och andra lettiska organisationer. Endast det lettiska kommunistiska partiet höll sig fjärran och ställde sig fientligt gentemot nationalrådet och mot idén om en lettisk nationalstat. Makten i Ryssland liksom även i de obesatta lettiska områdena — Kurland och Riga voro vid denna tidpunkt ockuperade av tyska trupper — befann sig redan i bolsjevikernas händer. Till följd därav var nationalrådets ställning

Sigfrid Meierovics

synnerligen svår, och det utsattes för förföljelser från sovjetmaktens sida.

Nationalrådet vidtog emellertid förberedelser för proklamerandet och grundandet av den lettiska staten. Till president valdes advokaten V. Samuels. En delegation utnämndes, bestående av J. Tschakste, sedermera statspresident, Sigfrid Meierovics, utrikesminister från statens grundläggande till den 22 augusti 1925, då han dog, och advokaten Kreizbergs. Denna delegation begav sig till utlandet för att därstädes, i nationalrådets namn, närmare utveckla idén om Lettlands självständighet och försvara densamma.

Samtidigt, den 30 november 1917, utfärdade nationalrådet en *högtidlig proklamation* beträffande den lettiska nationens politiska och statliga självbestämningsrätt med följande mål: en fri och oavhängig lettisk stat inom nationens etnografiska gränser, således inom Kurlands, Livlands och Lettgallens gränser. Härvid åberopade nationalrådet den nya idén om folkens självbestämningsrätt i allmänhet samt även den omständigheten, att den ryska demokratien, efter marsrevolutionen, flerfaldiga gånger högtidligt och officiellt proklamerat denna idé i samband med frågan om de icke-ryska folken i det förutvarande ryska kejsarriket. Denna deklaration tillställdes de utländska makterna, den ryska revolutionära demokratien, centralråden i Ukraina (Kiev) och kongressen i Kiev för det forna ryska kejsarrikets nationer.

Denna nationalrådets första session avslutades med det historiska "uppropet", som bildar ett av de märkligaste dokumenten från lettiska statens tillblivelsehistoria. Uppropet slu-

tar med dessa ord: "Letter! Det stora förlösande ordet 'folkens självbestämningsrätt' har uttalats. Vänten ej längre på någon annan befrielse! Tagen emot vad historien bjuder Eder, och gören Eder beredda att befria fäderneslandet från främmande förtryckare! Tagen fäderneslandet i egna händer, det land, som Edra fäder köpt med blod och svett, och byggen upp en stat, bättre än den, som nu går under!"

Ett skimmer av tragik ligger över detta första moment inom statsarbetet. Ur den djupaste avgrund av nationell misär kom detta upprop, som innehöll så ljusa framtidsperspektiv. I sanning: ju svartare natten är, dess klarare lysa stjärnorna! Lettiska folket var vid denna tidpunkt till en tredjedel spritt över hela Ryssland såsom krigsflyktingar från Kurland och Riga; nöd, hunger och förföljelser hotade dessa hundratusentals flyktingars existens; ena hälften av landet var ockuperad av tyska armén, i den andra hälften rasade redan den röda terrorn och alla förstörelsens makter... Nationens ledare under denna svåra tid behövde i sanning en järnvilja och en klippfast tro på folket och på rätten i världen.

Den rysk-tyska freden i Brest-Litovsk av den 3 mars 1918 syntes giva dödsstöten åt lettiska nationen samt prisgiva den åt förintelse. Enligt detta fredsfördrag skulle det lettiska riket sönderstyckas i tre delar: Kurland skulle lyda under Tyskland, Lettgallen under Ryssland, under det att Livland — liksom Estland med öarna Ösel och Dagö m. fl. — skulle ha rättighet att självt bestämma över sitt öde. Tyska trupper skulle emellertid kvarstanna därstädes på obestämd tid. Dessa bestämmelser i Brestfördraget påminna i mångt och mycket om Polens uppdelning på 1700-talet. Det var den skillnaden, att nu var det den lettiska nationen, som var utsedd till offer. Denna fruktansvärda fara avlägsnades sedermera genom Versailles-fördraget, vilket ju upphävde Brest-Litovskfördragets giltighet.

Det lettiska nationalrådet protesterade under sessionen i Petrograd i slutet av januari 1918 inför hela världen mot det planerade sönderstyckandet av den lettiska statskroppen och proklamerade det lettiska landets integritet såsom varande den enda följdriktiga konsekvensen av folkens självbestämnings-

rätt. Likaledes protesterade nationalrådet mot vilseledandet av folkviljan genom det inflytande, som den tyska ockupationsmakten utövade i Lettland. I februari 1918 besattes även Livland och Lettgallen av de tyska trupperna, vilka därvid i norr utvidgade sin ockupationszon ända till Pleskau.

Tysklands planer i Balticum gingo ut på bildandet av ett hertigdöme Kurland i personalunion med Preussen och av en halvsuverän baltisk stat, bestående av Livland och Estland med tillhörande öar, likaledes under tysk överhöghet. Lettgallen skulle, såsom redan nämnts, återfalla till Ryssland. Vilket öde som under sådana förhållanden skulle drabbat det lettiska folket visar den tyska kolonisationspolitiken i Kurland, vilken inleddes med den av Hindenburg den 17 juni 1918 utfärdade "agrarförordningen". Genom denna förordning stiftades en tysk kolonisationsförening, kallad "Kurland". Till denna förening utlämnades en tredjedel av den jord, som tillhörde de adliga godsen i Kurland. Redan sommaren 1917 hade den kurländska adeln frivilligt genom ett lantdagsbeslut erbjudit denna jordareal för kolonisationsändamål till 1914 års genomsnittspriser. Vidare erhöll denna förening förköpsrätt till alla fastigheter på landet intill år 1948. Alla frågor och tvister beträffande kolonisering och priser skulle avgöras av en särskild, av tyska regeringen avhängig kommission. Genom denna Hindenburgförordning upphävdes på 30 år den baltiska privaträtten beträffande köp och försäljning av lantegendomar. Syftemålet var att försvaga de lettiska jordbrukarna och systematiskt undantränga dem från deras egendomar för att i Kurland skaffa plats åt de tyska kolonisterna. Man hade exempelvis enbart i Kurland räknat med en tysk koloni, omfattande ända upp till 2,700,000 tyskar. Samma politik skulle även med tiden komma till användning i Livland och Estland. Det lettiska bondeståndets undergång hade efter ett antal decennier varit så gott som säker. Hela Balticum skulle förvandlas till ett tyskt land, ett mål, som den alltyska pressen under världskriget ej alls gjorde någon hemlighet av.

Denna kortfattade historiska överblick bör man ha i minnet, då det längre fram blir fråga om agrarväsendet och den lettiska agrarreformen.

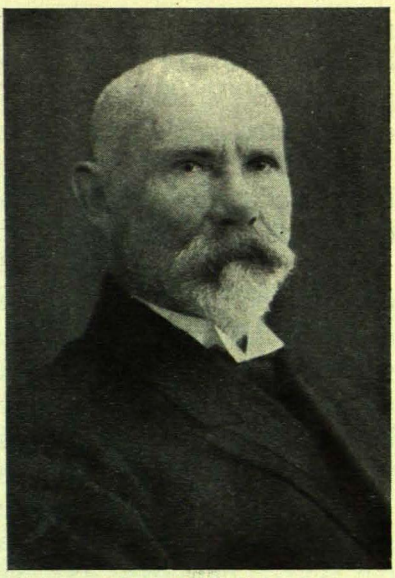

Statspresidenten Jánis Tschakste

Under tiden fortsatte den gigantiska brottningen på västfronten. Utgången av denna väldiga kraftmätning blev bestämmande även för Lettlands öde. Genom de allierades seger, i november 1918, skapades förutsättningarna för förverkligandet av det lettiska folkets frihet och för grundandet av en självständig lettisk stat. Ententemakterna hade redan i början av år 1918 betygat sina sympatier för de lettiska strävandena och hade givit löfte om hjälp. Den 11 november 1918 skrev engelska utrikesministern Lord Balfour helt officiellt till representanten för det lettiska nationalrådet i London Sigfrid Meierovics, att den brittiska regeringen erkände det lettiska nationalrådet såsom en oavhängig institution och Meierovics såsom diplomatisk representant för Lettlands dåvarande regering.

Tysklands nederlag i november minskade ockupationstrycket i Lettland. Den tyska ockupationsmakten insåg, att den tyska politiken misslyckats även i Balticum, och förberedelser träffades för truppernas avtåg. Det lettiska nationalrådet sammanträdde nu i Riga och förenade sig med det s. k. demokratiska blocket därstädes. I detta kompletterade skick förklarade det sig utgöra Lettlands tillfälliga parlament, proklamerade den 18 november 1918 Lettland som en fri och oavhängig stat samt utnämnde en provisorisk regering. Till Lettlands första ministerpresident utnämndes Karl Ulmanis, bondepartiets ledare. Den provisoriska regeringen, bestående av tolv statsråd, var alltigenom borgerlig, en koalitionsregering av samtliga borgerliga partier, som utgjorde $^4/_5$ av nationalrådet. Inkallandet av en nationalförsamling blev en av denna rege-

rings uppgifter. Till nationalrådets president valdes den ovan omnämnde *Jánis Tschakste,* vilken samtidigt fungerade som provisoriskt statsöverhuvud. Nationalrådet förklarade sig såsom bärare av den högsta suveräna makten i landet.

Till följd av världskriget, den ryska omvälvningen och den tyska ockupationen var landet utsuget, härjat och utan all organisation. Även under normala förhållanden skulle det ha varit en jätteuppgift att uppbygga en stat på så bristfällig grund. Den provisoriska regeringen hade inga som helst hjälpmedel till sitt förfogande. Utan penningmedel, utan armé, utan vapen, utan administrativa myndigheter, utan verklig makt — denna innehades i realiteten av de tyska ockupationsmyndigheterna — måste den börja sitt verk. Därtill sällade sig faran av en hotande bolsjevikinvasion från Ryssland.

Enligt det den 11 november 1918 ingångna vapenstilleståndsfördraget hade Tyskland förpliktat sig att vid ostfronten skydda den linje, intill vilken det ockuperat det s. k. "Ostgebiet", och skulle detta ske till en av Ententen fastställd tidpunkt. Emellertid uppfyllde Tyskland ej dessa betingelser. Dels saknades härtill förmågan, dels den goda viljan. I Baltikum var nog bristen på god vilja förhärskande. Den ena staden efter den andra i Lettland överlämnade tyskarna frivilligt och till och med under förbrödringsscener till bolsjevikerna, vilka ryckte fram österifrån och slöto en allt trängre krets omkring Riga. Regeringen kunde till motvärn i hast utrusta endast några få kompanier. De vapen, som den tyska härsmakten systematiskt förvägrat de lettiska formationerna, föllo i bolsjevikernas händer jämte stora förråd av tysk ammunition.

Vid årsskiftet 1918/1919 blev det uppenbart, att regeringen ej längre kunde hålla Riga. Den drog sig tillbaka till Kurland, åtföljd av några få kompanier. Den 3 januari 1919 intågade bolsjevikerna i Riga, där de proklamerade ett rött "Sovjet-Lettland". — Snart därefter föllo även Mitau och några andra kurländska städer i bolsjevikernas våld. Den nationella regeringen förskansade sig i yttersta hörnet av sydvästra Kurland och tog sitt säte i Libau. Härifrån inledde den en förtvivlad kamp mot den röda vågen. Floden Venta i sydvästra Kurland var skiljolinjen, där denna våg äntligen hejdades.

Genom frivilliga trupper och mobilisering i Syd-Kurland lyckades det att utvidga den nationella hären. Tyskbalterna hade skapat ett särskilt tyskt lantvärn, vilket dock, som vi längre fram skola få se, strävade efter helt andra mål. Även tyska truppförband under greve von der Goltz togo nu äntligen del i striden mot bolsjevikerna — av den orsaken att Ostpreussen började hotas av dessa. I mitten av april 1919 var största delen av Kurland rensat från bolsjevikerna.

Men då kom den av greve von der Goltz stödda tysk-baltiska sammansvärjningen mot lettiska regeringen till utbrott, och befrielsearbetet lamslogs så gott som fullständigt under flera månaders tid. Under medverkan av det tysk-baltiska lantvärnet och de rikstyska trupperna under von der Goltz' befäl störtades den provisoriska lettiska regeringen i Libau den 16 april 1919. De lettiska truppförbanden voro vid fronten och kunde ej hindrande träda emellan. Regeringen fann skydd på de i Libaus hamn liggande engelska krigsfartygen.

Den störtade regeringen förmanade fronttrupperna att fullfölja kampen mot bolsjevikerna och att ej medverka till ett borgarkrig bakom fronten. Den 22 maj 1919 befriades Riga från bolsjevikväldet. Befolkningen både i staden och på landet hade lidit fruktansvärt under den röda terrorn. Många hade mördats, många dött av svält, och en del hade vid återtåget släpats med som gisslan.

Lantbefolkningen i hela Livland var efter Rigas befrielse i uppror mot bolsjevikväldet. Irreguljära trupper, "den gröna armén", — den hade formerats i skogarna — kommo den reguljära armén till hjälp.

I norra Lettland hade en annan reguljär armé bildats, vilken började befrielsearbetet i norr i samarbete med esterna.

Det var mot denna lettisk-estniska nordarmé och icke mot bolsjevikerna som de rikstyska trupperna samt det tysk-baltiska inhemska lantvärnet nu begåvo sig från Riga. I ett blodigt slag den 22 juni 1919 vid Césis-Rauna (Wenden-Ronneburg) i norra Livland slogos tyskarna av den lettisk-estniska nordarmén och grepo till en panikartad flykt, som sträckte sig till och bortom Riga.

Härefter undertecknades den 3 juli 1919 i Strasdumuisha

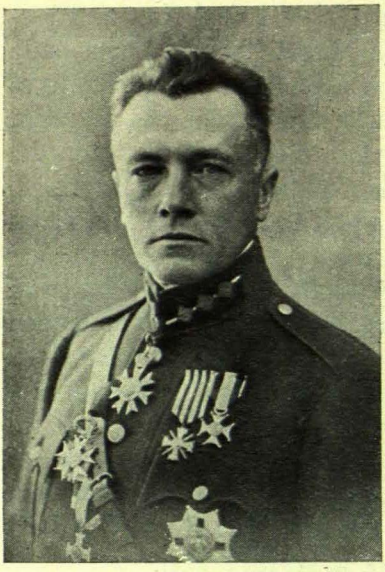

General Balodis

vid Riga det lettisk-tyska vapenstilleståndet. Då de tyska trupperna visat sig ej ha för avsikt att allvarligt kämpa mot bolsjevikerna utan uppenbart fullföljde helt andra mål, nämligen tillintetgörelsen av den lettiska — liksom även den estniska — staten för att i stället bilda en tyskt regerad "Baltisk stat", så uppställdes från lettiskt håll den fordran, att tyskarna skulle utrymma landet och draga sig tillbaka till Tyskland. Genom detta vapenstillestånd förpliktade sig också det tyska kommandot härtill.

Den 7 juli 1919 intågade den lettiska nordarmén i Riga, varifrån tysk-balterna flydde i skaror. Den provisoriska regeringen var nu åter herre över situationen och återvände till Riga. I Libau företog man under högtidliga former avlägsnandet av Wilhelm den andres och Hindenburgs statyer. Det inhemska tysk-baltiska lantvärnet avväpnades för någon tid, ombildades därefter och skickades mot bolsjevikerna.

Först nu, efter stor tidsförlust, kunde den lettiska nationalarmén återupptaga sin avbrutna kamp mot bolsjevikerna och återvände till den röda fronten, alldenstund bolsjevikerna fortfarande höllo en tredjedel av landet, Lettgallen, ockuperad. Befrielsekriget fortsattes under ledning av den populäre fältherren, översten, sedermera generalen *Balodis*.

De tyska rikstrupperna uppfyllde emellertid ej de i vapenstilleståndet den 3 juli stipulerade villkoren utan kvarstannade i Syd-Kurland med huvudsäte i Mitau samt drogo oavbrutet till sig förstärkningar från Tyskland. Härifrån utgick nu en ny sammansvärjning mot lettiska staten, vari även en del av den tysk-baltiska adeln deltog. Kurland terroriserades och utplundrades. Den 8 oktober 1919 började de rikstyska trup-

perna under befäl av en rysk äventyrare Bermondt-Avaloff sitt angrepp mot den lettiska demarkationslinjen mellan Mitau och Riga. Det blev en strid på liv och död. Den tysk-ryska hären, vida överlägsen den lettiska i numeriskt och tekniskt hänseende, belägrade och bombarderade Riga. Belägringen varade över en månad och krävde många människoliv samt orsakade oerhörda materiella förluster. Med tillhjälp av det fransk-engelska flottartilleriet bröts slutligen den tysk-ryska

Truppreuy i Riga

kraften vid Riga den 10 november 1919. Striden om Mitau och Kurland rasade dock ännu en månad. De tyska trupperna blevo för andra gången definitivt slagna och flydde, efterlämnande ett rikt krigsbyte. I slutet av november 1919 var äntligen hela Kurland befriat.

Härdad genom de under ett år oavbrutet pågående striderna mot tyskar och bolsjeviker, förstärkt genom ett stort krigsbyte, genom vapensändningar från England och Frankrike och genom nya mobiliseringar, företedde nu den lettiska nationalarmén en ansenlig stridsmakt. Redan den 3 januari 1920 började den i samverkan med polska truppavdelningar en kombinerad offensiv mot bolsjeviktrupperna i östra Lettland för

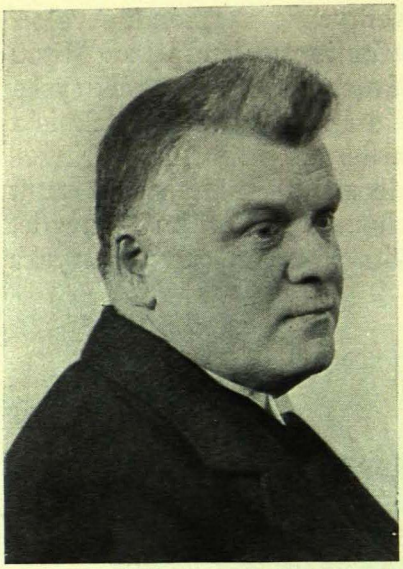

Ministerpresidenten Karl Ulmanis

att befria även Lettgallen. I slutet av januari 1920 var Lettgallen rensat från den röda armén. Hela Lettland var nu fritt. Tack vare arméns och hela befolkningens sagolika hjältebragder var frihetskrigens heroiska era nu segerrikt avslutad. Den 1 februari 1920 slöts vapenstillestånd med Sovjet-Ryssland, och i mars inleddes fredsunderhandlingar. Den 11 augusti 1920 undertecknades i Riga fredsfördraget mellan Lettland och Sovjet-Ryssland. Denna makt erkände Lettlands oavhängighet och därmed landets avskiljande från Ryssland.

Den 15 juli 1920 träffades i Berlin även med Tyskland en överenskommelse, varigenom de i november 1919 till följd av Bermondtkriget avbrutna diplomatiska förbindelserna mellan Tyskland och Lettland återupptogos och skadeståndsfrågor reglerades.

Den 1 april 1920 sammanträdde den lettiska nationalförsamlingen, åt vilken nationalrådet överlämnade sina fullmakter. Första aktionen var en högtidlig bekräftelse på Lettlands oavhängighet och ett tack till nationalrådet, till nationalarmén och den provisoriska regeringen för det fulländade verket av landets befrielse. En regelrätt regering utnämndes nu med samma ministerpresident i spetsen som förut, nämligen Karl Ulmanis. Statspresidentens funktioner övertogos av nationalförsamlingens talman Jánis Tschakste. Nationalförsamlingens förnämsta uppgifter voro: statsförfattningen och den stora agrarreformen, vartill vi längre fram skola återkomma. Efter slutat värv upplöstes nationalförsamlingen sommaren 1922. och den 7 november s. å. sammanträdde det första ordinarie

parlamentet (saeima). Saeiman valde nu, i överensstämmelse med den nya författningen, en statspresident. Härtill utsågs samma Jánis Tschakste, som dittills fungerat såsom nationalrådets och nationalförsamlingens talman.

Den 26 januari 1921 erkände de allierades Högsta Råd i Paris Lettland de jure såsom en oavhängig stat. Samma dag kom också de jure-erkännandet från Polen och Finland. Snart följde erkännande från olika stater inom den civiliserade världen. De skandinaviska staterna förklarade sitt erkännande samtidigt den 4 februari 1921. Estland, Lettland och Litauen hade redan i början av sin statliga existens erkänt varandra. Den 27 juli 1922 följde Amerika exemplet. Ryssland hade givit sitt erkännande redan i fredsfördraget av den 11 augusti 1920.

Den 22 september 1921 upptogs Lettland såsom medlem i Nationernas förbund.

II. GEOGRAFISK ÖVERBLICK

Lettland är beläget i Norra Europa vid östra kusten av Östersjön längs båda stränderna av Rigaviken och floden Daugava (Düna) mellan 55°40′30″ och 58°5′22″ nordlig bredd, 20°58′4″ och 28°14′30″ östlig längd.

Den lettiska statens territorium omfattar hela det av letterna bebodda etnografiskt lettiska området, och Lettland är således en nationalstat. Den består av 3 provinser, som kunna anses historiska: Kurland (sydvästra Lettland), Livland (nordvästra Lettland) och Lettgallen (östra Lettland) — på lettiska: Kurzeme, Vidzeme och Latgale. Under senare tiden har emellertid Kurland uppdelats i Kurland och Semgallen (Kurzeme och Semgale). Sålunda är provinsindelningen för närvarande egentligen följande: Kurland, Semgallen, Livland och Lettgallen.

Under det ryska herraväldet betecknades med "Livland" gouvernementet Livland, vilket hade en areal av 45.517,3 kvkm. och bestod av en estnisk (nordlig) och en lettisk (sydlig) del. Vid grundandet av de självständiga staterna Lettland och Estland slopades det gamla "gouvernementet". Den nordliga delen — 22.702,8 kvkm. — införlivades med Estland, den sydliga delen — 22.814,5 kvkm. — tillföll Lettland och behöll det historiska namnet Livland. Under namnet Livland härovan förstås följaktligen den sydliga, lettiska hälften av det forna gouvernementet Livland.

Lettgallen omfattar 3 kretsar, Daugavpils (Dünaburg, Dwinsk), Rézekne (Rositten, Rjeshitza) och Ludze (Lutzin), av det forna ryska gouvernementet Witebsk.

Nuvarande Lettland tillsammans med nuvarande Estland kallades under den svenska och ryska tiden "Östersjöprovinserna". Under det svenska herraväldet fick det egentliga Estland och Livland ofta kollektivnamnet Livland. Gå vi tillbaka i historien före den Livonska Ordensstatens undergång år

1561, så visar det sig, att det är denna Ordensstats länder, som numera utgöra Lettlands och Estlands territorium. Dessa länders underkuvade urbefolkning — letterna och esterna — vilka under tiden ej ha haft något att bestämma över landets öde, ha nu återinsatts i sina urgamla rättigheter och ha blivit statliga nationer. Judex ergo quum sedebit, quidquid latet adparebit...

Genom gränsregleringar med grannstaterna ha visserligen smärre förändringar uppkommit, men dessa äro så pass obetydliga, att de ej i någon nämnvärd mån rubba ovanstående framställning.

Gränsregleringen mellan Lettland och dess grannar är numera slutförd, och landets gränser äro definitivt fastställda. Lettlands gränslinje i sin helhet är 1.690 kilometer. I väster och delvis i norr, nämligen längs norra Kurland, har Lettland såsom gräns Östersjön och Rigaviken — allt som allt på en sträcka av 494 km. (29,2 % av hela gränslinjen). Fastlandsgränser har Lettland mot fyra grannstater: i norr mot Estland — 347 km.; i öster mot Ryssland — 269 km.; i sydost mot Polen — 93 km.; och i söder mot Litauen — 487 km. Gränsen mot Polen är den nordvästra sträckan av den polska "korridoren", som skiljer Litauen från Ryssland. Gränsen mot Litauen sammanfaller — frånsett obetydliga regleringar — med den forna administrativa gränsen mellan gouvernementen Kurland och Kovno.

Fram till år 1924 var Lettland indelat i 17 historiska kretsar:

Kurland. (Kretsar)	
Liepaja (Libau)	2.072,8 km²
Aizpute	2.513,3 „
Kuldiga	3.272,1 „
Ventspils (Windau)	3.136,8 „
Talsi	3.213,5 „
Kurland	14.208,5 km²

Livland (Kretsar)	
Riga	6.223,2 km²
Césis (Wenden)	5.637,5 „
Valmiera	4.937,6 „
Valka	6.016,2 „
Livland	22.814,5 km²

Semgallen. (Kretsar)	
Tukums	2.280,9 km²
Jelgava (Mitau)	2.882,2 „
Bauska	2.245,3 „
Jaunjelgava	3.487,1 „
Ilukste	2.282,6 „
Semgallen	13.178,1 km²

Lettgallen. (Kretsar)	
Daugavpils (Dünaburg)	4.810,2 km²
Rézekne	4.232,3 „
Ludze	6.547,8 „
Lettgallen	15.590,3 km²

Den historiskt framvuxna kretsindelningen hade uppkommit under främmande regeringars synvinkel. Den har visat sig opraktisk, sedan landet nu

blivit en självständig statsbildning. Tre av kretsarne ville man ha mindre (Césis, Valka och Ludze); många områden voro belägna alltför långt från kretsstaden. Två nya kretsar, Madona i Livland och Jaunlatgale (Nylettgallen) i Lettgallen, tillkommo år 1924 huvudsakligen på bekostnad av kretsarne Césis, Valka och Ludze. Lettland är sålunda sedan år 1924 indelad i 19 kretsar. Kretsen Jaunlatgale omfattar nu $^2/_3$ av kretsen Ludzes forna område, kretsen Madona omfattar c:a $^1/_5$ av kretsen Valkas samt $^1/_3$ av kretsen Césis' förra område.

Hela Lettland omfattar således 65.791.4 kvadratkilometer, insjöarna inberäknade. Avståndet mellan de yttersta västra och östra spetsarna — Liepaja (Libau) och Zilupe vid ryska gränsen — är 442 km. luftlinjen. Det blir således ungefär samma avstånd som från Riga till Stockholm, från Wien till Leipzig, från Berlin till Köpenhamn.

Nedanstående tabell utvisar emellertid, att man kan beteckna Lettland som en medelstor stat.

En del stater i Europa efter Versailles-freden.

Tjeckoslovakien	140.394 km²	Estland	47.549 km²
Bulgarien	103.146 „	Albanien	45.000 „
Ungern	92.916 „	Danmark	43.017 „
Portugal	88.740 „	Schweiz	41.298 „
Österrike	83.833 „	Holland	34.201 „
Lettland	65.791 „	Belgien	30.441 „
Litauen	56.257 „		

Före världskriget funnos i Europa 25 suveräna stater och av dessa voro 11 mindre än det nuvarande Lettland.

De grundläggande och minsta enheterna inom självförvaltningen och lokaladministrationen äro *landskommunerna* (pagasti, jfr det gammalromerska "pagus"). I hela landet finnas 510 landskommuner med en genomsnittsareal av 124 km² och ett invånareantal av i genomsnitt 2—3.000. In concreto variera landskommunernas storlek rätt betydligt. Dessa kommuner ha i regel en hög ålder, och flera ha existerat sedan århundraden tillbaka. Flera landskommuner gruppera sig vanligen kring en gemensam kyrka och bilda sålunda en församling (draudze). Församlingarna spela emellertid ej längre någon administrativ roll. Före kriget utövade däremot 64 liv-

ländska församlingar en viss självförvaltningsfunktion. I provinsen Lettgallen, där på sin tid det ryska inflytandet gjorde sig starkare gällande och där landskommunerna äro mycket större än i det övriga Lettland (ibland med ända upp till 10—20.000, i genomsnitt 7.000 invånare) existera ännu mindre administrativa enheter än landskommunerna, nämligen de s. k. "novadi", 2—3 i en kommun. Dessa har man dock fråntagit rättigheten att utöva kommunal rättskipning.

Före lettiska landets erövring genom tyska svärdsriddarorden (fratres militiae Christi) i 13:de århundradet levde de lettiska stammarna förenade och i en viss kontakt med varandra samt i nära beröring med liverna. Under ordensherraväldet i det gamla Livonien levde lettiska folket likaledes under en och samma överhöghet. Vid ordensstatens undergång år 1561 söndrades det lettiska folket för första gången under dess historia. Kurland och Semgallen bildade ett samma namn bärande hertigdöme. Det ursprungligen hithörande biskopsstiftet Pilten blev ett självständigt hertigdöme en miniature. Lettgallen och Livland införlivades med Polen såsom dess provinser. I början av 1600-talet kom Livland under svenskt herravälde och år 1710 under ryskt, då däremot det övriga lettiska landets status förblev oförändrad. Efter Polens första delning år 1772 kom också Lettgallen under Ryssland, och år 1795, då den kurländske hertigen nedlade sin krona, fingo Kurland och Semgallen underkasta sig Ryssland. Samma öde träffade "hertigdömet" Pilten. Från denna tidpunkt — år 1795 — var lettiska folket ånyo under en och samma överhöghet, denna gång under rysk, och förblev så till Rysslands sammanbrott år 1917. Det ryska herraväldet i lettiska landet har således ej alls varit så enhetligt och så långvarigt: i Livland 207 år, i Lettgallen 145 år och i Kurland och Semgallen endast 122 år.

Den sista faran, nämligen uppdelning och sönderslitande i överensstämmelse med det Brest-Litovska fördraget, har lyckligen avvärjts. Med grundandet av ett oavhängigt Lettland har det främmande herraväldet nått sitt slut. Man är herre i sitt eget hus, och nationen har återfunnit sin enhet i form av en suverän nationalstat.

III. LETTLANDS BEFOLKNING

Invånareantalet i Lettland uppgår till nära 2 miljoner (före världskriget 2.522.000). Genom världskriget, senare krig och oroligheter har således landet förlorat mera än en femtedel av sin befolkning. För närvarande blir det 30 invånare på 1 km² (före kriget 39). Under de sista 50 åren före världskriget hade invånareantalet i Lettland fördubblats: år 1863 — 1.241.000 och år 1914 — 2.552.000. Dessa siffror belysa landets möjligheter och visa ett framtidsperspektiv, för den händelse det förunnas landet att leva under fredliga förhållanden. Före kriget utgjorde stadsbefolkningen 40,3 % av hela befolkningen, för närvarande däremot blott c:a 25 %, en konsekvens av Rigaindustriens bortförande till Ryssland år 1915 samt även en följd av den stora agrarreformen, varigenom många tusental små och medelstora lantbruk uppstått.

Under 12:te århundradet, kort före landets erövring genom tyskarna, bebodde letterna nästan hela området av det nuvarande Lettland, varjämte liver, en finsk folkstam, funnos i västra delen av nuvarande kretsarna Riga och Valmiera och vid Kurlands norra kust samt en del ester i norra delen av kretsen Valmiera och Valka. Under tidernas lopp trängdes esterna norrut, varemot liverna uppgingo i letterna och så småningom reducerades till en ringa återstod av den forna stammen. Den största lettiska stammen bildade *lettgallerna* (latgaliesi, latgali), av vilka lettiska folket fått sitt namn (latviesi, resp. latvji). Under 13:de århundradet förstod man under Lettland — Latvija (på latin Lettia eller Lettonia) blott det av lettgallerna bebodda området: Lettgallen och sydöstra Livland. Det latinska "Lettia" kom i bruk genom de tyska invandrarna i 12:te århundradet. Denna beteckning hade de övertagit från liverna, med vilka de först kommo i beröring och vilka givit namnet "letti" åt letterna. Ännu i våra dagar ha för övrigt esterna samma beteckning på letterna. Om de

övriga tre med letterna nära besläktade baltiska stammarna under nämnda tid: seler (séli), semgaller (zemgali) och kurer (kursi), se längre fram i avsnittet "Det lettiska språket och lettisk kultur". Av kurerna har Kurland fått sitt namn, liksom Livland av liverna och Semgallen av semgallerna. De fyra lettiska stammarna konsoliderade sig till ett enhetligt lettiskt folk, och liverna uppgingo i dem. Letterna utgjorde i forna

Bondflickor i nationaldräkt

tider, liksom i våra dagar, det vida övervägande antalet av Lettlands befolkning. Främlingarna kommo först senare. Under 12:te århundradet dyka tyska invandrare upp i landet och uppträda snart som erövrare. Vid tidpunkten för det polska herraväldet — från 16:de århundradet — kommo polackerna, åtföljda av judarna. Till följd av de universella judeförföljelserna år 1349 hade Polen och Litauen översvämmats av judar. Till ett mera betydande antal ha judarna emellertid först un-

der de sista 150 åren bosatt sig i Lettland. I slutet av 19:de århundradet kom den ryska invandringen, som delvis var en följd av russifieringspolitiken. Så uppstodo de främmande elementen i Lettland, vilka för närvarande utgöra c:a 26 % av befolkningen, under det att c:a 74 % av hela befolkningen äro letter. De viktigaste av de icke lettiska minoriteterna i landet äro tyskarna (c:a 4 %), ryssarna (c:a 13 %), varav omkring hälften är vitrutener och resten storryssar, samt judarna (c:a 6 %). Återstoden utgöres av polacker, litauer och en del andra nationer. Ett försvinnande litet antal tyskar bor utanför de stora städerna. Judarna leva naturligtvis nästan uteslutande i städerna. 95 % av Livlands, Kurlands och Semgallens lantbefolkning äro letter. I Lettgallen, där huvudmassan av de judiska och ryska minoriteterna slagit sig ner, äro blott ⅔ av befolkningen letter.

IV. DET LETTISKA SPRÅKET OCH LETTISK KULTUR

Lettiska språket hör till den *baltiska* språkgrenen på den indo-europeiska språkstammen. Näst litauiskan anses det lettiska språket av forskare såsom ett av de äldsta bland Europas levande språk. Bredvid indo-iranska, italienska, grekiska, keltiska, germanska, slaviska, romanska o. a. språkgrenar är den baltiska en fullständigt självständig gren i den indo-europeiska språkfamiljen. Säkerligen har den påverkats av grannarna i öster och väster — slaviska och germanska språken — liksom den själv haft inflytande på dessa, men därigenom har den varken blivit slavisk eller germansk. Den baltiska språklinjen uppvisar i våra dagar endast två levande språk: *lettiska* och *litauiska* språken. Således äro letterna och litauerna brödrafolk, exempelvis såsom svenskar och danskar, eller som ester och finnar.

Letter och litauer äro de enda kvarlevande representanterna för den folkstam, som en gång avsöndrade sig såsom det *baltiska urfolket*. Det har funnits en tid, då det levde ett enhetligt baltiskt folk (balterna), som talade ett gemensamt baltiskt språk (baltiskan). Detta folk hade avsöndrat sig från det indo-europeiska, det ariska urfolket. Man har numera övergivit den uppfattningen, att urhemmet för det indo-europeiska urfolket vore att söka i Asien (Persien, Turkestan eller Indien), utan förlägger man det till Europa, närmast Mellaneuropa. Språkforskarne söka därför nu också det baltiska urfolkets vagga i Europa. Det är språkvetenskapen, som lämnar de äldsta källorna för denna forskning, då skriftliga urkunder först påträffas hos Ptolomæus och hos Tacitus.

Hos en av de främste forskarne i Europa på detta område, den lettiske professorn Peter Schmidts i Riga, hämta vi följande slutsatser rörande detta problem. Språkvetenskapen lär oss, att det baltiska urfolket, vars existens som folk är påvisad ha ägt bestånd redan lång tid före Kristi födelse, kände till jord-

bruk och boskapsskötsel redan vid sitt första framträdande. Sin kultur hade de fört med sig från den stora indo-europeiska folkstammen. Som arv därifrån finna vi kulturväxterna korn, vete, lin, den urgamla hirsen (sura eller sora — proso), åkerbrukredskap såsom plogen jämte andra redskap (plog på lettiska arklis, lat. aratrum; det lettiska "arajs" betyder "åkerbrukare"; man jämföre också "arierna", det "ariska" folket). De kände även de tidigare husdjuren: hunden, kon, fåret, geten, hästen och svinet. Senare ökades kulturväxterna med råg, havre, hampa. Biodlingen synes vara något egenartat för de baltiska och de slaviska folkstammarne, ty det ariska urfolket hade ej lärt sig biodling. Arierna kände till boningshus, med tak och dörrar, hos balterna träffar man därtill på fönster. Vi finna sålunda, att det enhetliga baltiska folket redan nått ett sådant kulturstadium, som är karakteristiskt för ett bofast folk, vilket känner åkerbruk, boskapsskötsel och biodling och som bygger fasta bostäder.

Det är nu av intresse att söka fastställa, var detta baltiska folk haft sin hemort och sitt ursprungliga odlingsområde. Språkforskarne vilja, som redan anmärkts, ej längre höra talas om Indien och Turkestan, och de godkänna ej heller Italien härför. Att det baltiska folket skulle haft prioritet till Östersjöns kustländer, Balticum, hava även de ursprungliga företrädarne av denna åsikt, såsom Bezzenberger, övergivit. De nyaste forskningarne ge skäl för den åsikten, att *finnarne* innehaft prioriteten till baltiska kusten (öster om Östersjön). Under tiden före vår tideräkning levde enligt denna teori lappar i nuvarande Finland, medan finnarne hade sina boplatser på området söder om Finska viken och Ladogasjön, däribland också i det nuvarande Estland och Lettland. *Baltfolket* åter levde vid denna avlägsna tid i nuvarande Ostpreussen, norra Polen och Litauen. Till grannar hade balterna i sydost slaverna, i väster goterna och i norr folkstammar av finsk ras, bland dessa också liverna. Vid början av den kristna tideräkningen talade balterna ännu ett gemensamt baltiskt språk. Omkring 3:dje århundradet efter Kristi födelse påträffa vi redan *preussarne* som ett avsöndrat baltiskt folk med eget språk. De bebodde nuvarande Ostpreussen och Väst-

litauen. Detta folk försvann helt och hållet under 17:de århundradet, absorberat och utrotat av tyskarne. Även andra folkstammar hade avskilt sig från balternas huvudstam, men dessa ha icke lämnat några verkliga spår efter sig (sudener, jadzwinger bl. a.).

Arkeologien har påvisat, att ända till 7:de århundradet efter Kristus nuvarande Lettland faktiskt bibehållit sig på stenålderns kulturnivå med blott få antydningar till järnredskap. Enhetligheten i dessa belägg tolkar man så, att här levat ett samhörigt folk och att det varit ett folk av finsk ras.

Men de arkeologiska forskningarne påvisa också, att här under 8:de århundradet inträtt en *revolution*. Landet måste vid den tiden ha varit mycket tätare befolkat än tidigare. Det är redan åkerbruket, som ger grundtonen åt folkhushållet. Väl bearbetade metallredskap och vapen, väl utförda vävnader av ylle och linne träda nu fram jämte andra alster av en förhållandevis hög kulturnivå. Kan man då antaga, att samma befolkning helt plötsligt tilltagit starkt i antal och lika plötsligt gjort ett stort språng upp i ett högre liggande kulturläge och i en annan hushållning? En dylik förändring kunde man svårligen förstå eller förklara. Det är vida naturligare att antaga, att ett *annat folk* med högre kultur och annan folkhushållning under 8:de århundradet efter Kristus fattat fast fot i nuvarande Lettland. Bosättningen får anses som en följd av framgångsrik erövring. Detta folk eller dessa stammar av ett folkslag böra ha varit *förfäderna till de nuvarande letterna,* vilka vid den tiden avsöndrat sig från den baltiska folkstammen. Man antager, att det just varit under 8:de århundradet som *letterna språkligt och geopolitiskt skiljt sig från litauerna.* Från denna tid bestå de två brödraspråken lettiskan och litauiskan. Språkforskarne framhålla, att den finska påverkningen på det lettiska språket är ett av de huvudsärmärken, som skilja detta språk från det litauiska språket. Man finner däri ett stöd för ovanstående hypotes.

Men det var visst inte något enhetligt folk, som under 8:de århundradet efter Kristus tog nuvarande Kurland, Livland och Lettgallen i besittning. Det var fastmera olika stammar, vilka till en del utgöra den historiska kärnan för de nuva-

rande letterna, till en del stodo mitt emellan letter och litauer. Nyaste specialforskningar påvisa följande lettiska eller lettliknande stammar, som vid den tiden befolkade det nämnda området: kurerna (lett. "kursi", lat. "curones"), semgallerna

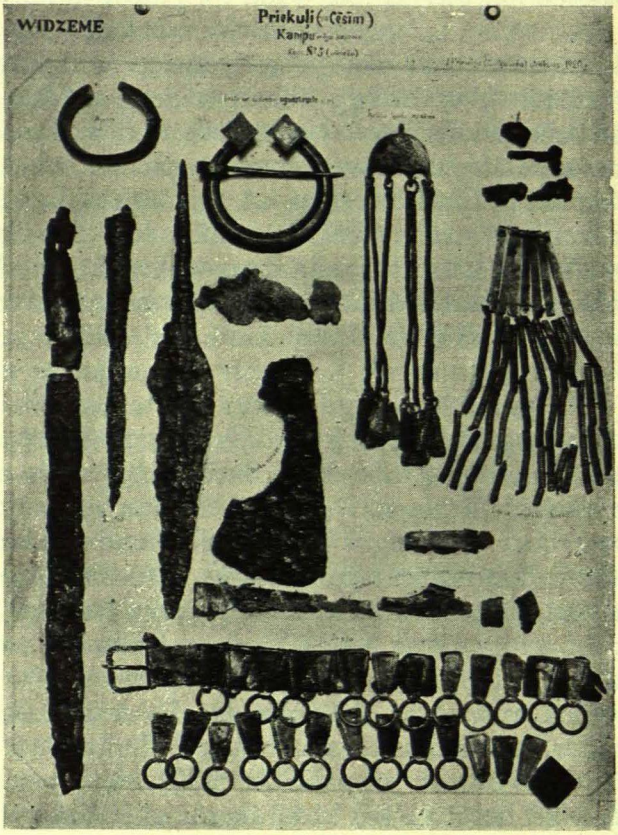

Arkeologiska fynd i en grav nära Priekuli (3:dje århundradet).

(lett. "zemgali", lat. "semigalli"), selerna (lett. "séli", lat. "selones") och lettgallerna (lett. "latgali", "letgali", lat. "lettones"). Men i landet levde också fortfarande liverna av finsk härkomst. De ha väl under de följande århundradena uppgått

i letterna, men ännu leva i Lettland flera tusen liver, vilka också förmått bevara sitt språk. Deras utbredning nu är att söka vid nordkurländska kusten.

Lettisk flicka i nationaldräkt

Kurerna, semgallerna och selerna bodde i Kurland (Curonia), vartill vid den tiden också delar av nuvarande Litauen och Ostpreussen hörde. De utgjordes av *baltiska folkslag,* vilkas språk stod lettiskan mycket nära. Ärkebiskop Rimbert av Bremen (865—888) berättar i sin "Vita Anskarii", att kurerna under 9:de århundradet frigjort sig från svenskt herravälde och senare fört en blodig strid med den svenske konung Olof. Under 17:de århundradet hade redan samtliga kurer uppgått i letterna. Men det kuriska inflytandet gör sig än i dag märkbart i den i Kurland talade lettiskan. Kurer anträffas ännu i Memelområdet. Selerna och semgallerna förde under lång tid, c:a 100 år, strid med de tyska erövrarna. De blevo till slut så decimerade, att de snart försvunno som ett särskilt folkslag. Kvarlevorna gingo upp i letter och litauer. Det forna området för seler och semgaller koloniserades av letterna. Lettgallerna, det lettiska folkets förfäder, förmådde bestå och bevara den lettiska folkstammen. Ty det är från dem, som det enhetliga lettiska folket vuxit fram, vilket nu behärskar Livland, Kurland, Semgallen och Lettgallen, kortteligen hela Lettland.

Letterna äro för det mesta högväxta, i genomsnitt 171 cm., ha oftast mörkblont hår och blåa ögon och höra, antropologiskt sett, till gruppen dolikocefaler, långhuvuden.

Vid tidpunkten för den tyska erövringen — 12/13 århundradet — voro letterna ej längre någon barbarisk folkstam och hade

redan frambringat en vittomfattande egen kultur. De drevo lantbruk, boskapsskötsel, biskötsel, fiske, handel och slöjd. Detta var för övrigt ej något förvånansvärt hos ett folk, som var bofast vid den stora vattenvägen Daugava, där samfärd-

Gammallettisk hövding med sina krigare

seln gick fram mellan västern och östern ända till Konstantinopel. Här var också vägen för de skandinaviska vikingafärderna. Arabiska, romerska och skandinaviska mynt har man funnit i landet. De lettiska stammarna hade sina furstar, som behärskade olika områden. Det var ett slags konfederation. Talrika borgar bjödo inkräktarna hårdnackat motstånd. Erövringen var ingalunda lätt, och det tog ungefär ett århundrade innan slutligen de numeriskt och i vapentekniskt hänseende starkare tyskarna hade tillvällat sig makten. Ännu år 1260 tillfogade de lettisk-littauiska trupperna vid Durbe i Kurland ordenshären ett fruktansvärt nederlag, vilket för lång tid framåt lamslog den tyska ordens handlingskraft i landet. Här föllo ordensmästaren Hornhausen, preussiska och livoniska marskalkar, svenske prinsen Karl och många riddare.

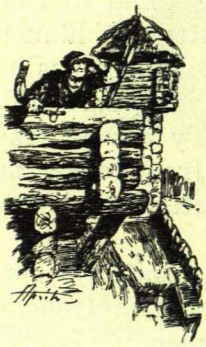

Utsiktstornet på en gammallettisk borg

Lettiska hjälten »Viesturs»

Förutom runskrifter hade letterna den tiden ännu icke någon litteratur men däremot en utomordentligt rik *folkpoesi,* som gått från mun till mun och som under senare delen av 19:de århundradet upptecknats och utgivits. Den dyrbaraste skatten i denna folkdiktning utgöres av folkvisorna. Dessa ha samlats till ett antal av 35.000, med de olika varianterna ända upp till 218.000, en rikedom, som något annat folk knappast kunnat uppvisa. Den lettiske forskaren *Kristian Barons* (1835—1923) har såsom samlare och utgivare på ett mönstergillt sätt fullföljt detta jättearbete. Under titeln *"Latvju Dainas"* utkom första upplagan 1894—1915 och år 1923 andra upplagan i 7 tjocka band samt 1 supplement. Visorna skildra och omfatta de gamla letternas hela liv. Ur dessa visor har lettiska folket under sin århundraden långa livegenskap hämtat tröst och uppbyggelse.

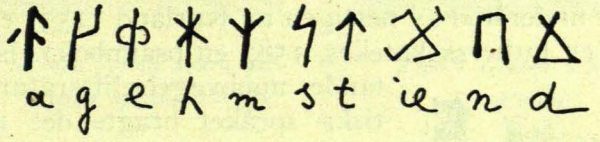

Gammallettiska skrivtecken (runor)

De lettiska *folksagorna* och *sägnerna* ha publicerats av *A. Lerchis-Puschkaitis* (1859—1903) under åren 1891—1903 i 7 band och år 1924 i ny upplaga av professor *P. Schmidts.* Kulturhistorikern *A. Schwabe* har kommenterat dem från vetenskaplig synpunkt. Härtill kommer en mängd gåtor, ordspråk, trollformler etc.

Sedan letterna från och med det 13:de århundradet råkat under främmande herravälde, hämmades deras självständiga

utveckling. Den lettiska litteraturens uppkomst och utveckling blev avhängig av de härskande makterna. Under första hälften av 16:de århundradet vann *reformationen* spridning i gamla Livland. I striden om de lettiska själarna grepo de katolska

En lettisk folkskald (burtnieks)

och protestantiska kyrkofurstarna till det tryckta ordet, och så uppstodo de första böckerna på lettiska språket genom finansiellt understöd av hertigen av Kurland (1535 en katolsk och 1586 en luthersk katekes, 1587 en psalmbok). En omfattande uppbyggelselitteratur på lettiska språket bragte det 17:de århundradet med sig, då Livland hörde till Sverige, medan Kurland och Semgallen bildade ett hertigdöme. År 1686 utkom den lettiska psalmboken, vilken efter hand utgivits i många upplagor. År 1677 utgavs en svensk-polsk-tysk-lettisk ordbok av *J. Dressel,* pastor i Pinken vid Riga. Hovpredikanten *Mancelius* har på 1600-talet gjort sig synnerligen förtjänt om lexikografien genom sin ordbok,

Krönikeskrivaren »Lettiske Henrik»

grammatik, frassamlingar etc. *Christ. Fürecker* (död 1680), *Svante Gustaf Diez, Bernh. Bienemann* o. a. böra även nämnas samtidigt såsom författare till religiös poesi. Höjdpunkten nådde denna andliga litteratur genom översättning av *bibeln* till lettiska. Översättningen verkställdes av pastorn i Aluksne (Marienburg) *Ernst Glück* — på tsar Peters befallning bortförd till Moskva, där han sedermera dog. Bibeln ut-

CATECHISMVS
Catholicorum
Ißtigepam
macischen / no theme
Päpreksche Gatwe gah-
blems Christites macibes.
Pterstan thems niemgsi-
gems vhd iouuems
bgrnems.
Cour
Kungam Petrum Canisium/
thges Schweres rakstes
Doctor.
Ehspreses Vilne Pille/Litto-
urre Semmen/pt Daniselem Lanz
sclensem espan tho gados.
1535.

Blad ur den första boken på lettiska språket

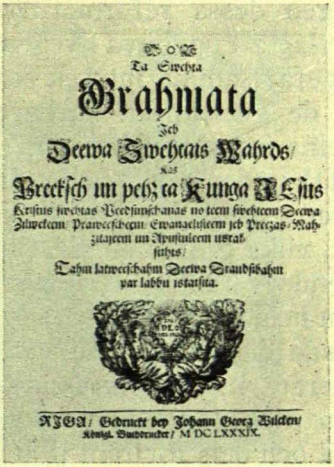
Brahmata
Jeh
Deewa Swehtas Wahrds/
Nas
Preekſch un pehz ta Kunga Jesus
Kristus wehrtas Preedſinſchanas no tem ſwehtem Deewa
Jehwekem Prawehkdegm Ewangelistem jeh Prezgas-Mah-
zitajem un Apustulem usrak-
ſitihts:
Tahm latweeſchahm Deewa Draudſibahm
par labbu iſtaiſita.
RIGA/ Gedruckt bey Johann Georg Wilcken/
Königl. Buchdrucker/ M DC LXXXIX.

Pastor Glücks bibelöversättning

gavs år 1689: Sveriges Konung Karl XI beviljade härtill 7.500 riksdaler. Även papperet till tryckning fick man från Sverige.

Denna utveckling sammanhängde med det humana svenska herraväldet i Livland. Först då började man på allvar upprätta folkskolor, och svenska kyrkoförordningen av 1675 innehöll bestämmelser även angående undervisningsväsendet. År 1694 skänkte Karl XI ¼ "haken" (aratum) av de reducerade godsen till varje folkskola. Det Nordiska Kriget förstörde detta verk. Det förgick mera än ett århundrade, innan

ryska regeringen på detta område återställde samma nivå som under svenska tiden. På Gustav II Adolfs befallning upprättade den svenske generalgouvernören Skytte år 1630 ett universitet i Dorpat — Academia, som det kallas i dåvarande tidens dokument —, och denna Academia kom ju också Livlands lettiska del till godo. Sveriges omsorg om folkets andliga och materiella väl nådde sin kulmen genom förbättringen av bondeståndets levnadsvillkor och genom agrarreformer, som dock sedermera annullerades av den ryska regeringen. I början av 1800-talet, således efter hundra år, återupptog ryska regeringen dessa reformeringsplaner. Den svenska regeringens förslag att upphäva livegenskapen gjorde på den baltiska adeln ungefär samma intryck som det antika Roms stenlagda gator på de germanska barbarerna: det översteg den livländska adelns fattningsförmåga.

Då under 18:de århundradet den lettiska *världsliga* litteraturen grundades, var det återigen humanister i andliga ståndet, vilka gjorde sig förtjänta härom, och framför allt pastor Stenders. Ända till mitten av 19:de århundradet, då så gott som hela lettiska folket var nedtryckt till ett ofritt bondestånd, kunde det endast undantagsvis bli letter, som sysslade med litteratur. Ända till denna tidpunkt hade detta arbete så gott som uteslutande handhafts av tyska präster, dels av ideella skäl och dels för rent praktiska ändamål, då därigenom vanns ett visst inflytande över folket.

Den tyska pastorssonen *Garlieb Merkel* (1769—1850) hade i de ännu i hans ungdom livegna lettiska bönderna upptäckt ett folk, som hade förmåga och rätt till en självständig utveckling. År 1796 utkom i Leipzig på tyska språket hans bok "Letterna, huvudsakligen i Livland, i slutet av det filosofiska århundradet" (Die Letten, vorzüglich in Livland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts), vari han skildrade letternas ställning och hos den tyska adeln påyrkade införandet av sådana förhållanden, som gåvo letterna möjlighet till en fri kulturell och nationell utveckling. Boken verkade som en explo-derande bomb. Den livländska adeln lät uppköpa boken och omintetgöra den. Några exemplar undkommo likväl detta öde, och efter dessa utgavs hundra år senare en ny upplaga. År

1905 — den första ryska revolutionens år — blev boken för första gången översatt till lettiska. Även en autentisk tysk upplaga har utkommit — med en kritisk bibliografisk inledning av G. Vigrabs. Boken trycktes i Riga 1925.

Först från mitten av 1800-talet började den lettiska intelligensen att själv ombesörja all slags lettisk litteratur. Den s. k. unglettiska riktningen uppstod. Omkring år 1860 framträder den *lettiska nationella rörelsen,* vars härligaste frukt, *nationalstaten,* mognade år 1918. Den lettiska nationalrörelsen och

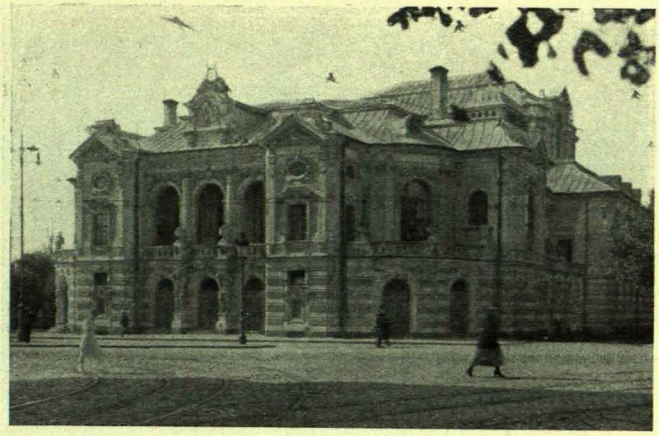

Nationalteatern i Riga

dess ledare — bildade letter — uppträdde på den historiska skådeplatsen samtidigt med bondeståndets emancipering och med det lettiska borgerskapets uppryckning. Dittills hade städerna i alla avseenden behärskats av tyskarna. Ett visst, ständigt växande materiellt välstånd var förutsättningen för uppblomstrandet av den moderna lettiska kulturen, som strävar efter att låta sin egenartade läggning framträda i den mänskliga kulturens spektrum.

Den första lettiska tidningen ("Latviesu Avizes") utkom år 1822 i Jelgava (Mitau). Under loppet av de sista 100 åren har det lettiska *tidningsväsendet* liksom även skönlitteraturen utvecklats i alla riktningar. En del av den lettiska skönlittera-

turens bästa alster är översatt till tyska och ryska, under senaste tiden även till engelska och finska samt nu jämväl till svenska. Å andra sidan finner man även verk från all främmande skönlitteratur i lettisk översättning, däribland även rätt mycket av skandinavisk litteratur. Riga har två stora lettiska teatrar — Nationalteatern och Konstteatern — samt flera mindre teatrar. Många kulturella föreningar och sällskap, till och med på landet, ge privata teaterföreställningar på egna scener.

Letterna äro ett sångarfolk, varom redan rikedomen på

Nationaloperan i Riga

folkvisor vittnar. Vad letten än har för sig, så sjunger han. Sångföreningar finnas överallt, och sångarfester höra till vanliga föreställningar. Musikkonsten skattas högt och vårdas av inhemska konstnärer och kompositörer. Varje folkskollärare måste ha musikalisk utbildning. I Riga ha letterna en *Musikalisk akademi* (Konservatorium), dessutom existera flera musikskolor. Lettiska *Nationaloperan* i Riga hör till de bästa i Norra Europa; på repertoaren stå såväl lettiska som utländska operor. I arméinstruktionen intager sångundervisningen en framskjuten plats, till glädje och nytta för soldaterna. Rigas borgare väckas alltsom oftast på det mest älskvärda sätt genom de på övningar utmarscherande truppernas taktfasta sång.

Med avseende på målarkonsten och skulpturen utövade före kriget konstakademien i Petersburg sitt inflytande på lettiska konstnärer; en del uppsökte även tyska och franska akademier. Talrika konstutställningar vittna om att de förstått giva uttryck åt lettisk egenart och att de samtidigt haft en öppen blick för det bästa hos de stora utländska mästarna. Nu ha letterna sin egen *konstakademi* i Riga.

Den lettiska *vetenskapliga* litteraturens utveckling skrider givetvis långsammare framåt. Den ryska tiden, då undervis-

Rigas Stadsmuseum

ningen vid högskolan blott tilläts på ryska språket, utgjorde ej någon gynnsam jordmån. Det är därför helt naturligt, att det egentligen blott är tre områden, på vilka letterna under de sista 50—60 åren kunnat med framgång idka vetenskapligt skriftställeri på sitt eget språk, nämligen lettisk språkforskning, lettisk litteraturhistoria och Lettlands historia, vartill i någon mån även komma filosofi och teologi. De av lettiska lärda på andra områden författade verk, vilka voro avsedda för undervisningen vid ryska högskolor, måste i regel avfattas på ryska eller tyska språket. Endast undantagsvis kunde samtidigt en lettisk upplaga utkomma. Först efter Lettlands självständighet och genom grundandet av ett *lettiskt universitet*

i Riga (den 29 september 1919) uppstodo betingelser för ett uppsving inom den lettiska vetenskapliga litteraturen. Universitetet omfattar såväl humanitära som tekniska fakulteter, nämligen: 1) Evangelisk-luthersk teologi, 2) filosofi och filologi, 3) rättsvetenskap, 4) matematik och naturvetenskap, 5) medicin, 6) veterinärmedicin, 7) agrikultur, 8) kemi, 9) mekanik, 10) ingeniörsvetenskaper, 11) arkitektur. Undervisningsspråket vid universitetet är lettiska, undantagsvis under övergångstiden även ryska och tyska. Universitetet utger år-

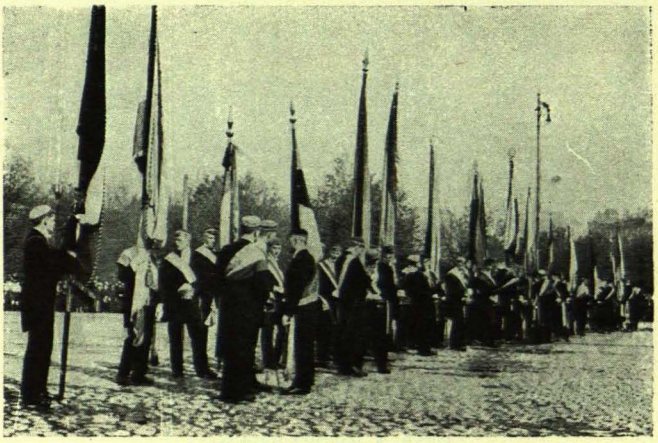

Lettiska studenter

ligen en "Acta Universitatis Latviensis". För närvarande äro över 6.000 studerande inskrivna vid universitetet. Genom Lettlands statsgestaltning blev lettiskan det officiella språket inom parlamentet, regeringen, justitiemyndigheterna och affärsvärlden. Lettiskan är numera också undervisningsspråket vid universitet och alla slags skolor, frånsett skolor på sådana orter, där man till följd av de främmande folkslagens övervägande antal medgivit användandet av motsvarande språk vid undervisningen. Före kriget dominerade ryska språket också i skolorna med undantag för de första två åren i folkskolan, under vilken tid lettiska språket var tillåtet under vissa förbehåll. Beträffande de högre läroverken var bristen på let-

tiska läroböcker kännbar. Nu äro alla slags skolor försörjda med lettiska skolböcker.

80 % av hela befolkningen över tio år kunna läsa och 70 % äro läs- och skrivkunniga. Tar man endast lettiska och tyska befolkningen i betraktande, blir procentsatsen högre. Vid jämförelse mellan protestanterna och befolkningen, tillhörande andra trosbekännelser, blir procentsiffran högre för protestanternas vidkommande. Lägst ställer den sig för den ryska minoriteten. Enligt statistiken för år 1921 existerade i Lettland

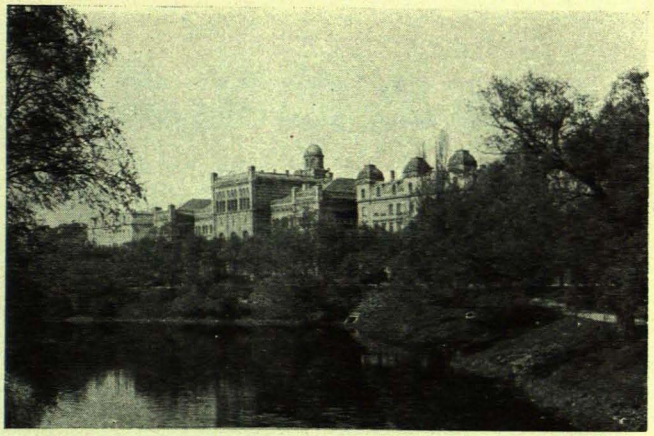

Universitetet i Riga

1.740 olika skolor, varav 1.348 med lettiska som undervisningsspråk, 88 med tyska, 245 med ryska, 30 med hebreiska, 24 med polska, 4 med estniska och 1 med litauiska som undervisningsspråk. Bland dessa 1.740 skolor voro 107 gymnasier, realskolor och andra mellanskolor samt 22 tekniska skolor. I förhållande till folkmängden kommer på 18.600 invånare en mellanskola och på 1.150 invånare en skola över huvud taget. Lettland intar alltså i detta hänseende en framskjuten plats i Europa. Antalet studerande, jämfört med folkmängden och i betraktande av det reducerade välståndet, är tvivelsutan för stort. En egenart hos letterna är deras benägenhet för föreningsväsende, som delvis kan förklaras därav, att detta under

det främmande herraväldet var den huvudsakliga dem tillåtna möjligheten till självverksamhet. Föreningsväsendet blev en god skola för letterna med avseende på den dem senare åliggande statsförvaltningen. År 1921 bestodo i Lettland 2.066 olika sammanslutningar, eller närmare angivet, en förening på var 968:de invånare.

Sedan 50—60 år tillbaka pågår rensning och ytterligare utveckling av det lettiska skrift- och litteraturspråket jämte fördjupning av den vetenskapliga språkforskningen i allmänhet. Detta arbete började samtidigt med ovannämnda uppsving i

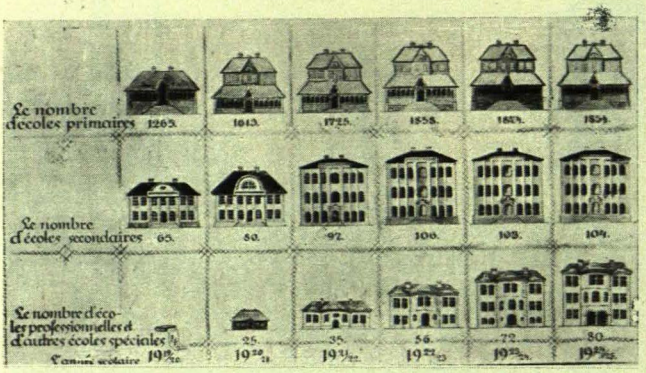

Antal skolor i Lettland

nationalrörelsen inemot mitten av förra århundradet. Då det huvudsakligen varit präster av tysk härstamning, som till denna tidpunkt sysslat med lettisk litteratur, och då dessa naturligtvis saknat det medfödda sinnet för lettiskt språk, var en rensning av skriftspråket synnerligen välbehövlig. K. Mühlenbachs (1853—1916), professor J. Endzelins (född 1873), professor P. Schmidts, J. Dravnieks, professor J. Plákis, docent E. Blesse äro de största stjärnorna i den lysande lettiska språkforskarkonstellationen. Den *lettisk-tyska ordboken* av *K. Mühlenbach* är en fundamental uppslagsbok, som för en var öppnar det lettiska språkets ordskatt och som värdigt avslutar en hel rad av förut utgivna ordböcker. Den lettiska grammatiken av K. Mühlenbach och J. Endzelins står främst

inom sitt område, och de i skolorna använda språklärorna äro uppbyggda på denna. För den övriga världen lämnar det på tyska avfattade storartade verket *"Lettische Grammatik"* av professor *Endzelins* en allsidig inblick i lettiska språket. Författaren, som under 20 års tid arbetat på detta verk, utgivet i Leipzig 1922, ger däri en överblick över alla *baltiska* språk jämte en jämförande språkutredning, som berör alla grenar inom den indo-europeiska språkfamiljen. På *engelska* språket har dr *J. Dyneley-Prince,* professor vid Columbia-Universite-

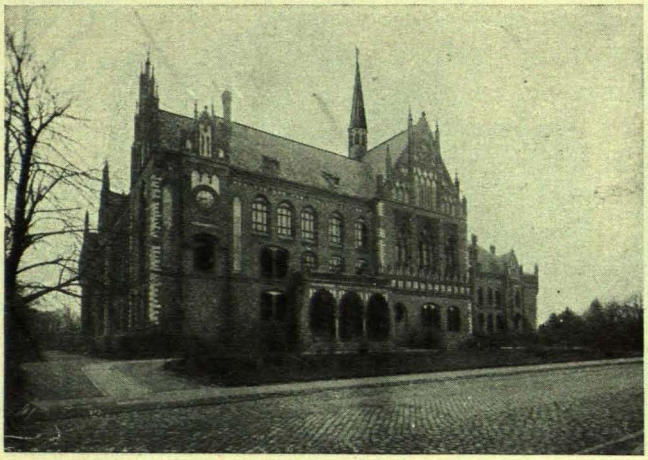

Tysk mellanskola i Riga

tet i New York — för närvarande amerikansk minister i Köpenhamn — år 1925 utgivit en bearbetning av lettiska grammatiken "Lettish Grammar". Var och en, som önskar en inblick i lettiska *mytologien,* hänvisas till professor *P. Schmidts'* talrika forskningar. På det historiska området bör i första hand nämnas författarna *Krodznieks—Krügers,* A. Schwabe och J. Zálits. Däremot finner man i historiska verk av tyskbaltiska historieskrivare, såsom Rutenberg, Richter, Arbusoff, Schirren o. a., knappast en antydan om att letterna, efter landets erövring, överhuvud taget existera i sitt eget land, vilket är tämligen betecknande för dessa historieskrivares och

deras stamfränders mentalitet. På *tyska* språket finner man en utförlig skildring av landets politiska historia, utgiven år 1923 av dr *K. Walters,* f. d. lettisk minister i Rom och Paris, under titeln "Lettland, seine Entwicklung zum Staat und die baltischen Fragen" (509 kvartsidor). Historieforskaren finner ett rikhaltigt och ålderstiget material i stats- och stadsarkivet i Riga och i dess bibliotek samt överhuvud taget i de lettiska städerna, vilka ju i regel uppstått under medeltidens tidigare skede. En nästan fanatisk flit bevisar "Lettiska litte-

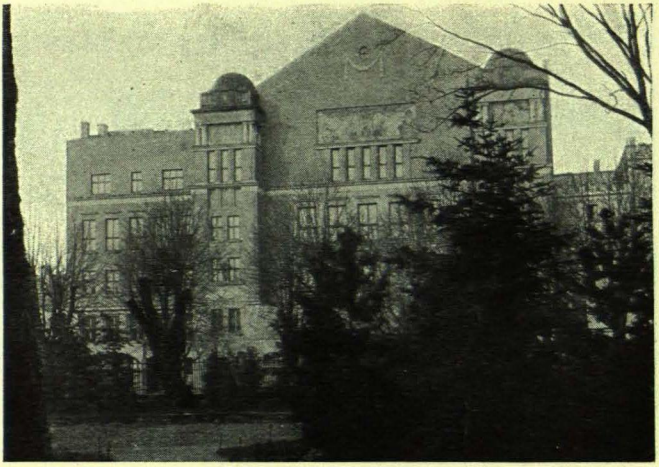

Lettiska föreningens hus i Riga

raturens bibliografi", omfattande 325 år (1585—1910) och innehållande 4.434 nummer av *J. Missin;* skönlitteraturen och de periodiskt utkommande publikationerna samt hela bibliografien, omfattande de senaste 15 åren, äro reserverade för nästa band. *M. Arons* har sammanställt en bibliografi över den utländska, till lettiska språket översatta skönlitteraturen. Överblicken blir fullständig, om man bredvid dessa verk av Missin och Arons ställer det fundamentala verket *"Den lettiska litteraturens historia"* av lettiska litteraturkritikens nestor *Teodor Zeiferts. M. Skujeniek,* direktör för lettiska statistiska departementet, ger i sitt verk "Latvija" (Lettland)

en allsidig, omfattande beskrivning av Lettland med historisk översikt. Under många år har utgivandet av ett *"Lettiskt Konversationslexikon"* pågått, och förberedes nu en reviderad upplaga.

Det aktuella läget inom lettiska litteraturen och dess utveckling karakteriseras genom följande uppgifter över åren 1921—1924:

Antal publikationer	år 1921	år 1922	år 1923	år 1924
Lettiska böcker	635	967	1.147	1.341
„ tidskrifter	47	55	93	105
„ tidningar	22	24	34	55

Som redan nämnts, var det huvudsakligen det tyska prästerskapet, som från 1535 till i början och delvis även till i mitten av 1800-talet författade lettiska böcker, och till följd därav hade *gotisk* skrift fått stor utbredning. Denna skrift hade blivit till en vana för folket. För morfologien samt för lettiska språkets uttal lämpar sig latinska skriften emellertid bäst, och man har numera infört denna. *Ortografien* har även genomgått en grundlig reformering. Den nya ortografien är obligatorisk för alla officiella böcker, tidskrifter, handlingar, lagar, förordningar o. s. v. samt även för den av myndigheterna förda korrespondensen. Vetenskapliga avhandlingar avfattas i allmänhet under hänsynstagande till den nya ortografien. Blott i skönlitteraturen och i tidningarna kommer ännu så länge gotisk skrift och gammal ortografi till användning.

Lettiska skrift- och litteraturspråket undergår för närvarande den sista bearbetningen för dess definitiva gestaltning till ett kulturspråk. På lettiska språket kan man redan nu litterärt och i vetenskapligt hänseende i fulländad form giva uttryck åt allt, vad det mänskliga sinnet tänker och känner.

V. DEN LETTISKA SKÖNLITTERATUREN

En närmare inblick i den lettiska skönlitteraturen torde i detta sammanhang vara på sin plats. Denna litteraturs historia behandlas av flera framstående lettiska litteraturhistorici, och utgöra dessas arbeten källan till följande kortfattade överblick. De första försöken inom området hade en didaktisk och delvis religiös karaktär, så t. ex. skapelser av den blinda diktaren *Indrikis* (1783—1828), av den outtröttlige *Ernst Dünsberg* (1816—1902), som har författat och översatt mer än 100 böcker, och av *Friedrich Mahlberg,* som under sitt nästan hundraåriga liv genomgick olika litterära utvecklingsperioder. Den lettiska nationalrörelsens pioniär *Kristian Waldemars* (1825—1891) försökte sig även inom skönlitteraturens område, utan att dock här vinna sina största framgångar. Den första lettiska författare, vars berättelser troget återspegla det lettiska folklivet och oaktat deras tendens hava litterärt värde, är pastor *Juris Neikens* (1825—1868). Den första lettiska lyrikern är *Juris Allunans* (1836—1864). Poetiska stridsmän i den första lettiska nationalrörelsen äro diktarne *Auseklis* (Pseydonym för M. Krogzems, 1850—1879), en temperamentsfull lyriker, och *Andrej Pumpurs* (1841—1902), en epiker, vars folkepos "Lacplesis" (Björnbetvingare) rönte stor framgång. Båda dessa diktare betrakta det lettiska folkets urtid från romantisk ståndpunkt och finna där källor till nutidens nationalism. Det mest betydande verket från tiden före 1880 är den år 1879 utkomna omfångsrika realistiska folkromanen "Mernieku laiki" (Lantmäteritiden) av bröderna *Reinis Kaudzits* (1839—1920) och *Matiss Kaudzits* (född 1848), ett verk, som utan tvivel kan räknas till den klassiska litteraturen. Efter detta första uppsving i den nationella rörelsen återföll den episka litteraturen för en tid till sentimentalitet och blev osann. Så t. ex. national-episka skapelser av *J. Lautenbachs* (Pseud. Jusmins, född 1847), f. n.

professor i litteratur vid Rigas universitet. Lyriken däremot uppvisade mer betydande framsteg. Kärleksvisorna från denna tid äro ännu i våra dagar det bästa i sin genre, och likaså nationallyriken. Vid samma tid uppstod det lettiska dramat. Häruti har den lettiska teaterns fader *Adolf Allunans* (1840—1912) inlagt stora förtjänster, ehuru hans lustspel och skådespel nu verka föråldrade. Ett nytt uppsving i den berättande litteraturen inträdde, då *Jakob Apsits* (Jaunzems, född 1858) började sin verksamhet. Hans berättelser lämna värdefulla realistiska skildringar ur folklivet. Genomträngda av gammal dygd och kristligt-patriarkaliska idéer, innehålla dessa berättelser en synnerligen klarsynt varning för den stundande radikal-sociala "Sturm und Drangperiode", som kort därefter kom till genombrott och försökte att omstörta den sekelgamla moralens grundvalar (i början av 90-talet).

Denna nya strömning uppkom dels såsom reaktion mot 80-talets konservatism och småborgerlighet, dels såsom ideologiskt uttryck för lettiska folkets differentiering i socialt skilda klasser. Vid denna tid hade redan uppstått ett starkt bonde- och borgarstånd inom det lettiska folket. Även industriproletariatet började så småningom känna sig som en ny social klass. Det lettiska "bondefolkets" tidsålder var förbi. Den lettiska nationen var nu född. De sociala motsatserna återspeglade sig i pressen och litteraturen.

Den s. k. "nya strömningens" ledare förfäktade dels demokratiska, dels socialdemokratiska idéer och drogo särskilt i fält mot allt vad tradition heter. De nya idéerna trängde in även i skönlitteraturen och den litterära kritiken. År 1892 framträdde *Jansons* med sin kritik "Tankar över den nya tidens litteratur", vari han i ungt övermod förde vapen mot allt som litteraturen dittills kunde uppvisa och gjorde propaganda för den realistiska riktningen. Dock hade *Teodor Zeiferts* (född 1865) talat varma ord om realismen redan före Jansons. Den sistnämnde var originell endast genom sin hänsynslöshet. Under de senare 30—35 åren har T. Zeiferts arbetat sig fram till hedersplatsen som den lettiska kritikens fader, därigenom att han aldrig lämnade den nationella marken och för-

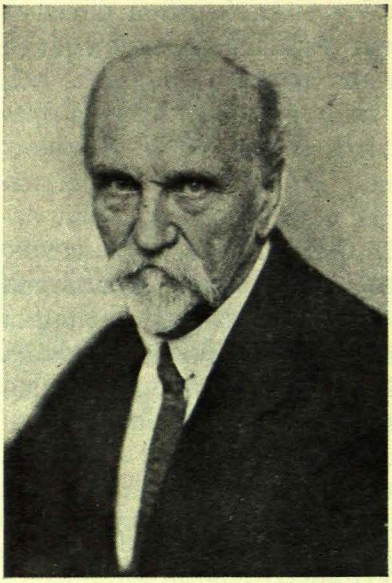

J. Rainis

stod att uppskatta det sköna och goda även i det gamla och nedärvda.

I spetsen för de författare som representerade den nya riktningen och sökte omintetgöra det hävdvunna stod diktarparet *Aspasia* (pseudonym för Elsa Rosenberg, senare fru Plieksans, född 1868) och hennes make *Rainis* (pseudonym för J. Plieksans, född 1865). I flera dramer kämpar Aspasia för kvinnorätt. Ej heller på andra områden är hon främmande, så t. ex. för hon oss i dramat "Vaidelote" (Prästinnan) in i det litauiska brödrafolkets så romantiska forntid. Det år 1904 författade dramat "Sidraba skidrauts" (Silverslöjan") är symbolen för den hotande revolutionen. Men hennes starkaste sida förblir ändå lyriken, där hon intar den första platsen bland de lettiska diktarna. I synnerhet är detta fallet med hennes "Lyriska biografi". Mycket senare än sin maka började *J. Rainis* uppträda som diktare (i början av 20:de århundradet) och därmed snart som ledare för den nya riktningen i skönlitteraturen. I flera tankedigra och formfulländade diktband manar han till kamp. Men först senare, sedan han lösslitit sig från den socialistiska tendensen, skänkte Rainis offentligheten sina bästa verk: många dramer, upphöjd, djupsinnig lyrik, varma och färgrika känslo- och naturstämningar i impressionistisk stil. Rainis uppträder här som apostel för det rent mänskliga, för en huldrik samvaro folken och människorna emellan. Han framhåller, att varje folk kan och bör skapa egenartade kulturella värden. Slutligen inträder det högsta förlösande stadium — en syntes, däri det folkindividuella uppgår i en högre mänsklighet. Vägen därtill finner

han i kamp mot varje förtryck och överlevat tyranni. Dessa idéer komma till uttryck även i hans symbolistiska dramer "Uguns un Nakts" (Eld och natt), "Indulis un Arija", båda byggda på lettiska sagomotiv och "Jazeps un vina brali" (Josef och hans bröder), det sistnämnda översatt till tyska och engelska samt uppfört på engelska scenen i London. Efter den misslyckade ryska revolutionen år 1905 förlorade man också i den lettiska litteraturen — tills vidare — intresse för sociala problem och det offentliga livet. Ett undantag härutinnan blev dock den ofantligt produktive romanförfattaren och novellisten *Andrejs Upits* (född 1877) med sin tendensiösa och formnihilistiska sociala naturalism. Dock lämnar han i sina icke-socialistiska verk talangfulla realistiska skildringar.

I medelpunkten för de lettiska skriftställarnas uppmärksamhet i tiden efter 1905 trädde personligheten själv: först kom det till "dekadentism" med dess bisarra uttrycksform och grubbel över själslivet samt ogenerad erotik. Denna riktnings huvudledare var *Viktor Eglits* (född 1877), ehuru han tidigare och även senare har skrivit verk av helt annat slag, däribland flera av värde. Dekadentismen avlöstes av nyklassisismen och nyromantismen. Den förra strävade efter lugna, väl avvägda former, ehuru ofta på bekostnad av innehållet; den senare lämnar diktarens känslor och inspiration oinskränkt frihet, varvid verkligheten betraktas som genom en brokig slöja. Dessa diktares mest omtyckta ämnen beröra folklynnet, kärleken och naturen. I romantismens fotspår vandra *J. Poruks* och *Andr. Niedra,* men i synnerhet den mångsidiga *J. A. Akuraters* (född 1875) i sina vemodiga och längtansfulla lyriska dikter. Denna riktning tillhöra även *Karl Skalbe* (född 1879) och till en del *Anna Brigader* (född 1877). Denna riktnings huvudsakliga förtjänster äro språkets omvårdnad och konstnärliga utformning. *Jaunsudrabins* (född 1877) har stora förtjänster som realistisk novellist, — liksom även Anna Brigader. Den nyare lettiska litteraturens styrka finner man i en sund blandning av realistiska och romantiska element, vari verklighetskänsla och konstnärlig framställning syntetiskt samverka. På den senare tiden har den franska litteraturens inflytande delvis gjort sig gällande, efter det att den

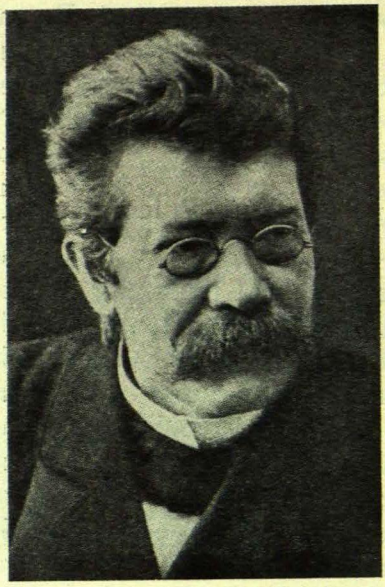

Rudolfs Blaumans

tyska och den skandinaviska litteraturens inflytande redan förut på mer än ett sätt kommit till uttryck. Det ryska inflytandet har, märkvärdigt nog, alltid varit obetydligt, oaktat man under den ryska regimen tvingades att noga studera den rikhaltiga ryska litteraturen. Ett nytt bevis på att den lettiska folksjälen söker sig till den västerländska och icke till den österländska kulturen.

Det är svårt att framställa en bild av skönlitteraturen endast med beaktande av tidsåldrar och riktningar. Därför måste vi, utom detta "fundamentum divisionis", gå in på verkens olika arter: epos, lyrik, drama. I detta sammanhang måste vi nämna stormästaren i novellen och dramat *Rudolfs Blaumans* (1862—1908) (många av hans verk äro översatta till främmande språk).[1] Han behärskar suveränt den berättande formen och stilen och kan i viss mån jämställas med Maupassant. Blaumans är klassisk skildrare av den lettiska bondesjälen; ett av hans huvudtema är kärleken. I sina novellers klara, färgrika språk och starkt dramatiska betoning uppnår Blaumans den högsta konstnärliga fulländning. Dessutom tillhör han de bästa lettiska humoristerna och satirikerna. — Avsides från dagens larm och kamp står noveller av *Janis Poruks* (1871—1911). Poruks fördjupar sig i människans inre liv, söker efter flärdfria hjärtan, efter själens renhet — som han icke finner. Hans hjältar förbliva sina drömmar trogna — och måste vandra ensamma. En fullkomligt motsatt värld kommer fram i romaner och noveller av den stora språkmästaren *Andr.*

[1] Ett flertal av Blaumans' bästa noveller ha år 1925 utkommit i svensk översättning på Ernst Wessmans förlag under titeln "I dödens skugga".

Niedra (född 1870). Niedra är en rörlig politiker och en socialekonomisk ande, en aktiv motståndare till den nya riktningen och en förkämpe för de lettiska storbonde- och borgarstånden. Niedras bästa verk är romanen "Liduma dumos" (I rök från svedjeland), översatt även på tyska, skriven år 1899, en fängslande tidsbild. Han har dessutom skrivit många andra romaner och noveller.

En romantiker i sina stämningsfulla noveller är *J. A. Akuraters;* finkänsliga karaktärer äro hans älsklingshjältar. Som en utsökt kännare av den älskande och offervilliga kvinnan visar sig fru *Anna Brigader* i sina noveller, som överträffa den ryktbara kvinnosaksförfäktaren Aspasias verk. Som berättare lär oss *Karl Skalbe* i sina folkliga sagor kärlek, förlåtelse och förnöjsamhet. *J. Jaunsudrabins* berättelser utmärkas genom humoristiska och godmodiga skildringar från lantfolkets liv. *Viktor Eglits* skildrar — sedan han lösgjort sig från dekadentismen — i sina konstnärligt bristfälliga, men ändock fängslande noveller den lettiska intelligensens upplevelser. Före sitt dekadentiska syndafall har han skrivit sina bästa berättelser och romaner, t. ex. romanen "Tilti un parigajeji" (Broar och de som passera dem), en tidsbild ifrån slutet av 19:de århundradet. Den förr så ordrike romantikern *P. Rozits* har numera vänt sig till den lugna, något ironiska novellen, vari han särskilt behandlar bisarra och mera egendomliga karaktärer. En äkta romantiker, en försakelsens apostel är *Adolf Erss* (pseudonym för A. Runikis, född 1885). En stark humoristisk åder träder fram i *Anton Austrins* (född 1884) noveller; han uppsöker landets alla orter och skildrar det realistiska och det godmodiga lantlivet.

I. Ezerins (född 1891), *P. Ermans* (född 1893), *K. Zarins, J. Vesells* (född 1896), bröderna *J.* och *A. Grins* (födda 1896 och 1890), *Linard Laicens* (född 1883), *Leon Paegle* (1890—1926), tillhöra den nyaste generationen av novellister, varvid de båda sistnämnda i socialistiskt blandade färger skildra det lettiska proletariatets liv; alla andra ovannämnda verka utan någon som helst tendens i realismens och romantismens ande. Romanens utveckling har icke hållit jämna steg med novellen. Bröderna *Kaudzits, Andr. Niedra, Andr. Upits, Viktor Eglits*

hava redan omnämnts som romanförfattare. *Karl Strals* (född 1880) har författat utom noveller även en romanserie "Kars" (Krig) från världskriget, vari han själv deltog. En stor roman från revolutionstiden år 1905 och från Lettlands statsbildning har skrivits av *A. Gulbis*. En skildring av lettiska folklivet för 30—40 år sedan finna vi i *J. Janschevskis* (född 1865) mångbandiga roman "Dzimtene" (Hemland). En storartad roman-trilogi har *August Deglavs* påbörjat (1862—1922). Det är en skildring av huru det gick till, då det lettiska borgerskapet och arbetareklassen uppkommo. Döden hindrade författaren att slutföra detta verk. Några Deglavs berättelser såsom "Zeltenite", tillhöra de bästa i sitt slag. *Arved Schvabe* (född 1888) återger i sina romaner "Darbs" (Arbete) och "Vards" (Ord) fängslande bilder ut jordbrukarproletariatets liv. *Ivande Kaija* (Fru Lukin) behandlar i sina romaner giftermålsproblemen och baltiska folkets öden i urtiden.

En hög utveckling når den lettiska *lyriken:* den lettiska folksjälen är framför allt lyriskt anlagd. Bredvid de omnämnda *Aspasia* och *Rainis* stå som framstående lyriska diktare *Eduard Treumans* (Zvargulis, född 1866), *V. Pludons* (Lejnieks, född 1874), *K. Skalbe, Ed. Virza* (Lieknis), *P. Rozits, J. Akuraters* — mästaren i det poetiska språkets teknik och uttrycksmedel. *J. Poruks* och *Fr. Barda* (1870—1919 samt *Ed. Weidenbaum* (1866—1892) hava jämsides med Rainis förnämligast förlagt sina skapelser till den filosofiska lyrikens område. Poruks kärlekslyrik har blivit klassisk. Som lyriker behandla *L. Paegle, L. Laicens* och *A. Kurcijs* (född 1884) sociala temata, några dock rätt schablonmässigt; endast Kurcijs uppvisar några djupare tankar. En utpräglad romantiker också i lyriken är *A. Erss,* liksom *J. Akuraters* och *A. Kenins.* Som nyklassiker inom lyriken kan man beteckna *V. Eglits, V. Dambergs* och *K. Kruza* (Vesmins).

På dramatikens område har den lettiska litteraturen vida mindre att uppvisa än i eposet och lyriken. De talrika dramatiska alstren — mest komedier — av den ovannämnda *A. Allunans,* verka nu för tiden förlegade. Detsamma gäller om de första dramerna av Aspasia. De senare dramerna av samma

författarinna behålla däremot sitt fulla värde. De största lettiska dramatikerna äro *Rudolfs Blaumans* och *Rainis*. Blaumans' komedier äro lika starka och verkningsfulla som hans tragedier. *Anna Brigader* har givit sitt bästa i sina sagospel. Hon har även skrivit talrika dramer, ehuru mindre lyckade. *Akuraters* har skrivit goda tragedier från den lettiska forntiden, men i hans skådespel och komedier saknas den dramatiska kraften. Utmärkta äro *Eduards Vulfs* (1886—1916) och *Julius Petersons* (född 1880) komedier. Utmärkta äro även några komedier av den mycket produktiva Andr. Upits. Mindre betydande dramer hava ännu några av de ovannämnda författarna skrivit.

Till slut måste man bemärka, att den lettiska litteraturen är rik på översättningar, därav tyska, franska, engelska, skandinaviska, ryska, spanska, italienska och andra klassiker. Översättningen av Goethes "Faust", som verkställts av Rainis, räknar man som den bästa Faustöversättningen i världslitteraturen.

VI. DET RELIGIÖSA LIVET

Lettland är att räkna som ett evangeliskt-lutherskt land, det lettiska folket som ett protestantiskt folk. Dock får man härvid bortse från provinsen Lettgallen, där den romersk-katolska och den grekisk-katolska eller ortodoxa kyrkan nära nog äro ensamrådande.

Av Lettlands totala befolkning, som för närvarande utgör i runt tal två millioner själar, omfatta 55 % eller 1,1 millioner själar den *evangelisk-lutherska* kyrkan. Bland dessa finner man över en million letter, resten utgöres huvudsakligen av tyskar. Nästan alla tyskar i Lettland, c:a 70.000, äro protestanter. Av Lettlands samtliga protestanter äro ungefär 90 % av lettisk nationalitet.

Den näst största kyrkogemenskapen i landet är den *romersk-katolska* kyrkan, som omfattas av c:a 21 % av landets befolkning. Ungefär 416.000 själar bekänna sig till katolska läran, varav ¾ äro letter, huvudsakligen att finna i Lettgallen, men också i katolska samfund i Kurland och Semgallen. Man har häri att se återverkningar av det polska herraväldet i Lettgallen samt av Polens överhöghet i hertigdömet Kurland och Semgallen. I Livland finner man däremot blott få katoliker. Det är det säkra fästet för protestantismen och detta kan återföras till det forna svenska herraväldet över denna provins och över staden Riga.

Tredje platsen intager den *grekisk-katolska* eller den *ortodoxa* kyrkan — ofta kallad den ryska, förr även "tsariska" kyrkan. Den omfattas av c:a 8 % av landets befolkning eller ungefär 167.000 själar, av vilka en tredjedel äro letter och resten ryssar. Ända till 1840-talet var denna trosbekännelse för det lettiska folkets vidkommande alldeles främmande. Sedan år 1836 började emellertid den ryska regeringen med ärkebiskop Irinarch i Riga som verktyg söka undanträngа den protestantiska landskyrkan och satte i verket ett visst själa-

fänge till förmån för den "tsariska" kyrkan. Man hade till en början ringa framgång härmed. Både den lettiska och den tyska befolkningen kände sig långt ifrån själsbefryndad med den orientaliska kyrkan och var för den skull ej lätt att infånga. Emellertid inträffade 1841—43 de s. k. "hungeråren" i Lettland. Vid denna tid hade de olycksdigra följderna av "befrielseverket" från åren 1817—19 utan jord åt bönderna men med ett högst osäkert system av påtvingade kortvariga arrenden och tryckande hoveri redan gett sig till känna i full omfattning och bragt lantbefolkningen i ett högst bedrövligt läge, så att då hungersnöden tillkom människorna grepos av verklig förtvivlan.

Detta sakernas tillstånd funno de ryska ortodoxa kyrkofurstarne lämpligt att utnyttja för sina syften, däri välvilligt understödda av de kejserliga ämbetsmännen. Rykten sattes i omlopp, förmälande att alla som övergingo till "den tsariska tron" komme att erhålla jord i "det varma landet". De ryska kyrkofäderna begagnade sig också av det bekanta förhållandet, att den evangeliska landskyrkan, vilken helt förvaltades av den tyska adeln och vars själavård ombesörjdes av predikanter av tysk nationalitet, i sin egenskap av herrekyrka tedde sig rätt främmande för den lettiska bondebefolkningen och icke kunde räknas som en verklig folkkyrka. Allt som allt lyckades det den rysk-ortodoxa propagandan att draga till sig en del av den lettiska lantbefolkningen och förmå den att övergå till den ortodoxa kyrkan. Då det nu snart visade sig, att allt pratet om fri jord intet annat var än grovt bedrägeri, ville de i blindo omvända letterna strömma tillbaka till den evangeliska kyrkan, men fingo då erfara, att återvändandet var spärrat. Enligt en rysk lag, som först år 1905 upphävdes, var det nämligen absolut förbjudet för den, som tillhörde den tsariska ortodoxa kyrkan, att utgå ur densamma, och gällde detta även för sådana trosbekännares barn. Från den tiden har man därför att räkna också med lettiska ortodoxa.

Emellertid var det blott en förhållandevis ringa del av den lettiska bondebefolkningen, som trots allt hade fallit offer för den ryska frestelsen. Det stora flertalet förblev ståndaktigt i

sin fäderneärvda tro och *räddade därmed protestantismen i Lettland.*

En stark splittringsrörelse ("raskòl") förekom som bekant i Ryssland under det 17:de århundradet i den grekisk-katolska kyrkan, varvid *"de gammaltroende"* särskilde sig och snart räknade anhängare om många millioner själar. Först år 1905 erhöllo dessa emellertid frihet att obehindrat offentligt utöva sin kult. Även i Lettland finns det anhängare av dessa gammaltroende. De räkna där c:a 90.000 anhängare, sålunda 4½ % av landets befolkning. De äro så gott som alla att finna i östra Lettland, huvudsakligen i Lettgallen, och de äro nästan uteslutande av rysk nationalitet. De utmärkas av sin religiösa hängivenhet och av strängheten i sin utövning av kulten.

Till sist komma vi till den *mosaiska* trosbekännelsen såsom den femte och sista religionsgruppen i Lettland. Den uppvisar en anmärkningsvärt stark kyrkoorganisation och ett stort antal anhängare. Hit höra så gott som undantagslöst alla judar i Lettland, för närvarande c:a 115.000, motsvarande 6 % av hela befolkningen och mestadels till finnandes i städerna i Lettgallen.

Till de nämnda fem religionsgrupperna äro 94½ % av Lettlands befolkning anslutna. Återstående 5½ % tillhöra olika sekter eller eljest förekommande konfessionssplittror, där de ej förklarat sig vara helt religionslösa, något som också är medgivet i Lettland.

Lagen om den *evangelisk-lutherska* kyrkoordningen av år 1832 för det dåvarande Ryssland hämtade sitt material dels från historiskt framvuxna kyrkorättsnormer, dels från bestämmelser, som tillkommit genom ingripande av den ryska statsmakten. Under denna lag levde och verkade den lettiska evangelisk-lutherska kyrkan ända till det ryska tsarväldets sammanbrott år 1917. Enahanda lag gäller för övrigt med vissa ändringar alltjämt i tillämpliga delar i den lettiska staten.

I fråga om kyrkoförvaltningen var det godsägarne som förvaltade de kurländska församlingarne och som på grund av patronatsrätten tillsatte prästerna utan att församlingarna ens tillfrågades. Det var blott i Livland som den lettiska lantbe-

folkningen ägde medbestämmanderätt i de lägsta kyrkoförvaltningsorganen, kyrkokonventen, varest godsägarne och bönderna voro företrädda på grundval av ett slags paritet. Likställigheten var klasslikställighet, ity att en godsägares stämma gällde lika med en lantförsamlings. Pariteten var sålunda av specifikt slag och ingen dylik i ordets egentliga och vanliga mening.

De två redan tidigare existerande konsistorierna i Livland och Kurland, vilka i övrigt år 1920 sammanslagits till ett, ersattes år 1922 av ett enhetligt organ för hela landet, ett slags överförvaltning av den evangelisk-lutherska kyrkan. Densamma väljes av synoden, och synoden själv uppstår genom en valförrättning, som äger rum vid sammanträde av samtliga församlingars representanter. Överförvaltningsorganet räknar 9 medlemmar. Hänsyn till församlingarnas sammansättning ur nationalitetssynpunkt skall tagas vid valet av överförvaltningens medlemmar och presidium. De förutvarande konsistoriernas samtliga förmögenhet och arkiv övergår till denna överförvaltning. Beslut, som äro lagstridiga, kunna upphävas av inrikesministern med rätt för överförvaltningen att klaga häröver hos senatens administrativa departement.

De lägsta kyrkliga självförvaltningsorganen utgöra *församlingsråden,* vilka väljas av församlingsmedlemmarna enligt den allmänna valrättens principer. Patronatsrätten och kyrkokonventen äro försvunna. Församlingsråden kalla pastor och förvalta de enskilda kyrkornas och kyrkoförsamlingarnas förmögenhet.

Den evangelisk-lutherska synoden valde år 1922 två biskopar för den evangelisk-lutherska kyrkan inom landet, en lettisk och en tysk. Dessa biskopar blevo den 19 juli 1922 högtidligt invigda i sina värdigheter av Sveriges ärkebiskop N. Söderblom. Projekt till en ny systematisk kyrkoordning äro under utarbetande, och det lettiska parlamentet kommer under en snar framtid att få befatta sig därmed.

För närvarande finnas i hela landet 250 evangelisk-lutherska kyrkor eller församlingsråd, varav 204 lettiska, 43 tyska och 3 estniska. 80 lettiska församlingar ha ännu ingen egen präst i församlingen, ett sorgligt faktum, som delvis förklaras av

kyrkans ekonomiska trångmål, delvis är en följd därav, att bolsjevikerna 1917—19 mördade många präster. Taga vi vidare i betraktande, att 119 gymnasier, realskolor och andra undervisningsanstalter behöva teologer som religionslärare, träder bristen på akademiskt bildade teologer än skarpare i dagen. Den teologiska fakulteten vid universitet i Riga kan näppeligen fylla dessa luckor på kortare tid än en tioårs-

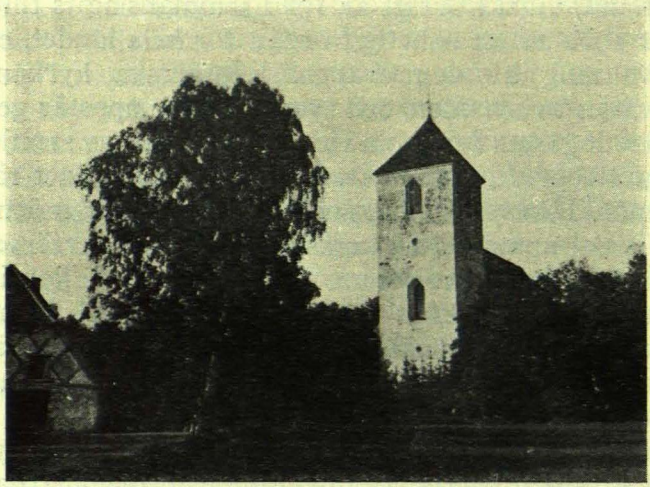

En landskyrka i Kurland (Lestene)

period. Kyrkoförvaltningen har av dessa skäl låtit ordinera 19 präster utan akademisk bildning.

Förutvarande realskatter till förmån för kyrkan ävensom korn- och vedleveranser till kyrkan och dess tjänare ha avskaffats. Kyrkogodsen ha på grund av agrarreformen starkt reducerats. Inalles har den evangelisk-lutherska kyrkan förlorat c:a 80 % av sin tidigare förmögenhet. Resterande 20 % av de forna tillgångarne utgöra i förening med församlingsmedlemmarnas frivilliga beskattning basen för den evangelisk-lutherska kyrkans nu knappt tillmätta inkomster för upprätthållandet av själavården. Härav kommer sig ock, att många präster föra en rätt bekymmersam materiell tillvaro. Dess mera lovvärda framträda deras oegennyttiga strävanden att

härda ut och att med all kraft föra verket vidare. Å andra sidan har detta sakernas beklagliga tillstånd, som nämnt, bidragit till att så många församlingar blivit utan själasörjare, varigenom det religiösa livet lidit mycken skada och här och var börjar uppvisa symptom på förfall. Parlamentet får vid behandlingen av kyrkoordningens reformerande befatta sig även med denna fråga. Detta framträder så mycket angelägnare, som den romersk-katolska kyrkan är rikligen utrustad med penningmedel och utvecklar en feberaktigt livlig verksamhet. Inom tongivande kretsar av borgerskapet kommer emellertid den uppfattningen allt tydligare till uttryck, att det måste anses vara en statens skyldighet att komma den evangelisk-lutherska kyrkan till hjälp. Och i en agrarstat som Lettland utgöra de borgerliga och kyrkoivrande medlemmarne alltid det övervägande flertalet.

Madonnabild

Utövandet av den *katolska* kulten får i Lettland ske fritt och offentligt.

I ett konkordat av år 1922 mellan lettiska staten och påvestolen i Rom finnes bland annat intaget ett sedermera mycket omdiskuterat åtagande av staten, enligt vilket den evangelisk-lutherska Jakobskyrkan i Riga jämte den ortodoxa biskopens residensbyggnad år 1923 överlätos åt katolikerna.

Den heliga stolen upprättar i samförstånd med lettiska regeringen ett ärkebiskopssäte i Riga samt utnämner jämte ärkebiskop en eller två biskopar att biträda ärkebiskopen. Såväl ärkebiskop som biskopar måste vara lettiska undersåtar. I alla kyrkliga angelägenheter skall ärkebiskopen i Riga vara den heliga stolen omedelbart underställd. Före ämbetets tillträdande avlägger ärkebiskopen ed inför republiken Lettlands

president, vari ärkebiskopen förpliktar sig att sörja för att den katolska andligheten respekterar Lettlands lagliga regering ävensom att själv så göra samt att ej något företages, som kan leda till skada för allmän ordning.

Det förtjänar härvid erinras om att de katolske i Lettland före detta konkordat nästan uteslutande stodo under främmande kyrkofurstar (huvudsakligen polska), vilka jämväl rekryterade de lägst stående andliga med främmande element. Dessa utländska andliga voro icke endast av utländsk tunga, utan också utländska undersåtar, vilket i synnerhet gällde de högre andlige. Ärkebiskopen hade sitt säte utanför Lettland. Domkapitelområdet sammanföll ej heller med statens gränser. Staten var ej i besittning av några medel att öva någon som helst kontroll över det katolska prästerskapets verksamhet, allra minst över kyrkofurstens. Statsfientliga stämplingar voro i gång, det lettiska språket kom sällan till användning, de katolska letterna främmandegjordes för letterdömet och blevo föremål för direkt avnationalisering, mest inriktad på förpolskning.

På dylika hårresande förhållanden, vilka en stat väl aldrig någonsin kan tolerera, gör nu konkordatet ett bestämt slut, såsom tydligt framgår av de ovan angivna bestämmelserna. Det är dylika tungt vägande statliga och nationella motiv, som nödgat lettiska regeringen att medgiva många koncessioner, som onekligen höra till konkordatets skuggsidor, och göra offer sådana som överlämnandet av Jakobskyrkan. Beträffande detta senare bör dock erinras om att lutheranerna ha kvar tre katedraler i Riga. Dessa offer äro för övrigt i intet avseende av den natur, att de på något sätt utgöra ett hot mot den evangelisk-lutherska kyrkan i Lettland, såsom man på vissa håll utan tillräckligt grundad anledning velat göra gällande.

Ärkebiskopen äger utnämna domkapitlets medlemmar, präster och övriga andliga. Katolska skolor tillåtas, likaså katolska associationer under ärkebiskopens uppsikt.

I konkordatet inrymmas jämväl bestämmelser om katolska kyrkans *förmögenhetsrätt*. Katolska kyrkobyggnader, kapell och kyrkogårdar äro att betrakta såsom katolska kyrkans i Lettland egendom. De skola fritt förvaltas av den andliga

överheten. Ingen äger att tillägna sig, konfiskera eller mot den katolska andliga överhetens vilja för andra ändamål använda dessa förmögenhetsobjekt.

Katolska kyrkans förmögenhet är underkastad vanlig beskattning med undantag för kyrkobyggnader o. d. *Domsrätten* över de katolska andliga utövas av ärkebiskopen eller hans mandatär i fråga om ämbetsbrott. Eljest åtalas vid allmän domstol, varvid ärkebiskopen skall underrättas.

Konkordatet gäller för tre år med förlängning på ett år i sänder vid utebliven uppsägning.

Den *grekisk katolska* kyrkan följer de grundsatser för kyrkoorganisation, vilka voro gällande i ryska kejsarriket. Lettlands ortodoxa kyrkogemenskap har emellertid utarbetat en egen, efter lettiska statsförfattningen anpassad författning, som erhöll statens erkännande den 26 mars 1924. Överhuvud för denna kyrkogemenskap är enligt denna en ärkebiskop av lettisk härstamning. Den stora ortodoxa katedralkyrkan i Riga, vilken år 1884 uppfördes för russifikatoriska och agressivt ortodoxa syften och som därtill utmanande fick sitt läge i centrum av den *protestantiska* staden, tjänar nu Lettlands ortodoxa kyrkogemenskaps fredliga ändamål.

VII. STATSFÖRFATTNINGEN, ADMINISTRATIONEN OCH RÄTTSKIPNINGEN

Den av nationalförsamlingen den 15 februari 1922 antagna statsförfattningen trädde i kraft den 7 novmeber samma år. Den bestämmer, att Lettland är en oavhängig demokratisk republik, där den suveräna makten tillhör folket och utövas av folkrepresentanterna. Parlamentet har en kammare (saeima) och är sammansatt av 100 deputerade. Den aktiva och passiva rösträtten tillkommer borgare av båda könen, som fyllt 21 år. Saeiman framgår ur allmänna, lika, direkta och proportionella val. Den väljes på 3 år. Statspresidenten väljes ej direkt av folket utan av saeiman på 3 år. Till statspresidentens befogenheter hör även överbefälet över statens vapenmakt. I krigstider måste han dock utnämna en särskild överbefälhavare. Han är berättigad att hänskjuta saeimans upplösning till folkomröstning. För den händelse att referendum avslår ett sådant förslag, måste statspresidenten nedlägga sitt ämbete och nytt presidentval äga rum. Samtliga ministrar bilda ministerkabinettet under presidiet av en ministerpresident. Denna regering styr landet på parlamentarismens vanliga grundvalar. Under mellantiden, d. v. s. mellan två sessioner inom parlamentet, är regeringen befogad att i nödfall utgiva förordningar med laga kraft, vilka emellertid sedermera måste föreläggas saeiman till bekräftelse. Författningen förutser också ett fakultativt referendum och bestämmer uttryckligt, vilka föremål (t. ex. statsbudgeten, internationella fördrag etc.) under inga villkor kunna ställas på referendum. Enligt författningen äro domarne oavhängiga och oavsättliga; blott genom en laga dom kan en domare avsättas från sitt ämbete. Alla borgare äro lika inför lagen.

Alla hittillsvarande regeringar i Lettland ha endera varit rent borgerliga, eller också koalitionsregeringar med en borgerlig majoritet. Parlamentets *sociala sammansättning* år 1925 kännetecknas därav, att av de 100 folkombuden 63 äro

borgerliga och 37 socialdemokrater. Ingen kommunist har valts.

Centraladministrationen består av 9 ministerier: utrikesministeriet, inrikesministeriet, justitieministeriet, finansministeriet, ecklesiastikministeriet, krigsministeriet, lantbruksministeriet, trafikministeriet och ministeriet för det offentligas välfärd (socialministeriet).

Dessa huvuddrag av republiken Lettlands författning ge vid

Saeima-byggnaden, Parlamentet

handen, att vi här ha att göra med en för nutiden vanlig parlamentarisk republik.

Vår tidsålders statsrättsliga och folkliga ideologi och praxis räknar folksuveränitet och allmän rösträtt till sina fasta tillgångar. Därom behöver här ej mycket ordas. Ty skulle man också tusenfalt utbasuna detta systems brister, är likväl spännkraften i nutida demokratiska massideologi stark nog att beröva alla sådana yttringar av enskilda andars kritiska tankar varje spår av praktisk betydelse.

Den praktiska statskonsten kan nu för tiden föga inverka på dessa givna förhållanden. Den finner i stället så mycket friare spelrum på exekutivmaktens område och då det gäller

att bestämma dennas förhållande till den lagstiftande makten. Även i fråga om rättsväsendets organisation kvarstår vidsträckt manövreringsfrihet. Uppställer man därför som allmänt mål att bevara rättsstaten och den personliga friheten — och för dessa skatters okränkbara bestånd ger demokratien i och för sig just inga säkra garantier — är det av stort teoretiskt och praktiskt intresse att undersöka de bemödanden i sådant hänseende, som olika stater ha gjort.

Ur denna synpunkt kunna vi ha väl grundad anledning att

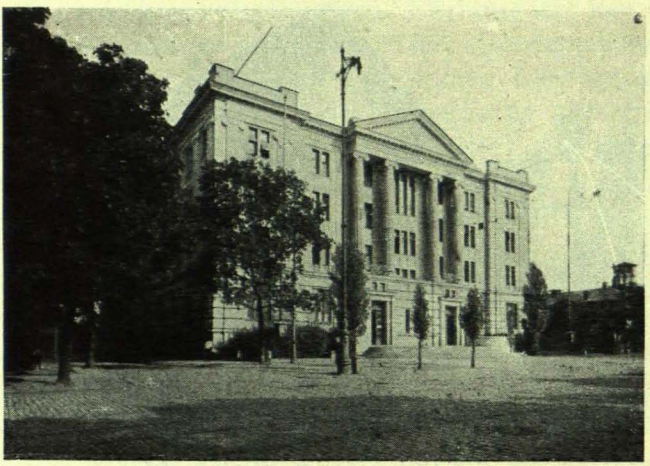

Utrikesdepartementet

något mera ingående dryfta *trenne institut i den lettiska statsrätten:* statens överhuvud (presidenten), regeringen (ministerkabinettet) och rättsförfattningen, i all synnerhet den administrativa rättskipningen.

Republiken Lettlands författning ger ingen allmän formel för *statspresidentens* ställning i centrum av statsmaktens högsta organ. Vi tvingas att härleda denna ställning ur enstaka konkreta bestämmelser. Denna förtegenhet är en yttring av demokratisk sorglöshet, som förväntar sig all välfärd av folksuveränitetens grundprincip och den allmänna rösträtten. Men det visar sig, att de enskilda bestämmelserna ha övergivit

denna sorglöshetens stig. Ett inneboende sunt förnuft har dragit försorg om att statens president icke blir blott en dekorativ figur.

Författningens bestämmelser om *kontrasigneringen* överlåta åt statspresidenten tämligen stor handlingsfrihet, aktivitet och initiativrätt. Artikel 53 i författningen bestämmer sålunda, att statspresidentens alla förordningar skola kontrasigneras av ministerpresidenten eller annan minister, dock med undantag för förordning om saeimans upplösning och utnämning av ministerpresident i och för regeringsbildning. Här behövs ingen kontrasignering. Statens president handlar i dessa båda ytterst viktiga fall helt obunden och fullt självständigt. Artikel 53 handlar om *förordningar,* icke om *akter* överhuvud. Begreppet förordning är emellertid mycket mera begränsat än begreppet akt. Det finnes många akter, vilka icke ha förordnings karaktär och för vilka kontrasignering ej behöves. Härutinnan är lettiske statspresidenten vida friare ställd än den franska, ty franska författningen fordrar kontrasignering för alla presidentens akter.

Den lettiske statspresidenten äger vidare *initiativrätt* i lagstiftningsfrågor. Artikel 47 i författningen formulerar denna rätt så allmänt, att där innefattas lagprojekt och förslag av allehanda slag. Men då dessa förslag icke äro förordningar, har statspresidenten här full frihet, han behöver ingen kontrasignering, ingen inblandning från den ansvarige ministerns sida. Initiativförslag från hans franska kollega måste däremot vara kontrasignerade av en minister, då de alltid utgöra akter.

Den lettiske statspresidenten besitter ett ytterst betydelsefullt prerogativ i den rätt, som tillerkänts honom, att i en *motiverad* skrivelse till parlamentet fordra förnyad behandling av vilken lag som helst. Samtidigt innebär detta en vägran att tills vidare fullgöra det honom åliggande offentliggörandet av en sådan av saeiman antagen lag. Här finna vi sålunda rätten till *suspensivt veto.* Denna skrivelse och denna vägran är åter ingen förordning. Presidenten kan utöva denna rätt utan ifrågavarande ministers kontrasignering. Detta förhållande gör först vetorätten till en realbefogenhet med praktiska följder. Ty skulle en inför parlamentets majoritet ansvarig

minister vara medverkande häri, då blev det en vetorätt endast på papperet, en vetorätt utan verkan på samma sätt som det t. ex. är i Frankrike. En minister i sådant läge skulle dock aldrig drista sig att suspendera en av *hans* majoritet godkänd lag eller att söka stjälpa densamma.

Samtliga av saeiman eller genom folkomröstning antagna lagar träda i kraft först efter deras offentliggörande. Rätten till *offentliggörandet* tillkommer statspresidenten. Är han villig härtill, måste han verkställa det inom 7 dagar (såsom brådskande antagna lagar inom 3 dagar). Vetorätten måste presidenten utöva inom denna tidsfrist, därest han önskar begagna densamma. Men han kan också utan vidare suspendera en lag på två månader, om han nämligen kräver folkomröstning om den. Men då offentliggörande icke är en förordning, erfordras ej heller här kontrasignering. Presidenten måste suspendera en lag på två månader, om åtminstone en tredjedel av saeiman därom hemställer.

Även väljarfolket har rätt till lagstiftningsinitiativ. En dylik hemställan skall riktas till saeiman men gå genom statspresidenten, som för den vidare till saeiman. Naturligtvis kräves ej kontrasignering härvid.

Statspresidenten representerar lettiska staten utåt, utnämner sändebud och mottager främmande makters sändebud. På grund av parlamentsbeslut ratificerar han internationella fördrag. I senare fallet är naturligtvis utrikesministerns kontrasignering erforderlig. Härvid är dock att observera, att mindre ingripande fördrag bekräftas av ministerkabinettet utan att föreläggas saeiman. Detta gäller fall, då ifrågavarande fördrag icke berör angelägenheter, vilka kräva lagstiftande reglering.

Utnämningen av sändebud tillgår så, att presidenten i förväg härom enats med ministerkabinettet. Praxis har lett till den vanenormen, att saeimans kommitté för utrikesangelägenheter anmodas avge betänkande vid tillsättandet av viktigare diplomatiska poster.

Vi komma nu till den springande punkten i exekutivmakten hos nutida parlamentariska stater: *regeringsbildandet*. Bland de skiftande tekniska termerna för regeringen såsom exeku-

tivmakt har lettiska statsförfattningen valt uttrycket: *ministerkabinettet.* Detta består av cheferna, ministrarne, för samtliga ministerier, vid behov supplerat med en minister utan portfölj eller en s. k. ministerassistent. Det heter helt kort i artikel 56 av författningen: ministerkabinettet bildas av en person som statspresidenten därtill anmodar. Blott en på detta sätt anmodad person får bilda regering. Följaktligen är denna "anmodan" likställd med utnämning till ministerpresident (för bildandet av regering). Det är tvivelsutan en förordning. Men

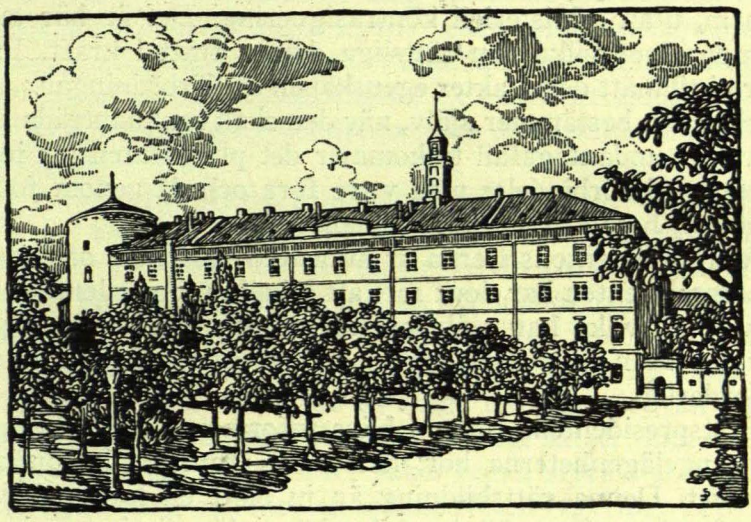

Slottet i Riga

enligt art. 53 av författningen är statspresidenten befogad att utfärda denna viktiga förordning *utan* en ansvarig ministers *kontrasignering.* På så sätt har man behändigt fått ur världen alla de svårigheter, som äro förknippade med regeringsväxling under kontrasignationstvång. Självklart går praxis ut därpå, att endast sådan person anmodas, som med sannolikhet kan påräkna stödet av saeimans flertal. Artikel 59 i författningen bestämmer uttryckligen, att ministerpresidenten och ministrarne behöva saeimans förtroende för sin ämbetsutövning. Parlamentarisk praxis har sålunda omöjligt kunnat

slå in på annan väg. I sitt fortsatta förlopp är regeringsbildandet överlåtet åt alla de övriga plötsliga omkastningar, som åtfölja parlamentariska kombinationer. Initiativet går nu över till ministerpresidenten. Artikel 55 i författningen bestämmer, att ministerpresidenten själv väljer sina kolleger, ministrarne. Detta måste naturligtvis ske under hänsynstagande till de partipolitiska kombinationerna och till artikel 55, enligt vilken det en gång bildade regeringskollegiet skall äga saeimans förtroende.

Även statspresidentens benådningsakter utgå från honom ensam, utan ministeriell kontrasignering. Det är här tal om dömda, över vilka den rättsliga domen trätt i kraft. Praxis har ej tillmätt dessa akter egenskapen av förordningar.

Saeiman bestämmer själv, när den skall sammanträda. Blott i tvenne undantagsfall tillkommer det presidenten att inkalla saeiman: i förbindelse med yttre fara och då genom folkomröstning beslutats saeimans upplösning.

Vid ministerkonseljerna är ministerpresidenten ordförande. Statspresidenten har dock rätt att inkalla utomordentliga konseljer, vid vilka han själv presiderar och bestämmer dagordningen. Men härvid är ministerpresidentens kontrasignering erforderlig.

Statspresidentens rätt att bliva informerad om allt, vad till statsangelägenheterna hör, har vuxit fram ur det praktiska behovet. Denna rättsbildning är ju blott en logisk följd av statsöverhuvudets ställning i den högre förvaltningen och lagstiftningen.

I alla administrativa frågor, som regleras genom statspresidentens kontrasignerade förordningar, har han vetorätt. Regeringen måste härvid utfundera en sådan lösning, att presidenten kan godkänna densamma. Då regeringshandlingar icke kunna komma till stånd utan statspresidentens medverkan, är något annat ju otänkbart, för så vitt man vill upprätthålla statsöverhuvudets värdighet och förskaffa mera än pappersvärde åt hans prerogativ.

Republiken Lettlands president är politiskt oansvarig. Statsförfattningen förutsätter blott kriminell ansvarighet. För att ställa statspresidenten under kriminellt ansvar fordras

det saeimabeslut med kvalificerad majoritet av ⅔ av närvarande deputerade.

Man finner av dessa konkreta befogenheter och företrädesrättigheter, att lettiska statsförfattningen inrymmer tämligen vittgående handlingsfrihet och aktivitet åt statspresidenten. *Vill* han göra bruk av sina rättigheter, kan härur växa fram ett betydande inflytande på statens angelägenheter. Presidenten kan också bidraga till balansering och jämvikt mellan statsmaktens olika organ.

Vi ha redan i detta sammanhang fattat de huvuddrag, som kännetecknа lettiska regeringens eller *ministerkabinettets* organisation och befogenheter. Vid sidan om statsförfattningen är lagen om ministerkabinettet en andra grundpelare för reglering av regeringsverksamheten och de enskilda ministrarnes ställning.

Republiken Lettlands ministerpresident, *regeringschefen*, intar i sig själv en maktställning, som vida mera än landets president kan bidraga till att under *sunda* partipolitiska förhållanden jämvikt förefinnes mellan statsmaktens olika organ. Nu kan man just ej påstå, att partipolitiken i modern parlamentarism och under ett proportionellt valsystem alltid är precis "sund". Men sådant är en fråga om fakta, ej om statsrätt. Hålla vi oss till statsrättens välmenta satser, kan ministerpresidenten, om han besitter säker hand, styra statsskeppet i bestämd riktning och föra en målmedveten regering. Lettiska statsförfattningen innehåller inga sådana allmänna riktlinjer som t. ex. den tyska, enligt vilken "rikskansleren bestämmer rikspolitikens allmänna kurs" och följaktligen måste hålla sina kolleger i regeringen i denna kurs. Summan av de enskilda bestämmelserna ger dock åt den lettiske regeringschefen precis samma maktställning och ansvarighet som åt hans rikstyska kollega. Han kan bl. a. kräva vilkens som helst av ministrarne avgång för att ersätta honom med någon annan, som befinnes mera lämpad för regeringschefens riktlinjer. Har saeiman givit ministerpresidenten ett misstroendevotum, måste enligt artikel 59 i statsförfattningen hela regeringen avgå.

Ministerkabinettet har full *initiativrätt* i lagfrågor. I praktiken ligger här själva huvudkällan till lagförslag och till ut-

arbetandet av dessas innehåll på samma sätt som i andra länders praxis. Jämte denna viktiga verksamhet besitter regeringen även *lagstiftande* befogenhet. I kraft av artikel 81 i statsförfattningen utfärdar regeringen lagar i formell mening under mellanperioderna för saeimans sammanträden. Saeiman bestämmer efter sitt sammanträde dessa lagars vidare öden. Ännu mera betydande är regeringens verksamhet beträffande lagar i materiell mening, d. v. s. *förordningar,* som utfärdas såsom "förvaltningsakter" än till uppfyllande av speciella uppdrag i saeimans lagar, såsom utförings- och tillämpningsbestämmelser, än på grund av egna förvaltningsinitiativ.

Hela *centralförvaltningen* är underställd ministerkabinettet med undantag blott för statskontrollen ("revisionsministeriet"). Ministerkabinettet utnämner och befordrar ett stort antal ämbetsmän i civilstaten. Domarnes utnämning konfirmeras av saeiman. Utnämningen av officerare och sändebud hör till presidentens prerogativ. I särskilda undantagsfall kan ministerkabinettet proklamera *belägringstillstånd* samt ett tillstånd av förstärkt skydd, varigenom regeringens befogenheter och handlingsfrihet starkt ökas samt ett antal eljest civila befogenheter överflyttas på de militära auktoriteterna.

En särställning intager *statskontrollen,* som man gott kunde kalla "revisionsministeriet". Denna, som har i statsförfattningen särskilt angivna prerogativ, har till uppgift att kontrollera statshushållningen, såväl preventivt som under och efter det praktiska genomförandet. Statskontrollen är en kollegial och oavhängig myndighet. Statskontrollens chef (statskontrollören) väljes av saeiman för 3 år. Endast genom laga dom kan han avsättas från sitt ämbete under denna tid. Han har säte i ministerkabinettet, dock endast med rådgivande röst. Fyra kontrollråd jämte tolv kollegieråd i de två kontrolldepartementen utnämnas av ministerkabinettet, varjämte saeiman konfirmerar dem i ämbetet för 4 år; under denna tid äro de oavsättliga i likhet med domarne.

Statskontrollens undantagsställning beror icke blott på statsförfattningen utan även på en speciallag om statskontrollen, som utgör en oberoende institution sui generis och icke får medräknas till den administrativa apparaten. Här äro

fastmera rättsmyndigheternas grundsatser rådande. Samtliga statliga och kommunala myndigheter ävensom sådana privatföretag och privatpersoner, vilka arbeta med statskrediter eller åtnjuta statsunderstöd, äro underkastade statskontrollens revision. En viss överdrift i denna kontrollfunktion förefinnes däri, att statskontrollen icke enbart omfattar lagligheten utan jämväl får lämna föreskrifter för och efterpröva ändamålsenligheten i användandet av de statliga medlen. En sådan maktfullkomlighet hämmar det fria initiativet hos dem, vilka bättre än statskontrollen känna det ändamålsenliga på specialområdena. Som korrektiv mot denna oändamålsenliga maktfullkomlighet tjänar *klagorätten,* vilken tillkommer alla myndigheter och intresserade personer, över de beslut, som fattas av kontrollkollegierna i statskontrollens tvenne departement. Har statskontrollen ålagt återbetalning på grund av *icke ändamålsenlig* användning av offentliga medel, bliva sådana beslut verkningslösa, om ministerkabinettet (som ju har sista ordet att säga över varje förvaltningsändamål) däremot gör invändningar och erkänner ändamålsenligheten. Detta kan ske såväl på grund av gjorda klagomål som i vanlig revisionsordning på ministerkabinettets egna initiativ.

Därest återbetalning motiveras med icke lagenlig användning eller andra invändningar, träder en speciell skapelse av den lettiska statsrätten i funktion. Klagomålen riktas i sådana fall till en speciell *kontrolldomstol,* som består av tvenne högre kontrollråd under ordförandeskap av en hovrättsdomare. Överklagelseinstans är här landets högsta domstol — senaten (dess administrativa departement). Vid detta förfarande komma (de längre fram skildrade) normerna för administrativ justis till användning.

En redogörelse beträffande fördelningen av några administrativa grenar torde här vara på sin plats.

Polisen är underställd inrikesministeriet. I Riga, Jelgava (Mitau), Liepaja (Libau), Ventspils (Windau) och Daugavpils (Dünaburg) är en polisprefekt chef för polisen. Polisen i de 19 kretsarna står under distriktschefen. Varje krets uppdelas i polisdistrikt. Såsom stöd för polisen har organiserats ett frivilligt skyddsvärn (säkerhetsvärn). Dessa frivilliga, som egentligen bilda en skyddskår, få ingen lön men beväpnas av staten. Skyddsvärnet i varje krets bildar ett regemente och står direkt under kretschefen; inrikesministern

är dess högsta chef. Till hederspresident har skyddsvärnet valt fältherren i frihetskrigen general Balodis. Det fungerar på grund av en speciell lag — skyddsvärnsförfattningen. Det är en ansenlig armé, bestående av de bästa elementen inom landet. Medlemmarna upptagas först efter sträng prövning och efter eds avläggande. Genom militäriska övningar och militärisk dis-

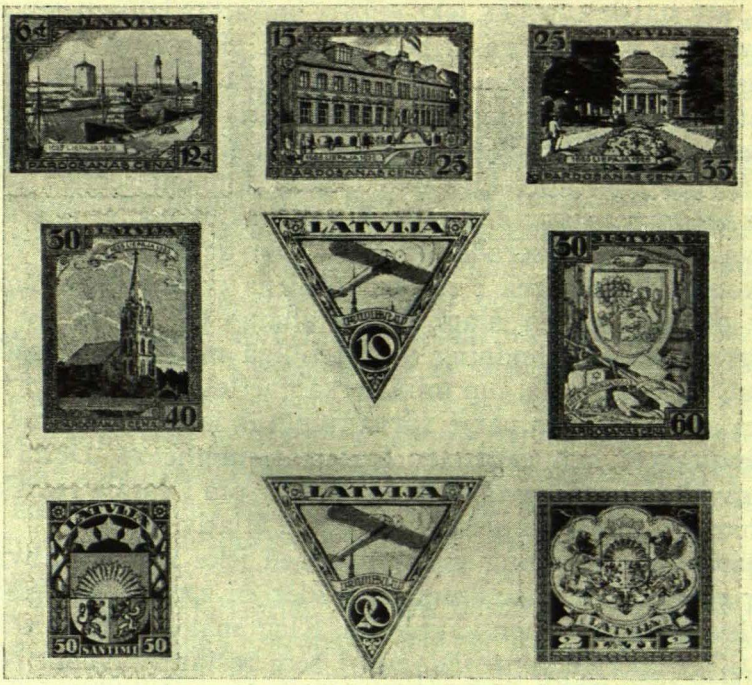

Lettiska frimärken

ciplin utbildas en stridsmakt, vilken även i krigstider kan vara av ovärderlig nytta.

I inrikesministeriet är organiserad en särskild sektion för den *politiska polisen.*

Även *kommunalförvaltningen* i städerna och på landet står under överinseende av inrikesministeriet (kommunaldepartementet). Kommunalförvaltningen, kretsförvaltningen och municipalmyndigheterna i städerna ha befogenhet att uppbära kommunalskatterna.

Sundhetsväsendet står under ett speciellt sundhetsdepartement i inrikesministeriet. Ett särskilt departement inom samma ministerium förvaltar *kyrkoangelägenheterna.* Överinseendet över pressen tillkommer på grund av en speciell presslag inrikesministeriets *pressavdelning.* Den unga staten kan ännu ej undvara passtvånget inom landet, och denna omfångsrika verksam-

het är anförtrodd åt en *passavdelning* inom inrikesministeriet. En autonom myndighet är *statistiska departementet,* som sorterar direkt under ministerkabinettet.

Rätt så omfångsrikt är även *finansministeriet.* Då det ej existerar något handelsministerium, så handhavas hithörande angelägenheter av departementet för *Handel och Industri* inom finansministeriet. Tullväsendet förvaltas av *Tulldepartementet* inom samma ministerium. *Sjöfartsdepartementet* inom finansministeriet är en betydande myndighet med rätt autonom ställning. Övriga departement äro de i allmänhet brukliga och tarva ej något särskilt omnämnande.

Post- och Telegrafadministrationen är införlivad med trafikministeriet.

Rättskipningen är organiserad på följande sätt:

Domarnes utnämning och deras oavhängiga ställning är författningsenligt bestämd och garanterad. Avgörandet av de mindre lokala tvisterna tillkommer de kommunala nämnderna i landskommunerna, vilka dock ej ha straffande makt. De väljas av kommunerna. Den egentliga rättskipningen börjar med *fredsdomaren,* som får utöva sitt ämbete i civila och kriminella mål, vilkas omstämda belopp dock ej får överstiga ett visst maximum, och som har befogenhet att handlägga bestämda kategorier av smärre förseelser. Appellationsinstansen för dessa under fredsdomaren fallande mål äro *distriktsrätterna,* allt som allt fyra i landet. Distriktsrätterna äro kollegialdomstolar; de sönderfalla i avdelningar, och varje avdelning fungerar som självständig domstol. Denna domstol är den första instansen för alla civila och kriminella mål, vilka ej höra under fredsdomarens behandling. Appellationsinstansen för distriktsrättens jurisdiktion är *Hovrätten* (Justitiepalatset) i Riga. Den i andra instansen fällda domen träder omedelbart i kraft. Häremot kan blott ett kassationsbesvär anföras, d. v. s. ett besvär, grundat på rent formella skäl, aldrig på själva sakens innebörd. Som kassationsdomstol för hela landet gäller *senaten* (i Riga), nämligen dess Civil- och Kriminal-Kassationsdepartement.

En särställning i rättsförfattningen intager den *administrativa rättskipningen.* Då denna form av rättskipning utgör en vinst av den senaste tiden såsom ett medel att säkerställa lagligheten i den moderna rättsstaten, ha vi anledning att något närmare ingå härpå. Den gamla civila och kriminella rätt-

skipningen i de moderna staterna är uppbyggd på allmänt bekanta grundvalar, varför det är onödigt att på detta ställe ingå på närmare dryftning därav. Men man kan knappast säga detsamma om den administrativa rättskipningen.

De administrativa domstolarnes uppgift består rent allmänt däri, att de på grund av intresserade personers klagomål ha att pröva de statliga och kommunala organens lagenlighet. Enligt det *engelska systemet* åligger denna uppgift de vanliga ordinarie domstolarne. Den *franska* principen (också genomförd i Tyskland, Italien och andra kontinentala stater) skapar härför speciella kollegiala institutioner, vilka tillhöra förvaltningsapparaten och deltaga i den aktiva förvaltningen. Den lettiska administrativa rättskipningen är byggd på den *engelska* principen. De vanliga domstolarne betros med en specialuppgift, att pröva förvaltningsorganens lagenlighet, därest intresserade personer medelst klagomål därom göra ansökan. Fredsdomarne avgöra klagomål över handlingar av den lägre självförvaltningens organ i landskommuner och småstäder. Framföras klagomål över handlingar av organen för städernas och kretsarnas kommunalförvaltning eller av kretsens lokala myndigheter och ämbetsmän, är distriktsdomstolen och dess administrativa avdelning härför forum. Klagomål över de centrala ämbetsverkens och dessas ledares handlingar (omfattande jämväl medlemmarne av regeringen) avgöras av senatens administrativa departement.

Men det engelska systemet råder icke ensamt i Lettlands administrativa rättskipning. Man kan snarare säga, att vid dess sida ställts vissa element från det franska systemet. Så finnes det en utomordentlig kommission för att avgöra klagomål över oriktig beskattning. Överklagas denna kommissions beslut, sker avgörandet i senatens administrativa avdelning, sålunda en domstol. En utpräglad karaktär av administrativ domstol bär centralkommissionen för jordreformens utförande, en sann stordrift för klagomål i agrarärenden. Senatens administrativa departement är åter här högre instans och delvis även revisionsinstans.

De administrativa domstolarne och de domstolsliknande kommissionerna pröva de inför dem bragta handlingarne av

förvaltningsorganen enbart med hänsyn till deras lagenlighet men ingå icke på desammas ändamålsenlighet.

De administrativa rättskipningsmyndigheterna i Lettland besitta kompetens att avgöra följande klagomål: 1) *protester* från regeringsorgan, vilka ha till uppgift att föra uppsikt över självförvaltningar, mot beslut, förordningar, handlingar eller underlåtenheter av självförvaltningsorganen och deras tjänstemän, samt klagomål av regeringens ämbetsmän över dylika beslut, förordningar o. s. v.; 2) *klagomål* av kommunala församlingar och exekutivorgan, ävensom från fysiska eller juridiska personers sida över statliga och kommunala myndigheters förordningar, enstaka handlingar eller underlåtenheter; 3) angelägenheter av sådant slag, som lagen uttryckligen ställer under den administrativa rättskipningens kompetens, såsom klagomål över kränkningar av bestämmelser i lagarne om föreningar, politiska partier och församlingar m. m. Varje klagande måste bevisa, att det beslut, den förordning o. s. v., varöver han för klagomål, har kränkt hans rätt eller intresse. Förfarandet är baserat på civilprocessens grundsatser.

Särskilda *handelsdomstolar* existera ej. Alla handels- och sjöfartsmål behandlas av de civila domstolarne. Under närmaste tiden kommer emellertid en speciell *domstol* för *sjörättsmål* att upprättas. Speciella *krigsdomstolar* finnas även. För närmare orientering angående processordningen och Civil- och Handelsrätten i Lettland se "Handbook of Foreign Legal Procedure", 1924, London, 4:de uppl., en avhandling över Lettland av K. Duzmans.

VIII. STÄDER OCH HAMNAR

Rigas grundläggare, biskop Albert

Lettlands huvudstad *Riga* ligger på båda stränderna av den stora floden Daugava (Düna), 13,3 kilometer från Rigaviken. Före tyskarnas inträngande i landet befann sig därstädes en livisk by. Riga grundades år 1201 av biskop Albert. År 1253 blev Riga säte för ärkebiskopen, vilken samtidigt var världslig härskare. Namnet har staden fått efter en bäck "Rige" eller "Ridzin", och i början hette den också helt enkelt "de stat tho der Righe". År 1282 blev Riga medlem av Hanseförbundet, således är den en gammal hansestad, liksom flera andra städer i landet. Rigas territorium omfattar 90 km², folkmängden c:a 350.000 (före världskriget 520.000). Staden har lidit mycket under världskriget och senare krig och många arméer ha därunder tågat genom den. Flera gånger blev Riga belägrat och bombarderat, men svårast var det under det s. k. Bermondtkriget (se avd. I) år 1919 och under bolsjevikväldet i början av 1919. Under de senare åren har Riga emellertid hämtat sig betydligt. Det är en vacker stad, ålderdomlig och ändock en modern storstad med många planteringar. Den "inre staden", det gamla Riga, har fullkomligt bevarat sin prägel från medeltiden med många gamla byggnader, såsom Svarthuvudenas hus från 14:de århundradet, domkyrkan, Petrikyrkan, Jakobikyrkan, Johanniskyrkan, alla från 13:de århundradet fastän då och då restaurerade. Höjden

Riga

Domkyrkan (Maras-kyrkan)

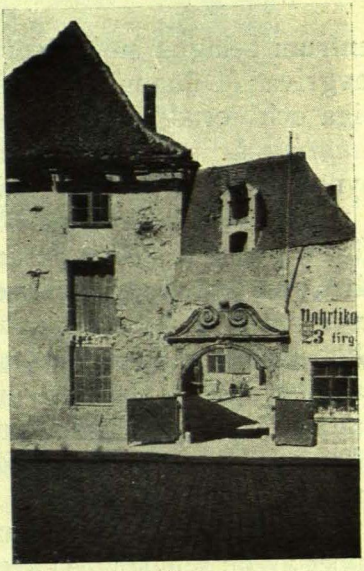

Hus i gamla Riga

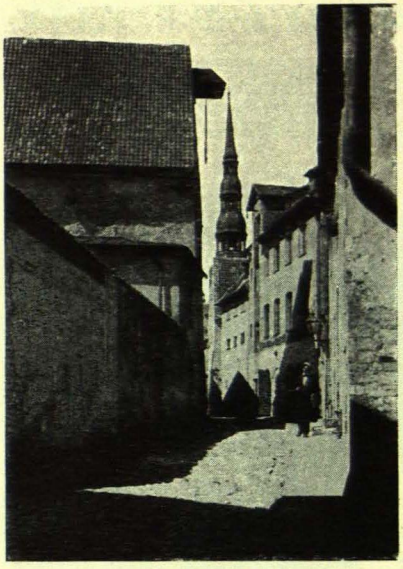

St. Petri kyrka

på Petrikyrkans torn — 110,5 meter — är endast tre gånger mindre än det högsta berget i landet (Gaisin-Berg, 314 meter). De ståtliga byggnaderna från en ny epok befinna sig huvudsakligen i de större kvarteren, som uppstodo efter år 1857, d. v. s. sedan stadsmurarna nedrivits. Dessa s. k. förstäder, vilka i verkligheten ej längre kunna betraktas såsom sådana, är det som egentligen förlänar Riga prägeln av en modern storstad. 88.000 hektar land i Livland tillhöra staden Riga, och huvudstaden är således en rätt betydande "godsägare".

De 8—12 km. från Rigas centrum belägna småstäderna, Milgravis, Bolderaa och Daugavgriva (Dünamünde) gälla faktiskt såsom förstäder till Riga och deras hamnar såsom inlopp till Rigahamnen. *Daugavgriva* är samtidigt en mäktig *sjöfästning* vid Daugavas mynning och grundlades där av svenskarna.

16 km. väster om Riga börjar den 27 km. långa villastaden Rigas Jurmala (Riga-Strand), omfattande en del badorter, däribland den för sina svavelkällor berömda kurorten Kemeri. Norr om Riga finner man likaledes badorter, nämligen: Vec-Akis, Neubad, Pabashi — alla vid Rigaviken. Även kurorten Baldone, 40 km. syd-ost om Riga, har svavelhaltiga källor. Omtyckta som sommarnöjen och vackert belägna äro Sigulda, Ogre och Koknese i Livland. Som badort gäller också Libaus strand.

I hela landet räknar man 80 städer och småstäder. Under loppet av de senaste 700 åren ha städer uppstått och åter försvunnit till följd av de upprepade krigen. Av städerna äro några rätt gamla, såsom Césis (Wenden), grundad 1224. Valmiera, Limbashi (Lemsal), Tukums, Aizpute, Liepaja (Li-

bau), Kuldiga, Ventspils (Windau), Talsi — alla anlagda i 13:de århundradet; vidare en del städer från 14:de och 15:de århundradet, däribland Jelgava (Mitau) och Daugavpils (Dünaburg).

Efter Riga äro de största städerna: Liepaja (Libau) — 77.000 invånare (före världskriget 100.000), Daugavpils (Dünaburg) — 45.000 (före världskriget — 105.000), Jelgava (Mitau), säte för de forna kurländska hertigarna, 25.000 invånare (före kriget 46.000), Ventspils (Windau) — 10.000 in-

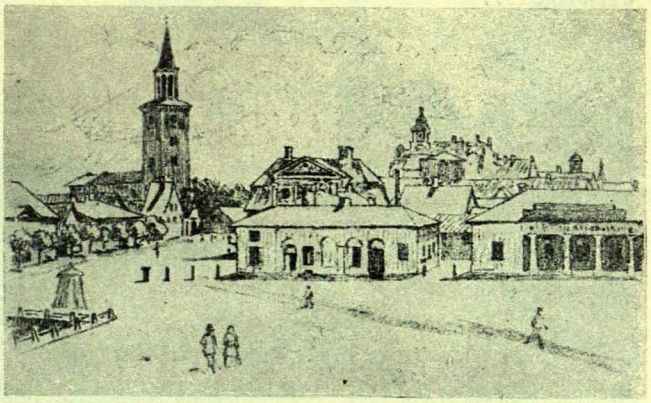

Torget i Mitau

vånare (före kriget 26.000), Rezekne — 12.000 invånare (före kriget 23.000).

De i landet befintliga gamla städernas och borgarnas öden äro lika växlande och dramatiska som hela landets historia. För att åskådliggöra dessa historiska tilldragelser i de lettiska städerna välja vi att kasta en flyktig blick på historien om den gamla och ärevördiga livländska staden *Césis* (Wenden), denna "Livlands pärla". Wenderna — ett folk av finsk ras — lära kunna betraktas såsom urinnevånare i detta område. Tyska historiker påstå, att det var ett slaviskt folk. Ortsnamnet "Wenden" erinrar om dem. Ett lettiskt-baltiskt namn för denna ort var i forntiden "Kies" eller "Kessi". Eftersom det

lettiska språkets utveckling uppvisar en systematisk transformation för det gammalbaltiska "k" i "c", var det naturligt, att stadens namn i lettiskan tog formen "Césis".

Samma förhållande gäller för många av de viktigaste ortsnamnen för städerna och borgarna i Lettland. De lettiska namnen äro ursprungligare och äldre än de tyska, vilka dock intill våra dagar varit de officiella och ännu oftast användas av utlänningar. De tyska ortsnamnen ha emellertid aldrig någonstädes förmått utränga de gamla och ursprungliga lettiska

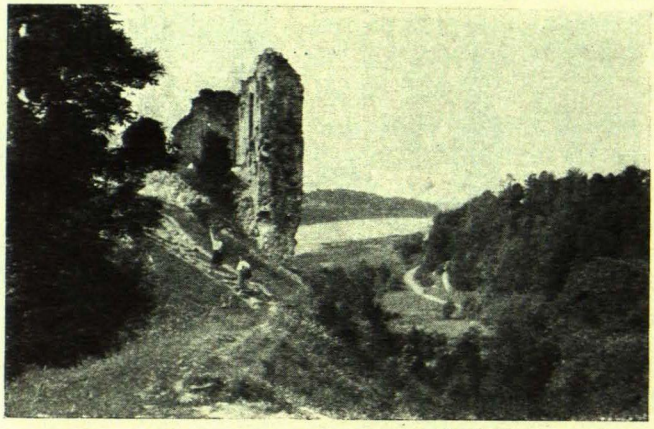

Slottsruin

namnen ur folkets mun. Den lettiska befolkningen har hållit hårt fast vid sina gamla ortsnamn, vilka jämväl använts i den lettiska litteraturen och pressen. Vid Lettlands statsbildning befordrades dessa namn till officiella. Upplysningsvis och till hjälp för dem, som äro vana vid de tyska namnen, hava vi här ofta vid sidan av de lettiska namnen anfört även de tyska parallellnamnen.

Beträffande vår exempelstad *Césis*-Wenden, är det karaktäristiskt, att denna stad, liksom många andra städer från Ordenstiden, uppstått redan före landets erövring, alltså under de gamla lettiska furstarnas och hövdingarnas tid. Vid sidan av det av svärdsriddarnas orden år 1208 grundade och

sedermera av ordensherren Wolkwin fullbordade slottet Wenden stod en gammal lettisk, av trä uppförd borg Kessi. Redan 1224 hade här omkring uppvuxit en liten stad. Efter svärds-

Kessi, gammallettisk borg

riddarordens förening med den teutoniska (tyska) orden blev staden Césis-Wenden betecknad såsom residens för 44 olika ordenshövdingar. Staden var omgiven med starka mu-

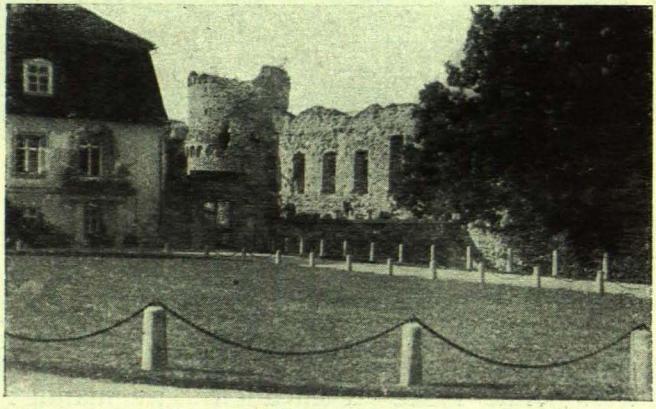

Wendens slottsruin

rar, 3 torn och 4 portar. Två gånger, 1671 och 1748, blev den totalt nedbränd. Många gånger blev den erövrad och tillbakatagen, alltid under stor förödelse runt om i trakten, ett öde, som den delat med så många andra städer och borgar i landet.

Då år 1577 Césis föll i den ryske tsaren Ivan den förskräckliges händer, sprängde sig hela besättningen med slottet i luften. Från 1626 till 1703 befann sig Césis under svenskt herradöme. År 1700 intogs Césis av en sachsisk här, år 1701 åter av en svensk, vid vilket tillfälle Karl XII på väg till Riga, efter att ha jagat bort sachsarna, berättas ha suttit på stadsbrunnens rand, druckit av det härliga vattnet och lovprisat det. År 1703 intogs Césis av en rysk här, varvid ryssarna brände och fullkomligt förstörde staden. Därefter blev slottet

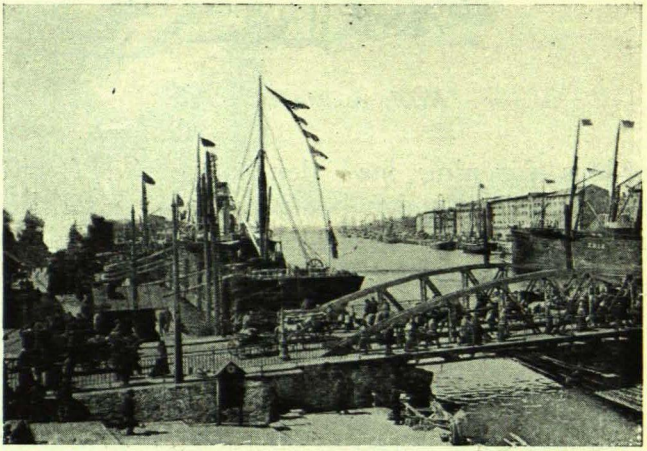

Hamnen i Libau

ej mera ombyggt. Den nuvarande ruinen härstammar således från den tiden såsom flera andra slottsruiner i landet. Césis sjönk inom kort ned till en vanlig kretsstad. År 1747 skänkte den ryska kejsarinnan Elisabeth Césis till sin gunstling Bestusheff: denne ryske "Pompadour" av manligt kön befallde, att samtliga stadens gator skulle plöjas upp och besås med havre, och under dödsstraff förbjöds det att vidröra eller skörda denna. Efter en elvaårig process blev staden befriad från den Bestusheffska havren, och år 1764 erhöll den ånyo stadsprivilegier. År 1919, under frihetskriget, var Césis och hela omgivningen skådeplats för kampen mellan de lettisk-

estniska och de tyska trupperna. Till minne av den lettisk-estniska segern smyckas nu den gamla ärevördiga staden av ett segermonument. Moder Clios vägar äro sannerligen ofta outrannsakliga.

De största *hamnstäderna* i Lettland äro *Riga, Liepaja* (Libau) och *Ventspils* (Windau); de båda sistnämnda vid Syd-Kurlands kust. Före världskriget dirigerades ⅓ av Rysslands export och ¼ av importen över dessa tre lettiska hamnar. Med tanke på den mission, som Lettland i sin egenskap

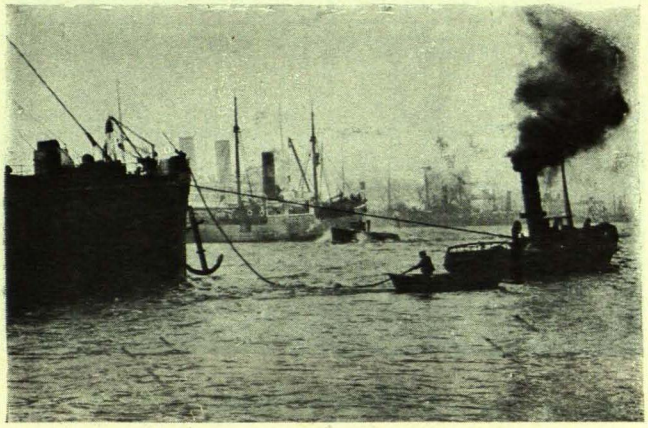

Hamnen i Riga

av transitoland och till följd av sin geografiska betydelse har att fylla för underlättandet av handelsutbyte mellan västern och östern, har Lettland i fredsfördraget och genom senare överenskommelser beviljat Ryssland alla möjliga lättnader och friheter i användandet av dessa hamnar för handel och samfärdsel. De nämnda tre hamnarna äro slutpunkter för stora järnvägslinjer, som genomskära hela Lettland och stå i direkt förbindelse med det ryska järnvägsnätet.

Rigas hamn är 6,7—9,15 meter djup och läget är enligt geografiska koordinater: 24°05′ östlig längd och 56°57′ nordlig bredd. Då Riga ju ligger 13 km. från havet, befinner sig hamnen egentligen i Düna-floden, vilken

vid Riga är över en halv kilometer bred (550 m.) och vid mynningen till och med 1400 m. Som *yttre hamnar* gälla de 8—13 km. från Riga belägna *Bolderaa* och *Daugavgriva* (Dünamünde) i vattenområdet av Duagavaflodens mynning. Här är hamnområdet djupast. Vid Daugavgriva, mellan sjöfästningen och havet, är en vinterhamn utbyggd. Där befinna sig också en vågbrytare och ett fyrtorn till vägledning för de sjöfarande. Betydelsen av dessa yttre hamnar gjorde sig synnerligen gällande från och med år 1873,

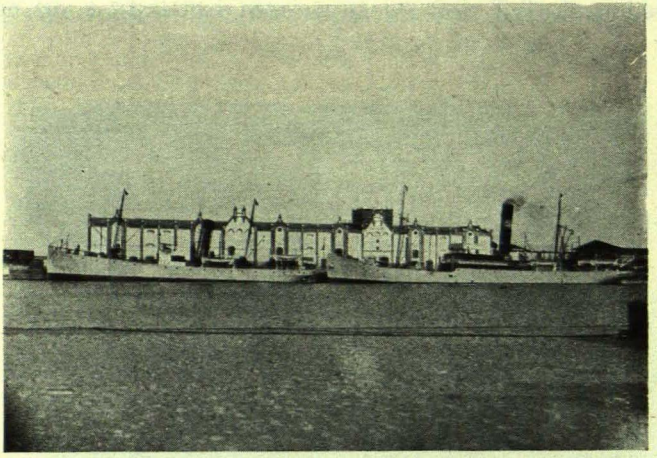

Kylhus i Windau

då järnvägen Riga—Hamnkajen byggdes från Riga till vinterhamnen (17 km.). Rigas hamn och yttre hamnar äro isbelagda under 2—3 månader om året, ibland under kortare tid.

Libaus hamn (230 km. söder om Riga) är hela året om så gott som isfri; i genomsnitt räknat fryser den till endast 2—3 dagar om året. De geografiska koordinaterna äro: 20°39′ östl. längd och 56°30′ nordl. bredd. Hamnen byggdes år 1697—1703. Efter år 1868 ha hamnbyggnaderna flera gånger betydligt utvidgats; hamnen har gjorts djupare, och vågbrytarna ha förstärkts. Libaus handelshamn består egentligen av 3 hamnar: yttre hamnen (8 meter djup), den 85 meter breda hamnkanalen och vinterhamnen (5,7 m. djup). 2 kilometer norr om staden befinner sig en stor örlogshamn.

Windauhamnen är den andra *isfria* hamnen i Lettland, belägen 176 km. från Riga, på koordinaterna 21°32′ östl. längd och 57°24′ nordl. bredd. Windau ligger vid mynningen av Venta-floden. Hamnen bildas av flodens nedre lopp på en sträcka av 15 kilometer, där floden är 150—200 m. bred och 8 m. djup. Vid mynningen av bifloden Pazkule, 6 km. från Ventas mynning,

har naturen själv bildat en 9—10 meter djup bassäng, där c:a 100 fartyg kunna rymmas. Hamnen är utrustad med två vågbrytare av 1500—2000 meters längd. Windauhamnens elevator kan uppfordra 50 miljoner kg. säd.

Ömtåliga varor dirigeras om vintern över Libau och Windau. Dessa hamnar ersätta även vid andra tillfällen Rigahamnen, då denna är tillfrusen. Båda dessa hamnar ha goda järnvägsförbindelser med Riga och därifrån vidare till Ryssland.

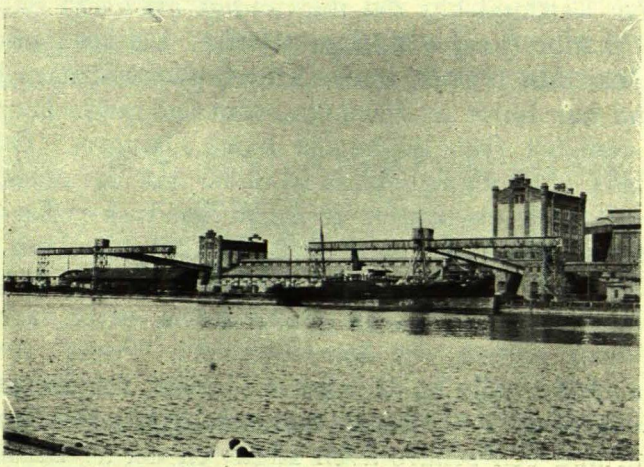

Elevator i Windau

Hamnen i Windau

IX. VÄRLDSKRIGETS OCH DE EFTERFÖLJANDE KRIGENS FÖRSTÖRELSEVERK

Före skildringen av statsekonomien och folkhushållningen inom Lettland blir det nödvändigt att kasta en blick på de skador, kriget tillfogat landet. Lettland hör till de länder, som lidit svårast under kriget, eller närmare bestämt, intet land har blivit så förhärjat som Lettland. Territoriet i landets centrum från Rigaviken längs Daugava (Düna) till Daugavpils (Dünaburg) bildade under två fasaväckande år (1915—1917) en oavbruten linje för den tysk-ryska fronten. Härmassorna brottades med varandra, böljade fram och tillbaka, förhärjande landet, och även bakom fronten liknade landet ett krigsläger. Tyskarna och ryssarna, efter världskriget bolsjevikerna, Greve von der Goltz' och "furst" Bermondt-Avaloffs arméer, alla ha de huserat i landet, rekvirerat, plundrat, evakuerat o. s. v. Hundratusentals flyktingar lämnade år 1915 Kurland och senare även Riga; en del av befolkningen bortdrevs med våld av ryssarna. Samma år kom den väldiga evakueringen av Riga och andra städer; all industri överfördes till Ryssland. Enbart från Riga bortskaffades till Ryssland maskiner och diverse gods i 35—40.000 järnvägsvagnar. I många landskommuner upplöjdes hela jordområdet av skyttegravar, skyddsrum, kreverande granater o. s. v., och åkerjorden blev för lång tid framåt obrukbar. Två städer, Ilukste och Griva, i östra Kurland försvunno fullständigt från Guds jord. Adertonde århundradets konstbyggnader av Rastrelli: hertigslottet och gymnasiet (förra hertigliga akademien) i Mitau samt andra slott på landet brändes av Bermondts flyende trupper år 1919. Därvid förstördes också det gamla oersättliga biblioteket i hertigliga akademien, omfattande 50.000 band. Landets industri lamslogs fullständigt.

Av de i Lettland existerande landskommunerna har ungefär hälften under längre eller kortare tid varit aktiv krigsskådeplats med skyttegravar och övrigt tillbehör. Den andra hälften

hade det knappast bättre, då befolkningen måste offra sina ägodelar för härens bästa. En tiondedel av alla byggnader på landet förstördes i grund (78.278 byggnader av totalantalet 743.732). 104.576 byggnader eller 14 % demolerades dessutom delvis. En fjärdedel av alla byggnader på landet förstördes således helt och hållet eller delvis. De mest förhärjade områdena sträcka sig längs landets största floder — Daugava och Lielupe (kurl. Aa). Det blomstrande och fruktbara landet i dessa trakter kallades för "Lettlands kornbod". Av de 510 landskommunerna i Lettland befunno sig efter kriget — år 1920 — följande i förstört tillstånd:

44	kommuner,	där	10—20	%	av byggnaderna	voro	förstörda
18	„	„	20—30	%	„	„	„
15	„	„	30—40	%	„	„	„
12	„	„	40—50	%	„	„	„
14	„	„	50—60	%	„	„	„
14	„	„	60—80	%	„	„	„
7	„	„	80—100	%	„	„	„

De områden, där mer än 50 % av alla byggnader fullständigt förstörts, representerade 7½ % av hela Lettland; de områden, där denna procentsats nådde 10—50 % utgjorde 17 % av hela landet. Allt som allt 24½ %, eller en fjärdedel av landet (6—17.000 km²), de under 10 % ej medräknade. Byggnadsstatistiken utgör härvid en god måttstock för bedömandet av graden av krigets förstörelseverk i allmänhet i landet, t. ex. i fråga om förlust på grund av omöjligheten att odla åkerjorden, förlust av levande och döda inventarier o. s. v. Synnerligen ödesdiger var åkerjordens obrukade tillstånd. I Mitaukretsen, den fruktbaraste i landet, låg år 1921 ännu mera än hälften av den före kriget odlade jorden i lägervall, i kretsen Jaunjelgava 55 %, i Rigakretsen 45 %, i Tukkumkretsen 42,5 %, i kretsen Daugavpils 32 %, i kretsen Bauska 29 %, och i hela landet var år 1921 denna procentsats lika med 25 % (den odlade åkerjorden var 1914: 1.760.000 hektar, däremot 1921: 1.320.000 hektar). För närvarande, år 1926, har den i träde liggande åkerjorden avtagit betydligt. Livet är segt och letten en fanatisk jordbrukare. År 1919 återstodo

blott 85 % av kreatursuppsättningen före kriget. Denna brist på levande inventarier är nu så gott som avhjälpt. Mycket långsammare går det med anskaffandet av lantbruksmaskiner och redskap. Även rekonstruktionen av förstörda byggnader skrider långsamt framåt. Många lantbrukare och lantarbetare bo fortfarande i hyddor och gamla skyttegravar samt skyddsrum. År 1920 räknades på de förstörda områdena 45.000 barn under 15 år, av vilka de flesta voro föräldralösa. Sådana barn har man egnat särskild omvårdnad.

Landet har emellertid hämtat sig betydligt. Detta har skett utan anlitande av utländska penninglån samt utan bekommen ersättning för krigsskador. Med avseende å de föräldralösa barnen erhöllo letterna rikligt och oegennyttigt understöd från en under amerikanska Röda Korset stående privat hjälporganisation. Smärre hjälpaktioner från Svenska Röda Korset, "Rädda barnen" o. s. v. böra även omnämnas i detta sammanhang. För hela befolkningens förplägning under åren 1919—20 lämnade Förenta Staternas hjälpadministration matvaror och andra produkter på kredit.

X. LETTLANDS PENNINGVÄSEN OCH STATSFINANSER

I.

VALUTAFÖRHÅLLANDEN I LETTLAND FÖRE DEN LETTISKA RUBELNS INFÖRANDE

En egen lettisk valuta uppkom icke samtidigt med staten och kunde det ej heller. Den lettiska valutans tillblivelse är historiskt helt dramatisk, liksom statens egen. På samma sätt som staten blev i sanning dess självständiga nationella myntsystem framfött i smärtor. För att rätt förstå och bedöma det nu ordnade lettiska myntsystemet — lats-valutan — är det både lämpligt och nödvändigt att skaffa sig en inblick i den lettiska valutans historia och i de vid ifrågavarande tidpunkt rådande allmänna förhållandena. Samtidigt erbjuder denna valutahistoria ett rent historiskt intresse, likasom ett allmänt finansvetenskapligt sådant.

Man måste erinra sig, huru det allmänna näringspolitiska läget i Europa gestaltade sig den 18 november 1918, då kort efter världskrigets slut, den lettiska staten proklamerades av nationalrådet i Riga. Två världsriken — Tyskland och Ryssland — hade politiskt och folkhushålleligt störtat samman. Mitt emellan dessa båda världsriken reste sig den nya statsbildningen liksom så många andra vid samma tidpunkt. Båda dessa stormakter hade emellertid kvarlämnat i Lettland *sina* mynttecken, vilka de på sin tid där administrativt reglerat och beordrat som betalningsmedel. En brokig samling av främmande mynt, det var den amorfa massa, varmed de lettiska statsfinanserna måste börja. Läget blev än mera invecklat därigenom, att hela det kontinentala penningväsendet i Europa vid denna tid befann sig i oreda, var mer eller mindre skakat och förvirrat. Nästan samtliga europeiska stater hade redan långt förut övergått till pappersmyntsystemet.

Huru skulle man under dylika förhållanden kunna tänka på ett ögonblickligt skapande av en egen valuta, så mycket mer som vid denna tid inga som helst reala penning- och makt-

medel stodo till förfogande? Man var naturligtvis tvungen att för någon tid finna sig tillrätta med de rådande förhållandena och hade blott att söka medel och utvägar att skaffa om så vore även dåliga pengar. Och på dåligt mynt var det då i Lettland ingen särskild brist. Tvärtom, det fanns där ej annat än dåliga pengar vid denna tid. I Lettland hade under kriget, den därpå följande ryska revolutionen och den tyska ockupationen tillgången på dåliga mynt, tyska och ryska, ökats proportionellt med minskningen i värde. Man har aldrig försökt — och ett dylikt försök skulle också vara helt förgäves — att siffermässigt fastställa mängden av tyska och ryska mynt i det lettiska territoriet. Det är dock a priori klart, att denna mängd måste ha varit mycket stor. Befolkningens flertal och i all synnerhet den konservativt betonade bonden och lantmannen hyste fortfarande, trots de båda världsväldenas sammanstörtande, en bergfast tro på den tyska riksmarken och den ryska tsarrubeln. Båda myntsorterna voro t. o. m. föremål för thesaurering. Det ligger i sakens natur, att den stora massan bland allmänheten städse mottager alla nyheter på penningväsendets område med konservativ misstro. Ensamt tiden i förening med erfarenheten kan genombryta en sådan mur av misstroende.

Med denna psykologiska stämning hos de breda folkskikten måste den första lettiska regeringen räkna. På skapandet av en egen valuta var under sådana förhållanden ej att tänka. För den första regeringen måste helt naturligt uppgifterna i främsta rummet bliva: 1:o att skapa betalningsmedel för statens organiserande och 2:o att reglera förhållandet mellan de mynttecken, vilka inom landet funnos i omlopp.

Å ena sidan var det *tyska pengar*. Man måste i detta sammanhang erinra sig, att Kurland i över tre år av världskriget var ockuperat av tyska trupper (1915—1918), Riga över ett år (1917—1918) och Livland och Lettgallen mars—december 1918. Hela Lettland hade sålunda under längre eller kortare tid varit underkastat de tyska ockupationsmyndigheternas förvaltningsåtgärder, däribland också arméförvaltningens i det s. k. Ostområdets valutaregim.

Enligt tyska ockupationsmyndigheternas förordning av den

15 september 1918 utgjorde *tyskt mynt det enda lagliga betalningsmedlet* inom det nuvarande Lettlands område, nämligen den tyska riksmarken och den s. k. *ostrubeln* (Darlehenkassenscheine der Ostbank für Handel und Gewerbe). I den tyska "Verordnung über Zahlungsmittel" heter det bl. a.: *"Den ryska rubeln upphör att vara lagligt betalningsmedel. Tyskt mynt* måste tagas i betalning inom området av militärguvernementet Litauen och inom det baltiska området under militärförvaltning; lika med det tyska myntet står Darlehenkasse Osts sedlar, då de vid Darlehenkasse Osts upplösning skola inlösas med tyska riksmark enligt omräkningskursen: två mark på en rubel. Det märkliga i denna förordning är den helt öppet erkända förutsättningen, att detta område betraktas såsom redan tillhörigt det tyska riket. Man finner häri ytterligare ett belägg för avsikten att lösrycka Lettlands nuvarande territorium från Ryssland och att förena detta med Tyskland på ett eller annat sätt, det må nu vara genom införlivning, såsom i fråga om Kurland (ett hertigdöme i personalunion med Preussen), eller genom skapandet av en kvasi-självständig baltisk stat av Livland och Estland med angränsande öar i nära anslutning till tyska riket. Dessa områden tillhörde vid denna tid folkrättsligt ännu Ryssland, då militär ockupation icke samtidigt medför den ockuperandes höghetsrättigheter. Likväl blev den ryska rubeln redan officiellt avsatt, överlämnad åt sitt öde och underkastad börsens växlingar utan någon som helst hänsyn därtill, att denna rubel ännu ägde c:a hälften av sitt guldvärde och att den stora massan av befolkningen huvudsakligen var försedd med detta betalningsmedel och inställt sin förmögenhet därpå. För befolkningen voro ansenliga förluster härav att påräkna.

Visserligen hade en tvångskurs å den ryska rubeln fastställts för reglering av gamla skulder. I ovanciterade "Verordnung über Zahlungsmittel" heter det nämligen vidare: "Fordringar, som lyda å rubel av rysk valuta och vilka förfalla (resp. i Kurland före 19/12 1917, i Riga och på Ösel före 1/1 1918 och i Livland samt Estland före 1/8 1918) kunna enligt gäldenärens val betalas i ryska rubler eller i mark enligt kursen 1.50 mark för rysk rubel". Såsom det under så-

dana förhållanden är vanligt, hade emellertid denna omräkningskurs föga praktisk betydelse för penningomsättningen. I själva verket var nämligen kursbildningen å den ryska rubeln huvudsakligen beroende av den formellt förbjudna, men stillatigande tålda — illegala "svarta börsen", vilken hade sin egen psykologi och sina egna oskrivna lagar och vilken blott föga räknade med det rådande ekonomiska läget. På kaféerna, på gatorna och i mörka gränder såväl som bakom husportarna drev denna allsmäktiga börs' agenter sin rörelse och hade sina mötesplatser med allmänheten.

Därtill kom, att begreppet *"den ryska rubeln"* redan länge upphört att motsvara något enhetligt penningslag. Kort efter den ryska marsrevolutionen 1917, då de ryska sedelpressarna begynte stegra sin verksamhet i oerhört tempo — ett fenomen i varje revolution — var ryska riksduman oförsiktig nog att utsläppa två "revolutionspengar", — *nya* rubelsedlar å stora valörer: 250 och 1.000 rubel (i kejserliga Ryssland lydde den högsta banksedeln å 500 rubel, däremot fanns inga sedlar å 250 rubel) vilka därtill hade en ovanlig yttre utstyrsel, som föga påminde om de kejserliga sedlarne. Dessa nya sedlar erhöllo av allmänheten det officiella dopnamnet "dumarubler" i motsats till det av kejserliga regeringen utsläppta pappersmyntet, som nu döptes till "tsarrubler" — en beteckning, vilken före revolutionen var helt okänd. Sommaren 1917, då riksduman redan blivit upplöst av revolutionens vänstra strömningar och då den redan beryktade Kerenski satt i spetsen för den dåvarande ryska regeringen, utsläpptes ytterligare nya och helt främmande små rubelsedlar å 20 och 40 rubel, vilka buro alla tecken att vara en fabriksmässig massartikel. De fingo öknamnet "kerenki" eller "kerenskipengar". Denna "revolutionära" improvisation n:r 2 inom det ryska penningväsendet blev för penningmarknaden ännu ödesdigrare än emissionen av "dumarubler".

Då den ryska revolutionen, såsom det snart nog visade sig, ej förstod att bemästra sina jätteuppgifter utan alltmera råkade i misskredit hos befolkningen, kom denna misskredit också att rikta sig mot alla slagen av "revolutionspengar".

Härtill kom också den omständigheten, att de nya penningslagen voro föremål för en verklig massproduktion.

Under loppet av mindre än 8 månader — från 18 mars till 7 november 1917 (dagen för den bolsjevistiska omvälvningen) hade den provisoriska ryska revolutionsregeringen — huvudsakligen Kerenski-regeringen — utsläppt "kerenki" och "dumarubler" till ett belopp av 10 milliarder rubel. Man må härmed jämföra det totalbelopp om 7,9 milliarder rubel, som den kejserliga regeringen utsläppte under en tidrymd av 2½ år (från 5 sept. 1914 till marsrevolutionen 1917), vilket tillsammans med förkrigsemissionen (1,6 milliarder) lämnade ett totalbelopp tsarrubler om 9½ milliarder.

Man började också värdera revolutionssedlarna lägre än tsarsedlarna. För tsarrubler betaltes ett högt agio i "kerenki" och i "dumarubler". Djupast i anseende sjönko kerenskisedlarne, vilka man blott motvilligt och understundom icke alls ville mottaga. Mindre drabbades dumasedlarna av detta öde, ehuru desamma, som sagt, värderades betydligt lägre än tsarrublerna.

Nu blev jämväl området för nuvarande Lettland efter hand översvämmat med alla dessa sedelsorter. Det var "gefundenes Fressen" och ett kärkommet byte för den illegala svarta börsens manipulationer på den tämligen hjälplösa befolkningens bekostnad. Å andra sidan måste erkännas, att en om också "svart" börs var alldeles oumbärlig på grund av att den ryska rubeln satts ur kurs och avsatts av de tyska ockupationsmyndigheterna.

Utom de ovannämnda tyska och ryska myntteckнen funnos i Lettland jämväl sedlar, utgivna av städerna Libau och Mitau, i omlopp. Dessa voro av de tyska ockupationsmyndigheterna erkända som lagliga betalningsmedel.

Sådant var sakläget för den första lettiska provisoriska regeringen, då Lettland i november 1918 proklamerades som oberoende stat. I saknad av egen valuta förelåg för den nya statsmakten intet annat än att erkänna antingen den ryska rubeln eller den tyska ostrubeln eller också bådadera såsom lagliga betalningsmedel. Man kunde ej bestämma sig till förmån för ostrubeln, såsom t. ex. Litauen gjorde under trycket av den därstädes mycket varaktigare tyska ockupationen. Väl

var detta mynt förhärskande i Kurland, men Livlands och Lettgallens befolkning hade huvudsakligen fastnat för ryska mynt, emedan den tyska ockupationen där varat blott en kort tid. I Riga voro båda myntslagen tämligen lika utbredda. Att sätta den ryska rubeln ur kurs skulle också av den orsaken varit vågat, att Lettland hade att räkna med ett starkt återflöde av krigsflyktingar från Ryssland, vilka kommo att medföra stora mängder ryska mynt. Men såsom av ovanstående framgår, var det ej heller möjligt att förklara den ryska rubeln för enda lagliga betalningsmedel, då det tyska myntet nu en gång vitt och brett genomträngt porerna på folkhushållningskroppen. Jämväl politiska skäl talade häremot liksom också det bolsjevistiska "après nous le déluge"-hushållningen inom penningväsendet i Ryssland.

Så beslöt sig nu den första lettiska regeringen för att erkänna samtliga redan i omlopp varande mynttecken, såväl tyska som ryska, dock med undantag för kerenskisedlarna, såsåsom faktiska och lagliga betalningsmedel, med det företrädet för den ryska *tsarrubeln,* att denna lades som grundläggande värdemätare. Enligt lettiska regeringens förordning av den 23 december 1918 bestämdes den officiella kursen vid skatteuppbörd och vid försäljning av det första inre statslånet sålunda: 1 tsarrubel lika med 0.80 ostrubel lika med 1.25 dumarubel. "Kerenki" åter sattes, som ovan framhållits, ur kurs och medtogos icke alls. Detta förfogande var lettiska statsmaktens första ingripande i valutaförhållandena. I själva verket betydde förfogandet en laglig sanktionering av dubbelvalutan. Man måste legalisera de förefintliga faktiska förhållandena på penningmarknaden. Någon annan väg fanns icke. För skapandet av en egen valuta och för de tyska och ryska myntteckens sättande ur kraft var tiden ännu icke mogen; därtill saknade den nya statsmakten ännu de nödvändiga makt- och finansmedlen; därtill var också folkhushållningen, kort efter den över landet gångna världsbranden, ännu för amorf, för skakad och för fattig; de psykologiska förutsättningarna voro slutligen ännu icke för handen. Den breda konservativa massans bergfasta tro på tvenne, må vara sammanstörtade världsrikens mynttecken var ännu icke undergrävd och skulle

under denna första tid praktiskt ha omöjliggjort varje försök att införa en ny valuta. Häri hade den nya lettiska regeringen en fullkomligt klar insikt och grep sig med berömvärd försiktighet an sitt finansiella verk.

Den här ovan nämnda omräkningskursen gällde för statslikvider. I övrigt rådde och härskade den för oss redan bekanta illegala "svarta börsen", som hade sina egna lagar och sin egen finansteknik. Det visade sig också helt ogenomförbart att under en upprörd tid med förvirrade valutaförhållanden genom förordningar skapa någon varaktig ordning. Det gällde ju också de ömsesidiga förhållandena mellan valutor från tvänne världsriken av olika politisk och ekonomisk natur. Kursförhållandena började ånyo att ändras, denna gång till förmån för den ryska valutan. Redan den 28 december 1918 ändrades den officiella kursberäkningen sålunda: en tsarrubel lika med en ostrubel lika med 1.15 dumarubel.

Den 2 januari 1919 besattes Riga av bolsjevikarmén, sedan denna redan svämmat över hela Livland och Lettgallen. Kort därefter föll också större delen av Kurland i händerna på den röda invasionen. Den nationella lettiska regeringen förskansade sig nu i Libau med omliggande område av Sydvästkurland, varifrån frihetskampen mot bolsjevikerna nu först kunde börja. Förhållandena voro allt annat än ägnade för en saklig och lugn lösning av penningproblemet. Likväl misströstade den nya statsmakten ej heller på detta område. Statens liv tillät det ej heller, man måste verksamt gripa in. Den 4 februari 1919 följde en tredje förordning över penningsystemet. Den ryska dumarubeln sattes ur kraft liksom den redan tidigare avtronade "kerenki", och i enlighet härmed bestämdes den officiella omräkningskursen på följande sätt: en tsarrubel = en ostrubel = två tyska riksmark.

Det första försöket att avspärra den ryska rubeln och att undgå dess förhärjande verkningar på näringslivet gjordes redan den 28 februari 1919, i det att lettiska regeringen förbjöd införseln av ryska rubelsedlar i valörer över 3.000 rubel till Lettland. Ett annat syfte därmed var att värja sig för de hemliga bolsjevikagenternas "betalda arbete". Ty då för tiden var tsarrubeln Rysslands enda "utförselartikel", bestämd

för agitatoriska ändamål. Det började kännas mer och mer obehagligt att vara bunden vid detta mynttecken. Att stanna vid ostrubeln såsom enda, om ock provisoriska, betalningsmedel, det var av ovan anförda liksom av politiska skäl icke önskvärt samt i längden t. o. m. ganska farligt, såsom den litauiska valutapolitikens öde senare ådagalade. Man hade då också liksom i Litauen måst bli deltagare i den tyska riksmarkens tragedi, sådan den senare utspelades. Från denna kalamitet förskonades nu Lettland. Redan på våren 1919 gestaltade sig läget så, att lettiska regeringen nödtvunget måste vidtaga förberedelser för att kalla till liv en *egen lettisk valuta*. Den egna lettiska valutan blev ingalunda "uppfunnen" av den anledning att det nu fanns en självständig lettisk stat. Regeringen var alltför försiktig för att låta nationell ambition träda i stället för näringspolitiska verkligheter. Visserligen hade man nog förr eller senare också skapat en egen lettisk valuta, då en egen valuta nu en gång är intimt förknippad med den nationella statsidén. Men att man redan så tidigt beträdde denna väg, det bestämdes i första rummet av rent näringspolitiska hänsyn, såsom framgår av framställningen här ovan. I den mån också politiska moment spelade in, voro dessa icke av nationalistisk natur, såsom vi redan sett. De rörde sig fastmera om statligt avvärjande av statsfientliga påverkningar. Hade tempot för den främmande valutans sammanbrott varit långsammare, skulle den national-lettiska sedelpressen ha satts i gång mycket senare. Nu skedde det redan genom lagen av den 22 mars 1919, vilken bl. a. bestämde:

Art. 1. Åt finansministern medgives rätt att utgiva statskassesedlar. Emissionsbeloppet i statskassesedlar bestämmes av den provisoriska regeringen genom särskild lag.

Art. 2. Statskassesedlarne utgivas i (lettiska) rubler och kopek ... (här följer uppräkning av valörerna).

Art. 3. Statskassesedlarne äro i Lettland lagligt betalningsmedel ... (i fortsättningen följer fastställandet av förhållandet till tyska mynt: 1 lettisk rubel lika med 1 ostrubel lika med 2 tyska mark). Den ryska rubeln var redan försatt ur kurs. I stället för den rysk-tyska dubbelvalutan trädde nu en

lettisk-tysk dubbelvaluta. Tiden var ännu ej mogen att lyfta upp det lettiska myntet till *enda* betalningsmedel.

Art. 4. *Statskassesedlarne säkerställas genom lettiska statens hela förmögenhet och samtliga inkomster.*

Den nya statsmakten saknade realvärden för täckning av den nya pappersvalutan. För den skull lydde de nyfödda lettiska rublerna icke på något bestämt värde, t. ex. något som helst guldvärde. Blott genom tvångsåtgärder var det tänkbart att bringa densamma i ett bestämt förhållande till ostrubeln. Det var också klart, att den nya rubeln blott kunde räkna med den inre marknaden, men icke på utlandets erkännande. Vid denna tidpunkt måste de stora leveranserna för frihetskriget och för befolkningen huvudsakligen hämtas från utlandet och för dessa betalningar måste ostrubeln användas. Redan av denna orsak var det nödvändigt att tills vidare bibehålla den tyska valutan jämte den lettiska (dubbelvalutan). Med tillhjälp av den lettiska rubeln kunde också regeringen draga in till statskassan större belopp av ostrubler och använda dessa för de utländska beställningarne. Den 4 april 1919 utfärdade dåvarande regeringen en förordning med laga verkan angående första emissionen av statskassesedlar till ett belopp av 25 millioner lettiska rubler. En ny epok bröt in i den nya statens valutaförhållanden.

2.

VALUTAFÖRHÅLLANDENAS HISTORIA I LETTLAND EFTER INFÖRANDET AV DEN LETTISKA RUBELN FRAM TILL DENSAMMAS STABILISERING

Första steget till en egen valuta var nu taget. Men någon grundläggande åtgärd var det ej, utan det var fastmera en *provisorisk valuta,* som skapats under trycket av en trängande nödvändighet. Denna tanke kom direkt till uttryck i nationalrådet, då principerna för penningomsättningen där i juli 1919 ingående behandlades. Man sammanträdde denna gång åter i landets huvudstad Riga, sedan denna befriats från bolsjevikerna. Det framhölls under debatten, att den lettiska rubeln ägde en blott tillfällig karaktär och att man först då

kunde tänka på en slutgiltig nationell penningenhet, när de *materiella betingelserna* härför kunde skapas. Dessa förutsättningar voro på långt när ännu icke för handen. Befolkningen satt inne med stora mängder ryska tsarrubler och ostrubler, vilka då ännu besutto en betydande köpkraft. Att med ren pappersvaluta utan varje täckning draga dessa pengar till statskassan och i stället bjuda befolkningen en ny otäckt valuta var alldeles otänkbart. Och hade man försökt det, skulle man på förhand ha misskrediterat den nya valutan och ha frambesvurit allvarlig oro, kanske t. o. m. lokala upplopp. Regeringen och nationalrådet voro försiktiga nog att icke beträda denna väg. För den skull bibehölls fortfarande tillståndet av en *dubbelvaluta* eller, om man så vill, en *trefaldig valuta,* d. v. s. det faktiska tillståndet legaliserades officiellt. Efter att en kortvarig period ha varit försatt ur kurs, blev den 25 juli den ryska tsarrubeln åter erkänd som lagligt betalningsmedel tillsammans med ostrubeln och den lettiska rubeln. Omräkningskursen för denna trefaldiga valuta bestämdes den 7 augusti 1919 så: 1 lettisk rubel = 1 ostrubel = 2 tyska mark = 2 tsarrubler, dock med det tillägget, att den lettiska rubeln skulle vara penningenheten och värdemätaren för alla skatter.

Samma försiktiga hållning i frågor, som angingo penningmarknaden, kom till uttryck vid benämningen på den nya lettiska valutan. Trots frestelsen att betala tribut åt den nationella känslan i form av ett eget namn åt myntet, beslöt sig regeringen för bibehållandet av namnet *"rubel"*. Man ville ej alltför brådstörtat bryta mot den breda massans sedvanor. Ett nationellt dopnamn skulle förbehållas åt den verkliga lettiska valuta, som man längre fram skulle skapa.

Det nya pappersmyntets provisoriska karaktär fick också däri sitt uttryck, att regeringen från början utsläppte blott ett ringa belopp lettiska rubel och hårdnackat motsatte sig fortsatta emissioner. Att i stora massor släppa ut ett mynt utan reellt underlag på marknaden skulle också varit ödesdigert av den anledning, att man därmed på förhand skulle kunna diskreditera det nya myntet. Befolkningen, som till en början blott ogärna tog emot detta mynt, måste först växa in i en viss vana därvid. Vi tala här om sommar- och höstmånaderna år

1919, då frihetskrigets operationer tidtals hade avmattats. Men då desamma under vintern 1919—20 ånyo uppflammade och frihetskriget nådde höjdpunkten av sin spänning, måste regeringen sätta sedelpressen i mycket livligare rörelse. Därefter rullade emissionslavinen av sig själv vidare för att efter 1½—2 år genom myntreformen bringas till stillestånd, såsom vi längre fram skola finna.

Låtom oss först i korta drag följa det fortsatta och rätt dramatiska förloppet av valutaförhållandena under åren 1919—20.

Emissionen av statskassesedlar hade av nationalrådet uppdragits åt finansministeriet liksom även *regleringen av penningmarknaden.* För detta senare ändamål hade genom en förordning av den 21 augusti 1919 skapats en valutacentral i finansministeriet under benämning "valutaavdelningen". Denna hade till uppgift att köpa och sälja utländska valutor, kreditiv och anvisningar ävensom att "reglera det lettiska penningväsendet och främja utrikeshandel och industri". För att under denna övergångstid fondera emissionerna med liksom gripbara värden föresatte sig denna valutaavdelning att samla en valutafond av utländska valutor.

För detta ändamål beslöts redan under augusti 1919 att medgiva utförsel av exportvaror till utlandet först sedan 25 % av dessa varors värde inbetalts till finansministeriet i utländska valutor. Exportören erhöll av finansministeriet motvärdet i lettisk valuta. Vidare inrymdes åt riksnäringsministern förmånsrätt till 25 % av värdet å alla införda varor, vilket belopp skulle till honom inbetalas. Dessa likvider verkställdes naturligtvis i utländska valutor och motvärdet härför lämnades i lettisk valuta. För att förhindra valutans utströmning till utlandet utfärdade finansministern den 26 augusti 1919 en förordning, enligt vilken in- och utförseln av alla slags valutor över Lettlands land- och sjögränser till belopp av över 3.000 lett. rubel eller motvärdet härav förbjöds. Brott häremot straffades med konfiskering av beloppet i fråga. I särskilda fall ägde finansministern rätt att bevilja tillstånd att in- och utföra större belopp.

Visserligen voro dessa bestämmelser i teorien goda. Lik-

nande mått och steg hade under dessa finansiellt förvirrade tider tagits i många andra stater. Men i praktiken ha de överallt misslyckats. Allt låter sig ej reglera genom förordningar. Dylika förordningar visade sig så föga anpassade till det verkliga livet, att de framkallade mot desamma stridande resultat: otrevliga episoder med resande, hinder för inströmmandet av utländska valutor, kapitalflykt på grund av spontan ängslan, den illegala valutahandelns uppblomstring, användandet av "svarta börsen", den lettiska rubelns kursfall på grund av exportörens ansträngningar att uppbringa de 25 % i utländsk valuta, stridigheter med de utländska importörerna vid kursberäkningen av det 25-procentiga värdet av importvarorna (då nämligen rubelkursen svängde eller var i sjunkande), — och många andra obehagligheter. Tillämpningen visade sig också mera byråkratisk än som för affärslivet befanns passande. Resultatet blev då också, att hela utrikeshandeln i hög grad krympte samman genom denna förordning.

Icke desto mindre blevo dessa förhållanden en längre tid rådande. Det förunnades icke den nya statsmakten att i behövligt lugn få uppbygga finanserna eller att draga lärdomar av de olyckliga resultaten av förordningarna. I oktober 1919 drog ett nytt politiskt oväder fram över den nya staten: det fruktansvärt svåra kriget mot de tysk-ryska irreguliära invasionstrupperna (Bermondt-angreppet), varom redan i första kapitlet utförligt talats. Detta krig i förening med det alltjämt fortgående kriget mot sovjetryska bolsjeviktrupper i Ostlettland krävde den yttersta anspänning av alla politiska och ekonomiska krafter i landet. Sedelpressen blev nu så gott som den enda inkomstkällan för fyllandet av de starkt växande statsutgifterna. Men sedan Bermondtangreppet tillbakaslagits och landet jämväl befriats från fienden på den andra fronten mot öster, ändrade sig det allmänna finansläget ingalunda så snabbt. Sådant sker överhuvud aldrig och ingenstädes momentant. Efter emissionerna av den 25 augusti 1919 (75 mill. lett. rubel) och den 7 november 1919 (100 mill. lett. rubel) såg sig finansministeriet nödsakat att intill den 18 mars 1921 fyra gånger ingå till parlamentet med begäran om utsträckt emissionsrätt, så att totalbeloppet emitterade lettiska statssedlar

nådde den ansenliga summan av 2 milliarder 520 millioner lettiska rubel. Härmed voro dock emissionerna slutligen bragta till upphörande. Vidstående tabell lämnar en översikt över samtliga emissioner av lettiska statskassesedlar:

Den 4 april 1919	25	millioner	lett.	rubel
„ 25 augusti 1919	75	„	„	„
„ 7 november 1919	100	„	„	„
„ 18 mars 1920	200	„	„	„
„ 3 juni 1920	500	„	„	„
„ 16 december 1920	520	„	„	„
„ 18 mars 1921	1.100	„	„	„
Summa	2.520	millioner	lett.	rubel

Liksom i så många andra stater, vilka deltagit i kriget, kom också i Lettland den egentliga *inflationen* att träda fram först efter krigets slut, ett fenomen i statshushållningen av allmängiltig art. Penningvärdet höll sig under kriget högre än senare. Inflationslavinen rullar enligt sin egen inre "lagbundenhet". Vi iakttaga det jämväl i ovan anförda emissionstabell. Man må därvid blott erinra sig, att Lettlands frihetskrig slutade redan i februari 1920.

Vid beviljandet av emissionerna av den 18 mars och den 3 juni 1920 försökte nationalrådet att föreskriva regeringen sättet för de utsläppta papperspengarnes användning, något som delvis får sin förklaring därav, att någon ordentlig statsbudget vid denna tid ännu icke var uppställd. Historiskt ger det oss något att lära, om vi kasta en blick på föreskrifterna i emissionslagen av den 3 juni 1920:

Par. 2. De utgivna sedlarna skola användas för följande behov:

a) för uppköp av lin och hudar	7	mill.	l.	rbl.
b) för skogsexploatering	50	„	„	„
c) för upphjälpande av jordbruk och fiske ävensom för nybildningar	140	„	„	„
d) för exploatering av torv	15	„	„	„
e) för införande av spritmonopol	50	„	„	„
f) för anskaffande av rullande materiel åt järnvägarne	70	„	„	„
g) för upphjälpande av industri och sjöfart	105	„	„	„
h) för diverse	63	„	„	„
Summa	500	mill.	l.	rbl.

Upphjälpande, återupplivande, anskaffning ... överallt hårda krigsskador eller eljest hinder för tillfrisknande. "Uppköp av lin och hudar" låter sig förklara genom lin- och hudmonopolen, varvid regeringen måste köpa dessa produkter av befolkningen. Det var statsmonopolens blomstringstid. Och "anskaffandet av rullande materiel åt järnvägarne" får man tänka sig i blixtbelysning av det nakna faktum, att de lettiska järnvägarne efter de sista fem årens plundring av landet 3—4 gånger just intet hade att låta börja rulla. Å andra sidan ge några av föreskrifterna uttryck för den tanken att med tillhjälp av papperspengar, vilka då saknade real täckning, skapa nya *kapitalvärden,* sålunda papperspengar som självändamål för kapitalanhopning. Men nöden har ingen lag, man hängav sig åtminstone under den svåraste övergångstiden åt förhoppningen att kunna förverkliga denna tanke: med papperspengar skulle man upphjälpa jordbruk och industri samt bedriva stora statsaffärer. Man satte sig över, att under de givna förhållandena papperspengarna måste verka som frätande gift och ingalunda lämna medel till kapitalbildning. Varje ny emission ledde till penningvärdets fall, och kursen föll rent katastrofalt från månad till månad. Då man insett felet, var det tyvärr redan för sent. Och under december samma år 1920 — sålunda redan efter ett halvår — var man åter tvingad att skrida till en ny emission av 520 millioner lett. rubel. Men denna gång bestämdes av nationalrådet, att nära nog hela emissionen — nämligen 500 mill. — skulle tjäna att täcka statsbudgeten. För främjandet av produktionsgrenar och för återuppbyggandet kunde denna gång intet ställas i utsikt. Huru man än vred och vände på det, ur inflationen kom man ej ut.

Många länder, vilka av kriget härjats mindre än Lettland, hade i utsikt att erhålla skadeståndsbetalningar, utländska lån ävensom hjälp av Folkförbundet. Lettland, som — om man bortser från Serbien — hade lidit svårast av kriget och, därtill haft att nybygga sig som stat, var i fråga om statsfinanserna helt hänvisat till sig självt. Ingen utländsk makt gjorde min av att komma till hjälp. Visserligen hade Lettland erhållit på kredit stora mängder krigsmaterial och vapen från England och Frankrike liksom vapen, livsmedel och andra varor från Ame-

rika. Men det är en sak för sig. Vi tala här om *statsfinansernas* uppbyggande och för *detta* ändamål erhöll den nya staten ingen hjälp, inga lån i utlandet.

Kort före emissionen av den 16 december 1920 hade man ännu hyst förhoppningar om genomförandet av ett större utrikes lån. I ett memorandum, som lettiska regeringen i slutet av september 1920 ingivit till Folkförbundet, hette det: "Den största hjälpen för Lettland skulle vara, om det kunde på antagliga villkor genom Folkförbundets förmedling erhålla ett lån på 15—25 år. Önskvärt vore ett lån om 15—20 millioner pund sterling . . ." Folkförbundet kom emellertid icke Lettland till hjälp. Man hade vid denna tid ännu icke folkrättsligt erkänt Lettland de jure. Samma september månad 1920 förvägrades det Lettland t. o. m. att såsom medlem få ingå i Folkförbundet.

Den storpolitiska tanken i Europa vandrade ännu i sina sedan gammalt vanda banor och hade icke fattat, vilken storstilad och oåterkallelig maktförskjutning och politisk förändring, som försiggått genom de baltiska staternas lösryckande från Ryssland. En av världskrigets största händelser, uppkomsten av de västerländsk kultur tillhöriga staterna vid Östersjön, hade ännu icke uppskattats och fattats i hela sin historiska och världspolitiska betydelse. På detta område är tänkesättet vanligen konservativt. Den klara förståelsen härav kunde först något senare ge sig till känna. Detta skedde också i början av år 1921, då Högsta rådet i Paris beslöt att de jure erkänna Estland, Lettland och Litauen som självständiga stater. Nu var isen bruten, och ett vårregn av de jure erkännanden från andra staters sida verkade befruktande på dessa nya staters folkrättsliga mark. Helt visst var denna händelse en vändpunkt i Lettlands öde. Med fördubblad energi grep man sig an det fortsatta statsarbetet. Om ock icke finansiellt, så hade man dock rättsligt och moraliskt fått erfara understöd från utlandets sida. Samtidigt även ett erkännande — något som i motiveringen till de jure erkännandet uttryckligen uttalades — nämligen att den nya staten bevisat sin livsduglighet som självständig stat icke blott politiskt och militärt utan jämväl *folkhushålleligt*. Samma motivering låg till grund för Folk-

förbundets motiv, då under september 1921 Lettland upptogs som dess medlem.

För att sanera statsfinanserna, något som egentligt innebar att skapa av intet eller att stampa fram värden ur jorden, återstod för den lettiska staten endast att fortsätta den finansiella kampen, alltjämt helt hänvisad till egna krafter.

Innan vi nu följa det vidare förloppet av den lettiska valutans tillblivelse, därvid också inflationsperioden, måste vi vända oss till frågan om de *lagliga betalningsmedlen.*

Tiden var upprörd, händelserna jagade varandra. Snart försvunno också förutsättningarna för bibehållandet av en trefaldig eller dubbel valuta. Var detta i går en nödvändighet, så visade det sig snart vara ett hinder för finanshushållningen. Totalbeloppet emissioner till den 18 mars 1920 (400 millioner lett. rubel) var också för dåvarande förhållanden en mycket stor summa. Det var nödvändigt att skapa en vidgad marknad för dess upptagande. Å andra sidan var beloppet 400 millioner lett. rubel redan på sätt och vis diskutabelt, nämligen med hänsyn till tillfredsställandet av behovet av omloppsmedel. Så hände det sig, att den 18 mars 1920, samtidigt med lagen om den fjärde emissionen å 200 mill. lett. rubel, en oerhörd summa efter dåvarande förhållanden, utfärdades den historiskt blivna lagen "Om ett enda betalningsmedel och om reglering av tidigare rättsavtal och skulder". Denna lag stadgade: *enda lagliga betalningsmedel* i Lettland är *lettiska valutan* (vid tiden i fråga sålunda statskassesedlarna, alltså den lettiska rubelvalutan). Samtliga transaktioner med rättslig verkan måste uteslutande ske i lettisk valuta och betalningar uteslutande presteras i densamma. Samtliga i Lettland utställda värdepapper med fast avkastning, såsom obligationer, pantförskrivningar o. s. v. ävensom aktier och delägarebevis skola enligt av finansministern föreskriven ordning omskrivas i lettisk valuta (med undantag endast för sådana aktier och obligationer, vilka regeringen kunde ge speciell tillåtelse att utställas i utländsk valuta).

Huru ställde det sig nu med tidigare avslutade rättsavtal och med äldre skulder? Det var en djupt ingripande och ytterst betydelsefull fråga, som samtidigt måste lösas. Härom inne-

höll lagen följande bestämmelser, vilka blivit mycket omstridda, men också haft och ha ivriga anhängare, nämligen:

"Äldre rättsavtal samt skulder i rysk eller tysk valuta, vilkas fullgörande enligt lag eller avtal skall ske i Lettland, skola regleras i lettisk valuta:

a) därest rättsavtalet ingåtts före den 1 januari 1918 till följande kurser: 1½ rysk rubel räknas lika med 1½ tysk eller ostmark och lika med en lettisk rubel.

b) därest rättsavtalet ingåtts efter den 1 januari 1918 gälla 2 ryska rubel lika med 2 tyska eller ostmark lika med 1 lettisk rubel.

Dessa bestämmelser hänförde sig icke till redan utjämnade skulder.

Lagen innehöll vidare åtskilliga närmare bestämmelser.

Den ryska rubeln var nu äntligen för alltid avsatt. Men faktiskt spelade den ännu någon tid en betydande roll i befolkningens hushållning, då denna nämligen ägde betydande kontanttillgångar i denna valuta. Detsamma gäller, fast i mindre grad, om den tyska ostrubeln resp. riksmarken. Men dessa två grannmakters mynttecken voro nu lämnade åt sitt öde. Det blev nu börsernas sak, den legala och den illegala, att genom sin förmedling söka åstadkomma något modus vivendi. Det katastrofala fallet av den ryska rubeln i själva Ryssland medförde, att innehavare av detta mynt i Lettland mottogo den nya ordningen tämligen lugnt och kunde överleva densamma. Den gamla klippfasta tron på tsarrubeln försvann i samma snabba tempo, varmed sovjetregeringens i Ryssland misshushållning störtade denna rubel i avgrunden. Vad åter ostrubeln beträffar, så var detta mynt en produkt av världskriget och den hade aldrig fått fast fot i folkets psyke. Den som icke desto mindre föredrog att sky den lettiska rubeln och i all tysthet lägga det tyska myntet på hög eller därmed göra transaktioner, blev efter ett par år bittert besviken och berövad sina besparingar till följd av riksmarkens bekanta öde.

Här är icke platsen att närmare ingå på de *sociala* verkningarna av lagen om ett enda betalningsmedel och om reglering av tidigare rättsavtal och skulder, då förevarande betraktelser blott avse att omfatta den finansiella sidan av dessa för-

hållanden. En del förlorade, en del förtjänade. Den som förlorade på ett, gjorde vinster på något annat. Och den som vann på ett, kunde förlora på andra äldre rättsavtal. Det hela konsoliderade sig i ett visst *folk*hushålleligt jämviktsläge, även om *privata* hushållningar fingo vidkännas stundom positiva, stundom negativa verkningar och ibland bäggedera i förening. En salomonisk lösning, varigenom *alla* privathushålleliga subjekt kunde notera *blott* behagliga anteckningar i sina kontoböcker, gavs visserligen här icke.

Under tiden knackade redan den begynnande inflationen och kursförlusterna för den lettiska rubeln på dörren. Förelöpare till denna valutamisär och regeringens förtvivlade åtgärder häremot ha vi redan tidigare vidrört, liksom misslyckandet av åtgärderna. Förbudet mot in- och utförsel av mynt blev senare än mera skärpt samt utvidgat att gälla även checker, trattor och kreditiv, som voro utställda i utländsk valuta.

Den 1 september 1920 föreskrevs *registrering* av valutaaffärer, nämligen å börserna, kreditanstalterna och växelkontoren, något som likväl föga kunde hindra den illegala valutahandeln med kringgående av den formella registreringen. Genom ett cirkulär av den 15 september samma år befalldes, att alla affärer med utlandet skulle betraktas som valutaoperationer och vara underkastade registrering samt ministeriell kontroll. Jämte registreringen infördes också *licenssystemet:* för anvisningar till utlandet till värde över 3.000 lett. rubel hade man att utverka finansministerns tillstånd. Den 1 oktober 1920 drabbades valutahandeln av en valutaskatt om 1 % å omsättningssumman och tre veckor senare föllo alla anvisningar till utlandet, checker, trattor och kreditiv under denna bestämmelse. Ändamålet med alla dessa åtgärder, nämligen att förhindra rubelkursens sjunkande ävensom utflödet ur landet av utländska valutor, vanns dock icke. Den 18 maj 1920 betaltes i Riga för 1 pund sterling 260 lett. rubel, den 20 augusti 580 och den 31 december 700 lettiska rubel...

Regeringen insåg nog misslyckandet, men den hade ingen verklig möjlighet (väl också för ringa erfarenhet) att styra in på en annan kurs. Tron på experimenterandet inom näringslivets område — en allmän idé under denna epok, som man

tydligtvis först måste genomleva — var heller icke tillräckligt skakad, för att man skulle vilja uppge den helt och hållet. Så fortsatte regeringen den inslagna kursen, till dess politiken slutligen mynnade ut i tvångs- och monopoldrift. Privatinitiativet bortelimineradés inom viktiga områden i avsikt att genom statsdrift, statsaffärer och statsmonopol stegra statsinkomsterna, utjämna handelsbalansen, förstora valutafonden (av utländska valutor) och dymedelst befästa rubeln. Man sökte även med konstlade medel reglera utrikeshandeln, delvis genom statliga exportaffärer, delvis genom prohibitiva åtgärder för att begränsa importen, så t. ex. importförbud för alla lyxvaror, licenssystem (ministeriellt tillstånd för införsel av varor) o. s. v. Men man behövde också tillstånd för att utföra varor; detta av fruktan för utförsäljning av landets förnödenheter. En följd härav var dock hämning i produktionen av sådana artiklar.

I anslutning till sådana farhågor dök år 1920 *kompensationssystemet* upp; vid erhållandet av utförsellicens blev exportören förpliktigad att som kompensation för de utförda varorna från utlandet införa för Lettland nödvändiga förnödenheter. Teoretiskt var detta naturligtvis möjligt, men exportören tvangs därigenom att driva affärer i honom främmande branscher och övergå till byteshandel.

Detta gav ingen hjälp. Såväl livsförnödenheter som dyrbara värdesaker släpades via smuggelhandeln ut ur Lettland och åtskilligt blev verkligen "utsålt". Gränssmugglingen kunde nu fröjda sig över goda tider, varvid smyghandeln med lyxvaror och dyrbarheter betydde en del. Den illegala utrikeshandeln florerade. Den unga i all hast anskaffade ämbetsmannakåren var ännu för oerfaren att framgångsrikt kunna upptaga jättekampen med det illegala raseriet. Likväl skulle det säkerligen också för gamla drivna och skolade tullsnokar knappast varit möjligt. Själva *systemet* var främmande för det fria näringslivet.

Handelsbalansen förblev passiv, vartill jämväl missväxten år 1920 bidrog. Alla störtade sig på utländska valutor och varor för att bli kvitt, "realisera", lettiska kontanter. Rubelkursen sjönk oupphörligen, så att man ej med säkerhet visste,

vilket värde dagskassan kunde ha dagen därpå. Den "svarta börsen" arbetade för högtryck.

Varje ny emission — år 1920 fanns det av sådana inalles tre om tillsammans 1 milliard 420 millioner lett. rbl. — pressade ytterligare ner rubelkursen, vilket i sin ordning frambesvor levnadskostnadernas fördyring, nya lönefordringar och en våg av strejker. Strejkrörelsens i Lettland historia visar, att det aldrig rasat så många strejker som under inflationsperioden året 1920 och första halvåret 1921. Den kommunistiska agitationen blev visserligen med drakoniska medel förföljd och undertryckt. Det kommunistiska partiet var — och är än i dag — lagligen förbjudet och kunde sålunda blott illegalt och i skymundan utöva sin verksamhet. Emellertid fann under dessa förvirrade ekonomiska förhållanden också denna förstörande faktor en gynnsam jordmån. Den unga statsmakten måste oupphörligen slå kring sig i många riktningar för att bestå i kampen.

De statliga företagen och statsmonopolen medförde i sin helhet förluster för staten. Tron på statsinitiativet led ett svårt nederlag. Borteliminerandet av det privata initiativet visade sig som ett fel. Dessa förluster måste man täcka genom sedelemissioner, vilket än mer förvärrade läget. Under budgetåret 1920/21 — höjdpunkten av valutamisären och av tvångs- och statsdrift —, hade Lettlands statshushållning hos sig anhopat följande betydande rad av statsmonopol och statsföretag: trävaruexploatering, linmonopol, hudmonopol, statens allmänna folkhushållningsaffärer, städernas folkhushållning, statens fabriksrörelse, torvdriften, statens sjöfart, spritmonopol, linfrömonopol. Med undantag av lin- och spritmonopolen, vilka avkastade en betydande nettovinst (och vilka än i dag äro bestående), medförde alla dessa statliga affärer blott förluster för det fiskala. Förlustfri var visserligen statssjöfarten, men på grund av den obetydliga omsättningen kunna vi här helt bortse från denna. Totalinkomsterna av dessa statsaffärer belöpte sig enligt budgetens redogörelse till 887,6 millioner l. rbl., totalutgifterna åter uppgingo till 1.321,3 millioner l. rbl., sålunda en redovisningsförlust av 433,7 millioner l. rbl. Vid beräkningen av budgeten

1920/21 kalkylerades med ett deficit av 1.685 millioner l. rbl., vilket belopp skulle täckas med nyemissioner. I jämförelse med beräkningen, som upptog en vinst å statsaffärerna av 423,1 mill. l. rbl. — som det visade sig, en gäckad förhoppning — upptog redovisningen i budgeten av de nämnda statsaffärerna ett deficit av 856,8 millioner l. rbl. för 1920/21 d. v. s. mer än 50 % av det kalkylerade underskottet för hela budgeten. Man kan härav finna, att de statliga företagen och en del av monopolen jämväl hade en betydande skuld till kursfallet å den lettiska rubeln. Följande noteringar från Rigas börs åskådliggöra den lettiska rubelvalutans fall under loppet av den kritiska perioden från maj 1920 till juni 1921:

För 1 pund sterling i lettiska rubel:
(månatliga genomsnittskurser)

1920			
maj	augusti	oktober	december
276	576	584	683

1921						
januari	februari	mars	april	maj	juni	juli
792	783	990	1.472	1.845	1.888	1.692 (Vändpunkten)

Intet lät sig längre med säkerhet beräkna i rubelvaluta, åtminstone ej då det gällde att beräkna i förväg; varken i privataffärer eller i ämbetsverkens beräkningar av anslagskraven för budgeten och ej heller vid beräkningen av alla slags skatter. Därtill var, isynnerhet under första halvåret 1921, rubelkursens nedrasande alltför hastigt. Varje dag ändrade sig kursen, stundom flera gånger om dagen. Det är också lönlöst att bedöma handelsbalansen för åren 1920 och 1921 blott i rubelvaluta eller att anställa jämförelser utan att ha någon stabil värdemätare (t. ex. pund eller dollars). Med sjunkandet av rubelns inre köpkraft sprungo in- och utförseltalen upp och jättesummorna motsvarade blott ringa realvärde hos in- och utförselvarorna. Följande tabell visar detta:

	I millioner rubel		I mill. dollars	
	1920	1921	1920	1921
Införsel	2.061,13	4.684,89	17,04	13,87
Utförsel	1.075,48	1.958,23	10,96	5,77
Passivitet i handelsbalansen	985,65	2.726,66	6,08	8,10

Ännu skarpare belysning får detta läge av t. ex. det förhållandet, att under juni 1920 var värdet av införselvarorna i rubelvaluta 3½ gånger lägre än i juni 1921 (170 mill. rbl. resp. 591,93 mill. rbl.), men däremot i dollarvaluta 2 gånger högre (juni 1920 — 2,33 mill. doll. och juni 1921 — 1,2 mill. doll.). Av tabellen här ovan se vi rent allmänt, huru den tilltagande valutamisären har starkt hämmat utförseln år 1921, realiter har den nedtryckts med c:a 100 %. (Dollarvärdet var 1920 10,96 mill., men 1921 5,77 mill.).

Det var jätteuppgifter, inför vilka staten ställdes, därigenom att livsfunktionerna måste återuppbyggas från början och statsapparaten iståndsättas. Man må betänka världskrigets ofantliga förstörelseverk, utarmningen av landet, som under de långa krigs- och revolutionsåren blott de hade underlåtit att plundra, som därtill saknade lust, det i och för sig nog förhärjande världskrigets utvidgning genom frihetskrigen 1919—20, även den universella skakningen av näringslivet i den övriga världen efter världskriget, tillintetgjord industri och handelsflotta, förstörd handel, förlamat jordbruk hemma — i sanning en tungt vägande orsakskedja, som till fullo förklarar också den lettiska valutamisären och det statsfinansiella eländet 1919—21. Naturligtvis måste man också taga med i räkningen beskaffenheten hos den levande kraften: det människomaterial, som stod till förfogande för skapandet av ämbetsmannakåren. Framför allt saknades här ofta erfarenhet, såväl i regering och nationalråd som i ämbetsmannakåren. Man måste förundra sig, att den nya statsmakten överhuvud förmådde stampa ur jorden en ämbetsstab på så kort tid och att ämbetsmannakåren likväl kunde prestera, vad den uträttade, medan staten kämpade sig igenom. Brist på erfarenhet är emellertid till för att lära av misstagen och för att åter göra dem goda. Detta är ock vad som skedde, då i mitten av år 1921 en *vändpunkt* inträdde i valutaläge och finanspolitik.

3.

FINANSHUSHÅLLNINGENS SANERING OCH DEN LETTISKA RUBELNS STABILISERING

Under juni 1921 nådde kursfallet å den lettiska rubeln bottenläget. Under loppet av år 1920 och fram till mars 1921

befann sig rubelkursen visserligen i stadigt sjunkande, dock företedde den en viss elasticitet och föll etappvis. Men sedan den 18 mars 1921 den sista och den allra största emissionen om 1.100 millioner rubel blivit beviljad — ett jättebelopp, som nära nog uppnådde totalsumman av samtliga tidigare emissioner — började sjunkandet övergå i ett verkligt nedstörtande. Såväl allmänheten som börsen greps av panik. Inom loppet av tre månader fördubblades rubelns värdeförlust; 1 pund sterling kostade i mars 990 lettiska rubel och i juni 1.888 lettiska rubel (genomsnittskurser per månad).

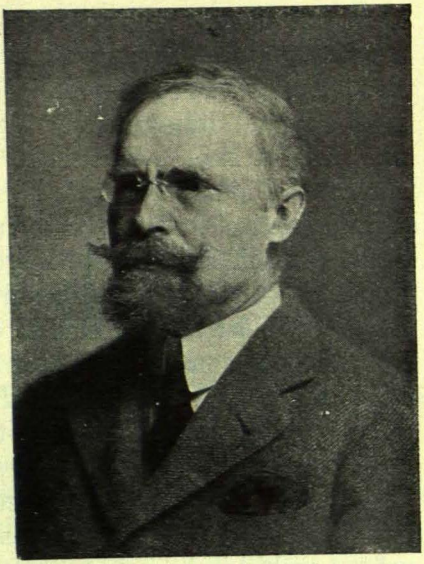

Ringold Kalning

Alla voro på det klara med att så kunde det ej få fortgå. Under april 1921 hade en rätt erfaren finansman och praktiker blivit utnämnd till finansminister, *Ringold Kalning*. Han stod fjärran från de politiska partierna, var i främsta rummet en fackman och inträdde i regeringen under den förutsättningen, att det skulle medgivas honom att oberoende av det politiska spelet vara herre i sitt ministerium. Han förklarade därvid öppet, att han var fiende till den dittills förda näringspolitiken och att han eftersträvade avskaffandet av tvångs- och statsdriften för att i stället öppna alla dörrar för det privata initiativet. Befolkningen var grundligt trött på det myckna näringspolitiska experimenterandet och hälsade med förtjusning utnämningen av den nye finansministern. De utomordentliga fullmakter, vilka Kalning förbehållit åt sig, voro mera än någonsin på sin plats, och då man för den skull kallade den nya ministern *finansdiktator,* var detta icke blott en sanning, utan jämväl ett uttryck för tillfredsställelsen över en fackman utan politisk anstrykning och över en länge efterlängtad fast

hand på detta illa medfarna område. Omedelbart efter sin utnämning offentliggjorde Ringold Kalning den 15 april 1921 sitt *program*. Framför allt hade man att iakttaga största sparsamhet. Statsinkomsterna måste bringas i överensstämmelse med utgifterna. Föresatsen att upphjälpa näringslivet med *statsmedel* måste förkastas, emedan merutgifterna härför om 6 milliarder lett. rubel helt enkelt skulle kräva en emission å detta fabelaktiga belopp, något som skulle helt beröva rubeln varje värde. En ordentlig statsbudget måste städse iakttagas. Inga fyllnadskrediter för de olika ämbetsverken, vilka börjat betrakta sig som stat i staten utan att taga hänsyn till att det allmänna skulle prestera medlen. För de närmaste tre månaderna måste man införa en tvångsbudget; så och så mycket kan ställas till förfogande, sen till att detta blir tillfyllest. Dessa tre månader skola avslutas utan brist. Statskassan utbetalar så mycket medel, som inflyta, men ej mera. Rubeln måste stabiliseras och penningreformen påskyndas i riktning mot en guldvaluta. Samtidigt måste grundandet av en emissionsbank ofördröjligen förberedas och bringas till gripbar form. Två onyttiga, resp. skadliga ministerier måste avskaffas. Man måste bemöda sig om en stabil värdemätare, så att affärskalkyler möjliggöras. Införsel av umbärliga varor måste upphöra, exporten dess mera befrämjas. Härför måste en ny tulltariff sörja. Monopoldriften måste förkastas och de statliga företagen överlåtas till privatpersoner. Statens aktiva och passiva måste fastställas. Statskassan måste genom ändamålsenliga mått och steg öka valutafonden för att kunna skydda rubelkursen. Det alltjämt i omlopp varande ryska myntet måste dragas ur rörelsen, då detsamma skadar kursen å lett. rubel. Finans- och valutapolitik måste bringas i överensstämmelse med handelspolitiken. Alla hinder för utrikeshandeln böra undanröjas. Man måste eftersträva jämvikt i statsbudget och handelsbalans genom verkliga, gripbara näringspolitiska åtgärder.

Ingen enda av dessa korta, kärnfulla programpunkter förblev tomma ord. Ringold Kalning talade överhuvud föga. Han var en man med praktiskt sinne, en handlingens man, som genast skred till verket. Tvångsbudgeten genomfördes strängt.

Häri var han obarmhärtig. Den för budgetåret 1921—22 begärda utgiftsstaten reducerade han med 50 % och bringade den i överensstämmelse med inkomstbudgeten, vilken han förstod att tillföra betydande belopp. I fråga om sparsamhet måste alla mer eller mindre gå i lära på nytt, någon annan utväg tillstadde ej finansdiktatorn. Näringsministeriet, vilket även syndat härutinnan, blev snabbt avvecklat liksom många närstående ämbetsverk. Därmed försvunno automatiskt en lång rad av förlustbringande statsaffärer. Det ansågs tillräckligt att inom finansministeriet inrätta speciella avdelningar för handel och industri. Ämbetsmannakåren smälte ansenligt ihop. Till upphävandet av tvångsdrifter och statliga affärer tjänade vidare åtskilliga andra mått och steg. Den 26 juli blevo hudmonopolet och linfrömonopolet upphävda. Den 2 maj försvann såväl registreringsskyldigheten för valutaoperationer som licenssystemet för utrikeshandeln och för valutaaffärer. Den 20 juli infördes en ny tulltariff, vilken starkt stegrade statsinkomsterna, stimulerade produktionen, på ett förnuftigt sätt reglerade utrikeshandeln och ökade rubelvärdet. För befrämjandet av landets produktiva krafter utverkade Kalning antagandet av en lag av den 25 april 1921, vari bestämmes: "Från den 1 april 1921 till den 1 april 1926 är det tillåtet att tullfritt från utlandet införa maskiner och apparater ävensom nödvändiga bränslemedel och råvaror." Därmed skapades stor lättnad för upphjälpandet av den lamslagna industrien liksom också för tillflödet av utländskt industrikapital.

Vi sågo nyss, huru kursväxlingarne och den fullkomliga ovissheten om rubelvärdet för överskådlig tid framåt nära nog omöjliggjorde solida affärskalkyler. Här ingrep den outtröttlige finansdiktatorn genom införandet av en stabil *värdemätare* — den imaginära guldfrancen. På föranstaltande av honom utfärdade nationalförsamlingen den 14 juni 1921 ett tillägg till lagen av den 18 mars 1920 om ett enda betalningsmedel (som sådant gällde blott den lettiska rubeln), vari bestämmes: "Till det slutgiltiga genomförandet av penningreformen få affärer avslutas i lettiska rubel *eller enligt (särskilt) avtal i guldfrancs*. Alla betalningar skola fullgöras i lettiska rubel. De i guldfrancs avslutade affärerna skola full-

göras i lettiska rubel enligt Rigas börskurs på förfallodagen."

Under maj 1921 blev på föranstaltande av Kalning den imaginära guldfrancen (eller "lats") introducerad för handel på Rigas börs. Dess dåvarande kurs karakteriseras av t. ex. följande noteringar: 27 maj 1921 — 87½ lett. rubel, 1 juni — 94, 1 juli — 97, 14 juli 1921 — 88 rubel. Denna räkneenhet användes också vid beräkning av skatter och tullar. Härigenom räddade Kalning jättesummor åt det fiskala, då hans värdemätare sköt en regel för statsinkomsternas progressiva värdeminskning. Denna imaginära guldfranc eller lats blev senare, såsom vi skola finna, omvandlad till guldlats. Men denna värdemätare bidrog även till rubelns stabilisering. Statssparkassan, senare Spar- & kreditbank, erhöll rätt att mottaga insättningar enligt denna imaginära värdemätare.

Också för värdeödslingen i de tidigare beviljade statsförskotten — och dessa voro rätt betydande — satte Kalning en föga påräknad spärr, nämligen genom den lagbestämmelsen, att de medgivna statsförskotten skulle omräknas i imaginära guldfrancs enligt närmare bestämd variabel kurs, allt efter tiden för förskottets tilldelning.

Samma syften, fast i betydligt större mått, tjänade en rad av betydande skattehöjningar, vilka Kalning genomförde.

Alldeles oskattbara tjänster för höjandet och stabiliseringen av rubelkursen lämnade utrikeshandelns samordnande med omsorgen om reserver i guld och utländsk valuta. Ända till den 1 januari 1921 fanns det knappast någon valutareserv. Under våren 1921 erhölls emellertid en stark tillströmning genom utförseln av monopolvaror. Finansministeriet sökte genom den 1919 i augusti inrättade valutaavdelningen uppsuga utländsk valuta på den inre marknaden. Och detta med framgång. Likväl var denna ministeriella apparat för tung; vida bättre skulle ett penninginstitut ha passat härför. Men de rättigheter, som tilldelats den 1 april 1919 grundade "statssparkassan", voro alltför knappa för ändamålet. Den var intet annat än en ren sparkassa med olika statsfunktioner. Samtliga valutaoperationer voro förlagda till finansministeriets valutaavdelning. Efter sin utnämning till finansminister år 1921 skred Kalning till skapandet av ett elastiskt finansinstitut, som kunde över-

vaka valutamarknaden och hos sig koncentrera samtliga statens bankaffärer. För ändamålet blevo statssparkassans befogenheter utvidgade den 30 juni 1921. Nu medgavs den att bedriva alla slags bankaffärer såväl som att köpa guld och platina i mynt, barrer eller bearbetningar. Kort härpå, den 18 augusti 1921, blev statssparkassan omvandlad i Statsspar- och kreditbanken samt tilldelad olika förmånsrättigheter. Valutaavdelningens affärer blevo likaledes överförda dit. Finansministeriet överlämnade av statsmedel 4 mill. guldfrancs åt Kreditbanken efter en kurs av 1 franc lika med 75 lett. rubel, eller inalles 300 mill. lett. rubel såsom grundkapital, vilket banken nästan helt använde för inköp av guld och utländska valutor. Ur denna Spar- och Kreditbank framväxte senare emissionsbanken Lettlands bank. Men vid tidpunkten i fråga var marken ännu ej tjänlig härför. Först måste rubeln stabiliseras och handelsbalansen saneras.

Utöver grundkapitalet överlämnades till Statsspar- och kreditbanken statssedlar till ett belopp av 2.129.189.481 lett. rubel.

Redan den 1 december 1921 kunde finansminister Kalning inberätta, att det utelöpande pappersmyntet i nödvändig omfattning var täckt av motvärden i guld, silver och utländska valutor. *Vid denna tidpunkt var också den lettiska rubeln betydligt förbättrad i kurs och bliven stabiliserad.* Den stigande rubelkursens rörelse under saneringshalvåret 1921 juli—december hade tagit sin början med *vändpunkten* i juli efter juni månads maximala misär och redan i december 1921 funnit sin avslutning i stabilitetshamnen. Följande tabell ger häröver en bild:

Månatliga genomsnittskurser å Rigabörsen under 1921 i l. rbl.

	juni	juli	aug.	sept.	okt.	nov.	dec.
1 pund sterling	1.888	1.692	1.409	1.390	1.380	1.100	1.100
1 dollar	493	459	387	373	358	280	244
100 svenska kronor	11.123	9.825	8.160	8.114	8.220	6.492	5.985

Den 1 januari 1921 stod till statskassans förfogande guld, silver och stabila utländska valutor till ett värde av 11.700.000 guldfrancs (lats) mot blott 70.000 guldfrancs den 1 januari 1920. Härvid bör anmärkas, att Lettlands

guldreserv erfor en extraordinär tillväxt under december 1920, nämligen 4 mill. guldrubel från Sovjetryssland i enlighet med det i Riga den 11 augusti avslutade fredsfördraget mellan Lettland och Ryssland, vari 15 artikeln bestämmer: "För räkning från Lettland utförda värden, som skola återställas, betalar Ryssland till Lettland inom loppet av två månader från detta fördrags ratificering 4 millioner guldrubel." Vilken förpliktelse den ryska sovjetregeringen också inom fastställd tid uppfyllde.

Den 1 januari 1922 förfogade den lettiska statskassan redan över 22.520.000 guldfrancs (lats), varav 12,11 mill. i guld och 10,41 mill. i utländska valutor. Med detta stöd kunde man med tillförsikt blicka den lettiska rubelns öde till mötes. Dessa täckningsreserver visade de därpå följande åren en betydande tillväxt, såsom vi längre fram skola finna. Sedan den 18 mars 1921 har ingen ytterligare emission av statssedlar ägt rum. Den ditintills emitterade totalsumman av 2.520.000.000 har icke vidare överskridits. Tillväxten i guld- och valutareserver gjorde det möjligt att i maj 1922 utfärda en förordning, enligt vilken Statsspar- och kreditbanken *på önskan av överbringaren måste inväxla pappersmynt i guld.*

Till framgången av den lettiska rubelns stabilisering andra halvåret 1921 bidrog också detta års mycket goda skörd. Livsmedelsimporten blev överflödig. Man blev i stället i stånd till export. Livsmedelspriserna föllo. Landets guldgruva, linet, utfördes i stora mängder och till gynnsamma priser (linmonopol). Överhuvud visade utförseln betydande ökning, men införseln — minskning. Rubelns plötsliga kursstegring hösten 1921 förorsakade också ett katastrofalt prisfall å manufakturvaror. Och just under detta andra halvår 1921 försiggick en mycket stor återvandring av krigsflyktingar, vilka förde med sig mycken utländsk valuta, som de omvandlade i rubelsedlar. Det framgångsrika höjandet av den lettiska valutan och densammas stabilisering, den uppnådda jämvikten i statsbudgeten och den förbättrade handelsbalansen i förening med ett allmänt uppsving i näringslivet skapade äntligen de länge eftertraktade förutsättningar för att 1) grunda en national emissionsbank och 2) genomföra myntreformen, nämligen på grundval av en *guldvaluta,* vars nationella myntenhet den guldfrancen likvärda *lats* skulle bliva.

4.
MYNTREFORMEN OCH DEN NATIONELLA LETTISKA VALUTAN PÅ GULDBASIS (LATS)

Liksom den kejserligt-ryska statsmannen greve Witte med rätta kallats den ryska guldvalutans och myntreformens fader, så förtjänar ock den lettiske finansministern Ringold Kalning samma hedersnamn i fråga om skapandet av en guldvaluta i Lettland, vilken blev ett resultat av den av Kalning genomförda myntreformen.

Myntreformens kärnpunkt bestod däri, att man gick över från pappersrubelvalutan till den fasta grunden av en med guld täckt guldfranc — eller guldlatsvaluta, vilken lydde på ett bestämt guldvärde. Samtidigt tillkom den andra grundförutsättningen för reformen, utan vilken övergången till den nya valutan skulle varit omöjlig, nämligen att den nu stabiliserade lettiska rubeln — och blott genom att den verkligen stabiliserats — bragtes i ett bestämt och gripbart förhållande till guldfranc resp. guldlats, blev bunden vid guldet.

Av föregående framställning känna vi redan den lettiska rubelns uppkomsthistoria och karaktär. För att kunna djupare fatta dess finansiella natur och i all synnerhet dess förhållande till guldfranc, resp. guldlats, vilja vi först återgiva några teoretiska betraktelser, vilka den lärde lettiske finansexperten dr B. Siew i sitt arbete "Lettlands Folk- och statshushållning" på följande sätt låter komma till uttryck:

"Den lettiska pappersrubeln hade allt ifrån dagen för sin uppkomst och ända till sin stabilisering år 1921 aldrig varit utländskt betalningsmedel. Detta måste man isynnerhet hålla för ögonen vid ett iakttagande av penningökningens inflytande på den utländska valutans ställning i Lettland. Under den s. k. inflationstiden var man av den åsikten, att kursstegringen å utländska betalningsmedel i Lettland uteslutande var en följd av den ökade myntemissionen. Man hade därvid lämnat ur sikte det förhållandet, att utlandet i sin betalningstrafik med Lettland redan utan penningökningen överhuvud icke ville erkänna den lettiska pappersrubeln som betalningsmedel. Ut-

landet tog därvid mindre hänsyn till kvantiteten av Lettlands inländska betalningsmedel än till dennas kvalitet. Och i Lettland självt var man, det måste erkännas, desto mindre tilltalad av pappersrubelns kvalitet, som man ännu hade i minnet de erfarenheter, som man hade gjort med de olika pappersbetalningsmedlen under den ryska revolutionen och virrvarret vid olika tillfällen i Lettland. Man hade också av den anledningen intet förtroende till den materiellt värdelösa pappersrubeln, som största delen av de emitterade papperspengarne icke var bestämd för handelsomsättningen utan uteslutande för regeringsändamål. Den materiella och, om man kan uttrycka sig så, den ideella värdelösheten hos pappersrubeln inneslöt redan i förväg i sig nödvändigheten av fortsatta emissioner . . . Även av den anledningen, att pappersrubeln icke hade något som helst *historiskt* imaginärt värde och att statsmakten själv därför icke hade något klart begrepp om rubelns väsen, kunde det icke talas om någon normal ställning för växelkursen. Den lettiska rubeln var framför allt blott av statsmakten dekreterad som betalningsmedel inne i landet, intet mera. I utlandet var rubeln icke en gång av spekulationen erkänd som betalningsmedel. Det faktum, att rubeln var helt lösgjord från t. o. m. varje historiskt värdebegrepp, gav lettländska regeringen icke någon möjlighet att förläna rubeln en vilken som helst tvångskurs."

"Sålunda kunde", fortsätter dr Siew, "ej heller officiellt fastställas ett samband mellan rubeln och varornas prisläge inom landet. Rubeln var därför överlåten åt sig själv, ständigt utsatt för häftiga inre svängningar. *Detta läge måste nödvändigt fortfara så länge, tills regeringen bringade rubeln i ett visst förhållande till guldfranc.* Man har på sin tid skrattat åt Ringold Kalnings imaginära guldlats. Man hade dock därvid lämnat helt ur sikte, att genom denna imaginära guldenhet gjordes för första gången det lyckade försöket att åt rubeln förläna något fast värde . . . Tillströmningen av utländsk valuta har tack vare en gynnsam betalningsbalans givit finansministern möjlighet *att först fixera rubelns inre köpkraft.* Blott genom fastställandet av detta värde kunde det vara tal om åstadkommandet av normala förhållanden mellan rubeln

och de utländska betalningsmedlen. Faktiskt blev den lettiska rubeln snart härefter medgiven för handel på några utländska börser. Att växelkursens dåliga läge mindre stod i beroende av penningmedlens mängd än av deras *beskaffenhet,* bevisar det faktum, att oaktat under vintermånaderna år 1921 förekommen ökning av omloppsmedlen växelkursen gestaltade sig utomordentligt gynnsam för Lettland."

"Det lettiska exemplet", slutar dr Siew sin teoretiska betraktelse, "bekräftar det av Carl Diehl (Frågor angående penningväsendet och valutan) framställda påståendet, att inflationen ingalunda utgör huvudorsaken till prisstegringen, utan blott spelar en sekundär roll. Den egentligt avgörande och viktigaste orsaken ligger på varusidan och icke på penningsidan. För prisgestaltningen under papperspenningperioden i Lettland spelar också inflationens *kvalitativa* art en viss roll, och just betalningsmedlens papperskaraktär. *Befolkningens misstro* till pappersrubeln steg nämligen från månad till månad *och försvann först då, när den kom i fast förhållande till guldlats."*

Den imaginära guldfrancen eller guldlats, vars huvuduppgift var att stabilisera rubeln, blev genom myntreformen nu en gripbar guldlats. Enligt författningen kan regeringen, då parlamentet ej sammanträder, utfärda förordningar med laga kraft. Den 3 augusti 1922 utkom en dylik förordning, "Bestämmelser över mynten", vilken lade grundstenen till myntreformen. I kraft av denna lag vilar det lettiska myntsystemet på guld. Myntenheten utgör Lats, som innehåller 0,2903226 gram rent guld. Lats uppdelas i 100 santime.

Lats är byggd på det latinska myntsystemet och är i själva verket likvärdig med en *guldfranc.* Staten är ensam förbehållen rätten att prägla metallmynt och att sätta dessa i omlopp. Guldmynt präglas såväl av staten tillhörig metall som av guld, som inlämnas av privatpersoner. Guldmynt präglas i 10 och 20 latsstycken. Lagen innehåller noggranna bestämmelser om guldlatsmyntets guldhalt och deras vikt. Silvermynt präglas i 1 latsstycken. (Senare ha också 2-lats stycken medgivits). Skiljemynt präglas av koppar (à 1, 2 och 5 santime) och

nickel (à 10, 20 och 50 santime). Silver- och skiljemynt präglas uteslutande av staten tillhörig metall. Regeringen bestämmer silver- och skiljemyntens halt och vikt. Guldmynt kunna utgivas i obegränsad mängd, silver- och skiljemynt till ett antal, motsvarande högst 10 lats per invånare i staten. Samtliga skatter och avgifter och överhuvud samtliga betalningar skola beräknas i lats. Likaledes skola alla inländska affärstransaktioner, vilka skola uppfyllas inom Lettland, avslutas i lats. Har en inländsk affär avslutats i utländsk valuta men skall uppfyllas i Lettland, skall betalningen verkställas i lettiskt mynt

2-lats silvermynt

enligt den officiellt satta börskursen i Riga på avslutnings- eller betalningsdagen. Enligt denna kursberäkning skall betalning likaledes presteras, därest en affär avslutats i utlandet eller betalning överenskommits i utländsk valuta med Lettland som betalningsort.

Då nu myntväsendet nått så långt, blevo de tidigare träffade åtgärderna mot de ryska pappersmyntens fördärvliga inflytande överflödiga. Ännu 1½ år tidigare, den 18 mars 1921, hade en speciell lag utfärdats, vari handel med ryska rubelsedlar förbjöds; alla ryska mynttecken måste registreras. Denna lag upphävdes den 7 september 1922, emedan någon fara ej längre hotade från detta håll. Under tiden hade för övrigt den ryska rubeln förlorat allt värde.

Den 5 mars 1923 blevo de i lagen omnämnda skiljemynten satta i omlopp. Samtidigt utkom förordningen om rätt att indraga det ledsamma skiljemyntet av papperspengar såväl som

statskassesedlar (rubelsedlar) om 1 lett. rubel. Något längre fram, i början av år 1924, utgåvos silvermynt i 1-latsstycken. Befolkningens glädje var stor att åter få se *metallmynt,* en myntsort som man icke sett på 7—8 år, då man måste räkna från årsskiftet 1915—16, vid vilken tid allt metallmynt i dåvarande Ryssland så gott som fullständigt försvann från cirkulationen.

På samma sätt som man efter införandet av den lettiska rubeln genom lagen av den 18 mars 1920 måste reglera frågan om lagligt betalningsmedel och om reglering av äldre rättsavtal, så var det också nu oundvikligt att vid denna myntreform sörja för dylika rättsavtal. Delvis hade myntlagen redan så gjort. I övrigt ordnades dessa frågor genom en under mars 1923 utfärdad lag om reglering av äldre rättsavtal och skulder. Det är i det väsentliga en återupprepning av den oss redan bekanta lagen av den 18 mars 1920, blott med den skillnaden, att rubelvaluta ersatts med latsvaluta enligt relationen 1 lats lika med 50 lett. rubel.

Nu var tiden inne att ofördröjligen skrida till bildandet av en central *emissionsbank,* som skulle utgiva de på guld baserade latssedlarne. Den 19 september 1922 blevo stadgarne för denna bank — Latvijas Banka, Lettlands Bank — fastställda. Banken öppnades den 1 november 1922. Statsspar- och kreditbanken, som dittills varit det officiella finansinstitutet och inlagt stora förtjänster om myntväsendets sanering, blev nu överflödig. Den 28 oktober 1922 utkom en förordning om denna banks likvidation, varvid dess aktiva och passiva övertogos av Lettlands bank vid densammas öppnande.

Samtidigt med öppnandet av Lettlands Bank utfärdade finansminister Kalning en utomordentligt betydelsefull och djupt ingripande förordning, nämligen att vid alla likvider *statskassesedlar (rubelsedlar) måste mottagas till en kurs av 50 lett. rubel lika med 1 lats.* I denna omräkningskurs låg intet påhittat, intet villkorligt. Fastmera blev i denna formel det *reella,* numera *stabila* guldvärdet i den lettiska rubeln gripet. Innan rubeln stabiliserats och finansväsendet sanerats, skulle en dylik förordning och en stabil omräkningskurs varit otänkbar. För att nå fram till en sådan naturnödvändig fixering av

rubelns köpkraft och dess anknytning till guldlats hade intet av allt det mödosamma arbete kunnat undvaras, varom de föregående tre kapitlen berätta. Denna pappersrubelns fixering vid guldvärdet blev nu en mogen och välförtjänt frukt av detta arbete, rubelns stabilisering och statsfinansernas sanering. Allt ifrån utfärdandet av denna förordning — tills nu år 1926 sålunda under loppet av 4 år, har rubeln bibehållit sig stabil och man har ej behövt ändra denna omräkningssats, 1 lats lika med 50 rubel. I slutet av år 1924 blev denna relation lagligen fastställd. Före novemberförordningen år 1922 hade rubeln redan sedan ett år varit stabil, nämligen sedan den 12 november 1921, och just i ovannämnda förhållande till guldlats. Sedan den 5 maj 1922 utlämnades också av statsbanken guld enligt en guldfrancs (lats) vikt mot 50 lett. rubel. *Sålunda blev rubeln helt bunden vid guldet.*

Sedan nu sedelbanken öppnats och börjat utsläppa guldlatssedlar — vilken rätt ensamt tillkommer denna bank — trängde sig den frågan fram, vad nu ytterligare skulle göras åt statskassesedlarne (de lettiska rublerna), vilka dittills ensamt och helt fyllt penningfunktionerna och varav inalles för 2.520 millioner rubel utgivits.

Finansminister Kalning företrädde den ståndpunkten, att man borde helt likvidera, uppköpa och indraga dessa statskassesedlar. För detta ändamål borde staten överlämna sin guldfond ävensom sina reserver i utländsk valuta åt emissionsbanken. Därefter skulle blott ett slags pengar, guldlatssedlar, finnas i omlopp, naturligtvis därjämte silver- och skiljemynt, men allt i lats och santimer. Detta förslag förkastades emellertid av parlamentet, varefter Kalning avgick som finansminister.

Den i denna fråga segrande oppositionen ville jämte guldlatssedlarna bibehålla även statskassesedlarne (vilka sålunda icke voro baserade på guld utan blott garanterade av den totala statsförmögenheten), likgiltigt om dessa äro rubel- eller latssedlar. Man åberopade sig på Englands exempel, varest de minsta guldpundsedlarne lyda å 5 pund sterling, men alla pundsedlar under 5 pund sterling äro engelska statskassesedlar. Man ville också gå fram försiktigt och ej för häftigt

röra vid den vanda rubeln, i det man befarade socialpolitiska följder. Rubeln var ju tack vare sin sanering och beprövade stabilitet lika fast som lats samt genom förordningen av den 5 maj 1922 faktiskt *bunden vid guldet* och omvandlad i *guldcertifikat,* då denna förordning *säkerställde dess inlösbarhet i guld.* Befolkningen hade lika gärna latssedlar som statskassesedlar i rubel. Detsamma var sannolikt att vänta i fråga om de i lats omvandlade statskassesedlar, som man nu ville utgiva.

Det är denna ståndpunkt, som kommer till uttryck i "lagen om statskassesedlar" av 24 november 1924. Enligt densamma skola de i *rubel* utgivna statskassesedlarne indragas och *i deras ställe* nya statskassesedlar i lats emitteras samt i följande värden: 1, 2, 5, 10, 20 och 100 *lats.* För att säkerställa statskassesedlarne för inflation och förbliva å den punkt, vartill rubelemissionerna nått, bestämmer denna lag, att totalbeloppet av i omlopp varande statskassesedlar icke får överstiga 48 miljoner lats. Är rubeln stabil, så måste också med denna begränsning lats-statskassesedlarne bliva stabila och bundna vid guldlats. För statskassesedlarne ansvarar staten med sin samlade förmögenhet. För att än mera säkerställa kursstabiliteten å de utgivna statskassesedlarne deponerar staten som statsdeposition i Lettlands bank en *guldfond,* som uppgår till minst en fjärdedel av totalsumman av i omlopp varande statskassesedlars nominalvärde. Statskassesedlarne äro lagligt betalningsmedel i likhet med guldmynt och latsbanksedlar. Så länge de i rubel utgivna statskassesedlarna icke dragits ur cirkulationen, äro de lagliga betalningsmedel enligt kursen 50 lett. rubel lika med 1 lats. Förut var det finansministern, som bestämde, band och löste denna omräkningskurs för rubeln och dess anknytning till guldlats, nu blev denna viktiga anknytning *genom lag* fixerad.

En närmare bekantskap med Lettlands Bank (Latvijas Banka), den sedelutgivande banken, skall ge oss en djupare inblick i dessa principer och bestämmelser för myntreformen och guldvalutan.

Lettlands bank är ett *autonomt statsföretag,* oberoende av finansministern. Dess förvaltning omhänderhaves av en sty-

relse av 13 ledamöter och en direktion av 5 direktörer, varibland en är generaldirektör. Styrelsen är i sina beslut oberoende. Finansministern besitter blott vetorätt att användas inom 3 dagar. Regeringen väljer och utnämner styrelse och direktion bland kandidater, som föreslås av finansministern. Styrelsens ledamöter kunna — med undantag för generaldirektören och finansministerns ställföreträdare — icke avsättas inom tre år, därest ej laga domstol bestämmer motsatsen. Ge-

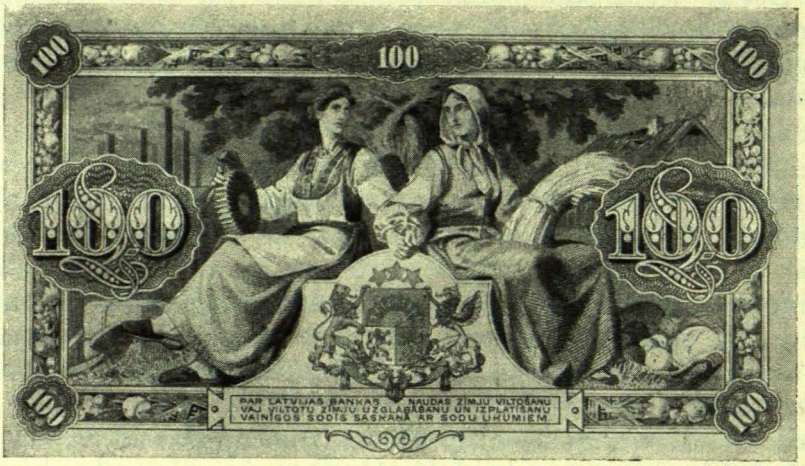

100-lats-sedel

neraldirektören är ex lege dess ställföreträdare överallt, han leder bankens alla angelägenheter och operationer och är ansvarig för dess tillgångar. Ingen av direktionens ledamöter får innehava avlönad bisysselsättning.

Lettlands Bank besitter monopolrätt att utgiva sedlar: en emissionsbank med en statsbanks funktioner. Den är ingen aktiebank, utan är grundad med statsmedel och för statssyften. Intet utländskt kapital ligger förstucket i densamma. Den kom helt till stånd medelst inländskt kapital.

Enligt stadgarne består Lettlands Banks kapital av: 1) *grundkapitalet* om 10 millioner lats, varav 8 millioner inbetaldes vid bankens grundande och 2 millioner inom loppet av ett

år efter grundandet, allt av statsmedel, samt 2) *reservkapital* för täckande av eventuella förluster. Av bankens nettovinst föres årligen 25 % till grundkapitalet, tills grundkapitalet uppgår till 25 millioner lats. Till reservfonderna föras 10 % av nettovinsten. Grund- och reservkapital liksom åt banken anförtrodda medel från myndigheter, bolag eller privatpersoner få icke användas för statsutgifter. Banken har 22 filialkontor. I 17 olika stater har den korrespondenter.

Intill den 24 februari 1926 hade Lettlands bank utgivit latsbanknoter, vilka äro baserade på guld, för 28,5 millioner lats. Omsättningen i Lettlands bank var år 1924 3.475.729.324 lats mot 2.063.146.540 lats år 1923. År 1924 diskonterade banken växlar för 176 mill. lats, varav växlar för 131 mill. lats uppköptes. Rubelsedlarna i valörer om 1, 3, 5, 10, 25 och 50 rubel äro nu redan försvunna ur omloppet och ersatta av skiljemynt och silverlats. Även 100 rubelsedlarne äro dragna ur omloppet, varest de ersatts med 2 latsmynt av silver. Blott rubelsedlar om 500 rubel spela alltjämt en rätt betydande roll i cirkulationen. Lettlands banks guld- och valutareserver, vilka ju tjäna att täcka sedelemissionen, uppgingo den 24 februari 1926 till: i guld 23.564.977 lats och i stabila utländska valutor (huvudsakligen pund sterling och dollars) 31.003.674 lats, tillsammans 54.568.651 guldlats, vartill kommo de för sedeltäckningen även ifrågakommande kortfristiga växlarne, som den 24 februari 1926 utgjorde 64,8 mill. lats.

De på guldbasis utelöpande latsbanknoternas *täckning* är sålunda mycket mera säkerställd än lagen kräver, nämligen enbart med guld och stabil utländsk valuta till 234 % av den verkställda emissionen. Lagen, d. v. s. emissionsbankens stadgar, bestämmer följande i fråga om sedeltäckningen:

"Blott Lettlands bank är berättigad att utgiva mynttecken. De nya mynten lyda å *lats* och måste till sitt nominella värde vara väl säkerställda och sålunda:

1. Då beloppet utgivna banknoter icke överstiger 100 millioner lats, måste minst 50 % av detta belopp vara täckt med guld eller stabil utländsk valuta; resterande 50 % åter med säkra kortfristiga växlar.

2. Då det utgivna beloppet överstiger 100 millioner lats, måste beloppet utgivna sedlar, som överstiger 100 millioner lats, vara till 75 % täckt med guld och stabil utländsk valuta och resterande 25 % med säkra kortfristiga växlar.

3. Det utgivna belopp, som överstiger 150 millioner lats, måste till fulla värdet vara täckt med guld eller stabil utländsk valuta."

Sålunda råder i Lettland för närvarande en *guldvaluta,* som redan sedan 3 år bevarat sig stabil och som är vida mera än lagligen bestämt försedd med täckning. Latsen har hela

tiden hållit sig vid *guldparitet* (guldfrancen). I mars 1926 var *kursen:* 1 dollar — 5,18 lats, 1 pund sterling — 25,17 lats, 100 svenska kronor — 139 lats. *Myntteckenens inlösbarhet i guld* är i art. 14 av emissionsbankens stadgar lagligen säkerställd: "De utgivna sedlarne måste på anfordran av överbringaren vid varje tillfälle inväxlas i guld och detta i förhållandet av 0,2903226 gram rent guld för en lats. "Här är det tal om guld i allmänhet enligt vikt och likgiltigt i vilken form. Till prägling av guldmynt, vilken förutsättes av ovan citerade lag över mynt, har lettiska regeringen ännu icke skridit. Under rådande förhållanden å världspenningmarknaden skulle det för närvarande vara något vågsamt, i all synnerhet som ingen av grannstaterna till Lettland ännu tänker därpå.

5.
FINANSHUSHÅLLNINGEN

a) Statsbudgeten.

Den treåriga striden om ett ordnat penningväsen stod i intimt sammanhang med den allmänna övergångsperiod, som den nya omedelbart efter världskriget uppståndna staten hade att på alla områden genomleva. Så var ock fallet med statsbudgeten. Den första lagen om en ordnad statshushållning utkom först 2½ år efter statens proklamerande, nämligen först den 26 april 1921. De allmänt politiska stormarne och näringspolitiska svårigheterna under de första åren medgåvo icke att tänka på en regelrätt statsbudget. Ända till den 26 april 1921 inrättade man sig efter en tillfällig lag av den 9 augusti 1919, "Föreskrift vid öppnandet av krediter m. m.", vilken blott bjöd på en del flyktiga hållpunkter.

Under de tre första finansåren från tiden för statens grundande den 18 november 1918 till den 31 mars 1922 kunde statsbudgeterna icke ens i rätt tid antagas av de lagstiftande församlingarna. Regeringsapparaten ensam blev färdig därmed, så gott den kunde. Under en parlamentarisk regering är detta ju icke så farligt, i synnerhet under tider av patriotiskt uppsving, såsom de första åren av statligt uppbyggande och av frihetsstrider. Detta ledde nu till det egendomliga förhållandet

— vilket är rätt betecknande för uppkomsten av ett nytt statsväsen —, att det ordinarie parlamentet (saeiman) den 27 mars 1923 hade att i efterhand sanktionera tre års budgeter. Detta skedde genom en kortfattad lag med följande innehåll: "Såsom anslag till statsutgifter under finansåren 1918—20, 1920—21 och 1921—22 beviljas de av ministerkabinettet godkända faktiska utgifterna."

Sedermera ha alla årsbudgeter i rätt tid förelagts parlamentet och av detta lagenligt beviljats.

Lagen av den 26 april 1921 visade sig efter hand otillfredsställande, och den 30 juni 1924 utkom en ny "lag om statsbudgeten", enligt vilken statens budgetverksamhet nu rättar sig. I kraft av denna lag skall statsbudgeten uppställas för näringsår (från 1 april till 31 mars). Inkomster och utgifter uppdelas i ordinarie och extra ordinarie. Lagen ger legala definitioner på vad som hör till det ena slaget och till det andra. Finansministerns befogenheter vid prövningen av de inlämnade budgetkraven äro rätt vittgående med en diktatorisk anstrykning. Under hänsyntagande till statskassans betalningsförmåga kan han helt stryka eller förminska verkens utgifter, därest desamma icke äro noga förutsedda i lagarna. Tvivelsutan är detta ett intressant överförande av en del av den lagstiftande finansmakten från parlamentet till ministern, vilket visat sig vara synnerligen praktiskt. Efter budgetens prövning och antagande i ministerkabinettet förelägger detta densamma för parlamentet senast den 1 januari.

Under de första åren, 1918 och 1919, har man överhuvud icke försökt uppställa en statsbudget. Det var först under 1920 års första kvartal som det första förslaget till statsbudget framlades. Förslaget till statsbudget för näringsåret 1920—21 uppställdes först vid slutet av budgetåret. I samband med valutamisärens höjdpunkt år 1921 hade ämbetsverken uppskruvat sina fordringar för budgetåret 1921—22 till jämnt 15 milliarder lett. rubel, varemot inkomstsidan uppvisade blott 3 milliarder. Då trädde dåvarande finansdiktatorn Ringold Kalning i breschen och räddade statsfinanserna från att störta i avgrunden. Han minskade de fordrade 15 milliarderna till hälften; samtidigt förstod han att stegra inkomsterna. Under

hans ledning blev budgeten 1921—22 lyckligt bragt i jämvikt. Avslutandet av denna budget bevisade, att nu hade äntligen en *stabil* grundval funnits för att uppställa en statsbudget i överensstämmelse med landets verkliga näringsprestanda.

Efteråt från 1921—22 blev det allt mera lätt att samordna statsbudgeten med ekonomiska verkligheter och att på grundval härav i förväg göra beräkningar. Denna vändning står också i nära samband med valutans ovan skildrade sanering och med hela näringslivets tillfrisknande.

De två härpå följande budgetåren uppvisa redan ett överskott. Statsbudgetens *avslutning* 1922—23 och 1923—24 lämnar följande bild av verkliga statsinkomster och utgifter (i millioner lats).

	1922/23	1923/24
Inkomster	228,65	208,96
Utgifter	191,97	186,69
Överskott	36,68	22,27

Den nya "lagen om statsbudgeten" av den 30 juni 1924 införde en viktig nyhet. Vid uppställandet av budgeten för statliga verksamheter, monopol, statsdomäner och skogar samt regalier skulle icke längre upptagas deras omsättningssummor, som förut varit fallet, utan blott deras överskott och brister. Överskott och besparingar från föregående budgeter få icke längre medtagas i nästa budget; de skola numera anvisas till statsreservfonden. Det är väl ingen ren nettobudget, då bruttoelement ännu kvarstå i densamma. Alla statsmyndigheter och skatteväsendet uppvisa fortfarande alla sina inkomster och utgifter. Likväl vilja vi för korthetens skull beteckna den som "nettobudget". Genom denna nyhet förminskas statsbudgetens slutsumma med c:a 40 %. Detta måste man observera vid bedömandet av den fortsatta budgetstatistiken. 1924—25 års budget uppställdes efter brutto, först vid budgeten 1925—26 kom den nya lagen i tillämpning.

Bruttobudgeten 1924—25 avslöts med 217,8 mill. lats. De beräknade 193,7 millionerna måste ökas med 24,1 mill. Man måste sålunda för täckning av bristen använda de tidigare överskotten.

Nettobudgeten för 1925—26 har utan brist uppställts med 160,95 millioner på inkomst- och utgiftssidan. Budgetlagen för finansåret 1926—27, som i april 1926 antogs av saeiman, uppvisar ungefärligen samma totalsiffra.

Räknat netto är totalsumman statsinkomster år 1925—26 ungefär densamma som de två föregående räkenskapsåren 1924—25 och 1923—24. Detta betyder, att man numera funnit en viss empirisk gränslinje — c:a 161 mill. lats — för att kalkylera den prestation i form av statsinkomster från Lettlands näringskroppar, som inträffar vid beräkneliga störningar i dessa kroppar.

b) Statskredit.

Lettland har jämförelsevis obetydliga *inre statsskulder.* Kort efter statens proklamerande, under november och december 1918, avslöt dåvarande regeringen mindre lån hos privatpersoner och privata anstalter i landet till ett belopp av (i dåvarande valutor) 100.275 tsarrubel, 161.800 ostrubel och 139.000 dumarubel. År 1919 återbetalade regeringen till Riga börsbank 125.000 ostrubel. Resten av dessa inre lån omvandlades i 5 % obligationer. Den 6 december 1918 antogs en lag om Lettlands 5 % frihetslån till ett belopp av 10 millioner tzarrubel och 15 års löptid. Den nu följande krisen och den bolsjevistiska invasionen försvårade försäljningen av detta lån i hög grad. Likväl blev det dels frivilligt, dels tvångsvis tecknat.

Den 18 mars 1920 utkom en lag om det 4 % inre premielånet till ett belopp av 50 millioner lettiska rubel. Det därpå följande kursfallet å rubel och valutamisären hindrade placeringen av detta lån. Blott 12½ mill. rbl. blevo tecknade, därvid stannade det.

Några ytterligare inre lån har den lettiska regeringen icke avslutat.

Om *utrikes lån* finnes mera att anföra. De härröra alla från den svåra tiden under frihetskrigen och den första kampen mot världskrigets förhärjningar. Intet av desamma med undantag av lånet i Litauen har mottagits i kontanta pengar.

De utgöra fastmera skuldförbindelser för verkställda leveranser. Beträffande de 30 millioner estmark, som skola betalas till Estland, bör anmärkas, att de utgöra ett saldo till Estlands favör vid beräkningen av de ömsesidiga prestanda in natura under frihetskriget.

I enlighet med ett avtal med litauiska regeringen och *litauiska* Handels- och industribanken av den 1 mars 1919 erhöll lettiska regeringen ett lån om 3 millioner riksmark, vilken summa med räntor återbetaldes samma år.

På våren år 1919, då nöden var som störst, erhöll lettiska regeringen av den *amerikanska* likvidationskommissionen i Frankrike krigsförnödenheter för 2.521.869,30 dollars — för frihetskrigets förande — samt under loppet av åren 1919/20 från amerikanska hjälpadministrationen stora partier livsmedel åt det då förhärjade landet till ett värde av 2.610.417,82 dollars, tillsammans sålunda 5.132.287,12 dollars mot statsskuldebrev. År 1920 köpte lettiska regeringen i *Norge* sill och valfiskolja för n. kr. 6.783.127,50 mot växlar till norska regeringen. Denna skuld är nu utjämnad; den sista betalningen gjordes budgetåret 1924/25.

Från *Frankrike* erhöll lettiska regeringen under åren 1919/20 på kredit krigsmaterial för 11.631.139 francs. Denna skuld är likaledes utjämnad; sista likviden skedde budgetåret 1923/24. Detta krigsmaterial användes för frihetskriget och utgjorde då ett värdefullt understöd liksom fallet var med det krigsmaterial, som Amerika och England levererade. Vad de *engelska* leveranserna beträffa, så blevo de vid den tiden verkställda utan varje skuldebrev eller ens någon räkning, så att säga blott på hedersord. Först nu har engelska regeringen sammanfattat en räkning, och efter ingående förhandlingar ha England och Lettland enats om skuldens fastställande.

Krigsmaterialen från Frankrike (de amerikansk-engelsk-franska) blevo levererade under frihetskrigen bl. a. också med engelska transportmedel till Lettland. Så var ock fallet med livsmedlen. Som likvid för dessa frakter erhöll engelska regeringen från lettiska regeringen ett skuldebrev å pund sterling 20.169 1/10, vilken skuld betalades år 1924/25. För diverse prestanda häftade lettiska regeringen i skuld till Lloyds Bank i England för 775.000 pund sterling. Därav äro 675.000 p. st. jämte räntor redan betalda. Till Estland blevo ovannämnda 30 millioner estn. mark betalda år 1924/25.

Totalbeloppet av hittills betalda skulder jämte räntor uppgår i lettisk valuta till c:a 29 millioner lats. Av de utländska statsskulderna kvarstår för Lettland att betala blott skulden till Amerika om ungefär 5½ millioner dollars (inclusive räntor) och skulden till Lloyds Bank i England om 100.000 p. st. med räntor. Nyligen avslutades tillfredsställande med Amerika förda förhandlingar att förvandla skulden dit till en långfristig skuld (62 år). Skulden till Lloyds Bank skall slutbetalas under två år (1925/26 och 1926/27). I början av år 1926 slutfördes förhandlingar med en amerikansk

finansgrupp om ett lån av 10—30 mill. dollars, och avtalet om detta lån torde snart komma att definitivt avslutas.

Det förtjänar också att omnämnas, att lettiska staten på sista tiden ådagalagt beredvillighet att träda emellan också vid den vanliga *varukrediten* för *privata* firmor. Den privata krediten lider för närvarande av åtskilliga brister, däribland alltför höga räntor, och är tämligen knapp. Statsinterventionen sker på så sätt, att staten i särskilda fall övertager skulden för varuleveranserna från utlandet, nämligen gentemot den ifrågavarande utländska regeringen, som å sin sida utbetalar en del av exportlikviden till leverantören. Så har t. ex. skett med den svenska varukrediten — till 5 % på 6 år — genom förmedling av svenska hjälpkreditkommittén i Stockholm; likväl blott för mindre summor, några hundratusen kronor. De lettiska firmorna ha icke utnyttjat hela den beviljade krediten. För skulden ansvarar lettiska staten, som får de ifrågavarande lettiska firmorna till sina debitorer, varvid lagen om statsförskott och dess säkerställande kommer till användning. Huvudsakligen har denna form av understöd utnyttjats för jordbruket. I ändamål att kunna begagna utländska varukrediter utfärdades den 20 juni 1924 en särskild lag, enligt vilken finansministern erhållit befogenhet att med ministerkabinettets bifall utställa lettiska statens statsskuldebrev till ett totalbelopp av 10 millioner lats åt de ifrågavarande främmande staterna. Dylika utländska varukrediter beviljas enligt särskilda regeringsbestämmelser uteslutande för sådana varor, som ha betydelse för *produktionens höjande*. Man valde en förhållandevis så obetydlig summa som 10 mill. lats, därför att privatfirmorna icke visat någon större benägenhet för denna kreditform. De åtnjuta för närvarande tillräcklig privatkredit i utlandet för att kunna reda sig utan regeringsborgen.

Regeringen är benägen att under närmaste tiden söka och avsluta ett *större lån i utlandet* för att därmed höja produktionen samt upphjälpa den inländska krediten. I synnerhet eftertrakta de till följd av den stora agrarreformen uppkomna nya jordbruksenheterna med sin stora skara av småbrukare en lätt tillgänglig kredit. Men detsamma gäller för återuppbyg-

gandet av industrien. Mera friskt blod bör i form av kredit strömma genom näringskroppen. Samtidigt skulle då också den lettiska marknadens köpkraft växa sig större.

c) Handelsbalansen.

Materiellt skola vi senare i kapitlet om folkhushållningen ingående tala om utrikeshandeln. Här må det vara nog att blott beröra utrikeshandelns facit under åren 1920—25, emedan detta är intimt sammanknippat med statens valutaförhållanden och finanshushållning.

Hushållningsåret 1919 måste i Lettland helt och fullt räknas till krigstiden. Världskriget var visserligen till ända, men Lettland måste ännu länge stå kvar i krig. Denna gång i frihetskrigen för den nya staten. De stora världshamnarna Riga, Libau och Windau stodo ännu alltjämnt stängda för den normala utrikeshandeln, sålunda redan sedan mer än fem år eller från augusti 1914. Först år 1920 kan man tala om dessa hamnars — med järnvägar — frigivande för utrikeshandeln. Med detta år börjar även den normala handelsstatistiken.

Slutsummorna för varuinförsel och utförsel under åren 1920—25 ge följande bild över Lettlands handelsbalans (i millioner lats).

	Import	Export	Handelsbalansens passivitet
1920	41,42	21,52	19,20
1921	73,74	29,31	44,43
1922	107,38	101,99	5,39
1923	211,86	161,98	49,88
1924	256,36	170,56	85,80
1925	279,80	179,60	100,20

Härvid har man att väl taga hänsyn därtill, att landets ekonomiska återuppbyggande och nyutbyggande togo införseln från utlandet starkt i anspråk. Man har ock att erinra sig förkrigsindustriens förstörande. Den nya industrien förmådde ännu icke täcka landets behov.

Icke desto mindre inför Lettland för mycket utländska varor, mera än vad som kan anses nödvändigt. Man producerar fortfarande mindre än före kriget. Detta måste ändras, så-

dant är ledmotivet, och handelsbalansens passivitet bereder regeringen och näringskroppen allvarliga bekymmer. Därtill skola vi i avdelningen om folkhushållningen, "handeln", återkomma.

Redan här, i samband med frågor rörande statens finanshushållning, torde dock böra erinras, att det tvivelsutan är varuimportens övermått som framför allt åstadkommit en väsentlig nedgång i landets reserver av utländska valutor under de sista åren. En viss motvikt mot betalningen för importvaror förefinnes visserligen i det utländska kapital, som under den senaste tiden i avsevärd utsträckning flutit in i landet (varukredit, kapitalinvestering o. d.). Men härpå får man icke bygga. Regeringen har också insett, att radikala och snabba åtgärder varit av nöden för att öka exporten, höja produktionen, hämma onödig förbrukning, särskilt av lyxvaror, och minska importlavinen. I mars 1926 tillgrep man i sådan avsikt en genomgripande *höjning av importtullen* på en hel del lyxartiklar, textilvaror, lädervaror, njutningsmedel, spannmålsprodukter m. m. Automatiskt kommer härigenom den inhemska produktionen jämväl att stimuleras. Lettlands bank har skyndat sig att inskränka importkrediter samt öka lantbrukskrediter.

Medelst liknande radikala åtgärder har Estland — år 1924 — sanerat sin handelsbalans, som numera är aktiv och man kan därför hoppas, att även Lettland på samma sätt skall lyckas avvärja en ekonomisk kris. Från socialdemokratiskt håll har man förfäktat, att dylika tullförhöjningar skulle medföra dyrtid o. d. Estlands och även Polens exempel visa emellertid, att härmed icke alls är så farligt. Dessutom är Lettland för närvarande det billigaste land i Europa, och någon höjning av levnadsomkostnaderna skulle betyda blott föga i jämförelse med förebyggandet av en ekonomisk kris.

Regeringens snabba och resoluta åtgärder år 1926 torde säkerligen även skydda lats' stabilitet.

XI. KOMMUNIKATIONSVÄSENDET

1.
JÄRNVÄGAR

Kriget hade farit särskilt illa fram med de lettiska järnvägarne. Det tillstånd, vari dessa befunno sig, då regeringen år 1919 övertog dem, trotsar varje beskrivning. Under de 5 krigsåren hade man icke underhållit spår och bankar. Den avtågande ryska armén hade i all den utsträckning,

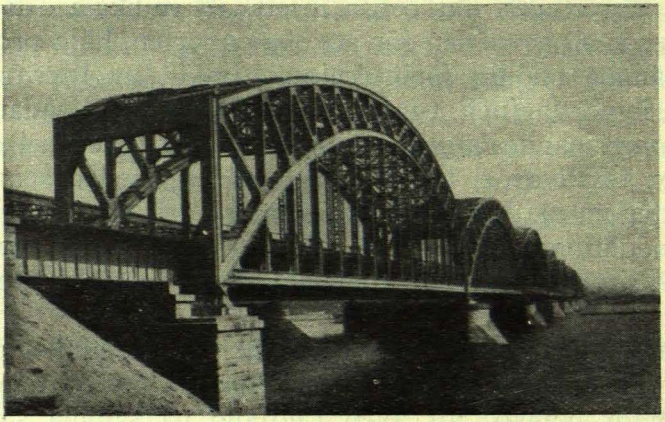

Järnvägsbron över Düna vid Riga

det varit möjligt, fört med sig järnvägsmaterialen, hade evakuerat den stora linjen Riga—Daugavpils (Dünaburg), varvid t. o. m. dubbelspåret medtagits. De fyra största broarna hörde till de sprängdas antal. På hela järnvägsnätet förnyades åren 1919—1924 105 järnbroar, 16 järnbetongbroar, 19 träbroar och 16 viadukter. 73 järnbroar, 53 träbroar och 20 viadukter blevo reparerade. Av stationsområdena och järnvägslinjerna voro i början av 1919 12 % helt förstörda. 18 % krävde en genomgripande och 30 % en mindre omfattande reparation. Det hela har åren 1919—24 nybyggts och repareras. Av stationsbyggnader och magasin befunno sig år 1919

blott 10 % i brukbart skick. 40 % hade helt demolerats, 50 % svårt skadats. Så gott som allt detta har till år 1924 blivit återställt och reparerat.

Före kriget voro inom Lettlands territorium 550 lokomotiv i trafik. Härav återfann den nya regeringen år 1919 blott 27, alla starkt förslitna, ja, hälvten i ej brukbart skick. Av de 15.000 vagnarne från förkrigstiden voro kvar blott 64 personvagnar och 2.023 godsvagnar, varav 47 % skadade. Man måste sålunda börja med nära nog ingenting. Intill år 1924 hade järnvägsstyrelsen så till vida förmått förbättra detta otroligt usla tillstånd, att vid denna tid redan 336 lokomotiv, 503 personvagnar och 5.445 godsvagnar voro i trafik å de lettiska järnvägarne.

Av telegraf- och telefonapparater funnos kvar blott 10 %. Resterande 90 % av behovet blev snart nyanskaffat.

Genomsnittliga antalet avsända tåg utgjorde år 1924 225 per dag mot blott 44 år 1919. Lokomotivens genomsnittliga fart ökades från 91.432 lokomotivkilometer per månad år 1919 till 594.800 år 1924; antalet dagligt lastade järnvägsgodsvagnar steg från 152 till 779. Persontågens hastighet har höjts från 25 till 45 km. per timme med en maximalhastighet av 65 km. per timme. Antalet befordrade passagerare har stigit från genomsnittligt 159.000 till 856.000 per månad och antalet passagerarekilometer från 10.673.000 till 45.000.000. Godstrafiken har stigit från 28.066 tons till 207.336 i genomsnitt per månad och från 18.668 till 119.048 tonkilometer per kilometer av de i trafik varande linjerna.

Men alla dessa tal framstå i sin rätta belysning blott vid kännedom om det lettiska *järnvägsnätets längd*. Vid utgången av år 1924 var totallängden inalles 2.855 kilometer, så fördelade:

a) statsjärnvägar:			
bredspåriga	1.952,1 km.		
bilinjer	163,7 „		
fältlinjer	656,5 „	2.772,3 km.	
b) privatbanor:			
Libau—Aizpute	48,1 km.		
Ainazi—Smiltene	113,2 „	161,3 km.	
		Summa	2.933,6 km.

På varje 100 kv.km. av territoriet falla sålunda 4,4 km. järnvägar och per 10.000 invånare 14,4 km. I det forna ryska kejsardömet voro motsvarande koefficienter 1,3 km. och 4,4 km. I jämförelse med ytinnehållet äger Lettland ett mera utvidgat järnvägsnät än sina omedelbara grannar, men Lettland står i detta hänseende ännu långt bakom de västeuropeiska staterna. På 1 km. järnvägslinje komma i Lettland 23 kv.km. land och 700 invånare, i Estland 30 kv.km. land och 1.031 invånare, i Litauen 44 kv.km. land och 2.344 invånare, i Finland 94 kv.km. land och 828 invånare, i Danmark 9 kv.km. land och 691 invånare; i Sverige och Polen respektive 374 och 2.345 invånare, i Tyskland 7 kv.km. land. Att Lettland utgör ett transitoland och en brygga mellan östern och västern, har redan blivit en allbekant sanning. Med hänsyn till detta förhållande måste landets järnvägsnät anpassas efter två huvudkrav: transito och inrikes trafik. Efter det förra kravet har det lettiska järnvägsnätet redan från början anpassats, emedan de stora stambanorna, tillkomna under den ryska överhöghetstiden, vid anläggningen mera bedömas efter transitobehovet än efter den inre trafikens behov. Så har det också förblivit. Varken det nuvarande Ryssland eller Västeuropa kunna rättvisligen i detta hänseende ha något ytterligare att önska. Däremot är järnvägsnätet ännu icke tillfredsställande i fråga om det inre trafikbehovet. För tillgodoseende av dess krav ha bl. a. framkommit förslag till byggandet av flera *nya järnvägslinjer.*

För den rullande materielens underhåll och förnyelse ävensom för tillverkning och förnyelse av andra järnvägarnes behovsartiklar besitter järnvägsstyrelsen *huvudjärnvägsverkstäderna* i Libau samt därtill likaledes stort anlagda järnvägsverkstäder i Daugavpils (Dünaburg), vartill komma 15 depotverkstäder inne i landet. Samtliga dessa verkstäder sysselsätta 3.400 arbetare.

De lettiska järnvägarnes tariffpolitik måste anpassas efter samma två huvudfordringar som nätets utbyggande, transito- och inrikestrafiken.

Från den 1 januari 1924 höjdes persontarifferna med en

tredjedel för att kunna balansera driftsutgifterna med inkomsterna. Likväl äro de fortfarande lägre än tarifferna i grannstaterna, i Litauen, Estland, Tyskland, Ryssland, och självklart vida lägre än tarifferna i t. ex. Skandinavien, England och andra västeuropeiska stater. Persontariffen i Lettland är också dubbelt så låg som under den ryska överhögheten kort före världskriget. Även godstariffen är förhållandevis låg. Icke desto mindre täcka järnvägarne sina trafikkostnader redan sedan år 1921 och därtill större delen av den extra ordinarie budgeten, i vilken tills nu några nybyggnader av järnvägslinjer ännu icke inbegripits. Godstarifferna hållas i synnerhet låga för sådana varuslag, vilka äro nödvändiga för utvecklingen av landets näringsliv, framför allt jordbruket, som är den grundpelare, varpå den lettiska folkhushållningen vilar.

På grund av Lettlands geografiska läge och därav betingade transitering ägnas stor uppmärksamhet åt transitotarifferna. Speciella trafikbestämmelser ha utfärdats, enligt vilka särdeles gynnsamma och sänkta tariffer införts för transitotrafiken. Bestämmande härvid är transitomängden. Intill en viss varumängd tillämpas generaltariffen, varefter för större mängder större tarifflättnader inträda.

Tarifferna för den inre godstrafiken äro ungefär i nivå med de i Estland och i Litauen tillämpade. I fråga om transitotrafiken ha de lettiska och de estniska tarifferna helt utjämnats. Estland och Lettland driva i detta hänseende ingen konkurrens.

Direkt järnvägstrafik, samtrafik, är anordnad mellan alla de baltiska staterna liksom mellan dessa och Ryssland samt Tyskland. En serie konventioner härom ha avslutats. *Direkt transitotrafik* består mellan Tyskland och Ryssland via Lettland och andra baltiska stater samt mellan Tyskland och Estland via Litauen och Lettland.

En mängd *folkrättsliga åtgärder,* fördrag, avtal o. d. ha av den lettiska regeringen vidtagits i syfte att underlätta den allmänna trafiken med utlandet samt att säkerställa speciellt transitotrafiken över Lettland.

Även i handels- och sjöfartsfördrag samt i handelskonven-

tioner mellan Lettland och andra stater inrymmas bestämmelser av trafiknatur.

De lettiska järnvägarnes *huvudknutpunkt* är naturligtvis den vid trafikådror både till lands och vatten belägna staden *Riga*. Bland övriga större järnvägsknutpunkter förtjäna nämnas: Liepaja (Libau), Jelgava (Mitau), Krustpils, Daugavpils (Dünaburg), Valka, Ieriki, Vecgulbene, Rézekne (Rjeshiza eller Rositten).

Gaujas floddal
Målning av Julijs Fedders

2.
INRE VATTENVÄGAR OCH LANDSVÄGAR

Ehuru landet är rikt på floder — över 500 — finnas ej många möjligheter till insjötrafik. Men däremot lämpa sig floderna förträffligt till *flottning* — inalles på en sträcka av c:a 3.000 km. Härigenom åstadkommes möjlighet till ett bekvämt exploaterande av landets skogsrikedomar (28 % av landet äro betäckta med skogar).

Alla större floder i landet flyta till Östersjön. Den största av alla är *Daugava (Düna)*, enligt de skandinaviska sagorna kallad för Vina, Veina, Venu. Denna flod har sitt ursprung i Ryssland och är 1.030 km. lång, varav 340 km., d. v. s. hela

nedre loppet, kommer på Lettland. Vid ryska gränsen är Daugava 300 meter bred och 3,3 meter djup., vid Riga 550 meter bred och 6—7 meter djup, vid mynningen 1.400 meter bred och ända till 9 meter djup; från mynningen 23 km. uppåt är den segelbar för fartyg, på en sträcka av 156 km. förhindras så sjöfarten av stenar och vattenfall, därefter kommer åter en segelbar sträcka på 640 km. Under nästan hela sitt lopp är den däremot användbar för flottning. Såsom framtidsperspektiv torde man i detta sammanhang få påminna om ett projekt, som före kriget allvarligt dryftades och som gick ut på att förbinda Daugava med den sydryska floden Dnjepr genom en kanal, Riga—Chersonkanalen. Härigenom skulle en förbindelseled mellan Svarta Havet och Östersjön komma till stånd. Med förverkligandet av denna plan, som är av allra största betydelse, torde man komma att i framtiden befatta sig.

Vattenfallen i Daugava och andra floder erbjuda väldiga energikällor. Enbart en del därav skulle vara tillräcklig för att elektrifiera hela landets industri, järnvägar o. s. v. samt förse hela landet med kraftstationer för belysning och andra ändamål. Man har redan satt i gång med förberedelserna till detta verk.

Av de övriga segelbara floderna i Lettland torde man kunna nämna: *Aiviekste,* Daugavas biflod i Livland, *Lielupe* (kurl. Aa), segelbar på en sträcka av 100 km. genom landets mest fruktbara slätt, *Venta* (Windau) i södra Kurland, segelbar 75 km., *Bàrte,* i södra Kurland, med mynningen vid Libau. En klassisk flod för flottning är *Gauja* (livl. Aa.), 380 km. lång, vilken samtidigt är så underbart vacker, att man kan kalla den "drömmarnas och romantikens flod". Den flyter fram genom Livlands vackraste trakter, bl. a. också genom det s. k. "Livländska Schweiz" (Valmiera — Césis — Ligate — Sigulda — Turaida). Synnerligen trafikerad för handelsändamål är kanalen mellan floderna Daugava och Gauja.

Ehuru Lettland kan kallas "de tusen sjöarnas land" — 1.200 sjöar med en totalyta av 897 km² — så är dock dessas ekonomiska betydelse ringa. De ha inga gynnsamma förbindelser med haven och de segelbara floderna. Blott Kisch- och Juglas-

sjöarna vid Riga och Libausjön komma till användning för sjöfarten.

Landsvägar finnas i ett antal, som i och för sig kunde betecknas såsom varande tillräckligt för trafikbehovet, om de ej genom kriget befunne sig i ett förfallet tillstånd. Trafikministeriet har för avhjälpande av dessa brister uppställt en reparationsplan, vars utförande skulle taga en tid av 5—10 år i anspråk. Penningmedel härtill äro redan beviljade, och man har även skridit till verket. Två stenlagda chausséer genomkorsa hela landet och utgrena sig åt flera håll. Landet behöver säkerligen flera chausséer, men å andra sidan äro flera landsvägar så solitt anlagda, att de mycket väl kunna ersätta en chaussée, under förutsättning att de underkastas lämplig reparation.

Automobiltrafiken i landet är ännu relativt obetydlig men visar tendens till ständig ökning.

Förvaltningen och underhållet av de lettiska *offentliga landsvägarne* bestämmes av en omfattande ny lag av den 30 januari 1925.

3.
HANDELSFLOTTAN OCH SJÖFARTEN

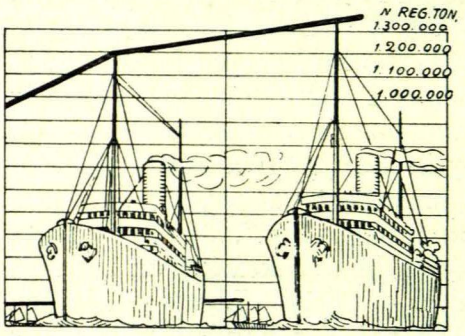

Sjöfarten i Lettland 1923—1924

Lettiska sjöfarare har det funnits i alla tider. Före landets erövring av främmande inkräktare i 13:de århundradet hade folket redan skrivit en lång sjöfartshistoria. För långa århundraden förlorade det emellertid nu sin frihet och sin egendom. Med det andliga och materiella uppvaknandet på alla andra områden började sjöfartens pånyttfödelse vid mitten av förra århundradet samtidigt med uppkomsten av ett fritt och välmående bonde- och borgarstånd. Den lettiska handelsflottan började i helt liten och blygsam skala. Navigationsskolor in-

rättades, man byggde träfartyg inom landet och köpte ångfartyg från utlandet. Handelsflottan började växa i snabbare tempo. Själva landets geografiska belägenhet befrämjade på alla sätt detta yrke. Den urgamla medfödda sjömannaandan uppenbarade sig i betydande tillkämpade framgångar. Även på ryska och utländska fartyg vunno lettiskt sjöfolk anställning på ansvarsfulla poster. Den 1 januari 1914, sista förkrigsåret sålunda, hade den i lettiska hamnar hemmahörande (registrerade) handelsflottan redan uppnått följande om blomstring vittnande sammansättning:

59 ångfartyg,	bruttotons	77.626	nettoreg.-tons	45.194
270 segelfartyg,	„	48.796	„	„	42.528
4 motorsegelfartyg,	„	296	„	„	237
333 fartyg,	bruttotons	126.718	nettoreg.-tons	87.959

Nu kom världskriget och sopade efter hand bort också detta välstånd. Då man efter 5½ fruktansvärt långa år den 1 januari 1920 höll syn över de kvarblivna spillrorna av detta välstånd, fann man, att blott 13,5 % av den forna handelsflottan undgått den förödande stormen.

Landet kan emellertid icke undvara en handelsflotta. En dylik hör till dess livsbetingelser. Man satte in mycket på att återställa denna flotta. I huvudsak skedde det genom köp från utlandet. Många fartyg, som släpats till Ryssland, fick man tillbaka. Segelfartyg byggdes inom landet.

Då man den 1 januari 1925 ånyo höll syn, kunde man glädja sig åt en väsentlig förbättring i det erbarmliga läget fem år tidigare.

Handelsflottan räknade nämligen den 1 januari 1925 följande:

36 ångfartyg,	bruttotons	42.907	nettoreg.-tons	25.547
52 segelfartyg,	„	7.874	„	„	6.651
12 motorsegelfartyg,	„	1.486	„	„	1.043
100 fartyg,	bruttotons	52.267	nettoreg.-tons	33.241

Dessa siffror föra visserligen ett vältaligt språk om den lettiska handelsflottans återuppbyggande, men under gynnsammare omständigheter hade de kunnat vara större. Staten kunde emellertid endast föga medverka för återuppbyggnads-

arbetet, och privatinitiativet hade att slå sig fram huvudsakligen med egna, begränsade medel. Fraktmarknaden har ej heller varit gynnsam under de sista åren. Lettiska fartyg ha visserligen upptagit trafik med de mera betydande europeiska och delvis även med amerikanska hamnar, men de höga driftskostnaderna och den svagt organiserade fartygshypotekskrediten försvåra konkurrensen med utlandet. Bättre är det ställt med den inrikes kusttrafiken. De lettiska varven stå tillbaka för de västeuropeiska och kunna för närvarande blott åtaga sig reparationsarbeten, däremot ej nybyggnader av moderna ångare. Deras modernisering kräver stora kapitalutlägg, vilka man inom landet ännu ej mäktat mobilisera. Anskaffande av utländskt kapital för varvens omläggning vore visserligen möjligt, men blott föga har härför åtgjorts. I synnerhet skulle varvet i Libaus krigshamn med fördel kunna utbyggas och hållas i drift.

Den nybildade statshypoteksbanken har bland sina uppgifter också att organisera hypotekskredit åt fartyg.

Sjöfartsdepartementet (inom finansministeriet) handhar ledningen och uppsikten över den lettiska handelsflottan. Med hänsyn till lagstiftning har departementet ivrigt bemödat sig om sjöväsendets modernisering. Nya normerande bestämmelser ha utfärdats, bl. a. angående frihamnar, fartygsregistrering, erhållande av flaggpatent, skeppsmätning, fartygsrätt, navigationsskolor, manskaps och kapteners rättigheter och skyldigheter, olika skatter o. s. v. En omfattande reglering av sjöfartsangelägenheterna har också inrymts i den nya lettiska konsulatförordningen.

I den nya *sjölagen* heter det, att befordrandet av varor och personer med fartyg tillkommer alla lettiska och utländska medborgare, med undantag för kust- och insjötrafiken, som uteslutande är förbehållen sådana fartyg, som tillhöra lettiska medborgare, resp. lettiska bolag.

Frihamnar äro ännu icke inrättade i Lettland. Det betraktas emellertid som en uppgift för den nära framtiden och en *frihamnslag* utfärdades redan för fem år sedan.

Om de lettiska hamnarnas beskaffenhet finner man närmare i avdelningen över "Städer och hamnar".

XII. FOLKHUSHÅLLNINGEN

Grunden för lettiska folkhushållningen bildar jordbruket, och Lettland är prima facie ett agrarland. Till följd av landets geografiska läge vid Östersjökusten äro handel och sjöfart rätt betydande förvärvsgrenar. Industrien, som före kriget kunde uppvisa ett oerhört uppsving, hämmades i sin utveckling genom krigets förstörelseverk. Emellertid kan man konstatera en ständig förbättring även på detta område. Självständiga förvärvsgrenar äro också hantverk, fiske, trädgårdsodling och slöjd. Till följd av de hinder, som stå i vägen för industrien, har hemslöjden blomstrat upp och upplever nu en renässansperiod. Lettland har gott om fruktträdgårdar; beträffande den påbörjade fruktexporten kan man räkna med ett gott resultat. En urgammal förvärvsgren är biskötseln, vilken gynnas genom landets flora.

I.

INDUSTRIEN I ALLMÄNHET

Industriens centrum befinner sig i *Riga,* därefter komma *Libau, Mitau* o. a. Rigas gynnsamma läge vid havet, den förtsklassiga hamnen, flodlederna, det relativt stora invånareantalet, dess urgamla rykte som stråkväg mellan västern och östern — allt detta skapade för Rigas vidkommande förutsättningarna för en stor handels- och industriplats. Under ryska tiden var Riga den tredje i ordningen bland kejsarrikets industricentra.

En verklig inblick i industriens prestationsförmåga kan man först få genom skärskådande av läget före kriget. Återuppbyggandet måste nämligen nödvändigtvis gå fram i samma riktning, om ock med de modifikationer, vilka betingas av landets förändrade internationella läge. År 1910 existerade i Lettland 782 fabriker med 93.345 arbetare, vilka under nämnda år producerade industrivärden för c:a 121 miljoner ryska guldrubel. Denna industri tedde sig på följande sätt:

Industrigren	Antal fabriker	Antal arbetare
Textilindustrien	52	12.143
Pappersindustrien & polygrafi	79	5.208
Mekanisk träbearbetning	99	11.304
Metallindustrien	115	25.385
Mineralindustrien	150	12.029
Bearbetning av organiska ämnen	46	3.405
Produktion av livsmedel	175	8.063
Kemiska industrien	39	12.659
Diverse fabriker	27	3.147
Total	782	93.343

Metallindustrien (huvudsakligast maskintillverkningen) stod främst och gav sysselsättning åt 27,3 % av samtliga industriarbetare, övervägande letter och tyskar, då denna bransch erfordrar ett högkvalificerat arbete, till vars utförande ryssarna visade sig mindre dugliga. Mineralindustrien var för det mesta förlagd till landet, såsom exempelvis tegel-, takbetäcknings-, kalkstensfabriker samt cement- och kritfabriker, vilka arbetade med inhemskt råmaterial. Den mekaniska träindustrien, vilken likaledes hade inhemskt råmaterial till sitt förfogande, grupperade sig omkring floder med flottningsmöjligheter och i Riga med omnejd, i Libau, Windau, Daugavpils och andra städer, belägna vid dylika floder. På inhemskt material byggde även pappersfabrikerna, bryggerierna med sina vittberömda ölsorter, likörfabrikerna samt många textilfabriker, för att nu ej tala om livsmedelsindustrien.

Av ovanstående torde framgå, vilka industrier även efter kriget och under det förändrade politiska läget kunna finna sitt råmaterial inom landet. Man kan således förvänta, att dessa industrier snart komma i gång. Metallindustrien blir för framtiden hänvisad till att täcka sitt behov av råmaterial genom import. Enligt nedanstående statistiska uppgifter visar det sig, att denna industri det oaktat intar andra rummet bland Lettlands nuvarande industrier. En del av den kemiska industrien, huvudsakligast tändsticksfabrikationen, har sitt råmaterial inom landet, och denna industri har under senare tiden till och med skridit till export. Beträffande textilindustrien, lämnar den stora fåruppsättningen och den betydande linodlingen i landet råmaterial. Största förändringen med avseende på Lett-

lands import består däri, att Lettland hädanefter måste från utlandet importera stenkol. Denna nödvändighet delar Lettland emellertid med största delen av de europeiska staterna, som äro hänvisade till samma sak. Bristen på stenkol har t. ex. ej hindrat Sverige och Danmark att ha en högt utvecklad och på sund grundval vilande industri. Till följd av de stora skogarna i Lettland finns riklig tillgång till ved, varigenom bristen på stenkol ej blir så tryckande.

Vattenkraften och dess utnyttjande erbjuder avsevärda möjligheter i framtiden i berörda hänseende.

Tillbakagången inom lettiska industrien, orsakad genom krigets förhärjningar, karakteriseras bäst genom anförande av statistiken från år 1920, således under första fredsåret: 824 fabriker och verkstäder existerade i hela landet med 16.764 arbetare; år 1913 — c:a 100.000 arbetare. Således sex gånger mindre arbetare än före kriget. Genom det här angivna, relativt stora antalet fabriker och verkstäder skall man ej låta vilseleda sig. Det är nämligen små och medelstora företag, som trätt i de stora fabrikernas ställe, ty de stora företagen kunna ej rekonstrueras på så kort tid.

Men å andra sidan går industrien i raskt tempo framåt. Antalet fabriker och verkstäder hade redan år 1921 fördubblats och antalet arbetare var i det närmaste det dubbla (28.643).

Vid en jämförelse mellan *yrkesgrenarna under perioden efter kriget* med de ovannämnda från år 1910, så finner man en noggrann överensstämmelse mellan dessa båda.

Lettlands industri den 1/1 1924 och den 1/1 1925

Industrigren	Antal fabriker		Antal arbetare	
	1924	1925	1924	1925
Textilindustrien	295	361	5.763	6.581
Pappersindustrien & polygrafi	114	139	4.304	5.100
Mekanisk träbearbetning	201	274	8.975	9.550
Metallindustrien	215	278	7.723	9.120
Mineralindustrien	59	102	2.412	3.455
Bearbetning av animal. ämnen	91	97	1.859	2.051
Produktionen av livs- och njutningsmedel	901	1.161	6.281	8.373
Kemiska industrien	69	88	1.930	2.447
Diverse fabriker	87	98	1.367	1.457
Totalantalet	2.032	2.598	40.614	48.134

År 1925 beviljades nya koncessioner till inrättandet av industriföretag. Bland dessa märktes samma industrigrenar, som uppvisas i ovanstående tabell.

Många industrigrenar komma visserligen tills vidare att bli efter, t. ex. den tyngre industrien och den kemiska industrien, vilka förr huvudsakligast arbetade för den ryska marknaden. I deras ställe komma emellertid andra grenar att utveckla sig utöver sin prestationsförmåga före kriget eller åtminstone att uppnå samma nivå, såsom till exempel textilindustrien, mekaniska träindustrien, samt mineral- och pappersindustrien. För närvarande, då krigets förhärjningar fortfarande inverka och välståndet har sjunkit, är det den minskade köpkraften på den inhemska marknaden, som huvudsakligen står hindrande i vägen för storindustriens återuppbyggande. Det allmänna återuppbyggandet kommer emellertid att även härvidlag åstadkomma en förbättring. Under närmaste framtiden torde man ej få räkna med någon större köpkraft från ryska marknadens sida.

Av landets 2.598 industriföretag med sina 48.134 arbetare (den $^1/_1$ 1925) faller på staden Riga mer än en tredjedel av företagen och mer än hälften av industriarbetare. Andra städer, vilka kunna gälla som industricentra, äro Libau, Mitau och Dünaburg. Också Kuldiga (Goldingen) i Kurland, centrum för tändsticksindustrien, torde i detta sammanhang förtjäna nämnas.

Att de små och de medelstora företagen till *antalet* vida överstiga storföretagen framgår av följande statistiska uppgifter från år 1924:

1.818 företag med över 15 hkr.	sysselsatte 1—9 arbetare,	totalt 6.472	arbetare
580 „ „ „ „ „	„ 10—49 „	„ 11.693	„
200 „ „ „ „ „	„ över 50 „	„ 29.969	„
2.598 företag med över 15 hkr.	sysselsatte tillsammans	48.134	arbetare

Industriens *totalvärde* i Lettland ingår visserligen icke, såsom ju också är helt naturligt, i landets nationalförmögenhet — inalles inemot 5½ milliarder lats — med samma höga värden som jordbruket, vars totalvärde, inklusive värdet av all odlingsmark, uppskattas till mer än hälften av hela nationalförmögenheten. I folkhushållningen i Lettland utgör landets

huvudnäring, jordbruket, likväl icke ensamt den bärande grundpelaren utan, såsom av föregående redogörelse nogsamt framgår, står vid dess sida industrien som en andra kraftig grundpelare. Lettland är visserligen i främsta rummet en agrarstat, men det är också ett land med naturliga förutsättningar för industri. Den snabba tillväxten i antalet industriföretag under de få efterkrigsåren beror ej på tillfälligheter. I främsta rummet framstår uppgiften att mätta den inre marknaden. Landets geografiska läge underlättar också folkhushållningens andra uppgift att genom inom landet producerade varor ersätta importen och främja exporten. Icke blott jordbrukets fortsatta uppsving utan också den nationella industriens återuppbyggande äro kallade att spela en betydelsefull roll vid förbättringen av den hittills passiva handelsbalansen.

Att Lettland redan nu besitter en förhållandevis utvecklad industri inom landet, därom är man i utlandet blott föga underkunnig, i synnerhet ej därom att denna industri huvudsakligen arbetar för den inre marknaden. Man känner väl till att Lettland i stor myckenhet importerar lantbruksmaskiner, men att importen av industrimaskiner nu till värdet är 2—3 gånger större än införseln av lantbruksmaskiner och jordbruksredskap, det är vida mindre bekant. Vi ha redan tidigare framhållit, att bristen inom landet på kol, metaller och många andra råvaror icke är något, som berättigar till att betvivla befintlig förutsättning för en sund utveckling av industrien. Visserligen skall jordbruket säkerligen förbliva huvudnäringen i Lettland, något vartill vi i den fortsatta framställningen skola återkomma. Men därmed är industrien ingalunda avfärdad, lika litet som i Danmark industrien vid sidan av jordbruket som huvudförvärv.

Kreditbekymmer verka under senaste tiden nedtryckande på industrien. Det brister i tillgängliga kreditmedel. Privatbankerna äro på grund av den finansiella depressionen tills vidare tvungna att hålla höga räntesatser, 12—15 % per år. Privatkrediten utanför bankerna är ännu dyrare. Så länge detta varar, är det svårt för industrien att upptaga kampen med den utländska konkurrensen. Även Lettlands bank var tvungen

att en tid lägga huvudvikten vid jordbrukets kreditbehov, varför krediterna åt industrien inskränktes (hösten 1924). Detta har desto större betydelse för de kreditsökande, som de billigaste pengarna erhållas hos Lettlands bank. Dess diskontosatser äro för närvarande: 9 % för kortfristiga (3-månaders) växlar med 1 % returdiskonto för privatbankerna. Detta får väl anses som övergående svårigheter. Likväl kan ingen förutse, huru länge den finansiella depressionen kommer att vara.

Det är icke blott genom utlåning från Lettlands bank och den statliga hypoteksbanken samt statsagrarbanken för företag av jordbruksnatur, som staten söker stödja industrien, utan också genom att lämna direkta order. För de ministerier, som äro i stånd att utdela dylika uppdrag, gälla bestämmelser, enligt vilka i främsta rummet sådana företag skola föredragas, vilka förarbeta inhemska råvaror, sysselsätta många arbetare och för staten äro av betydelse, nämligen med avseende på konsolideringen av landets industriella oberoende. Efter hand som kreditåtstramningen mildras, vågar man hoppas att bliva befriad från nödvändigheten att i nu rådande utsträckning lämna statligt bistånd i form av krediter åt den privata produktionen.

Industriarbetarnes *sociala ställning* i Lettland är god. Därför har en vittgående social lagstiftning sörjt. Man kan t. o. m. påstå, att denna lagstiftning gått *för långt*. Ingalunda därför att den i och för sig innebär något klandervärt, utan därför att den ställer sig för dyr för näringslivet i det av krigets efterverkningar svårt hemsökta landet. Men härtill ha olika politiska motiv medverkat.

Den i hela världen efter kriget vanliga företeelsen, att arbetets produktivitet gått tillbaka, låter sig jämväl spåras i Lettland. Bortser man från denna nutidens vitt spridda bacill, gäller den lettiske arbetaren för att vara duktig och genomgående väl kvalificerad. Samma goda rykte hade han före kriget.

Trots dyrtidstillägg och löneförhöjningar arbetar den lettiske arbetaren fortfarande billigare än t. ex. sina kolleger i Sverige och Danmark, beroende på att den allmänna levnadsstandarden i landet är lägre, levnadskostnaderna billigare samt större förnöjsamhet rådande i alla befolkningslagers levnads-

vanor. Endast jordbruksarbetarnes löner synas ligga nästan lika högt som i Danmark och Sverige och äro högre än i Tjeckoslovakien och Preussen. De äro fördenskull för höga för de inhemska förhållandena, helst som levnadskostnaderna i Lettland äro lägre än i dessa grannländer. Jordbruket är tvunget att inskränka antalet lönarbetare och att mera övergå till maskindrift, i den mån sådant är möjligt, men får stundom också inskränka driften. Mången jordbrukare har räknat ut, att mera än 50 % av produktionskostnaderna falla på arbetslönerna. Statistiken häröver är tyvärr knapp.

Industrien i Riga (med 8 timmars arbetsdag) betalade under november 1924 följande genomsnittliga arbetslöner per dag:

förmän 7:94 lats, lärlingar 1:46 lats, montörer 4:62 lats, mekaniker 6:18 lats, elektromontörer 4:06 lats, maskinister 4:36 lats, klensmeder 3:74 lats, järnsvarvare 3:98 lats, smeder 4:04 lats, snickare 4:64 lats, timmermän 3:76 lats, tunnbindare 4:80 lats, murare 5:— lats, yrkeskvalificerade arbetare 4:24 lats, nattvakter 2:26 lats, grovarbetare 2:90 lats, icke yrkeskunniga arbeterskor 1:78 lats, halvvuxna 1:88 lats. Genomsnittliga kursen under november 1924 var: 100 sv. kr. 138: 13 lats.

Inom de *enskilda yrkena* ställde sig dagsförtjänsten sålunda:

träindustrien 5:80—7:72 lats, metallindustrien 6:08—6:84 lats, metallbearbetnings- och maskinindustrien 3:92—6:50 lats, järnvägsverkstäder och skeppsvarv 2,0—6:30 lats, keramik och stenhuggeriindustrien 3:60—6:44 lats, byggnadsindustrien 3:14—10:80 lats, kemiska industrien 4:40—7:66 lats, textilindustrien 5:52—9:08 lats, sko- och beklädnadsindustrien 4:50—7:08 lats, läderindustrien 6:80—11:40 lats, näringsmedelsindustrien 4:90—7:96 lats, parfymeriindustrien 4:80—8:08 lats, pappersindustrien 5:94—7:74 lats, tryckeriindustrien 4—8:70 lats.

Något *arbetslöshetsproblem* i begreppets egentliga mening finnes ej i Lettland. Inom jordbruket och på slätterna överhuvud råder ingen arbetslöshet. Det är i stället svårt att fylla behovet av erforderliga arbetare. Jordbrukarne äro av denna anledning förbittrade över det statliga understödjandet av förefintliga arbetslösa i städerna, då dessa icke äro villiga att gå till landet och antaga jordbrukarnes anbud om arbete. Man måste emellertid medgiva, att icke alla bland dem passa för jordbruksarbete. Man kan för den skull blott tala om en företrädesvis industriell arbetslöshet i städerna och detta endast i fråga om landets båda industricentra, Riga och Libau.

Den 1 januari 1925 voro för hela landet officiellt inregistrerade blott 1.700 arbetslösa, vilka voro i åtnjutande av officiellt arbetslöshetsunderstöd. Det är ett förhållandevis helt obetydligt antal, vilket vid början av jordbrukssäsongen sjunker ner till blott några hundratal. Lettland arbetar alltjämt på återställelse efter krigets förödelse. Allt fordrar ett ihärdigt, hårdnackat arbete i landet. Arbetsamhet ligger också i letternas nationalkaraktär; så är även fallet med deras tyska och judiska landsmän. Industrien växer fram i snabbt tempo utan att behöva genomleva den typiska storindustriens brist på arbete. Tiotusental av de tidigare proletärerna ha tack vare den stora agrarreformen blivit småbrukare. Alla dessa företeelser motverka uppkomsten av en större skara arbetslösa.

Handels- och industriaktiebolag i Lettland ha under den senaste tiden blivit föremål för nya allmänna bestämmelser, som dels underlätta deras bildande och verksamhet, dels äro riktade mot ej solida nybildningar. Normalstadgar blevo år 1924 utarbetade. Handels- och industriaktiebolags aktiekapital får icke vara lägre än 100.000 lats och aktiebankernas icke mindre än 5.000.000 lats. Nybildade aktiebolags kapital måste inom tre månader ha inbetalats till Lettlands bank vid äventyr att koncessionen annulleras. I industriaktiebolag måste minst en tredjedel av styrelsemedlemmarne, i övriga aktiebolag minst två tredjedelar vara lettiska undersåtar.

Före världskriget år 1914 funnos inom Lettlands nuvarande territorium 86 aktiebolag med ett grundkapital (aktiekapital) av 157 millioner guldrubel, varav för metallbearbetning 30,5 mill., för kemisk industri 25,2 mill. för textilindustri 85,5 mill., för bankverksamhet 17 mill. och för andra verksamheter 28,8 mill. guldrubel. En stor del av detta kapital tillhörde utlänningar. Utlandet har för den skull stort intresse i de nuvarande aktiebolagen i Lettland.

Efter uppkomsten av den lettiska staten blevo en del av de gamla aktiebolagen bestående, medan nya så småningom kommo till. Bolagsbildningen har försiggått i ett snabbt tempo. Den 1 januari 1922 funnos 87 aktiebolag med ett aktiekapital av 33,5 millioner guldlats. Den 1 januari 1925 hade antalet ökats till 250 aktiebolag med ett aktiekapital av 100 mill. guldlats. Däri finnes mycket utländskt kapital. De anförda talen ge vid handen, att efterkrigsbolagen utgöra vida mindre företag än de före kriget bestående men att deras antal är större. Totala bolagsaktiekapitalet var den 1 januari 1925 ungefär fyra gånger mindre än före kriget.

För företagen både i aktiebolagsform och i individuell ägo är det ett nödvändigt behov att *öka grundkapitalet.* Förnimmer man behovet av billigare kredit, så är häri inneslutet också denna önskvärda kapitalökning, icke endast uppnåendet av billiga och kortfristiga krediter för den löpande omsättningen. Med hänsyn till den stora *kapitalbrist,* varav den lettiska industrien lider, finnes här ännu stora möjligheter för det utländska kapitalets sysselsättning.

Vi sågo tidigare, i avdelningen om penningväsendet, att det den 1 april 1921 medgavs att intill den 1 april 1926 tullfritt införa maskiner och apparater med tillbehör i syfte att befrämja industriens utveckling och återuppbyggande. Samma syfte har lagen av den 24 februari 1923 om tilldelning av *fri territorialrätt* åt industriföretag, vilkas alster äro bestämda för export och vilka i likhet med aktiebolag och andra kollektiva företag enligt lag måste för allmänheten offentliggöra berättelser över sin verksamhet.

Beskattningen av industriföretag i Lettland bestämmes i lagen av den 20 december 1924 "om handels- och näringsskatt", som trädde i kraft den 1 januari 1925.

2.
NÄRINGSGRENARNE INOM LETTLANDS INDUSTRI

Näringsgrenarne ha här ovan helt summariskt uppräknats. Vi vilja nu söka vinna en konkretare inblick i desamma.

Den *tunga industrien* var före kriget helt inställd på det ryska avsättningsområdet, vilket nu icke kommer i fråga. Man har i Lettland heller icke gjort det vågade experimentet att i den tidigare omfattningen återupprätta en sådan industri. Med nuvarande stockning på avsättningsområdet i Ryssland skulle en dylik industri leda till en industrikris. Man har vid återuppbyggandet av industrien huvudsakligen följt dessa två riktlinjer: 1) att befrämja industrigrenar, som äro avsedda för den *inre* marknaden samt 2) att i främsta rummet främja sådana grenar av *exportindustrien,* som uteslutande eller i huvudsak förarbeta råvaror av inrikes härkomst, men icke de dyra utländska råvarorna. Denna exportindustri är å andra sidan så ordnad, att den icke är beroende av den ryska mark-

naden, utan i stället vänder sin blick mot de baltiska grannstaterna samt mot väster och där söker och finner sina avsättningsområden. Kommer en gång även den ryska marknaden på allvar i fråga, d. v. s. mera än nu är fallet, då först skall den lettiska industrien kunna ändra exportgrenarnes arbetsområde och gruppering.

För närvarande äro trävaru- och textil, i synnerhet *linindustrien,* huvudgrenarne av den lettiska exportindustrien. Här är också ett rikt verksamhetsfält, bland andra dylika, för det utländska kapitalet. Dessa båda industrier äro verkligt rotfasta, emedan de äro baserade på *inhemska råvaror.* Landet är rikt på skogar och det är en av de främsta linproducenterna i världen. En omfattande fåravel lämnar även ull som råvara för industrien.

Träbearbetningsindustrien arbetar såväl för den inre som för den utländska marknaden. Många av denna industris produkter finna användning vid nyanläggningen i de genom agrarreformen uppståndna nya jordbruken. Men den inhemska snickeriindustrien arbetar också för export. Trä kommer även till användning för fartygsbyggnader. Träullsfabrikationens alster gå företrädesvis till England. *Pappersindustrien,* för vilken trämassa och lump äro förhanden inom landet, har redan vida överskridit förkrigstidens omfattning och arbetar såväl för inrikes som utrikes marknad (bl. a. också för Ryssland och Amerika). Denna bransch besitter rik erfarenhet från årtiondens praktik före kriget. Tryck-, läsk-, omslags- och skrivpapper av alla slag såväl som papp och de finaste papperssorter äro föremål för tillverkning. Även *tändsticksindustrien* har bakom sig årtiondens erfarenhet och arbetar ganska mycket för export. Så till Estland, Polen och Litauen liksom till England, Skandinavien m. fl. länder. De lettiska tändsticksfabrikerna ha öppnat konkurrens med de berömda svenska tändsticksfabrikerna. Den svenska tändstickstrusten är därför angelägen att för undgående av konkurrens i sig upptaga de lettiska fabrikerna.

Träbearbetningsindustriens arbetsprocess lämnar efter sig rikligt *träavfall,* vilket hittills försummats och blivit liggande kvar som skräp. De eldas dels upp, lämnas dels att förmultna.

Stubbarne i skogarna utgöra egentligen ett helt kapital. Det behövs en speciell industrigren för att producera värden ur detta avfall. I brist på ledigt kapital har hittills allt blivit ogjort. Företagslystet kapital i utlandet skulle här kunna göra goda affärer och stor nytta.

Textilindustrien, i synnerhet linindustrien, i Lettland genomlever ett uppsving. Här råder en flera århundraden gammal erfarenhet, då landet alltid varit rikt på lin och ull. Nutida teknik har hit inplanterat även bearbetning av utländska råvaror, såsom bomull, jute och silke. *Yllefabrikaten* täcka fullständigt de inländska behoven och kunna, om man bortser från lyxfabrikat, i kvalitet tävla med utländska tillverkningar. För *linbearbetning* äro flera stora och talrika små fabriker i gång. Likväl bearbeta de blott en liten del av det inhemska linet, varför den övervägande största mängden exporteras som råvara. I denna industrigren har ledigt kapital ännu oanade investeringsmöjligheter.

Fast mark under fötterna har också *närings- och njutningsmedelsindustrien.* Huvuddelen av dess råvaror finnas inom landet. Denna näring har likaledes en ärevördig historia bakom sig och omfattar stora och små, gamla och nya, stads- och landsbygdsföretag. I första ledet står *kvarnindustrien* och spritfabrikationen, för vilka ju ett jordbruksland lämnar rikliga förutsättningar. För närvarande finnas i Lettland 295 väderkvarnar, 131 ångkvarnar och 567 vattenkvarnar i drift, inalles 993 kvarnar, i vilka är placerat ett kapital av 14,7 mill. lats. Utom hela den inländska skörden förmalde de år 1924 också 350 mill. kg. transitospannmål. Denna senare affär befinner sig i ständig tillväxt.

Spritindustrien, vilken förarbetar korn och potatis ävensom tillför jordbruket avfallsprodukter, uppvisar 48 brännerier, av vilka större delen tillhört de tidigare godsägarne. Då i landet råder statligt spritmonopol, vilket i likhet med linmonopolet tillför det fiskala stora inkomster (se under avdelningen Statsbudgeten), så bestämmer finansministern årligen den spritmängd, som får produceras. Denna kvantitet fördelas så på de olika brännerierna. Förvaltningen av statsbrännvinsmonopolet och den statliga brännvinsförsäljningen har av re-

geringen anförtrotts åt den lettiska spritindustrikoncernen. Utomordentligt utvecklad är den lettiska *bryggerinäringen* med ett 50-tal bryggerier. Landets ölsorter hade före kriget ett högt anseende i vida världen. Även nu är ölkvaliteten rätt fin. En urgammal tradition och erfarenhet ge garantierna härför. Det inhemska fiskeriet har gett upphov till en uppåtgående fabrikation av *fiskkonserver,* vilken är välbekant i utlandet.

Inom njutningsmedelindustrien påträffa vi en starkt utvecklad *lyxindustri:* tillverkningen av *konfekt, biskuier, choklad, fruktkonserver, fruktsafter, marmelad, viner* och *likörer.* Därmed sysselsätta sig flera stora fabriker och många små. Stora mängder därav exporteras. Många slag av lettiska konfityrer, fruktkonserver och i synnerhet likörer äro vida bekanta i utlandet. Råvaran härtill, frukterna, lämnas av den synnerligen högt utvecklade inhemska *trädgårdsodlingen.* Sockret har dock hittills måst importeras. De lettiska *fruktvinerna,* vilka speciellt tillverkas för jordbruksbefolkningen, utgöra ett egenartat delikat vinspecies, vars like icke påträffas i något annat land. Men just dessa sorter bliva tyvärr ej exporterade. Den framställda mängden är härtill för liten.

Tobaks- och cigarettindustrien räknar över 30 fabriker, hylsfabrikerna inräknade, och arbetar nästan uteslutande för den inhemska marknaden. Denna industri uppvisar en mycket stor produktion och intager den egenartade ställningen, att den blott föga har att räkna med utländsk konkurrens. Därför sörja de lettiska konsumenterna, vilka helt enkelt icke vilja veta av utländska sorter. Blott den inrikes tillverkningen förmår och förstår att anpassa sig efter den urgamla smaken hos rökande letter. Tobaksaccisen lämnar också det fiskala inemot 10 % av statsinkomsterna.

Rubriken *mineralindustri* vilar huvudsakligen på följande tre "jättar": glasindustri, tegelindustri och keramikindustri, vilka i likhet med den hithörande gipstillverkningen och tillverkningarne av dräneringsrör och taktegel äro baserade på *inhemska råvaror.* Härav finnas stora mängder av god kvalitet till förfogande och de behöva blott i obetydlig grad kompletteras med importråämnen.

Glasbruken tillverka flaskor, fönsterglas samt därtill lyxglasartiklar. Dessa artiklar äro även föremål för export såsom till Ryssland, Estland, Belgien, England och Tjeckoslovakien. 85 % av flasktillverkningen exporteras. Biindustrier, såsom byggnadsglas- och spegelglasfabriker, förarbeta vidare glasbrukens alster.

Inom den *keramiska* industrien intager Aktiebolaget M. S. Kusnezow den ledande ställningen, en stor, gammal firma, som framställer fajans och porslinsvaror och täcker större delen av det inländska, ja, t. o. m. det estniska och litauiska behovet. Denna firma exporterar även till Västeuropa. Man träffar dess bordsporslin t. o. m. i Indien och Ostasien.

Härligt inrikes råmaterial utgör en solid bas för *tegelindustrien,* som därtill har sina centra vid bekväma vattenvägar. Den blomstrande förkrigsindustrien i denna bransch blev under krigets förlopp förstörd. Sålunda försvann den alldeles i sitt huvudområde, Mitaus slätter vid den kuriska Aa. Betrakta vi namnen på de nyuppståndna företagen, återfinna vi nästan inga av de gamla kända tegelmagnaterna. Nybyggarne på landet bygga nästan uteslutande trähus, och byggnadsverksamheten i städerna är av särskilda orsaker ännu lamslagen. Den i anledning härav sparsamma efterfrågan hämmar denna industris återuppblomstring. Likväl börjar man röra på sig och söker ersättningsmarknad i Litauen och England. Man kan emellertid icke i längden lita sig till trämaterial och den inre efterfrågan tilltager.

På den *kemiska* industriens område ha naturligtvis de importerade råvarorna herraväldet. Inom fabrikationen av *gummiartiklar* kan man anteckna ett uppsving. Det framställes huvudsakligen galoscher, autoslangar, tekniskt tillbehör och leksaker. Jämte flera småfabriker äro tre stora gummifabriker i verksamhet, till vilka i en nära framtid kommer att ställa sig jätteföretaget A/B Prowodnik, den kända förkrigsfirman, som till en början kommer att sysselsätta 5.000 arbetare, medan den före kriget gav sysselsättning åt 15.000. Större delen av gummifabrikaten exporteras till Estland, Litauen, Polen, Rumänien, Schweiz, ja, även till Turkiet och Balkanstaterna. Den med svenskt kapital bildade *linoleumfabriken* i Libau ex-

porterar nästan hela sin produktion. Den kemiskt-farmaceutiskt-kosmetiska industrien arbetar för den inre marknaden och är starkare utvecklad än före kriget.

Den höga ståndpunkten i landets kreatursavel medför en god kvalitet hos den inhemska råvaran åt *läderfabrikerna* och garverierna, varav det finnes ett 20-tal företag. Inom denna bransch är Ryssland huvudavnämare. Resten av exporten går huvudsakligen till Polen. Huvudsakliga exporten utgöres av sulläder. Exporten av skor är helt obetydlig. Här är man hänvisad till den inre marknaden. Det må här blott omnämnas, att det också finnes bearbetning inom landet av andra animalprodukter.

Metallbearbetnings- och maskinindustrien är visserligen hänvisad till importerade råvaror men intager icke desto mindre andra platsen efter antalet anställda arbetare räknat.

Blott träbearbetningsindustrien står i detta hänseende framför densamma. Man förnam tidigare stämmor från skeptiker, som fascinerats av det ryska jättelika avsättningsområdet, högljutt förklara, att metallindustrien i Lettland saknade förutsättningar för en återuppväxt. I ljuset av fakta ha de förstummats. Inom metallbearbetningen uppträder också staten som storföretagare. De inländska avnämarne äro jordbruket, järnvägarne och trafik överhuvud såväl som landets industri i dess helhet. Naturligtvis måste mycket införas men visst inte på alla områden. Och den inhemska metallindustrien ombesörjer självklart så gott som allt reparationsarbete. Vid sidan av små och medelstora företag i branschen finnas också flera storföretag. Många av de senare arbeta i 2—3 skift för att hinna fullgöra uppdragen. I detta lyckliga läge är dock blott den nyanlagda industrien, som från början har anpassat sig efter de ändrade avsättningsförhållandena. Däremot måste t. ex. de libauiska storföretagen i denna bransch, vilka gingo intakta ur världskriget och vilka äro inställda på förkrigsförhållandena med Ryssland som avsättningsområde, kämpa hårt för sin existens i likhet med många estniska metallverk. Härtill skulle säkerligen filosofen Hegel anmärka, att "allt vad som består, är förnuftigt", i det att stundom t. o. m. ett och annat krigssår eller en förstöring har sin egen "mening"...

Till sist några synpunkter på *"socker"*. För närvarande har Lettland ännu ingen egen *sockerindustri*. Varje kulturland konsumerar emellertid stora mängder av detta oumbärliga näringsämne både i form av direkt konsumtion och som beståndsdel i njutningsmedel. Att ej äga ett spår till sådan industri, det betyder en säker och därtill rätt bred bresch i handelsbalansen. Så blev t. ex. år 1924 hela den lettiska smörexporten, för 13,97 mill. lats, "uppäten" av sockerimporten, för 15,73 mill. lats, och man måste därutöver betala utlandet 1,76 mill. lats för socker. Eller för att taga ett annat exempel, år 1923 övervägde sockerimporten, för 13,3 mill. lats, totalimporten av konstgödning, jordbruksmaskiner, petroleum och salt, för 12,4 mill. lats. Vidare måste man för framtiden räkna med en tillväxt i sockerförbrukningen. På varje invånare i Lettland föll år 1924 blott 10 kg. socker, medan varje invånare i Sverige årligen förbrukar 30 kg. och i Danmark 41 kg. socker.

Nu har man i Lettland beslutat att inrätta *egna sockerfabriker*. Är detta utförbart? Allt beror på om sockerbetodling är möjlig. Huru förhåller det sig med klimatet? Erfarenheten har lärt, att det en gång populära ordet "sockerbetsklimat" har förlorat sin betydelse. I dag odlar man sockerbetor såväl i det torra ungerska steppklimatet som i det danska och sydsvenska kustklimatet, i det fuktiga Nordfrankrike och i England liksom i det torra Kalifornien. På det böhmiska höglandet växa lika goda sockerbetor som på de holländska och preussiska slätterna. Man får bra sockerbetor i alpklimatet och nordligare än Lettland i mellersta Sverige, ja på allra sista tiden i Finland. Sockerbetan besitter en utpräglad acklimatiseringsförmåga. Olika arter låta sig frambringa och anpassa sig efter olika förhållanden. Ur denna synpunkt består således intet principiellt hinder för sockerbetsodling i Lettland. I Mitau (Sydlettland) och i Wolmar (Nordlettland) härskar från maj till oktober en genomsnittstemperatur av 13,5 resp. 12,8 gr. C. I Sverige och i Danmark, varest sedan länge sockerbetor framgångsrikt odlats, äro motsvarande temperatur: Visby och Lund 12,2 resp. 12,8 gr. C. Lolland och Fyn 13,4 resp. 12,4 gr. C. Något praktiskt hinder för lettisk sockerbetsodling torde sålunda ej finnas.

Man har under några år haft försöksodling i gång. Det har därvid visat sig, att jordmånens naturliga beskaffenhet är fullt gynnsam för sockerbetsodling i Lettland, i synnerhet på Semgallensslätten i området Mitau-Bauska, på det lettiska "vetelandet", men också på flera andra orter i landet, förutsatt att man iakttager nödig omsorg och agronomisk teknik. De gångna årens försök ha vidare ådagalagt, att den lettiska sockerbetan innehåller 17—18 % socker (sockersaft). Sockerutbytet (råsockret) av förarbetade lettiska sockerbetor uppgick i vikt räknat genomsnittligt åren 1920—23 till 14,7 % (åren 1911—13 i Tyskland 16,3 %, Böhmen 15,9 %, Sverige 15,6 %, Danmark 14,8 %, Ryssland 14,2 %, Ungern 14 %, Frankrike 13,2 %, Italien 10,7 %).

Man får ej förgäta, att vissa svårigheter stått att övervinna vid början av sockerbetsodling och sockerfabrikation överallt och att sockerutbytet varit förhållandevis lågt. Först med tid och erfarenhet började utbytet att stiga. Så i Sverige: åren 1876—80 genomsnittligt 7,31 %, 1891—95 10,93 %, 1901—11 14,28 % och 1916—20 15,32 %. I Danmark: 1875—76 6,55 %, 1890—99 9,27 % och 1900—? 13,19 %. De lettiska försöken ha följaktligen givit mycket hög utbytesprocent. Renhetskoefficienten i sockerbetsaften (sockerprocent i betsaft jämte salter och "icke-socker") gav därvid år 1920 88,6 % och 1921 88,4 % (i många sydliga länder blott 83—85 %), d. v. s. den lettiska betan innehåller förhållandevis litet salter och "icke-socker". Betskörden var icke i allo tillfredsställande, något som kan föras tillbaka till brist på erfarenhet och tekniska felgrepp, men sådant är brister, som kunna bortarbetas. Andra försök ha givit goda skörderesultat, varvid jorden bättre förberetts.

Dessa försök visa i alla fall, att sockerbetsodling är *möjlig* i Lettland och ger utsikter till goda skördar och högt sockerutbyte. Quod erat demonstrandum. Man skred också ofördröjligen till verket för att *grunda den första sockerfabriken i Lettland*. Ett aktiebolag för lettisk sockerindustri bildades, vilket från statslandfonden anvisades 26 har land vid Mitau för uppförande av en sockerfabrik. Den 18 juli 1925 lades grundstenen till denna fabrik, och hösten 1926 skall den sättas i

drift. Den skall blott förarbeta inhemska sockerbetor, 45.000 tons varje säsong. Även råsockret skall vidareförädlas i fabriken, varför den sålunda kan vara i gång även utanför pressningssäsongen. Man skall kunna tillföra jordbruket värdefulla avfallsprodukter. För att täcka Lettlands totalbehov av socker erfordras ytterligare fyra sådana fabriker. Företagssökande kapital, såväl in- som utländskt, har här en säker och räntabel placeringsmöjlighet.

3.
HANDELN

A. FÖRE VÄRLDSKRIGET

Beträffande handeln torde även en återblick på tillståndet före kriget vara på sin plats. Även för handeln, liksom för industrien spelade *Riga* största rollen i Balticum, något som för övrigt varit fallet under hela dess historia ända från grund-

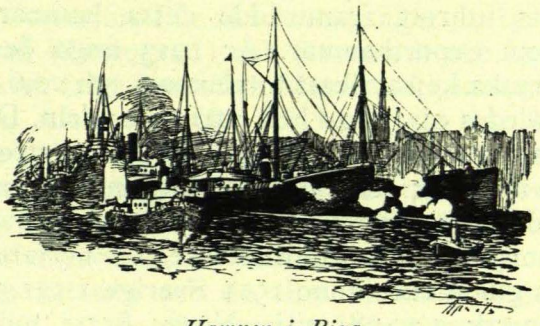

Hamnen i Riga

läggandet under 13:de århundradet. Under medeltiden avslöt ej blott Livoniska ordensstaten utan även staden Riga handelsfördrag med främmande länder och drev en livlig handel. Från 13—15:de århundradet behärskades Rigas handel med utlandet av hansestäderna, i synnerhet Bremen och Lübeck. Från mitten av 15:de århundradet är det holländarna: av de 795 handelsfartyg, vilka år 1497 passerade Sundet, voro 492 fartyg av holländskt ursprung. Ännu år 1666 hade Amsterdam-Börsen placerat ¾ av sitt handelskapital i Östersjöhan-

deln. I mitten av 18:de århundradet utträngdes holländarna av engelsmännen och dessa upprätthöllo handelshegemonien i Östersjön — visserligen under starkt ökad konkurrens från tyskarnas sida — ända till världskrigets utbrott.

De lettiska hamnstädernas världshandel före kriget karakteriseras av följande avrundade siffror för år 1913 (ryska guldrubel):

	Importen	Exporten	Totalomsättningen
Riga	184.499.000	224.870.000	409.369.000
Windau	18.780.000	74.630.000	93.410.000
Libau	33.560.000	48.646.000	82.206.000
Tillsammans	236.839.000	348.146.000	584.985.000

Exporten dominerade över importen, ehuru den senare ökades i hastigare tempo än exporten, vilket betingades av den växande storindustrien. Handeln inom dessa hamnstäder har alltid stått i intimt sammanhang med industrien, den förra var en förutsättning för den senare och vice versa. Ända till världskrigets utbrott framträdde dessa hamnar först och främst såsom exporthamnar. År 1913 fingo dessa hamnar 28,2 % av ryska kejsarrikets totalexport och 20,6 % av totalimporten, således c:a ¼ av hela utrikeshandeln. Dessutom infördes stora varumängder med järnväg, så exempelvis år 1911 för c:a 500 miljoner guldrubel. Omsättningen i sin helhet utgjorde således före kriget inom området av nuvarande Lettland c:a 1 miljard ryska guldrubel, resp. 2 miljarder 160 millioner tyska guldmark (anno 1911 Sverige 1.531,5 milj. guldmark, Danmark 1.304,8 milj., Norge 851,1 milj., Holland 10.211 milj., Belgien 6.368,9 milj. guldmark). Dessa landets handelsmöjligheter förklaras genom det utomordentligt gynnsamma geografiska läget, vilket sett gentemot Ryssland erinrar om Hollands och Belgiens läge gentemot Tyskland. Största delen av Nordsjöns södra kust intaga Holland och Belgien, under det att söder om dessa stater ligga stora, Tyskland tillhörande områden, varifrån de stora floderna och de tyska järnvägslinjerna nå havskusten över Holland och Belgien. Därför spelar transitohandeln en så stor roll i dessa länders handelsomsättning. Motsvarande ställning, som Hol-

land och Belgien inta gentemot Tyskland, intar Lettland gentemot Ryssland. Och lika litet som någon skulle kunna yrka på att Holland och Belgien av dylik orsak skulle offra sin oavhängighet till Tyskland, lika litet skulle man med fog kunna påstå, att de nya baltiska staterna avskära Ryssland från havet och skulle behöva uppgiva sin självständighet till Rysslands förmån för de goda hamnarnes skull, och lika litet har man rättighet att påstå, att en sådan våldspolitik skulle ligga i världshandelns intresse.

Frånsett den agitation, som bedrives av oförsonliga ryska emigranter, diskuteras emellertid även stundom i allvarliga affärskretsar inom Europa frågan om baltiska områdenas kvasi-oumbärlighet för Ryssland — av *ekonomiska* skäl. Det torde därför vara lämpligt att i detta sammanhang något niera ingå på detta spörsmål. Dominium maris baltici har mången gång uppfattats på ett förvänt sätt. Detta begrepp är snarare ett *politiskt* än ett *ekonomiskt*. Ryssland har under århundraden obehindrat existerat utan någon som helst utfartsväg till Östersjön. För närvarande äger ju Ryssland i alla fall Leningrad (Petrograd) och Kronstadt och har därjämte utfart till havet från den isfria Murmanska kusten på halvön Kola (staden Alexandrovsk). Under 18:de och även tidtals under 19:de århundradet ägnade Ryssland de estniska och lettiska hamnarna föga uppmärksamhet. Den övervägande största delen av exporten över hamnarna i nuvarande Lettland och Estland kom från dessa länder själva och i andra rummet från Litauen och de allra närmast liggande ryska områdena, utan att de någonsin spelade någon avsevärd roll för den stora ryska centralslättens handel.

Lettlands handelspolitik är inriktad på att tillmötesgå Ryssland, Polen och Litauen med landets hamnar och även på alla sätt i andra hänseenden. Därom vittnar redan lettisk-ryska fredsfördraget. För övrigt kan i handelspolitiskt hänseende ej någon motsättning råda mellan Lettland och nämnda länder. Det ligger i Lettlands intresse att i handelspolitiskt avseende attrahera så vida områden som möjligt och att göra allt för att varorna från och till dessa länder dirigeras över Lettland. Första artikeln i lagen av den 20 augusti 1921 angående

frihamnar har följande lydelse: "För att främja lettiska industrien och sjöfarten samt även den internationella transitohandeln över Lettland måste frihamnar upprättas."

Genom Lettlands och Estlands självständighet kommer, såsom redan framhållits, Ryssland med avseende på den baltiska kusten i enahanda läge som Tyskland hade före kriget och även nu har gentemot Belgien och Holland. Tysklands uppsving i merkantilt hänseende känna vi alla till, och varken Belgien eller Holland utgjorde något hinder härför. Det är analogiter också fullkomligt obefogat att påstå, att Rysslands handel skadas genom Lettlands och Estlands oavhängighet. Till följd av en "politisk aptit" kunde kanske en önskan uppstå att åter fästa dessa länder vid Ryssland, men någon ekonomisk nödvändighet föreligger icke härför, och ej heller ligger det i handelstrafikens intresse. För övrigt var det gamla Ryssland ej någon särdeles bra "värd" i dessa hamnar.

Utan grund äro också farhågorna, att handeln i de lettiska och estniska hamnarna numera ej är i stånd att svinga sig upp och utveckla sig. I överensstämmelse med en orubblig ekonomisk lag komma alltid varor att dirigeras över de hamnar, som visa sig vara de fördelaktigaste. För vidsträckta polska, litauiska och ryska områden äro de lettiska hamnarna lättast tillgängliga och de billigaste. Till följd därav komma med säkerhet ryska varor och varor från de andra länderna att även för framtiden dirigeras över dessa hamnar, liksom tyska varor över Holland och Belgien.

De huvudsakliga artiklar, som *före kriget exporterades* över de lettiska hamnarna voro lin, hudar, smör, trä, ägg och säd, vars totalvärde år 1913 (281 millioner ryska guldrubel) utgjorde 81 % av värdet av totalexporten över de lettiska hamnarna. Samma huvudartiklar dominera även nu efter kriget, ehuru naturligtvis i modifierad utsträckning. Före kriget var Riga den största trä- och linexportplatsen i hela världen. År 1913 kommo ungefär 20.000 flottar trä till Riga, och c:a 600.000 ton trä ditfördes med järnväg. Smörexporten gick huvudsakligast över Windau och utgjorde ⅔ av totalexporten över denna hamn. C:a 95 % av Rysslands smörexport, vilken år 1913 uppgick till 75.000 ton, dirigerades över de lettiska hamnarna, medan de huvudsakliga avnämarna voro England och Tyskland.

De huvudsakliga artiklar, som *före kriget importerades* över dessa hamnar, voro råmateriel och halvfabrikat, avsedda för industrien, mera än ena

hälften av totalimporten — och vissa färdiga fabrikat — mera än en tredjedel av totalimporten. Bland de förstnämnda dominerade metaller, stenkol, gummi och bomull, bland de sistnämnda maskiner för industrien och lantbruket. Importen av livsmedel, till största delen sill, utgjorde år 1913 c:a ⅛ av totalimporten.

B. EFTER VÄRLDSKRIGET

a) Inträdda förändringar

Liksom hela det ekonomiska livet, har även *handeln efter kriget* varit utsatt för krigets efterverkningar. Den 1 augusti 1914 började hamnarnas blockering, och först efter de lettiska frihetskrigens avslutande år 1920 kunde man tala om deras frigivande för internationell handel och trafik, således efter ett avbrott av 5½ år. Under tiden hade den politiska och ekonomiska situationen omgestaltats genom djupt gående förändringar, vilka naturligtvis även tryckt sin stämpel på Lettlands utrikeshandel.

Bland dessa *förändringar* må såsom de viktigaste nämnas följande:

1) Omvälvningen i Ryssland och undermineringen av dess ekonomiska existens genom kommunistiska experiment samt lamslåendet av den ryska utrikeshandeln. Transitovarorna från och till Ryssland bilda ej längre den ström av fram- och tillbakagående värden, vilken före kriget passerade de lettiska hamnarna. För närvarande är den ryska transiten relativt ringa. Betydelsen av den ryska handeln får emellertid ej överskattas: de senare åren ha givit bevis på att den ryska transitohandeln, hur välkommen den än må vara, ej är absolut oumbärlig för den lettiska folkhushållningen, d. v. s. att denna kan hålla jämvikten utan den ryska transitohandeln, i synnerhet sedan nya stater uppstått på de västra områdena av det förutvarande ryska kejsarriket. Av större vikt är däremot den andra förändringen.

2) Kriget har förstört Lettlands storindustri. Beträffande importen dominera ännu så länge näringsämnen och färdiga fabrikat, ej råmaterial och halvfabrikat såsom före kriget, då dessa senare utgjorde hälften av importen, som på den tiden så övervägande bestämdes av den inhemska storindustrien. Härtill kommer minskningen i köpkraften till följd av kriget,

d. v. s. ett helt komplex av omständigheter, vilka redan dryftats i det kapitel, som handlar om krigets förhärjningar. Emellertid måste framhållas, att dessa efterverkningar äro av övergående natur.

b) Handelsbalansens passivitet och orsakerna härtill.

En siffermässig uppställning av Lettlands *utrikeshandel* har lämnats redan i avdelningen om Finanshushållningen (avsnitt 5 c, Handelsbalansen). Man kunde först efter år 1921 få ett fullt grepp på handelsomsättningen, sedan näringslivets och penningväsendets tillfrisknande härtill gett de egentliga förutsättningarne. De första 2—3 åren av statens liv förflöto under det starka tryck, som efterverkningarne av kriget och den fruktansvärda revolutionen utövade, varunder Lettland hade att lida i vida högre grad än sina grannländer. Folkhushållning och statsarbete måste börja i ett fullständigt utplundrat land (varom närmare kan inhämtas i avdelningen om krigsförstörelsen). Den första frågan var för den skull för regeringen under denna tid: huru skall man i ett så svårt hemsökt land kunna förse befolkningen och den då ännu i krig varande armén med de nödvändigaste livsförnödenheterna? Icke blott år 1919 utan jämväl någon tid efteråt intogo också livsmedel en dominerande plats i införseln. Ett riksnäringsministerium måste inrättas; många fel begingos och även avslötos ofördelaktiga affärer med utlandet. Men huvudsaken var att handla snabbt, bl. a. också för att slå vapnen ur händerna på den kommunistiska agitationen.

Vi erfara, att handelsbalansens passivitet under de första åren varit oerhört stor: år 1920 införsel för 41,42 mill., utförsel för blott 21,52 mill. lats och år 1921 införsel för 93,90 mill. och utförsel för blott 39,16 mill. lats, sålunda över 100 % passivitet. (År 1919 låter sig alls ej siffermässigt uppfatta, ty kriget rasade då ännu i landet och hamnarne voro spärrade). Men dessa tal ge oss dock icke hela sanningen. Ty faktiskt var passiviteten större. Efter landets befrielse från fienden översvämmades det av utländska handelsagenter. Riga överfylldes av ofta tämligen betänkliga "import- och export"-företag,

spekulation och affärsskoj nedtryckte den ärliga handeln, och en stor del av varuinförseln och utförseln undgick tullmyndigheternas vaksamhet. Över den ännu icke fastställda gränsen till Ryssland försvunno många varor på illegala vägar, och här rådande smuggelhandel försvårade registreringen av in- och utförsel. Stora konsignationslager upplades i Lettland av utländska importörer för senare utförsel till Ryssland, fastän dessa agenters förhoppningar visserligen icke gingo i uppfyllelse. Riksnäringsministeriet, fattigt på erfarenhet men tvunget att handla snabbt, hämtade från utlandet också många obrukbara varor. Tager man all denna svåra oreda med i räkningen, är det tydligt, att den verkliga införseln för inrikes behov under åren 1920 och 1921 var betydligt högre än den, som officiellt fastställts i statistiken. Likaledes torde den verkliga exporten ha varit större.

Först med året 1922 ha dylika hinder för en sund handel försvunnit. Man erhåller i avdelningen: finanshushållning och penningväsen upplysning härom. Vill man rätt bedöma den lettiska utrikeshandeln, måste man i främsta rummet taga hänsyn till statistiken för åren 1922—25. Dessa fyra års totalbalans vilja vi än en gång upprepa här (talen i millioner lats):

	Införsel	Utförsel	Passivitet i handelsbalansen
1922	107:38	101:99	5:39
1923	211:86	161:98	49:88
1924	256:36	170:56	85:80
1925	279:80	179:60	100:20

Vi finna väl härav å ena sidan, att befolkningens *köpkraft* starkt tilltagit år från år, i det att den inre marknaden i sig upptagit alltjämt växande mängder av införselvaror. Vi sågo nyss, huru ringa omsättningen var under de första tre åren och huru föga befolkningen förmådde köpa. Med näringslivets fortskridande återuppblomstring steg också befolkningens välstånd och dess köpkraft. År 1924 är den redan sex gånger större än år 1920, nära tre gånger större än år 1921 och två och en halv gång större än 1922. De utländska importörerna ha väl insett detta, då de lagt i dagen ett ständigt växande in-

tresse för handeln med Lettland och studerat samt studera med allehanda metoder avsättningsmöjligheter och, som man gärna uttrycker sig, "möjligheterna" i Lettland.

Men denna statistik över handelsbalansen visar å andra sidan, att passiviteten växer, att man från utlandet köper mera än man säljer dit av sina egna produkter. Det är ej lätt att riktigt fatta orsakerna till denna passivitet. Var handelsbalansens tråkiga läge de första åren (1919—21) en bitter nödvändighet, utmärkande för övergångstiden, kunna vi visst inte fasthålla påståendet, att de fyra årens, 1922—25, handelsomsättning och balans för oss omtala landets verkliga behov och verkliga prestationsmöjligheter. Här råder ej längre det järnhårda tvånget. Ett mycket fritt spelrum att gestalta handelspolitiken och produktionsgrenarne så eller annorlunda har varit och är för tiden rådande. Det begrepp av nödvändighet, som mer eller mindre är medbestämmande i varje hushållning, blir här redan utökat och därtill uppluckrat genom begreppet möjlighet resp. olika möjligheter.

Begreppet *nödvändigheten* i den stegrade *införseln* åren 1922—25 uppenbarar sig på så sätt, att landet befann sig och alltjämt befinner sig i ett tillstånd av återuppbyggande, fortfarande har att hela såren från kriget och måste hämta medel härtill från utlandet. Fortfarande är den inhemska industrien, sjöfarten och jordbruket till och med svagare än vad en sund jämvikt mellan näringslivets krafter skulle kunna åvägabringa. Nödvändigtvis måste hushållskroppen ännu någon tid förbruka för mycket och producera för litet, allt i jämförelse med en oskadad, i jämvikt varande kropp. Vi vilja med några exempel närmare åskådliggöra detta. Man *måste* ännu för en tid från utlandet införa ofantliga mängder maskiner och redskap, bränslematerial, konstgödselmedel o. s. v., om man med full kraft vill förnya industrien och på basis av en storstilad agrarreform omgestalta jordbruket. Man *måste* år 1923 införa mycken spannmål och andra näringsartiklar, för 15 mill. lats mera än 1922, samt utföra för c:a 15 mill. lats mindre lantbruksprodukter än 1922, inalles belastande passivsidan med 30 mill. lats mera än 1922, emedan landet år 1923 hemsöktes av missväxt. Det är å andra sidan *ännu icke möjligt* att

lägga jordbrukets *fulla* produktivkraft i vågskålen, så länge de 100.000 nya jordbruken — uppkomna på grund av agrarreformen — ännu icke äro slutgiltigt färdigbildade. Genom prisfallet på världsmarknaden å trävaror år 1924 *måste* den för Lettland tungt vägande trävaruexporten råka i stockning och öka passivsidan. Man *måste* betala mycket pengar till utlandet för socker under tiden, medan man själv först börjar organisera sockerproduktionen. Man *måste* införa mycket kol för järnvägar och industri, därest landet självt ej i sitt sköte gömmer kolrikedomar eller andra kraftkällor. Några nödvändigheter, såsom fallet är med den sistnämnda, äro absoluta och förbliva alltid i kraft. Andra äro relativa och skola eventuellt försvinna med tiden eller krympa ihop och lindra sitt tryck. Då sjunka ofördröjligen de motsvarande införselposterna, stiga till liv väckta utförselposter och förbättras handelsbalansen.

Men det gives ock *möjligheter,* vilka stå i en god viljas förmåga men vilka blivit försummade. Man konsumerar ofta mera än som är nödvändigt. Varor, vilka skulle kunna användas för kapitalbildning och produktion, gå förlorade i folkhushållningen och förflyktigas i form av konsumtion, som stundom tager formen av lyxförbrukning. Gör sig nu den *stora massan* av befolkningen delaktig i detta övermått, det må sedan motsvara faktiskt välstånd eller icke, då lider folkhushållet som helhet en störning med många "opåräknade" verkningar. Man importerar från utlandet mera än behövligt. Man importerar varor, vilka den inhemska produktionen själv kunde erbjuda. Sådana företeelser kan man iakttaga också i Lettland, och här ha vi en andra orsak till handelsbalansens passivitet. Det är egentligen här tal om en allmän mentalitet hos alla folkskikt — även hos den breda massan — efter kriget, vilken för övrigt också står i samband med vår tidsålders demokratisering och utjämnandet av de sociala differenserna. Dessa verkningar av den nämnda tidsströmningen visa emellertid en tendens att efter hand avtaga, ju mera vi avlägsna oss från krigsepoken, i synnerhet om man därtill griper in med aktiv propaganda och förmaningar. Så t. ex. ha de skandinaviska folken redan starkt betvingat och dämpat denna

verkan. Detsamma skall säkerligen kunna uppnås i Lettland. Följden därav blir ett sjunkande av införseln och en stegrad kapitalbildning. Men det må också omnämnas, att 38.000 utlänningar leva i Lettland, av vilka många äro kapitalstarka och leva på stor fot och förbruka mycket importvaror. Deras förbrukning bör ju till en viss grad frånräknas, i den mån nämligen som de ej förtjäna sitt underhåll i Lettland.

Det finnes ett *empiriskt riktigt maximum* i en sund och normal införsel, vilket varje land för sig måste utfinna. Detta har ej ännu skett i Lettland. Ända till dess att man övervunnit de relativa nödvändigheterna, liksom även subjektivt och tekniskt nått fram till sanningen, skall man ännu begå många fel. Skola kostar pengar och fordrar också tid. Ett ungt statsväsen måste naturligtvis offra mera tid och pengar på en dylik handelspolitisk skolning än dess erfarnare äldre kolleger. Vi veta alla, att denna "skolas" fordringar på sina elever numera äro mycket strängare och mera invecklade än före Europas omgestaltning i världskrigets facit.

I all synnerhet är denna skola nödvändig för produktionssystemet och för exportpolitiken. Produktionskällornas i Lettland naturliga prestation är ännu icke på långt när uppnådd. Detta delvis *av nödvändighet:* pågående återuppbyggande av näringslivet, där ännu mycket ligger lamslaget och mycket blott nått halvvägs; brist på kapital och på billig och lätt tillgänglig kredit o. s. v. Men till en del också på grund av bristande erfarenhet och på grund av direkt begångna fel; de *icke utnyttjade möjligheterna.*

Produktionen måste ökas, därom äro alla eniga. Men huru? Det är här skolans roll börjar. Mera än ena hälften av folkförmögenheten i Lettland ligger i jordbruket. Här måste man också inrikta den effektivaste hävstången. Det gör man även. Jordbruket upplever en epok av enastående utveckling. *Kvalitativt* sker det genom strävanden i alla riktningar att modernisera driften och genom anpassning efter världsmarknaden. *Kvantitativt* åter genom den oerhörda förstoringen i antalet självständiga småbrukare (nybyggare).

Agrarreformen fullt genomförd skall väcka till liv över 100.000 nya, självständiga jordbruksenheter. Denna jättelika

omgestaltning av jordäganderätten har intill den 1 juli 1925 lett till 86.031 redan indelade nya jordbruk, fastän detta väl visserligen icke innebär, att samtliga dessa redan äro produktionsfärdiga. Själva besittningstagandet går långsammare för sig än indelningen. Denna armé av nya jordbrukare är ännu i nybyggarestadiet. De måste först rätt betvinga jorden, på det att den fulla avkastningen en gång må tillfalla dem såsom mogen frukt. Men då detta skett en gång längre fram på hela agrarfronten, och delvis har det redan realiserats, så skall jordbrukets produktion frambringa mycket större mängder av reella varor än nu till dags samt jämväl tillföra exporten nya resurser. I våra förhoppningar på en bättre handelsbalans ha vi här själva fästet för vår tillförsikt, för vår förvissning om Lettlands ekonomiska framtid.

Men t. o. m. en helt felfri agrarreform av dylik omfattning är förbunden med produktionsstockningar, vilka i och för sig icke äro några argument emot en sådan omgestaltning. Man övervinner dem. Nu ha säkerligen också fel blivit begångna vilka ytterligare försvårat övergångstiden. Här och där också enstaka missgrepp. I sin helhet förmå de dock icke rubba ändamålsenligheten av reformen själv, vilket så många i denna sak intresserade kretsar gärna vilja göra gällande. Verket är så utomordentligt storstilat och i sig självt svårt och så mycket ställer det i utsikt för höjandet av folkhushållningen, att man ingalunda får låta skrämma sig tillbaka därifrån genom tidtals inträffade svårigheter. Närmare finner man härom i kapitlet om agrarreformen.

Huru man söker till hjälp åt folkhushållningen resa *en annan grundpelare* i form av *industri* och huru exportmöjligheterna härav influeras, det ha vi redan berört i kapitlet om den lettiska industrien. Vi sågo därav till fyllest, att det bidrag till handelsbalansens förbättring, som denna industri förmår lämna, i framtiden kan stegras. Så har t. ex. år 1924 exporten av färdiga fabrikat stigit med 3,6 mill. lats i jämförelse med år 1923, eller med 35 %. För denna stegring har industrien huvudsakligen att tacka metall- och papperstillverkningarne. Detta beröres här blott för sammanhangets skull. Detsamma gäller om *sjöfarten* och om den framtida *tran-*

sitotrafiken. Dessa gebit dölja i sig stora ännu outnyttjade möjligheter.

Alla dessa möjligheter med hänsyn till handelsbalansen röna inflytande av *tullpolitiken.* De kunna av densamma hämmas eller befrämjas. Här är spelrum för "skolan". Det ligger i statsmyndigheternas makt att länka dessa verkningar i ena eller andra riktningen.

Vi måste till sist återvända än en gång till den lettiska *utrikeshandelns statistik.* År 1922 var den ganska nära jämviktsläge t. o. m. enligt den officiella beräkningen. Vi säga "till och med". Det är nämligen påvisat, att den officiella handelsstatistiken i Lettland icke är fullt noggrann och inrymmer sådana fel, *att handelsbalansens passivitet ser värre ut än den verkligen är.* Underkasta vi denna sak en prövning för året 1923, då handelsbalansens passivitet enligt officiella siffror sprungit upp från 5,39 till 49,88 mill. lats, så finna vi följande. Den officiella statistiken har räknat med fob-pris å alla exportvaror med avdrag av exporttull. Men den utländske köparen betalar exporttullen. Man bör därför lägga exporttullen till exportvärdet. Detta ger för år 1923 ett belopp av 8,9 mill. lats. Till exportvärdet måste man likaledes föra den "osynliga exporten". Hit hör i första rummet transitotrafiken, som år 1923 avkastade 4 mill. lats, vidare sjöfrakterna, utlänningarnes uppehälle (år 1924 38.000 personer), den gränshandel, som undgår registrering o. s. v., vilket tillsammans tillför aktivsidan c:a 4 mill. lats årligen. Med undantag för spannmål och socker angiva importörerna i sina fakturor bruttopriser, i det att för 70—80 % av alla varusändningar angivas cif-priser i lettisk hamn. Vi få därför ett begrepp om importens verkliga värde blott, om vi från den officiella importvärdesumman draga minst 10 %, vilket för år 1923 svarar mot c:a 13 mill. lats. På så sätt få vi ett begrepp om felen i den officiella handelspassiviteten: från summan 49,88 mill. lats *måste vi draga* summan av 8,9 plus 4 plus 4 plus 13 eller 29,9 mill. lats. Vi få på så sätt handelsbalansens verkliga passivitet år 1923 till blott *c:a 20 mill.* lats i stället för de officiellt beräknade 49,88 mill. Blott detta belopp om 20 mill. lats erhöll landet år 1923 från utlandet som kredit i form av varor.

Pröva vi på samma sätt år 1924, nå vi till liknande korrigeringar till handelsbalansens förmån, om ock icke i samma utsträckning. Officiellt var passiviteten år 1924 85,50 mill. lats, vilken summa torde reduceras med mera än en tredjedel. Något liknande torde komma i fråga ävenledes vid den 100,2 milj. lats stora passiviteten för år 1925.

c) Importhandelns sammansättning (1924).

Näringslivets gestaltning under de tidigare åren har redan tillräckligt behandlats. Vi vilja för den skull ytterligare blott betrakta importhandeln i Lettland för det senast i detalj statistiskt belysta året, år 1924.

Kvantitativt infördes i tons år 1924:

Råvaror och halvfabrikat	572.370	61,99 %
Färdiga fabrikat	116.250	12,59 %
Närings- och njutningsmedel	234.840	25,42 %
Summa	923.460	100 %
Vartill kommo levande djur	70.087	stycken

Ur *värdesynpunkt* infördes detta år *i millioner lats:*

Råvaror och halvfabrikat	60,94	23,77 %
Färdiga fabrikat	119,50	46,62 %
Närings- och njutningsmedel	69,89	27,26 %
Levande djur	6,03	2,35 %
Summa mill. lats	256,36	100 %

De införda *råvarorna och halvfabrikaten* fördela sig på följande sätt *i mill. lats:*

1) Textilindustrien 11,27
(varav lin för 0,19, ull för 5,82, ullgarn för 1,93, hampa för 0,46 och bomull för 2,11)
2) Metallindustrien 8,01
(varav järn för 2,81, järntråd för 0,66, plåt för 1,99)
3) Trävaror 0,80
4) Tryckeri- och pappersindustri 0,50
(varav trämassa för 0,40)
5) Mineral och mineraloljor 3,15
(varav krita för 0,05, asfalt för 0,03, cement för 0,78 och nafta för 1,78)
6) Vegetabila varor 8,10
(varav spannmål och frö för 6,37, kopra för 0,91)

7) Animala varor 11,33
(varav råa hudar för 2,38, bearbetade hudar för 3,46, industriella fetter för 2,26)
8) Kemiska och farmaceutiska produkter 2,10
(varav gummi för 0,95, harz för 0,63)
9) Andra råvaror och halvfabrikat 15,68
(varav stenkol för 13,94, stenkolstjära för 0,28)

Summa mill. lats 60,94

De införda *färdiga fabrikaten* fördela sig på följande sätt i millioner lats:

1) Textilindustrien 46,69
(varav bomullsvävnader 24,84, yllevävnader 8,13 och tråd 3,27)
2) Metallindustrien 35,02
(varav lantbruksmaskiner 4,92, industrimaskiner 13,13, redskap 1,21 och ädel metall 6,95)
3) Trävaror 0,43
4) Tryckeri och pappersindustrien 2,50
(varav papper 1,12, takpapp 0,13, böcker 0,40)
5) Minerala varor 2,42
(varav porslin 0,30, fajans 0,25, glas 1,15)
6) Vegetabila produkter 0,07
7) Animala produkter 0,44
(varav lädervaror 0,37)
8) Kemiska produkter 19,98
(varav petroleum 1,85, bensin 0,63, fett och oljor 0,33, vegetabila oljor 1,25, färger och färgämnen 1,94, svavelsyra 0,16, kolsyra 0,02, garvämnen 0,84, kosmetiska medel 0,66, gummivaror 1,65, superfosfat 2,17, thomasfosfat 1,20, kainit 0,02, kalisalter 0,42, chilisalpeter 0,11 och andra konstgödselmedel 0,08)
9) Andra fabrikat 11,95
(varav fartyg 3,77, korta varor 1,90, skrivmaterial 0,48, elektrotekniska artiklar 2,83, optiska, fysikaliska och medicinska preparat 1,39)

Summa i mill. lats 119,50

Av *närings- och njutningsmedel* infördes för 69,89 millioner lats, varav vete 14,76, råg 11,99, vetemjöl 6,47, havre 3,70, korn 1,53, ris 0,95, *socker* 15,73, salt 0,68, kondenserad mjölk 0,03, fett 0,85, sill 4,65, cacao 0,59, te 0,60, kaffe 0,34, citroner 0,18 och tobak samt fabrikat 4,18.

Av införda *levande djur* voro hästar för 4,49 mill. lats, boskap för 0,98 mill., svin för 0,37 och fågel för 0,05, summa 6,03 mill. lats.

Vad som först framgår av dessa tal är det utomordentligt starka fallet i införseln av näringsmedel: ur värdesynpunkt

27,26 % mot de ofantliga förhållandetalen under åren 1919 och 1920 resp. 88 och 74,5 % av totalimporten, då landet var utplundrat och lamslaget samt folkhushållningen skakad i alla sina fogar. Året 1921 utmärktes av en ovanligt god skörd och talet sjönk plötsligt ner till 37,02 %, och under åren 1922 och 1923 var det t. o. m. lägre än år 1924, nämligen 26,64 och 23,07 %. Under de senare åren har det procentiska förhållandet hållit sig ungefär vid en fjärdedel av totalinförseln, fastän de absoluta talen för denna import stigit. I jämförelse med det förgångna är detta säkerligen ett tecken på ett uppåtgående i folkhushållningen på dess väg till landets oberoende i näringshänseende, i besittning som det är av alla betingelser att nära sig själv. Likväl är införseln ännu för stor, och det blir framtidens sak att bringa densamma inom sina naturliga gränser. Ensamt en egen sockerindustri skall förmå bidraga mycket härtill.

Införseln av *stenkol* stiger år från år. Intill början av år 1922 infördes därav ingenting alls. Man drog sig fram med inhemsk ved och torv. År 1922 var införseln värd 2,28, år 1923 9,40 och år 1924 13,94 mill. lats.

Tillväxt företer också införseln av *textilvaror,* i synnerhet av bomullsvävnader. Med den inhemska ullgarnsindustriens uppsving har införseln av ullgarn plötsligt sjunkit från 4,22 mill. lats år 1923 till 1,93 mill. lats år 1924. Men införseln av vävnader håller sig envist på höjden, trots att den inhemska produktionen tilltager. Här ha vi att räkna med ett segt lyxbehov, ty denna import motsvarar ej landets verkliga behov.

Man bör observera, att under år 1924 införseln av *maskiner för industribruk* nära tre gånger överstiger införseln av *maskiner för jordbruket,* värdet av de förra var 13,13 mill. lats och av de senare 4,92 mill. lats, medan år 1923 de förra infördes blott till dubbelt värde och år 1922 visade lika värden för båda slagen. Återuppbyggandet av industrien har på allvar tagit sin början på hela fronten. Härom ha vi redan berättat i annat sammanhang (kapitlet om Industrien).

Inom varugruppen *mineral* och mineraloljor faller i ögonen den mer än fördubblade införseln av nafta, som den inhemska industrien begynner att allt mera använda. Man har jämväl

börjat att inom landet tillverka cement, varför införseln härav sjunker.

Införseln av *rågummi* för den inhemska gummiindustrien har i jämförelse med år 1923 niofaldigats.

På grund av ansträngningarne att öka jordbrukets intensitet företer införseln av *konstgödning* stegring år från år.

Införseln av *elektrotekniska* artiklar visar en sjudubbling

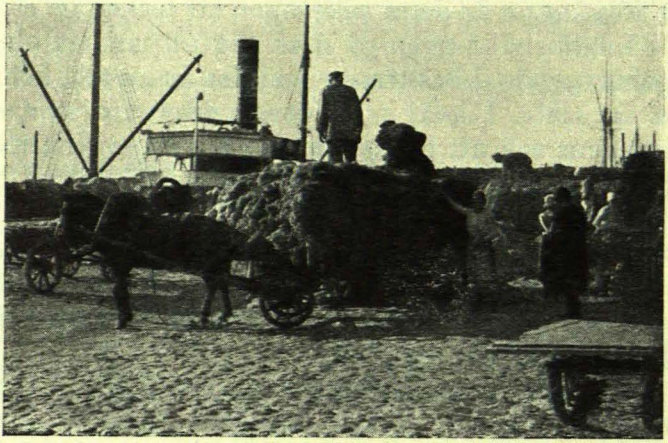

Linexport från Riga

(2,83 mill. lats mot 0,44 år 1923), vilket motsvarar befolkningens stigande livsbehov.

Av *automobiler* finna vi införsel först från år 1923, men densamma har snabbt gått upp. Landet börjar i raskt tempo att automobiliseras.

Sockerimporten visar ökning år från år, i mill. lats resp. 9,65, 13,30, 15,73 för åren 1922—23—24. Befolkningens levnadsstandard stiger, men den inrikes sockerproduktionen skall först år 1926 bli färdig att föra varor i marknaden.

Den betydande rekvisitionen av *levande djur* från utlandet kan delvis föras tillbaka till komplettering av kavalleriets hästar delvis till jordbrukets fortskridande uppblomstring.

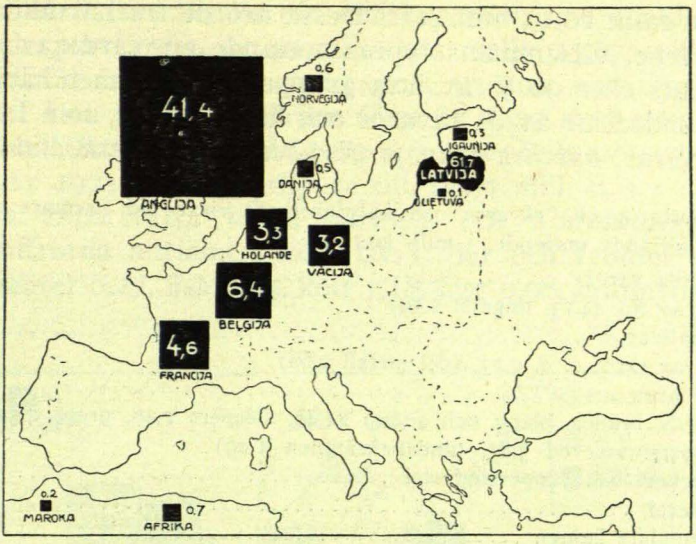

Lettlands träexport år 1923

d) Exporthandelns sammansättning (1924).

Kvantitativt utfördes i tons:

Råvaror och halvfabrikat	709.131	93,81 %
Färdiga fabrikat	20.712	2,74 %
Närings- och njutningsmedel	20.592	2,72 %
Levande djur	5.513	0,73 %
Summa	755.948	100 %

vartill komma levande djur ..... 18.144 styck

Ur *värdesynpunkt* utfördes i millioner lats:

Råvaror och halvfabrikat	131,09	76,86 %
Färdiga fabrikat	18,44	10,81 %
Närings- och njutningsmedel	19,40	11,37 %
Levande djur	1,63	0,96 %
Summa mill. lats	170,56	100 %

Råvaror och halvfabrikat leverera sålunda mera än tre fjärdedelar av exportvarorna. En tredjedel av denna varugrupp faller ur värdesynpunkt på *lin* (44,13 mill. lats) och nära hälvten på *trävaror* (59,17 mill. lats). På fröer av lin och

klöver falla 10,13 mill. lats. Dessa äro de tre huvudutförselartiklarne, tillsammans representerande ett värde av 113,43 mill. lats eller 90 % av hela gruppen. Man finner härav, att nio tiondedelar av de råvaror och halvfabrikat, som Lettland exporterar, härröra från *jordbruket* och *skogsskötseln*.

Exportgruppen "råvaror och halvfabrikat" visar vid närmare skärskådande följande utseende, i mill. lats:

1) Textila varor	48,45
(varav lin 44,13, lingarn 2,59)	
2) Metallvaror	3,45
(varav skrot o. d. 0,23, ädel metall 2,66)	
3) Trävaror	59,17
(varav bräder, plank och stump 41,40, sleepers 2,48, props 4,54, pappersmasseved 3,81, tändsticksämnen 1,29)	
4) Tryckeri och pappersindustri	0,17
5) Mineral	0,14
6) Vegetabila ämnen	10,21
(varav linfrö 9,73, klöverfrö 0,40)	
7) Animala produkter	9,23
(varav oarbetade hudar 3,03, bearbetade hudar 0,88, pälsverk 3,13, svinborst 0,78, tarmar 0,52)	
8) Kemiska och farmeceutiska produkter	0,03
9) Andra råvaror och halvfabrikat	0,24
Summa mill. lats	131,09

De utförda *färdiga* fabrikaten fördela sig sålunda (i mill. lats): textilindustrien 0,74, metallindustrien 5,89, varav spik 1,10, trävaruartiklar 0,31, tryckeri- och pappersindustri 3,88, varav papper 3,60, d. v. s. så gott som alltsammans, minerala artiklar (glas, fajans, porslin) 0,38, animala produkter 0,25, kemiska produkter 6,70, varav sprit 0,65, smörjoljor 0,41, tändstickor 1,95, linoleum 2,36, andra färdiga fabrikat 0,29, tillsammans en export av fabrikat för 18,44 mill. lats eller över en tiondedel av hela exporten.

Metallindustrien har fördubblat sin export, nämligen till 5,89 mill. lats mot 2,92 mill. år 1923, så ock pappersindustrien, eller från 1,54 mill. lats år 1923 till 3,60 mill. Linoleumindustrien har mera än fördubblat sin utförsel, nämligen ökat den från 1 mill. år 1923 till 2,36 mill.

Tändstickstillverkningen har tredubblat sin export, som 1924 var värd 1,95 mill. lats mot 0,63 mill. året förut, men spritexporten har gått trefaldigt tillbaka mot året förut.

Bland näringsmedlen är det *smörexporten,* som dominerar. Av totalexportvärdet, 19,40 mill. lats, falla 13,97 mill. på smör. Likväl fanns ingen smörexport att anteckna för åren 1919—21. Den tager sin början först år 1922 med ett värde av 2,70 mill. lats, springer år 1923 upp i ett värde av 9,27 mill. för att år 1924 växa ytterligare till 13,97 mill. lats.

Andra exportvaror bland *närings- och njutningsmedlen* voro (siffrorna alltjämt i mill. lats): bär och frukter 0,21, fiskkonserver 0,27, fisk 0,44, kött 1,18, ägg 0,08, brännvin och

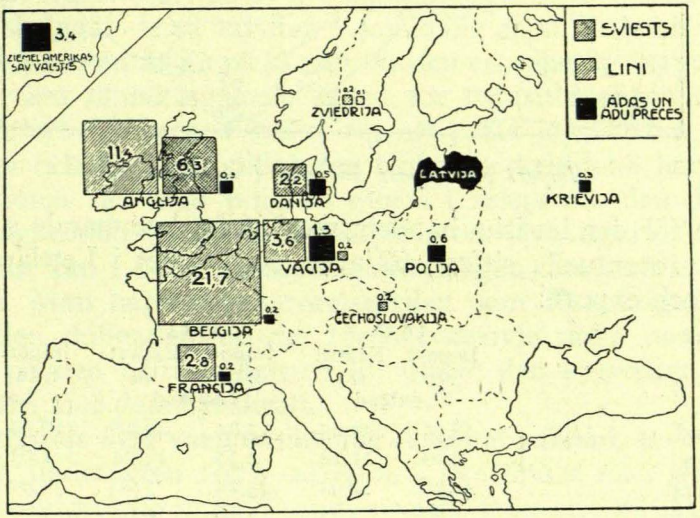

Export av smör, lin och hudar år 1923

likörer 0,22, korn, havre, ärter, vicker, oljekakor tillsammans 1,88. Denna exportgrupp har just börjat utveckla sina möjligheter, fastän här ännu gjorts skamligt litet mot vad som borde och kunde ha gjorts. Om man besinnar, vilka rikedomar landets fruktträdgårdar, landets fiske och äggproduktion kunde erbjuda, därest man allvarligt grep sig an därmed, måste man beklaga de erbarmliga exportsiffrorna inom dessa grenar. Bristande rutin och brist på köpmannablick bära härtill huvudskulden.

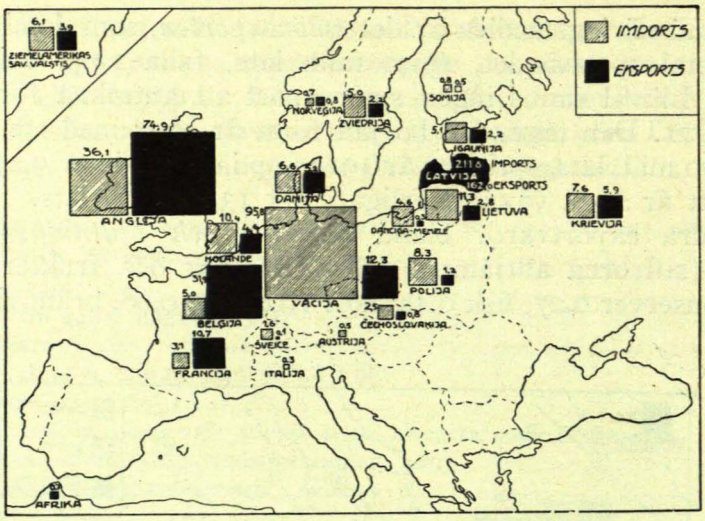

Import och export år 1923 i millioner lats

De för den lettiska handeln mest ifrågakommande staterna ha i procentuella siffror följande delaktighet i Lettlands import och export:

	1922		1923		1924	
	Import från Lettland	Export till Lettland	Import från Lettland	Export till Lettland	Import från Lettland	Export till Lettland
England	18,55	39,25	17,04	46,28	16,32	42,01
Belgien	1,00	21,14	2,38	19,74	1,63	18,49
Tyskland	42,26	12,92	45,24	7,60	38,90	15,90
Frankrike	1,67	5,13	1,46	6,62	1,77	3,31
Holland	3,91	3,20	4,90	2,84	4,23	3,14
Ryssland	1,50	6,65	3,57	3,68	6,40	2,64
Sverige	2,04	2,32	2,38	1,38	2,68	1,15
Litauen	3,74	1,23	5,39	1,75	5,02	2,03
Polen	2,39	0,18	3,92	0,74	3,14	2,84
Estland	3,30	1,92	2,40	1,36	2,96	1,29
Danmark	4,62	2,09	3,10	3,23	4,58	2,19
U. S. A.	6,91	1,39	2,88	2,43	4,04	2,26
Tjeckoslovakien	1,04	0,01	1,18	0,50	2,96	1,29

e) Lettlands transitohandel.

Man är stundom benägen att under transitohandeln över Lettland och andra baltiska stater nästan uteslutande förstå

rörelsen av transitovaror från och till Ryssland. Men i själva verket är det en hel rad av stater, som härvid komma i fråga. De längre fram förekommande tabellerna lämna upplysning härom. Visserligen intager jätteriket i östern första platsen, men det finnes också andra, varpå rätt stora transitotal falla. Den sovjetryska utrikeshandelns omsättning är för visso ännu förhållandevis ringa, då denna marknad ännu icke öppnat sig för världen. Likväl försiggår detta öppnande gradvis. Talen växa till.

Lettland profiterar dock icke mycket av transitorörelsen, emedan transitotarifferna äro satta mycket låga. Lettland har också bringat dessa tariffer i samklang med Estlands. Hela baltiska kusten är nu på så sätt vorden en enhetlig brygga och en mycket tillmötesgående sådan för transitotrafiken mellan Östern och Västern. I stället för att prata mycket om denna brygga och om beredvilligheten har man skridit till handling, på samma sätt som tidigare gjorts i fråga om den direkta järnvägstrafiken (se härom i kapitlet om järnvägar). Världshandeln kan i detta hänseende rättvisligen intet mera ha att önska. Man har samma rörelsefrihet som före kriget, blott med den skillnaden, att det för närvarande råder mera ordning på den baltiska kusten än under den kejserligt ryska sceptern med dess byråkrati.

Lettlands *hela* varuomsättning, i tontal räknad, in- och utförsel, under åren 1922—24 hade i jämförelse med transitoomfattningen överhuvud samt speciellt från och till Ryssland följande utseende:

	Totalomsättning Tons	Transitoomsättning Tons	Transitoomsättning från och till Ryssland (tons)	Rysslands transit i procent av hela transitoomsättning
1922	940.310	489.500	374.600	76 %
	100 %	52 %		
1923	1.451.190	360.746	241.626	67 %
	100 %	25 %		
1924	1.678.408	574.750	339.000	59 %
	100 %	34 %		

Frånsett Rysslands-transiteringen 76, 67 och 59 % åren 1922—1924, gick den övriga varutransiteringen från och till

England, Polen, Litauen, Tyskland, Holland, Belgien, Danmark och Sverige.

Sådana äro de statistiskt framträdande talen. Vad nu varusändningarne från och till Ryssland angå, är det ingen hemlighet, att en del av de i Lettland införda varorna, vilka sålunda belasta handelsbalansen i form av importvaror, på illegala vägar förvandlas i transitovaror. Från konsignationslägren i Riga flyta ständigt sådana varor succesive över till Sovjetryssland utan att anmäla sig hos tullmyndigheterna. Kampen mot denna gränssmuggling har sina egendomliga svårigheter. Denna illegala handel är också en av orsakerna till den lettiska utrikeshandelns skenbart starka passivitet. Balansen är i verkligheten gynnsammare än vad som statistiskt kommer till uttryck. Man kan t. ex. med säkerhet antaga, att mängden år 1924 införda textilvaror — för det stora beloppet av 47 mill. lats — överstiger landets behov samt att hela mängden av dessa textilvaror icke kvarbliver i Lettland.

Den statistiskt uttryckta transitohandeln över Lettland har under de sista åren starkt tilltagit; år 1924 60 % större än 1923, då den åter var 17 % större än 1922, som i sin ordning visar 480 % tillväxt mot 1921, då transitorörelsen blott omfattade 99.000 tons.

I huvudgrupper fördelade sig transitovarorna sålunda:

	I avrundade tontal		
	1924	1923	1922
Råvaror och halvfabrikat	352.700	167.800	161.800
Färdiga fabrikat	33.800	34.100	65.100
Närings- och njutningsmedel	187.900	158.700	262.600
Levande djur år 1924 styck 300	—	—	—
Summa	574.400	360.600	489.500

Under den tid, då hungersnöden i Ryssland nådde sin tillspetsning, år 1922, dominerade näringsmedlen i transitorörelsen, medan råvaror och halvfabrikat de båda sista åren varit de förhärskande. Fabrikat spela fortfarande en helt underordnad roll.

De i transitohandeln över Lettland deltagande staternas in- och utförsel visa för åren 1923 och 1924 följande fördelning:

I tons.

Införande stater:	1924	1923	*Utförande stater:*	1924	1923
Sovjetryssland ..	308.020	170.046	England	228.027	118.275
Polen	130.190	29.340	Holland	73.105	7.145
Litauen	43.590	53.647	Belgien	53.587	18.491
England	30.373	26.397	Tyskland	45.718	40.291
Tyskland	25.645	30.772	Litauen	44.498	36.338
Sverige	10.941	7.330	Danmark	41.200	16.654
U. S. A.	10.751	33.488	Sovjetryssland ..	31.015	71.580
Danzig	3.407	3.465	Frankrike	14.107	8.393
Holland	2.735	1.726	Polen	12.039	271
Estland	2.446	907	Sverige	11.096	21.463
Danmark	2.267	1.158	Estland	10.728	4.314
Frankrike	1.542	594	Norge	3.549	8.613
Belgien	896	1.527	Danzig	2.913	1.242
Finland	334	32	Finland	1.572	5.914
Norge	144	130	U. S. A.	1.235	1.452
Andra stater	1.452	187	Andra stater	344	310
Totalt	574.733	360.746	Totalt	574.733	360.746

Huvudexportör av det över Lettland dirigerade transitogodset är England (år 1924 39,7 %), huvudimportör är Sovjetryssland (år 1924 53,6 %).

Vad är det nu för slags varor, som vandrat denna transitoväg? Vidstående tabell ger oss upplysning om de huvudsakliga transitovarorna:

I millioner kg.

Vara:	1924	1923	Vara:	1924	1923
Lin	27,8	22,9	Konstgödning	4,7	3,6
Hampa	2,8	2,5	Fartyg	4,9	0,6
Lump	2,2	0,3	Fysikaliska, optiska,		
Plank och bräder	133,3	59,6	elektr. apparater o. d.	0,5	0,6
Andra trävaror	153,1	57,2	Vete	2,4	0,0
Cement	1,1	0,7	Råg	5,0	39,3
Lokomotiv	5,3	6,9	Havre	41,6	18,7
Petroleum	4,7	3,5	Vicker	11,8	6,4
Växtoljor	1,0	1,9	Korn	0,8	0,6
Kem. salter	0,7	1,0	Bovete	9,3	1,6
Färger, färgämnen ..	1,1	1,0	Vetemjöl	7,2	20,2
Garvämnen	2,1	2,0	Läder, pälsverk	4,8	2,8
Kaustik soda	0,5	0,5	Tekn. fett	1,5	1,9
Sprit	1,3	0,0	Hartz	1,6	0,9

Vara:	1924	1923	Vara:	1924	1923
Stenkol	2,3	7,3	Kött	3,2	3,9
Maskiner	1,4	2,5	Sill	22,4	10,9
Ris	0,7	1,9	Kaviar	0,4	0,1
Hirs	1,4	3,4	Socker	9,8	9,1
Ärter	3,4	0,7	Salt	7,7	2,6
Linser	7,9	2,0	Oljekakor	27,6	7,2
Smör	4,5	2,5	Linfrö	11,9	6,0

Den nu nästan legendarisk vordna och rätt mystiska "Östra marknaden" d. v. s. Sovjetrysslands verksamhet som ex- och importör har under de sista åren varit flitigt omtalad. Vad är det, som egentligen försiggår där? Vad är det man där köper och säljer och varmed är det den utländske im- och exportören egentligen kan räkna? För den stora allmänheten i utlandet klinga dessa frågor ofta nästan som gåtor. Kanske kan det därför vara till nytta, att häröver återgiva Rigas börskommittés statistik för de båda åren 1923 och 1924, då nämligen transiteringen från och till Sovjetryssland över Lettland i detta hänseende kan erbjuda ett allmännare intresse.

Från Sovjetryssland *utfördes* över Lettland bl. a. följande huvudvarusorter:

I millioner kg.

Vara:	1924	1923	Vara:	1924	1923
Lin	19,5	19,4	Havre	33,7	9,6
Hampa	2,7	2,4	Korn	0,5	0,0
Plank och bräder	114,6	47,4	Bovete	9,3	1,6
Andra trävaror	30,9	17,5	Hirs	1,4	3,4
Linfrö	4,8	0,1	Ärter	2,6	0,1
Läder och pälsverk	1,4	1,0	Linser	7,9	1,9
Svinborst	0,4	0,3	Smör	4,5	2,6
Animaliskt avfall	1,1	0,7	Kaviar	0,4	0,1
Petroleum	3,0	2,9	Ägg	13,2	2,8
Kaustik soda	0,4	0,5	Oljekakor	27,6	7,1
Sprit	1,3	0,0	Köttprodukter	1,3	0,0
Råg	4,9	39,3	Vicker	10,4	2,2

År 1924 visar sålunda en stark tillväxt för trävaror, ägg, smör och spannmål såsom exportprodukter i transitotrafik från Sovjetryssland, medan åter råg avtagit.

Såsom *importartiklar* till Sovjetryssland över Lettland gingo samma år följande huvudvarusorter:

I millioner kg.

Vara:	1924	1923	Vara:	1924	1923
Tekniskt fett	0,7	1,6	Färger, färgämnen	0,9	0,9
Hartz	1,0	0,8	Syror	0,3	0,1
Lantbruksmaskiner	0,1	0,7	Garvämnen	0,2	1,3
Andra maskiner	1,1	1,2	Konstgödning	2,4	0,0
Lokomotiv	5,3	6,7	Fysiska, optiska, elektriska apparater o. d.	0,4	0,5
Papper	0,2	0,3	Köttprodukter	1,5	3,8
Vegetabila oljor	0,3	1,8	Sill	8,1	1,0
Kemiska salter	0,6	0,6			

Mycket betydande är transiteringen till och från *Litauen* över *Libau*. Hamnen i Libau är bäst ägnad för Västeuropas och Amerikas varuutbyte icke blott med Litauen utan också med nordvästra Ukraina och Västrutenien. Libau utgör ju ändpunkten för en över 1.000 km. lång järnvägslinje, vilken genomlöper områden som nu tillhöra Litauen, Polen och Sydvästryssland och vilkens andra ändpunkt utgör Romny (Podolien). Då de polsk-litauiska stridigheterna en gång blivit så pass bilagda, att denna järnväg åter blir en obehindrad jättetrafikåder, kommer det nu nedtryckta affärslivet i Libau att därav draga stor nytta. I den nuvarande transitoexporten till Litauen över Libau står Tyskland ojämförligt i spetsen. De lettiska land- och inre vattenvägarne komma också till användning för transitering, något som i synnerhet har sin giltighet för rörelsen på Litauen.

4.
TULLPOLITIK OCH HANDELSFÖRDRAG

Under loppet av de första 2½ åren av lettiska statens bestånd bar dess handelspolitik alla kännemärken på en övergångstid från krigs- till fredstillstånd. Den allra första förordningen över "tullarne i Lettland" av den 6 april 1919 var ett rätt primitivt försök, en i all hast tillkommen åtgärd för att på något sätt fylla behovet av normerande bestämmelser på detta område. Tullarne uppburos i procent å det deklarerade

värdet. Ett och ett halvt år senare, i slutet av år 1920, ändrades detta tillstånd genom införandet av ett licenssystem. Tre varukategorier uppställdes: 1) varor av största nödvändighet, vilka infördes tullfritt. 2) varor av onödigt slag, vilkas införsel förbjöds och 3) tolererade varor, som icke voro av oundgängligt slag, för vilka importören måste utverka hos handelsministern införseltillåtelse i varje särskilt fall, en "licens". Detta system ledde naturligtvis till smuggling och till andra tråkiga resultat, i likhet med vad som blev fallet, då hela utförseln belades med liknande licenser. Härtill kom ytterligare reglementering, varom närmare redan talats i avdelningen om myntväsendet. I början av år 1921 genomfördes några lättnader och ändringar i detta licenssystem såsom förelöpare till den första egentliga tulltariffen av den 7 april 1921, vilken bar en övervägande fiskal karaktär. Alla införselföreskrifter blevo upphävda. Tull beräknades efter viktsenhet och i stabil guldfrancvaluta. I slutet av år 1921 utkom en ny exporttulltariff. Exporttullen upphävdes å alla färdiga fabrikat. Licenssystemets skrankor borttogos även här. Hela utrikeshandeln blev frigiven. Övergångstiden från krigs- till fredstillstånd var överståndеn. Blott för trävaror och en del andra råvaror bibehöllos exporttullar. Statlig exportkontroll över smör infördes i avsikt att säkerställa varans goda anseende i utlandet.

Den 2 juni 1922 trädde en ny införseltulltariff i kraft, vilken är den ännu gällande tulltariffen, fastän med många ändringar. Många tullsatser sänktes, i synnerhet å artiklar avsedda för masskonsumtion, då dylika varor eljest brutit sig väg in genom smuggelhandeln. Den fiskala karaktären av den förra tariffen av den 7 april 1921 blev starkt mildrad. Det är en vikttull och uppbörden beräknas i lats. Den nu gällande exporttulltariffen trädde i kraft den 20 mars 1923. Närmast kan den betecknas såsom ett upphävande av exporttullarne. Blott träet är nu belagt med exporttull.[1]

De första förhandlingarna och konferenserna angående en planmässig utveckling av den lettiska handelspolitiken ägde rum år 1920 och 1921. Det gällde först att fastställa grundprinciperna för de kommande handelstraktaterna. I främsta

[1] Om höjning av införseltullar mars 1926, se sid. 131.

rummet uppställde man som grundprincip *klausulen om mest gynnad nation*. En del av de tongivande kretsarne, även inom näringslivet, förordade den s. k. kompensationsprincipen i stället för den allmänna mest gynnad nationsprincipen. Denna senare avgick dock med segern. För mindre stater är denna också överhuvud lämpligare och motsvarar bättre Lettlands tariffpolitik än kompensationsprincipen. Avgörandet i frågan kan också sägas stå i god överensstämmelse med den internationella handelns och trafikens aktuella behov. Den snart därefter följande internationella konferensen i Genua år 1922 gav ett auktoritativt bevis härför, då den beslöt att förorda accepterandet av mest gynnad nationsprincipen av alla stater.

På denna grundval har lettiska regeringen utarbetat ett normalförslag till handelstraktat, vilket legat till grund för hithörande förhandlingar med främmande stater. Vid sidan om *grundformeln, mest gynnad nations klausulen,* innehåller detta normalförslag ett allmänt undantag därifrån, den s. k. *baltiska klausulen.* De baltiska staterna ha så många gemensamma beröringspunkter, deras geografiska läge för dem även så nära varandra, att deras komplex utgör en viss hushållningsenhet. Handels- och traktatpolitiken har att taga hänsyn till dessa omständigheter. Är en politisk allians en ledstjärna för Lettlands och dess baltiska vänners utrikespolitik, så blir också ett intimt samarbete i handel och trafik en naturlig nödvändighet. Vi kunna för den skull betrakta den baltiska klausulen som en andra grundprincip i den lettiska handelspolitiken. I kraft av denna klausul förbehåller sig Lettland rätten att åt sina tre grannar bland de baltiska staterna inrymma särskilda handels- och trafikförmåner, som sträcka sig utöver den allmänna mest gynnad nationsprincipen.

En tredje allmän grundprincip i Lettlands handels- och traktatpolitik, ävenledes intagen i normalutkastet, är *transiteringens* fullständiga *frihet* från särskilda avgifter o. d. Denna princip står också i full samklang med de beslut, som fattats av den internationella konferensen för trafikärenden i Barcelona år 1921.

En ytterligare princip i normalutkastet till handelstraktater finna vi i den s. k. *ryska* klausulen. Denna klausul har till ögon-

märke de ekonomiska förbindelserna med Lettlands stora granne i öster och förbehåller Lettland möjligheten att ingå särskilda tulltariffördrag med Ryssland, vilka icke falla under den allmänna mest gynnad nationsprincipen.

De i normaltraktaten ingående bestämmelserna om *sjöfarten* ha det målet för ögonen att återförvärva åt de lettiska hamnarne deras betydelse före kriget, varför däri ha förutsetts speciella förmåner för sjöfarten. Överallt, där de hittills avslutade handelsöverenskommelserna med främmande stater reglera sjöfarten, har *nationsprincipen* genomförts, enligt vilken alla utrikes fartyg i de lettiska hamnarne tillerkännas samma rättigheter som de inrikes fartygen. Denna princip gäller överhuvud för Lettlands hela handelspolitik, som jämställer utländska köpmän med de inländska i fråga om skatter, avgifter, handelsrättsbestämmelser o. s. v. Om de få avvikelserna härifrån finner man närmare i redogörelsen för utlänningars rättigheter i Lettland.

Lettlands *tariffpolitik* baseras tills dato (april månad 1926) på blott *en* tulltariff. I sammanhang med ovanstående anmärkningar om traktatpolitiken må blott framhållas, vad redan i annat sammanhang berörts, att en ny tulltariff är under utarbetande, en *dubbeltariff* med minimala och maximala tullsatser. Alla stater, med vilka handelstraktater avslutats på grundval av mest gynnad nationsprincipen (eller a fortiori därutöver), komma i åtnjutande av den minimala tulltariffen.

Intill dato har Lettland avslutat en rad handelstraktater med andra stater.

Handelskonventionen mellan Lettland och Sverige undertecknades i Stockholm den 22 december 1924 och ratificerades den 7 april 1925.

Med Estland planeras en närings- och tullunion, angående vilken i Reval den 1 november 1923 avslöts ett "provisoriskt fördrag över närings- och tullunion". Detta fördrag innebär ingen reell union, utan innehåller själva viljeyttringen till en sådan union samt de grundprinciper, varpå densamma skall uppbyggas. Det förhandlas vidare i ärendet. Tanken är mogen att bringa de litauiska handelsförbindelserna i överensstämmelse med de lettisk-estniska, tanken på det "baltiska

näringsförbundet". En dylik lettisk-estnisk eller estnisk-lettisk-litauisk grundval kunde i en framtid vidare byggas på mot nord och mot syd.

De ekonomiska förbindelserna mellan Lettland och *Ryssland* regleras genom fredsfördraget av den 11 augusti 1920 samt genom senare följande specialöverenskommelser utan att tills dato ha lett till någon handelstraktat. Å ingendera sidan kännes heller någon sådan som en trängande nödvändighet. Det må vara överlåtet åt närmaste framtid. Tillsvidare räcka de bestående separatavtalen, vilka efter behov utvidgas från fall till fall.

Med *Polen* pågå förhandlingar om handelstraktat, som hittills likaledes ersatts av speciella överenskommelser. De ekonomiska förbindelserna med Polen äro mycket livliga, och å båda sidor har städse funnits en livlig önskan att normera detta område genom handels- och konsulatavtal.

Denna rad av omedelbara grannar avslutas i väster med *Tyskland*. Med tyska riket har Lettland ännu ingen handelstraktat, trots det att handelsförbindelserna äro utomordentligt livliga. Ända till år 1924 var Tyskland huvudleverantören — nyligen häruti avlöst av England — i den lettiska utrikeshandeln. Den lettiska exporten till Tyskland var och är mycket mindre än införseln från Tyskland. Hindret för avslutandet av en handelstraktat utgjorde den olösta frågan om krigsskaderäkningarne. Blir denna fråga löst, och under februari 1926 nådde man till enighet därom, skall också handelstraktaten följa som en mogen frukt.

Granska vi innehållet i de avslutade handelstraktaterna, finna vi, att traktaterna med Tjeckoslovakien, med Norge och med Schweiz komma närmast det ovan nämnda normalutkastet till traktater. Traktaterna med Storbritannien och Danmark komma i sjöfartsfrågor närmast normalutkastet, och dessa länder äro ju också synnerligen intresserade i sjöfartsförbindelser med Lettland. Handelskonventionerna med Sverige och Holland ha provisorisk karaktär, emedan dessa stater ännu arbeta på riktlinjerna för sin traktatpolitik. Likväl innehålla också dessa två konventioner mest-gynnadklausulen i kort sammanfattning och äro byggda på den principen. Kon-

ventionen med Frankrike bär alla ett tariffördrags kännemärken, emedan mest-gynnadprincipen icke lagts till grund å båda sidorna. Lettland medgiver å sin sida Frankrike mest gynnad ställning för dess varor, medan Frankrike medgiver en minimal tariff, procentuella tullättnader för bestämda varuslag enligt bifogad förteckning. Med Amerikas Förenta Stater föreståt ett fortsättande av förhandlingar för avslutandet av handelstraktat på grundval av mest-gynnad-nationprincipen, vilken Amerika nyligen accepterat, i det att traktaten med Tyskland ratificerats på basis av densamma.

5.

UTLÄNNINGARS RÄTTIGHETER I LETTLAND I FRÅGA OM HANDEL, INDUSTRI OCH SJÖFART

Grundprincipen i den lettiska lagstiftningen rörande utlänningar i allmänhet är en långtgående *liberalism,* ett laissez faire, laissez passer. Företagareverksamhet inom handel, industri och sjöfart stå alla utlänningar i Lettland principiellt fritt med samma rättigheter och samma skydd, som komma de lettiska undersåtarna till godo, med undantag för de vanliga självklara inskränkningarne såväl som de handelspolitiska säkerhetsåtgärderna. Även i sådana förvärvsgrenar som handel med spirituosa, restaurantrörelse, tryckeri, biograf, emigranttransport o. s. v. äro utlänningar på intet sätt kringskurna.

De avslutade handelsfördragen uppvisa emellertid en viss divergens. Några handelstraktater inrymma åt utlänningar samma rättigheter som lettiska undersåtar hava. Andra bygga på principen om mest gynnad nation. För medborgare i de baltiska staterna och i Ryssland förbehållas i regel den s. k. "baltiska klausulen", enligt vilken grannstaternas medborgare kunna påräkna förmånsrättigheter, som gå utöver den urgamla mest-gynnad-nations-klausulen (se härom i föregående avdelning). Faktiskt bestå inga principiella hinder för förvärvsverksamheten för medborgare i sådana stater, vilka ännu ej ingått med Lettland i någon handelstraktat.

Inom sådana förvärvsgrenar, varest landets egna medborgare behöva särskild koncession, måste utlänningar likaledes utverka sådan. I likhet med landets söner kunna utlänningar bilda kommanditbolag av båda slagen liksom ingå som delägare i förefintliga. Däremot får man endast under medverkan av inhemska borgare bilda aktiebolag. Andelsbolag, varmed förstås sådana aktiebolag, vars aktiekapital uppgår till mindre belopp än 20.000 lats, få endast stiftas av lettiska medborgare. I styrelser, revisioner och likvidationer av handelsaktiebolag samt aktiebanker får antalet utlänningar icke överstiga en tredjedel av medlemsantalet. För industriaktiebolag gäller dock som maximum två tredjedelar. Inga som helst restriktioner gälla i fråga om fördelning av aktier mellan egna medborgare och utlänningar. Varje nybildat aktiebolag måste hos finansministern utverka en koncession och detta är helt oberoende av aktieägarnes nationalitet. Det sker i form av bolagsordningens bekräftelse.

Utländska aktiebolag få icke öppna filialer eller kontor i Lettland annat än med finansministerns tillstånd, varvid de ha att underkasta sig de villkor, som av finansministern i varje särskilt fall påbjudas och fastställas. Som garanti för uppfyllandet av sådana aktiebolags skyldigheter samt för skattebetalningar måste varje filialkontor därvid deponera i Lettlands bank en av finansministern för varje särskilt fall bestämd summa eller också ställa bankgaranti eller annan säkerhet för samma belopp.

Inom speditions-, transport- och försäkringsbranscherna äro filialbildningar till utländska aktiebolag icke tillåtna. Inom övriga förvärvsgrenar medgivas filialer till utländska aktiebolag på grund av ömsesidighetsprincipen, om nämligen en sådan i handelsfördrag eller genom särskilda bindande deklarationer är garanterad. Härvid göres ingen skillnad mellan medborgare från olika främmande stater. I armé, marin och luftflotta ävensom i statlig förvaltningstjänst kunna utlänningar självklart icke vinna anställning. Lotsarne stå i statstjänst, varför detta yrke i Lettland är stängt för utlänningar.

Om de rättsliga förbindelserna med utlänningar i fråga om fartygsrätten i allmänhet har redan talats i avdelningen om

sjöfarten. Kustsjöfarten och transporterna å de inre vattendragen kunna uteslutande bedrivas av sådana fartyg, vilkas delägare alla utan undantag äro lettiska medborgare. Kustfiske är förbjudet för utlänningar. I övrigt kan varje fartyg förvärva rätten att föra lettisk flagga, därest dess redare (incl. rederiaktiebolag) har sitt huvudkontor eller verkställande direktören sin bostad i Lettland. På fartyg, som föra lettisk flagga, måste samtliga officerare samt minst en fjärdedel av manskapet vara lettiska medborgare.

Utlänningar medgives icke att i Lettland sysselsätta sig som patentagenter, börsmäklare, farmaceuter och notarier.

Ehuru det i Lettland finnes monopol på lin och sprit, är handeln med dessa produkter inom ramen för de meddelade koncessionerna helt fri för såväl landets egna medborgare som för utlänningar.

En utlänning kan, därest reciprocitet förefinnes, fullständigt fritt resa i Lettland och där välja sin bostads- eller uppehållsort. De gällande bestämmelserna om inresevisering — så länge och för så vitt dessa äro erforderliga — måste blott iakttagas. Vid ankomsten till Lettland måste en utlänning av passavdelningen i inrikesministeriet (eller direkt genom den lokala polisen) förvärva sig uppehållstillstånd, vilket lyder å bestämd tid men vid behov kan förnyas eller förlängas, liksom också eventuellt förvägras.

I allt detta görande, låtande och underlåtande äro alla främmande staters undersåtar i Lettland likställda.

Den 1 januari 1925 uppehöllo sig i Lettland 38.000 utlänningar.

XIII. ETT STRÖVTÅG GENOM JORDBESITTNINGENS, ADELNS OCH BONDESTÅNDETS HISTORIA I LETTLAND

Det landområdes historia, vilket inneslutes i den lettiska staten av i dag, är utomordentligt omväxlande och dramatisk. Olika främmande makter ha härskat i detta land och ofta bekämpat varandra. De ha också lämnat spår efter sig i rättsförfattningen. Varje bit land är här ett stycke historia. Agrarförfattningen har jämväl upplevat och tagit del i detta dramatiska spel. För en bättre förståelse av Lettlands nuvarande jordbruk, agrarförfattning och agrarreform förutskickas i nedanstående en strimma ljus över jordbesittningens, det adliga godsväldets och bondeståndets i detta land historia.

I.

FRÅN DE FEODALA LÄNSFÖRHÅLLANDENA TILL DEN ADLIGA JORDÄGANDERÄTTEN OCH BONDESTÅNDETS LIVEGENSKAP

Före landets erövring av de tyska svärdsriddarne eller "fratres militiæ Christi" var hela landet i ett fritt folks fria besittning — det lettiska folkets. Vilka besittningsformer, som vid denna fjärran tid voro rådande beträffande jordägandet, må här lämnas oberört. För vårt syfte är det tillräckligt att gå ut från den huvudepok under medeltiden, det feodala länsväsendet, som tog sin början med landets erövring. Det främmande herravälde underkastade landet blev fråntaget de inhemska letterna. Enligt dåtida rättsuppfattning blev hela landet privategendom åt den tyska ordensstat, som uppstod på det nuvarande Lettlands och Estlands områden. Egentligen förmådde aldrig erövrarne att förena hela landet under en enhetlig statsmakt. Den livoniska orden och biskoparne voro bärarne av statsmakten på olika landområden, aldrig orden ensam, även om denna statsbildning helt enkelt benämnes "Or-

Svarthuvudenas hus i Riga

densstaten". Av bekvämlighetsskäl vilja vi också följa denna terminologi. Städerna hade likaledes vissa höghetsrättigheter, vilka understundom gränsade till fullständigt oberoende.

Korteligen, landet blev den livoniska ordens och biskoparnes privategendom, och bland de senare var ärkebiskopen av Riga primus inter pares. Orden och biskoparne överlämnade enstaka landområden åt sina vasaller som förläning på de vanliga villkoren för länsrätt. Som bekant stod enligt denna vasallen i ett rent konkret och personligt förhållande till länsherren, måste fullgöra militära och andra tjänster för det förlänade området, besatt ingen äganderätt och ej heller arvsrätt till jorden, utan gällde fastmera allenast som nyttotagare till denna eller som detentor. Efter vasallens eller länsherrens (stormästarens i orden eller biskopens) död upplöstes detta konkreta länsrättsförhållande och det påkallades en ny förläning. Systemet var således ett rent *feodalsystem*. En del av jordagodsen förblevo under länsherrens direkta herravälde: ordens- och biskopsgodsen.

Landets jordbrukande urbefolkning gjordes till ofria bönder. Till en början var deras ställning icke så dålig. Ordenstiden, intill år 1561, ledde aldrig till egentlig livegenskap, dessmera som vasallerna själva icke voro herrar över jord och mark. Det livegna slaveriet mognade först efterhand i samma tempo som befästandet av det vasallartade jordbesittandet. Bönderna sutto på vasall-, ordens- och biskopsgodsen och innehade på mer eller mindre prekära villkor sina bondgårdar mot mer eller mindre hårda tjänster och dagsverken samt under städse tillväxande ofrihet och tvång vid torvan.

De personliga och konkreta länsrättsförhållandena slogo

överallt, där de en gång uppkommit, in på en och samma utvecklingsväg: vägen till en allmän och abstrakt grundägande-rätt. Så var ock fallet i den livoniska ordensstaten. Vasallerna växte efter hand in i jordegendomen, de blevo alltmera mäktiga, såväl ekonomiskt som politiskt. De utvecklade sig till ett landets ridderskap, väl medvetet om sina korporativa anspråk. Länsherrarne måste alltmera räkna med denna nyuppståndna korporation, och detta i synnerhet som vasallerna eller "ridderskapet" förstodo att utnyttja varje svårighet för orden eller biskoparne, korteligen varje prövning, varav landet som stat hemsöktes, till befästandet av sina rättigheter som gods- och jordägare. Vasallernas lantdagsrätt utbildades. De korporativa besluten fattades på det nya ridderskapets lantdagar.

Länsherrerätten att vid en vasalls frånfälle förläna länsgodset åt vilken som helst annan person i länsbesittning kom så småningom ur bruk. Faktiskt kom förläningen den avlidnes son till del, senare också andra blodsförvanter. Så mognade *arvsrätten* till länsgodsen. Till en början begränsad till de manliga avkomlingarne, utvidgades småningom arvsrätten. Förläningsurkunder kommo till, i vilka successionen omfattade vidare kretsar av familjen eller t. o. m. en hel släkt. Så uppträder i Harrien och i Wierland (i Estland) ävensom inom det ärkebiskopliga området den s. k. förläningen "zur gesamten Hand", enligt vilken ett gods vid brist på direkta avkomlingar av båda könen skulle kunna vidareärvas i sidled. Också rätten att för livstid förfoga över länsgodset vann alltmera mark.

Vid feodalsystemets slut under tiden för den livoniska ordensstatens sammanstörtande var allt moget för *allodialsystemet,* jämlikt vilket vasallen skulle övergå till godsherre och jordägare enligt den strikta romerska rättens mening. På den nuvarande lettiska statens territorium blev också detta nya system av jordförhållandena liksom även de lettiska böndernas livegenskap och fullständiga rättslöshet år 1561 formellt fastställt genom det s. k. *Privilegium Sigismundi Augusti,* d. v. s. genom detta privilegium har det faktiskt redan mognade och bestående läget på rättslig väg vunnit bekräftelse.

Sammanfatta vi ordensstaten under generalbenämningen *"Livonien"*, så omfattade det gamla Livonien områdena för nuvarande Estland och Lettland. Redan före ordensstatens sammanstörtande hade ett och annat frånhänts detta område. I Nordestland hade först Danmark och sedan Sverige fått fast fot. Omväxlande härmed föllo mindre områden av nordöstra Estland i händerna på de moskovitiska tsarerna. Den äventyrlige danske prinsen Magnus ryckte till sig ön Ösel och bitar av Estland och Nederkurland. Ordensstaten, som var försvagad av inre förvirring och oreda och som aldrig nått fram till enhetligt statsmedvetande, slog förtvivlat kring sig utan att likväl kunna undgå sitt öde. Minst blev ordensstaten härvid understödd av sina till jordägareaffärer hemfallna vasaller, de blivande godsägarne, vilka lade i dagen en, som det förefaller, medfödd brist på statsidé och statspatriotism och halsstarrigt bedrevo en trångsynt lokal bypolitik. Den lettiska och estniska befolkningen var nertryckt till en rätts- och egendomslös bondemassa, avlägsnad från varje deltagande i statsangelägenheterna, var andligt vanvårdad och hade intet att säga till om i fråga om sitt fäderneslands öden.

Pressad av ryssar, polacker och svenskar och förlamad genom inre svaghet, bröt ordensstaten samman i mitten av det 16:de århundradet och upplöstes i olika beståndsdelar, som nu hemföllo åt flera främmande härskare. Avslutningen av denna tragedi inträffade år 1561, från vilket år upphörandet av den livoniska ordensstaten dateras. Närmast sönderföll denna statsbildning i fem delar: 1) Reval och större delen av Nordestland kom under Sverige; 2) Narva, Dorpat samt brottstycken av Järw och Wierland (i Nordostestland) förblevo någon tid i ryska händer, men råkade senare likaledes under svenska kronan. 3) Danmark resp. prins Magnus innehade ön Ösel och för någon tid stiftet Pilten i Nederkurland. 4) Kurland och Semgallen bildade ett de facto oberoende hertigdöme under den *polske konungens* nominella överhöghet. 5) Sydlivland och nuvarande Lettgallen ävensom staden Riga förvandlades till en *polsk* provins. Den siste ordensmästaren Gotthard Kettler blev ärftlig hertig av Kurland och Semgallen med säte i Mitau.

Av ordensstatens kvarlåtenskap hade *Polen* ryckt till sig

den övervägande största delen: *den nuvarande lettiska statens hela område.*

I november månad 1561 församlades i *Vilna* konungen av Polen, storfursten av Litauen Sigismund II August, ordensmästaren Gotthard Kettler, den livoniska ordens kapitel, deputerade från länsinnehavarne (adeln) med undantag för de ärkebiskopliga vasallerna (under ärkebiskopen av Riga) samt deputerade från städerna med undantag för Riga. Den 28 november 1561 kom ett underkastelseförd rag (pactum subjectionis) till stånd, vilket med ed bekräftades från båda sidor. Enligt detta lovade den polske konungen att skydda landet mot yttre fiender (in concreto mot Ryssland), att garantera den evangelisk-lutherska religionen full frihet,[1] att upprätthålla samtliga rättigheter och privilegier, speciellt adelns, att också låta tyska domstolar och tysk förvaltning bli bestående och att bortgiva alla hithörande ämbeten uteslutande åt personer av *tysk* härstamning... Slutligen blevo de statsrättsliga förhållandena till Polen på ovan angivet sätt högtidligt bekräftade.

Samma dag bekräftade den polske konungen de honom av adeln (länsgodsbesittarne) förelagda privilegierna: *privilegia Sigismundi Augusti,* vilkas fulla titel lydde: "Privilegia Nobilitatis Sigismundo Augusto Rege circa subjectionem universae Livoniae indulta. Datum Vilnae tertia sexta post festum St. Catharinae, anno 1561" (d. v. s. 28 november 1561).

De utförliga artiklarna i dessa privilegier utgöra en sann magna charta libertatum för den jordägande adeln, men också en det lettiska bondeståndets sorgemarsch, marche funèbre, ty dess livegenskap blev därigenom å ämbetets vägnar formellt beseglad.

Vad inneburo nu dessa privilegier i fråga om agrarförfattning, godsägarerättigheter och bondeställning?

Dessa privilegiers kärnpunkt ligger däri, att feodalsystemet och *länsväsendet formellt avskaffades* och *allodialsystemet* samt den oinskränkta *egendomsrätten till jordagodsen* höll sitt

[1] Liberum usum religionis cultusque divini et receptorum rituum secundum Augustanam Confessionem, in suis Ecclesiis, totisque rei Ecclesiasticae integram administrationem, sicut eam hactenus habuerunt.

intåg, däribland också egendomsrätten till de livegna, egendomslösa bönderna samt rätten till civil och kriminal jurisdiktion över dessa. Bönder och godsknektar värderades såsom blott ting. Det bestämdes nämligen: åt godsägarne tillerkännes rätten att fritt och på alla sätt förfoga över länsgodsen, efter gottfinnande skänka bort dem, försälja och på annat sätt avyttra dem och överhuvud att efter fritt bedömande handhava godsen utan att inhämta konungens eller någon som helst annan överhets godkännande.[1]

I naturnödvändigt sammanhang med denna förfogandefrihet bestämdes vidare: godsägareadeln erhåller samma utvidgade arvsrätt (libertas gratiae), som på sin tid genom det s. k. sylwesterska nådebrevet tillerkänts adeln i Harrien och Wierland (i Estland) och i ärkebiskopsdömet Riga, varvid dock konungen förbehåller sig hemfallsrätten till utdöda länsbesittningar.

Dessa arvsrättigheter ("Recht der gesamten Hand" eller "samenden Hand") bestodo däri, att godsen kunde ärvas icke blott av descendenterna (barn, barnbarn o. s. v.) utan också av blodsförvanter av båda könen i sidled (bröder, systrar, farbröder, fastrar o. s. v. samt deras barn, barnbarn o. s. v.) ända till femte led.[2] Det var knappast tänkbart, att något allodialgods med denna arvsföljd någonsin skulle kunna hemfalla åt konungen resp. staten. Godset var i stället för alltid säkerställt åt en given adelsfamilj, så länge densamma förmådde ekonomiskt behärska detsamma. Undantagsvis förblevo enstaka gods fortfarande i länsbesittning (Mannlehen) liksom även i livstids nyttjanderätt.

Jämföra vi denna nya ordning med de ovan skildrade pre-

[1] ... "Ut habeamus liberam et omnimodam potestatem de bonis nostris disponendi, dandi, donandi, vendendi, alienandi et in usos beneplacitos, non requisito Majestatis Vestrae consensu et alterius cujusvis superoris convertendi."

[2] "Ut (Regia Majestas) nobis libertatem gratiae (ut vulgo nostri appelant) ... concedat ... hoc est, ut habeamus potestatem succedendi, non modo in descendendi, sed etiam in collaterali linea utriusque sexus: Ita tamen, ut praeferetur masculinum et foemellae pro modo facultatum dotentur; masculis vero non existentibus foemellae in omnibus succedant, salve tamen Majestatis Regiae jure fisci seu jure caduco."

kära och konkreta rättsförhållandena enligt läns- och feodalsystemet, så finna vi i Sigismundprivilegierna en verklig *revolution* på agrarförfattningens och den agrariska rättens område. I stället för de konkreta och personliga förhållandena, där rätten häftar vid personligheten, uppstår med denna och upphör med denna, inträder här en strängt romersk, abstrakt *tingrätt,* vilken lever lika länge som familjen, ja, som en hel släkt, alltså till sin grundsats är odödlig. Samtidigt innebor i den nya agrarrätten det fullt oinskränkta herradömet och förfogandefriheten enligt det romerska dominium; en maktfullkomlighet, som stigit himmelshögt över den forna nyttedragande vasallens torftiga detentio och possessio.

Adelsprivilegierna bestämma vidare, att även bönderna med vad de äga och besitta tillhöra godsherren; bönderna bliva t. o. m. uppräknade bland godsherrens inventarier. Det är en uppfattning, som står helt nära den juridiska konstruktionen av det romerska slavdömet. Bonden hade ingen egen rätt till den jord han odlade, ej heller till de mobila föremålen. Bunden vid torvan, rätts- och egendomslös, var han prisgiven åt samma godsherres förfogandefrihet som godset själv. Godsherren hade äganderätten till bonden, kunde skänka bort, sälja eller byta bort honom mot saker och vindicera honom från tredje persons obefogade besittning. Hederstitlar, offentliga ämbeten och myndighets befogenheter kunde blott tilldelas sådana infödda, som besutto egendom. Härav följer, att bönderna härvid voro uteslutna, emedan de icke fingo besitta egendom, utan i stället själva voro föremål för godsherrens äganderätt. Utanför städerna voro följaktligen alla ämbeten förbehållna godsägarne. Slutligen ge dessa adelsprivilegier åt godsherren privilegiet av civil och kriminal domsrätt över bönderna, varigenom de senares rättslöshet bragtes till en konsekvent fulländning.

Detta märkliga dokument lade grundstenen till det tillstånd i Balticum, som först under det ryska herraväldet i det 18:e århundradet nådde sin fulla blomstring och som av en tysk vän till letterna sammanfattats i orden: ett paradis för godsägare, ett helvete för bönder.

Staden Rigas privilegier blevo ett år senare bekräftade.

Dessa privilegia Sigismundi Augusti ha ofta varit juridiskt omstridda. Ridderskapet har nämligen aldrig kunnat uppvisa originalet. Det påstås, att originalet senare gått förlorat — genom en tillfällighet. I dess ställe opererade ridderskapet med två avskrifter, varunder fanns polske konungens underskrift. Senare polska konungar behandlade icke sällan privilegierna, som om de alls icke rättsligt bestodo. Den polske konungen Stephan Batorius (1575—1586) rubbade själva kärnpunkten i adelsprivilegierna — äganderätten till jordagodsen, lät efterforska besittningsurkunderna och indrog flera gods till staten under åberopande av att privatägandet var befunnet rättsvidrigt. Det var en förelöpare till den godsreduktion en masse, som den svenske konungen Karl XI 100 år senare lät genomföra i Livland. Den enda rättsliga förutsättningen härför kunde dock blott vara, att de båda regeringarne betraktade privilegiernas formella rättskraft som tvivelaktig. Åtminstone Karl XI av Sverige förklarade det uttryckligen, då en delegation från livländska adeln kom till Stockholm år 1691 och med avskriften av privilegierna i hand ansökte om deras bekräftelse samt reste invändningar mot reduktionen. Karl XI vägrade bekräftelsen och hänvisade därtill, att en avskrift var otillräcklig och likaledes den polske konungens underskrift, emedan intet sigill var vidhäftat och den polska riksdagens bekräftelse saknades.

Väl ligger det något tragikomiskt i denna privilegiernas resultatlösa vandring efter bekräftelse, dock har denna juridiska strid ingen stor praktisk betydelse, emedan det *faktiska tillståndet* vid den tid, då dessa privilegier tilldelades, under det polska herradömet i det 16:de århundradet, *noga motsvarade dessa privilegiers bokstav och anda.* Si non e vero, e ben trovato. Voro de t. o. m. uppdiktade, vilket icke på allvar kan ifrågasättas, så gestaltade sig vid den tiden agrarförfattningen och förhållandena mellan godsherrarne och bönderna just såsom det i privilegierna dikterades. Den lärda juridiska striden kunde på intet sätt påverka eller ändra det faktiska läget. Under det svenska herradömet upplevde visserligen livländska delen av Lettland bättre tider, och denna period betydde säkerligen en radikal brytning med många förhatliga grund-

satser härrörande från dessa betydande privilegier. Men för det första kom denna humana mellanperiod blott Livland till del, medan Kurland, Semgallen och i all synnerhet det olyckliga Lettgallen intet försporde av dessa lindringar. Och för det andra bekräftade den därpå följande ryska regeringen utan betänkande de ifrågavarande privilegierna och förlänade först den fullödiga kraften åt adelns allenavälde och den fulla smäleken åt de lettiska böndernas livegenskap. Det 18:de århundradet bragte landet på höjdpunkten av elände och rättslöshet i full överensstämmelse med tillståndet i Ryssland självt. Å andra sidan befästes slutgiltigt den principen, att adeln är kallad till att vara ensam privatägare av jorden, en princip, som vilar på den stränga romerska äganderättens och den oändliga arvsföljdens orubbliga grundvalar.

2.

UTVECKLINGEN AV AGRARFÖRHÅLLANDENA UNDER DET SVENSKA VÄLDET

En ödets ironi har velat, att Sigismund, konung av Polen och av Sverige, en sonson till Gustaf Vasa, protestantismens införare i Sverige, vid slutet av det 16:de århundradet försökte att rycka det sedan 1561 svenska Estland till Polen och där undanträngа den evangelisk lutherska tron för att föra landet åter till katolicismen. Efter Sigismunds avsättning från svenska tronen år 1599 såg sig svenska statsmakten nödsakad att med vapenmakt skydda sin provins i nordliga Balticum mot den trolöse Vasaättlingen.

Riksföreståndaren, hertig Karl av Södermanland, sedermera konung Karl IX, företog år 1600 ett fälttåg till Estland och tillintetgjorde sin brorsons planer. Estlands befolkning ställde sig på den svenska sidan, och därmed underlättades hertig Karls verk. Nu ville han samtidigt *erövra också Livland åt Sverige* och nådde vid års- och århundradeskiftet 1600—1601 segerrikt fram till Riga och Koknese (Kokenhusen) vid Düna. Här övergav honom dock krigslyckan. Den polska riksdagen såg passivt på, så länge Sverige återställde sitt välde i Estland. Men Polen ville för intet pris förlora Riga och Liv-

land. Nu beviljade riksdagen i Warschau medel för krigets förande, och en ny polsk här under befäl av furst Radzivill ryckte fram mot Riga. Hertig Karl led ej långt från Riga ett fruktansvärt nederlag och räddade blott genom en tillfällighet sitt liv. Sverige förlorade år 1601 Livland lika hastigt som det år 1600 bemäktigat sig detsamma. Det första försöket hade misslyckats.

Karl IX:s efterträdare, konung Gustaf II Adolf, förnyade försöket och lyckades. År 1621 var hela Livland, staden Riga inräknad, under svenskt välde. Livlands hela befolkning kände det som en lättnad och andades fritt ut. Folkrättsligt blev det svenska herraväldet över Livland beseglat genom freden i Altmark år 1629.

Mynt från Gustaf Adolfs tid

Denna förändring i statstillhörighet berörde *blott Livland*. Hertigdömet Kurland och Semgallen och östra delen av det lettiska landet, Lettgallen, förblevo under polskt herravälde, hertigdömet Kurland väl mera nominellt, Lettgallen däremot som en vanlig provins i Polen. Lettgallen blev för den skull också fullständigt katoliserat. Att den evangelisk-lutherska kyrkan ägt fortbestånd i Livland, därför har man helt den svenska erövringen att tacka. Det faktiskt oberoende hertigdömet Kurland och Semgallen förmådde just på grund av detta oberoende självt värja och bevara den evangelisk-lutherska läran.

Det *olika statsrättsliga läget* vid denna tid för det lettiska landets tre delar satte sin prägel också på *agrarförhållandena* såväl som på det allmänna sociala och kulturella tillståndet. Det polska bondeståndets låga ståndpunkt kom också Lettgallen till del. De svåraste former av livegenskap härskade tre århundraden igenom (1561—1861) i denna provins, blott ännu mer förvärrade under den följande ryska perioden. Lettgallens efterblivenhet, vilken ännu i dag så starkt skiljer det från det övriga Lettland, har sin rot i dessa tre århundrades oavbrutna livegenskap, katolisering, polonisering och russifi-

cering, liksom även jordens byvisa utnyttjande, vilket eljest är alldeles främmande för den lettiska bonden. Som bekant härskade Polen i Lettgallen till 1772, då denna provins kom under Ryssland.

Med hertigdömet Kurland och Semgallen var det vida bättre beställt. Det polska och katolska inflytandet var här blott ringa och ytligt. Den för folkupplysning gynnsamma evangeliskt-lutherska kyrkan hävdade här sin ställning. Landet levde sitt eget liv och blev också vida mer förskonat från krigets styggelser än Livland. Först år 1795 kom hertigdömet under ryskt välde. Vad agrarförhållandena i Kurland och Semgallen beträffa, så gestaltade de sig visserligen bättre än i Lettgallen, men oinskränkt livegenskap för bönderna rådde här som där. Adelsprivilegierna från Sigismund August (av 1561) stötte icke här på något motstånd och bestämde agrartillståndet under hertigdömets hela tid och fram till år 1817, det år då den kuriske bondens frigivning skedde. Hertigdömet var i verkligheten en *adelsrepublik*, emedan hertigens makt icke var stor och adelskorporationen i själva verket hade övertaget. Varje kurisk godsägare var en småkonung på sitt gods och behövde icke frukta någon övermakt. Intet som helst statsingripande gav här skydd åt den livegne bonden.

Helt annorlunda gestaltade sig sakernas utveckling i *Livland* efter denna provins' erövring genom *Sverige*. Det 17:de århundradet skänkte Livland en andningspaus i dess dramatiska historia och förde till landet en verklig västerländsk kultur. Sverige var vid denna tid ett alltför kulturellt land och en alltför modern stat för att utan vidare finna sig tillrätta med de jämmerliga förhållanden, som det fann rådande i Livland såväl i fråga om förvaltning och rättsvård som på det sociala området, särskilt beträffande agrarförhållandena. Kyrkan, skolväsendet och folkupplysningen överhuvud erforo likaledes inverkan av svensk kultur. En ny tidsålder bröt in för Livland, en tidsålder av nära 100 års varaktighet, som ännu lever i tacksamt minne hos lettiska nationen och som förevigats i folkmunnen och i den lettiska historieskrivningen genom de mångbetydande orden "den gamla goda svenska tiden".

Den polska regeringen hade på sin tid försökt att efterpröva urkunderna för besittningen av de adliga godsen i Livland i syfte att indraga de gods, vilka efter dess mening befunno sig i privatägo utan justus titulus. Detta handlingssätt stämde väl icke helt överens med konung Sigismunds privilegier; men vi ha redan sett, att den polska regeringen icke tog det så noga med dessa privilegier och faktiskt handlade, som om den polske konungen aldrig bekräftat dem. I sin förbittring såg sig den livländska adeln till slut om efter lämplig anslutning till någon annan stat. Sverige befann sig i början av det 17:de århundradet i krig med Polen. Adeln, för vilket det betydde föga, vilken stat den tillhörde, blott den finge sina privilegier säkerställda, menade då, att det kunde vara klokt att söka sig under svenskt herravälde. Förhandlingar härom fördes med hertig Karl av Södermanland år 1602.

Det var i alla händelser kortsynt att söka skydd för dessa adelsprivilegier hos Sverige, där bondeståndet deltog i statsförvaltningen och aldrig känt till någon livegenskap. Den mentalitet hos adeln, som gjorde den likgiltig för vilken stat den anslöte sig till, har sina rötter i adelns kolonistställning i landet. Samma sinnesstämning kom också ett århundrade senare till uttryck, då efter den svenska reduktionen i Livland den livländska adelns erkände ledare Johan Reinhold von Patkul och hans ståndsbröder anstiftade intriger och sammansvärjningar i Polen, Sachsen och Ryssland och till sist funno en säkrare viloplats för sina privilegier under det ryska herraväldet, under den mest barbariska makten i dåtida Europa.

Efter hertig Karls misslyckande fortsatte adeln sedermera sitt spel hos svenske konungen Gustaf II Adolf, och så hände det sig att vid dennes besök i Riga år 1629 det livländska ridderskapet, belastat med tunga privilegiefolianter, sökte företräde inför honom för att utverka desammas bekräftelse. Hjältekonungen mottog de delegerade nådigt och välvilligt. Likväl gjorde han den invändningen, att originalet till Privilegia Sigismundi Augusti saknades och tvekade med bekräftelsen. Man förevisade honom avskrifterna. Gustaf Adolf ville efter den lyckliga erövringen ej gärna grumla smekmånaden och lämnade en *villkorlig* bekräftelse. Senare skulle man grundligt

undersöka originaliteten och genomdiskutera allt.[1] Staden Rigas privilegier bekräftade Gustaf Adolf redan år 1621; de andra livländska städernas privilegier blevo bekräftade under åren 1621—1626.

Bevisandet av adelsprivilegiernas originalitet blev aldrig fullgjort. Det av Gustaf Adolf vid bekräftelsen uppställda villkoret torde kunna jämställas med ett conditio suspensiva i romerska rätten, enligt vilket ett icke fullgjort villkor låter hela rättsfrågan falla. Så kände sig ej heller den kungliga regeringen bunden av Sigismund Augusts privilegier, och år 1630 slog Gustaf Adolf den första solida bräschen i dessa privilegier, i det att han sköt undan det däri förankrade hand- och halsrättsprivilegiet för adeln och bestämde: Godsherrens i Livland rätt att utöva kriminal- och civiljustis över sina bönder upphäves, och skall för framtiden denna rätt vara förbehållen den ordinarie domstolsmyndigheten, landsrätten. Forum för överklagande var hovrätten i Dorpat, men för Riga direkt kungliga hovrätten i Stockholm. Den godsherrliga husagan beträffande bönder mildrades.

Förmyndareregeringen för konung Karl XI ville närmast säkra den fullständigt egendomslöse bonden, hans bo och övriga tillhörigheter. Åt bönderna tillerkändes arvs- och äganderätt till lösöre, inventarier och bohag, som voro föremål för verklig användning. Redan vid sitt första fälttåg i Livland, år 1601, hade Sveriges dåvarande arvfurste, hertig Karl, föreslagit adeln de livegna böndernas frigivning och dessas fria tillträde till skola och borgerliga hantverk, men förslaget hade resolut avvisats. Och näppeligen hade annat varit att vänta med det demoraliserande inflytande, som den föregående oroliga tiden övat. Det plötsliga språnget från barbarism till kulturellt tillstånd översteg ridderskapets förmåga, och vi kunna knappast uttala en hård dom däröver. Sedermera visade det sig emellertid, att adeln även under normala förhållanden

[1] "So haben Wir... Uns... dahin erklären wollen, dass obengemeldete Ritter- und Landschaft ihre alten Freiheiten vollkommen geniessen... und das solange, bis sie Uns ihre Sachen und Begehren zu einer bequemen Zeit und Gelegenheit umständlicher unterthänigst werden antragen und vorbringen können."

icke var benägen för eftergifter. Då den svenske konungen Karl XI åttio år senare, efter det att tack vare svensk statskonst ett nytt bättre Livland uppstått, som snabbt övervunnit eländet från förfallets och krigsrysligheternas dagar, år 1681 ånyo förde inför ridderskapet frågan om böndernas frigivning under hänvisning till bl. a. att det livegna slaveriet ej stode i överensstämmelse med kristendomens anda och krav, blev detta förslag lika tvärt avvisat som det från år 1601. Härigenom förlorade den ursäkt, man så gärna ville finna för avslaget år 1601, sitt värde. Den livländska adeln ville tydligen aldrig och under inga omständigheter höra talas om upphävandet av livegenskapen.

Ur ett kaos utan like hade ordning och rätt vuxit fram, en ny generation hade vuxit upp, — dock sjöng denna generation beträffande agrar- och bondefrågan, "kein neues Lied, kein besseres Lied", utan alltjämt Sigismund Augusts gamla visa av år 1561.

Under tiden gick den svenska regeringen sina egna vägar, genomförande många reformer, vilka i så hög grad förbättrade de lettiska böndernas ställning, att de vid slutet av det svenska herraväldet faktiskt skulle kunna nära nog jämställas med ett upphävande av livegenskapen.

Livlands *lantegendomar* sönderföllo under svenska tiden i fyra olika kategorier: riddargods, domängods, kyrkogods (pastorat) och städernas patrimonialgods.

Till *riddargodsens förmånsrättigheter* ur offentlig rättslig synpunkt hörde: 1) herrgårdsjordens skattefrihet, d. v. s. befrielse från alla offentliga avgifter (vilka uteslutande belastade bondejorden), 2) godsägarens lantdagsrätt, innebärande rätt att deltaga i och utöva rösträtt vid den livländska lantdagen, och 3) domsrätt över godset och dess underlydande jämte åtskilliga andra förmånsrättigheter. Men dessutom följde olika privaträttsliga privilegier med riddargodsen, fastän också de med stark offentlig rättslig anstrykning, såsom ensamrätt till bryggerier och brännvinsbrännerier samt försäljning av därifrån härrörande produkter ävensom livsmedel, privilegium på jakt och fiske och ensamrätt till kvarnrörelse.

Svenska regeringen ville aldrig erkänna adelns ensamrätt att innehava riddargodsen. Varje fri man eller kvinna ävensom en stad kunde enligt dess mening förvärva och besitta riddargods samt därigenom komma i besittning av samtliga de privilegier, som voro knutna till en dylik besittning, även lantdagsrätten. Först under det ryska väldet lyckades det livländska ridderskapet obestritt tillvälla sig denna ensamrätt för den infödda lokala adeln. Då tsar Peter genom Rigas intagande år 1710 beseglade Livlands erövring, tillförsäkrades adeln ensamrätten till besittandet av riddargodsen genom "Capitulationen der livl. Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga vom 4. Juni 1710", dock med den modifikationen, att samma rätt även tillerkändes staden Riga. Sedan år 1789 har dock den livländska hovrätten, stödd på rysk rikslagstiftning, tillämpat den praxis, att såväl staden Riga som samtliga borgerliga frånkänts denna rätt. Sedan dess och ända till år 1866 kunde endast adelsmän inneha riddargods och blott och bart sådana adelsmän, vilka voro införda i den strängt exklusiva livländska adelsmatrikeln, som blott immatrikulerade indigen adel.

Riga har Gustaf Adolf att tacka för sin ställning som riddargodsägare. Det var nämligen genom Gustaf Adolfs donationer år 1619 och år 1630, som staden Riga blev ägare till fem riddargods, vilka på ordensstatens tid tillhört ärkebiskopen av Riga. Konungen tillförsäkrade samtidigt dessa gods samtliga adelsprivilegier. Under loppet av det 18:de århundradet utvidgade staden Riga sina besittningar, så att staden ägde inalles nio riddargods. Även en annan av Livlands städer kunde glädja sig åt att vara riddargodsägare, nämligen staden Césis (Wenden), som år 1561 erhöll till skänks ett riddargods av polske konungen Sigismund August.

Städernas patrimonialgods (som icke få förväxlas med städernas riddargods) utgöra något för de livländska städerna säreget. De ha uppstått som gåvor av välvilliga furstar och ha varit fria från skatter. De voro undantagna från länsrätten. I fråga om förvaltning, domstolsförhållanden och skatteväsen ha de betraktats såsom en del av staden, aldrig underställda den krets, vari de ha sitt läge. Dessa gods fingo

ej äga bönder och hade därför ingen bondejord. De saknade också lantdagsrätt. Riga hade sex patrimonialgods och två städer voro ytterligare i besittning av sådana, nämligen Walk med ett och Césis med tre. Vid den svenska tiden funnos redan dessa gods i städernas ägo. Detta är något för Livland ensamstående. Övriga delar av Lettland känna ej till denna art av egendom lika litet som riddargods i städers ägo.

Kyrkogods (pastorat) i betydelse av verkliga jordegendomar uppstodo i Livland och Kurland i samband med reformationens seger, sålunda under det 16:de århundradet. Redan före reformationen, under det 13:de århundradet, anvisades visserligen jord för kyrkornas och prästerskapets underhåll, men dessa jordar fingo först långt senare karaktären av godsegendomar. Svenska regeringen restituerade många pastoratsjordar, som det katolska Polen använt för andra ändamål. Den lade grunden till det materiella välståndet hos den evangeliskt-lutherska kyrkan. Egendomarne tillhörde församlingen och överlätos i fråga om nyttjanderätt åt prästerna, så länge dessa innehade ämbetet. I likhet med riddargodsen voro prästboställena skattefria och i besittning av liknande privaträttsliga förmåner. Större delen av dem omfattade också bondejord, som brukades av dagsverksskyldiga bönder. Alla bestämmelser eller ändringar i agrarlagstiftningen gällde också prästboställena och dessas bönder.

Domängodsen hade under den svenska tiden samma förvaltningsställning och rättskaraktär som riddargodsen. I likhet med dessa omfattade de stora jordbruk och till dem hörde också bondejord med vid jorden knutna dagsverksskyldiga bönder. Privaträttsligt hade de samma privilegier som riddargodsen; de voro även skattefria, vad godsets jord i eget bruk angick, men de saknade lantdagsrätt. Efter den stora reduktionen hörde 5/6 av landets riddargodsareal till statsdomänerna, så att man vid denna tid får rekordsiffror för domängods. Under den följande ryska tiden blev största delen restituerad, men antalet domängods förblev fortfarande stort i Livland.

Alla riddar- och domängods ävensom pastoratsgods omfattade *två kategorier av jord: herrgårdsjorden,* det skatte-

fria storbruket, och *bondejorden,* uppdelad i många småbruk och skattpliktig. Det hela, herrgårds- och bondejorden, tillhörde godsägaren, som sålunda kunde vara adelsman, stat eller kyrka, resp. församling. Bönderna voro blott brukare utan äganderätt till jorden. Under den svenska tiden i Livland vidtogos genomgripande förändringar i denna böndernas ställning i syfte att stärka böndernas rätt till jorden, såsom vi längre fram skola finna.

Sådant var svängrummet inom jordegendomsförhållandena, då den svenska agrarlagstiftningen satte in.

Den svenska regeringens största verk på agrarområdet är *jordens skatteläggning* (katastrering), *fastställandet av böndernas avgifter* samt erkännandet av de senares *nyttjanderätt* till den jord, som de odlade. Ändamålet med jordens skatteläggning var "att övervinna varje godtycklighet och orättvisa vid uppbärandet av de offentliga pålagorna". Därmed borde jämväl uppstå ett mäktigt skyddsvärn för bönderna mot godsherrarnas övergrepp och godtyckliga höjning av avgifterna. Samtidigt ville man även öka den svenska statskassans inkomster. Man hade för avsikt att skapa en fast grund för att kunna beräkna statsgodsens jordränta samt statsskatterna. Bondejordens dagsverksskyldigheter och pålagor borde bringas i överensstämmelse med inkomsterna. Livlands jordskatteläggning genomfördes under loppet av 10 år, 1683—1693.

För att rätt förstå den svenska skatteläggningen av jorden, katastern, och den på denna grundval genomförda omvälvningen i agrarförhållandena, måste vi göra en kort återblick på *jordens värdesättning och beskattning under föregående tid* i det lettiska landet.

Den tyska erövringen av landet bragte med sig begreppet *"Haken"* eller plogland. Etymologiskt betyder Haken ett verktyg för den mest primitiva jordbehandling. Sedan det 13:de århundradet betydde haken i Lettland den jordenhet, som en jordbrukare kunde sköta med sin häst och sin plog, stundom dock något mera, ty hakens storlek var variabel, ⅓—⅔ av det gammalgermanska "Hufe", som vanligen omfattar 30 Morgen eller c:a 15 har. Vid slutet av det 16:de

århundradet kände man i Livland fem olika slags "Haken" som bas för lyftandet av avgifter och pålagor, men de stodo dock alla i ett visst förhållande till tyska "Haken" eller "Hakenhufe", vanligen c:a 15 har. Det var vid denna tid antalet jordbruksredskap och hästar, som lämnade hållpunkten för beräkningen av antalet Haken, som alltså utgjorde grundvalen för skatteenheten. Vad som beskattades, det var den odlade eller den odlingsbara jorden. Det var på så sätt biskoparne och svärdsorden liksom danska regeringen i Nordestland uppburo avgifter och pålagor från bondebefolkningen, fastän också stundom i form av tionden. Under ordensperioden brukades i stället för orden Haken och plogland också de likbetydande namnen "aratrum", "uncus" och "equus". Den livländska Haken blev sålunda till lantmätnings- och beskattningsenhet.

I de tidigare omnämnda privilegierna av 1561 försökte konung Sigismund August av Polen att stabilisera Haken och bestämde noggrant dess storlek. Men varken de polska eller de svenska lantmätarne iakttogo noggrant denna bestämmelse. Den svenska konungen Karl IX, då regent och hertig av Södermanland, försökte år 1602 i en förordning av detta år att lösa frågan. Han bestämde, att böndernas avgifter och åliggande och icke bondejordens storlek skulle utgöra grunden för värdesättandet och beskattningen av jorden. En haken jord i Livland skulle enligt denna förordning utgöra det område, som svarade mot en dagsverksskyldighet av 6 veckodagar med 2 hästar, eller ungefär 108 tunnland åkerjord och 72 tunnland fäladsmark, med nyttjanderätt upplåtna åt en bonde. Denna förordning blev aldrig genomförd. Så blev också fallet med en av Gustaf Adolf år 1630 utfärdad förordning. Först genom de av Karl XI vidtagna åtgärderna blev det tydligt och klart uttryckt, vilka avgifter och pålagor bonden skulle ha att utgöra och blevo bondejordens prestanda fastställda. Detta skedde genom hans berömda skatteläggning av jorden (kataster) åren 1683—93 samt genom hans samtida stora agrarreform i Livland.

Sedan åkerjorden under åren 1683—1687 blivit uppmätt, verkställde svenska regeringen en grundlig revision av haken-

antalet i landet. Reglerna härför äro nedlagda i en kunglig instruktion av den 7 februari 1687 och i ett memorial av revisionskommissionen, som bekräftats av konung Karl XI den 30 januari 1688.

Det var *bondejorden,* som utgjorde föremål för skatteläggningen. Alla offentliga pålagor och avgifter uttogos enligt denna jords prestationsförmåga. Herrgårdens jord har i Livland under alla tider åtnjutit skattefrihet. Det var bondejorden, d. v. s. de åt bönderna för brukning mot dagsverken och andra åligganden upplåtna bondställena, som vid denna tid bestämde ett gods ekonomiska betydelse. Blott de till domängodsen hörande bondgårdarne blevo taxerade, fast domängodsens egen bruksjord också värderades för att få en bas för de härför till kronan utgående arrendena. Då reduktionen lämnade kvar blott ett fåtal verkliga privatgods, kom denna jordtaxering att omfatta 84 % av landets bondejordbruk (5.215 haken). Den obetydliga rest, som blev kvar, omfattade 1.021 haken bondejord på privatgodsen. Dessa blevo föremål för en mera summarisk behandling, mindre grundlig än taxeringen, ty den byggde på intressenternas egna deklarationer. På så sätt blev all åkerjord i landet taxeringsmässigt genomgången, om man bortser från de till privatgodsen hörande åkerfälten i eget bruk, vilka aldrig blevo uppmätta och uppskattade.

Skatteläggningens resultat infördes i s. k. "Wackenböcker". Blott två kategorier av bondegårdarnas områden uppskattades: *hemåkrarna* (Brustacker) och *fäladerna* (Buschland), de utjordar som visserligen voro odlingsbara, men som blott plöjdes och besåddes efter att flera år ha legat som fäladsmarker. Fäladsjordens skördeförmåga sattes i viss relation till hemåkrarnes: för bästa fäladsmark hälften och för mindre god en tredjedel av de bästa hemåkrarnes skördeförmåga. Ängsmark, beteshagar och skogsmark blevo ej föremål för uppskattning. Underlåtenheten att uppskatta ängsmarken i ett på ängar så rikt land som Livland kom först längre fram att visa sig som ett ödesdigert missgrepp.

För åkerjordens klassificering gjordes noggrann undersökning av såväl mylla som alv. Härjämte togs hänsyn till åker-

brukets fastställda praktiska erfarenheter för efterprövning, huruvida den yttre undersökningen verkligen motsvarade åkerns verkliga godhetsgrad.

Markvärdet fick sitt uttryck i en från skördeförmågan avledd penningenhet, riksdalern. De häremot svarande pålagorna och avgälderna uttrycktes likaledes i penningenheter, daler och "groschen". Så framkom Wackenböckernas berömda bokföringsbalans — dess kredit- och debetsidor, varvid *varje 60 daler å kreditsidan antogos som likvärda med en haken å debetsidan.* För en haken åker värd 60 daler à 90 groschen, således 5.400 groschen, måste bonden erlägga vissa prestationer, varav 24⅓ % utgingo i avgifter till staten och 75⅔ % till godsherren. Denne hade därtill rätten till fastställda dagsverken med eller utan hästar, föga mindre noggrant bestämda biarbeten samt fastställda naturaavgifter.

Det av Karl XI fastställda begreppet "Haken" avvek från det gammallivoniska och upphörde att vara enbart ett mått på storlek. Det blev nu i stället *ett mått på både kvantitet och kvalitet* i fråga om landets jordbruk. Dess uppgift blev att noggrant uppvisa, *i vad mån bondejorden var i stånd att bära såväl de godsherrliga pålagorna i dagsverk och avgälder som skatterna till staten.*

Det kan ej förnekas, att vid denna revision av begreppet "Haken" en tendens gjorde sig gällande att öka den svenska kronans inkomster och att slutresultatet ej helt stämde med landets prestationsförmåga. Vid den gamla svenska revisionen av Haken år 1641 fastställdes antalet Haken till 4.343 stycken, men vid Karl XI:s skatteläggning steg det till 6.236, enligt andra uppgifter till 6.291. Den i samband härmed verkställda reduktionen tillförde den svenska kronan en årsinkomst av i runt tal 543.000 riksdaler. Förgäves försökte den livländska adeln hos Karl XI utverka en sänkning i antalet Haken. Karl XII visade mera gehör för klagomålen och förordnade år 1701 om en revision av skatteläggningen, men dess slutliga genomförande hindrades av det stora nordiska kriget. Det är emellertid orätt att av denna anledning så häftigt angripa Karl XI:s skatteläggning, som adeln brukar göra. Ty den ryska regeringens revision av Haken under det 18:de år-

hundradet skruvade upp antalet Haken vida högre, trots att landet lidit svårt och förhärjats under det nordiska kriget och först efter en hundraårsperiod återvann samma välstånd som under den svenska tiden. Livland hade, då den stora svenska skatteläggningen skedde, bakom sig en lång period av ostörd fred.

Den svenska skatteläggningen skapade emellertid först en verklig bas för agrarreformer av olika slag såväl som för bondeståndets höjande. Den utgjorde grunden icke blott för den svenska regeringens egen reformverksamhet, utan för allt vad som under de följande två århundradena presterats av agrarreformer i Livland och Kurland. Åter och åter hade man att gå tillbaka till denna grundval och de därpå byggda Wackenböckerna.

Bondejorden och statsgodsen uppmättes och värderades, jordräntor och pålagor fastställdes. Vid denna tid genomfördes jämväl den stora reduktionen i Livland, varvid största delen av godsen indrogos till kronan och alltså blevo medräknade bland kronogodsen. Det betyder, att statsgodsens och bondejordens uppmätning och värdering blev nära nog likbetydande med uppmätningen av Livlands samtliga jordegendomar. För *bondejorden* infördes register, s. k. "Wackenböcker", i vilka värderingsresultatet för varje bondgård infördes på den ena sidan (kreditsidan) och på den andra sidan (debetsidan) — de bondgården påvilande avgifterna och pålagorna. Kreditsidan måste vara i samklang med debetsidan. Av bönderna kunde man nu utkräva blott så mycket i avgälder och pålagor, som svarade mot bondgårdens värde och avkastningsförmåga. En rigel var skjuten för varje godtycklighet från godsherrens sida.

Som uppskattningsenhet antogs ett tunnland (c:a ½ har), den jordenhet, på vilken man kunde så en tunna råg. Enligt dåtida jordbruksiakttagelser antogs det, att vid medelgod skörd nettoavkastningen av ett tunnland borde vara en tunna råg, sedan avdrag gjorts för arbetsomkostnader, bondens hushållsbehov och offentliga pålagor. Detta blev den rena jordräntan, som hemföll åt godsägaren, staten eller privatgodsägaren. Priset på en tunna råg var vid den tiden en daler eller

90 groschen, varför jordränta per tunnland bestämdes till 1 daler eller 90 groschen. I förkortning sade man i Livland ända till den allra sista tiden: ett gods eller en bondgård så och så många daler och groschen stor.

Åkerjorden utgjorde en "markklass", utjordarne sönderföllo i två markklasser, och varje klass indelades i fyra kvalitetsgrupper. Allt uppmättes och klassificerades samt graderades sorgfälligt, varefter man uttryckte värdet av varje markområde i daler och groschen. 60 daler bildade en grupp, en "Haken" (aratrum) och denna "Haken" blev till enhet vid uppbärandet av statsskatt. Det svenska systemet lämnade, som sagt, ängsmark, beten och skogar ouppmätta och ouppskattade. Efter antalet daler och daglönetaxorna fastställdes nu för varje bondgård dess pålagor och dagsverken enligt registren i "Wackenböckerna" och med "bonde-haken" som grund. Varje bonde visste nu, var han stod.

Men icke nog härmed. På grund av bl. a. Sigismund Augusts adelsprivilegier ägde bonden ingen rätt till den grund och jord, som han odlade. När som helst kunde godsherren driva honom ut ur fädernegården, sälja honom själv o. s. v. Hans lösöre och inventarier tillhörde likaledes godsherren och kunde efter dennes gottfinnande tagas från honom. Detta senare förbjöds av svenska regeringen redan år 1668. Karl XI vidtog 28 år senare genomgripande åtgärder för att skydda *bondebesittningen* och tillförsäkra bonden hans fäderneteg. Efter reduktionens genomförande hade 5/6 av riddargodsarealen i Livland gjorts till domängods och de förra godsägarne blivit arrendatorer av dess gods. År 1696 utfärdades ett reglemente om förvaltningen av statens gods, enligt vilket arrendatorerna förbjödos att öka böndernas pålagor och dagsverken över skattenormerna samt att sända bönderna till arbete på andra gods, att taga bort jord från bondgårdarne eller förminska dessa, att fördriva bonden från hans bondgård, för så vitt hans skuld icke rättsligt blivit ådagalagd och ståthållaren givit sitt samtycke därtill, och att borttaga bondens lösöre för godsets eget behov.

Ett år senare, 1697, blev detta bondeskydd utsträckt att gälla också för *privatgodsen*. Livlands hela bondestånd var

således nu i åtnjutande av dessa bondeskyddsbestämmelser, vilka ingen som helst hänsyn togo till de betydande Privilegia Sigismundi Augusti. Konung Karl XI hade ju år 1694 uttryckligen vägrat att bekräfta desamma och förbehållit sig fria händer.

Vad hade nu skett? Låt oss i korthet sammanfatta det: Godsherren kunde ej längre efter gottfinnande handla och vandla med bondens öde, person, gods och egendom. Han kunde ej längre sälja, bortskänka, mot varor eller andra bönder byta bort honom och ej heller ens flytta honom över till ett annat godsägaren tillhörigt gods. Bonden blev visserligen fortfarande bunden vid sin teg (glebae adscriptus), men var till sin existens och person lagligen skyddad och säkrad. Nyttjandet av jorden var honom ock förbehållet. Från och med nu besatt bonden arvs- och egendomsrätt till sitt lösöre och övriga inventarium. Nyttjanderätten till bondejorden var *ärftlig* och oantastbar. Bondejorden fick ej längre utan vidare berövas honom och införlivas med godsets jord. Bonden satt rättsligt och ärftligt på sina tegar, vars avgälder och dagsverken voro lagligen noga fastställda och icke längre kunde i det oändliga höjas. I straff- och civila rättsaker var godsherren ej längre domare och i besittning av halsrätt, utan dessa angelägenheter föllo under de ordinarie domstolsmyndigheterna. Bonden hade återfunnit den borgerliga domstolen, den mänksliga frihetens och personlighetens högsta kulturskatt. Bortse vi från markbundenheten, kunna vi sammanfatta den svenska jord- och bondereformens facit så: *slaveriet, livegenskapen i Livland hade faktiskt,* om än icke pro forma, *upphävts.*

I sin förbittring över reduktionen kalla den livländska adelns historieskrivare Karl XI:s regering för "den osaliga" utan att taga hänsyn därtill, att ovan skildrade stordåd utan all jämförelse når vida över allt övrigt i landets historia och rest ett monumentum aere perennius över det svenska herraväldet. Över två århundraden efter Karl XI:s död har Livland, ehuru prisgivet åt det ryska herraväldet, levat under arvet efter den stora svenska jordreformen. Bondeskyddet blev visserligen tillintetgjort av den därpå följande ryska rege-

ringen, vilken återställde åt adeln Sigismundsprivilegierna och den värsta livegenskap för bönderna. Men den svenska katastern och jorduppskattningen blev bestående. Under det 19:de århundradet blev den åter en grundval, då man tvekande och dröjande efter hand måste återupptaga frågan om böndernas frigörelse och om bondejordens skydd mot godsherrarnes godtycke samt slutligen låta bönderna förvärva jorden.

Skuggsidan i den svenska jordreformen uppenbarade sig däri, att jorduppskattningen i sig bar en prägel av stelhet. Reglementeringen hämmade åkerjordens utvidgning och skogarnas kultivering, emedan normerna för arbetskraft och avgälder voro anpassade blott för ett givet utvecklingsstadium. Systemet saknade elasticitet. Men denna brist hade med tiden kunnat övervinnas, därest man överhuvud så velat. Nu veta vi ju, att den statsmakt, som tillträdde arvet, den ryska regeringen, under hela det 18:de århundradet förslösade den mottagna arvedelen.

3.
REDUKTIONEN I LIVLAND OCH DESS POLITISKA EFTERKLANG

Svenska riksdagens beslut av år 1680 om reduktionen gällde såväl för det egentliga Sverige och Finland som för samtliga provinser: Pommern, Bremen, Verden, Ingermanlands och Keksholms län, Estland och *Livland*. Utrustad med utomordentliga fullmakter, hade reduktionskommissionen i Stockholm och dess president lantmarskalken Klas Fleming riksdagsbeslutet till rättesnöre jämte en instruktion enligt motiven för beslutet.

Men genom riksdagsbeslutet år 1682 lades reduktionen helt i konungens händer. Karl XI:s järnvilja blev nu helt bestämmande för reduktionens vidare förlopp. För den skull hade också den livländska adeln blott med konungen att göra. Reduktionen, som till en början var riktad mot den svenska högadeln, omfattade efter hand allt vidare och vidare adelskretsar. Så även i Livland. Samtliga adelsgods blevo föremål för prövning och slutligen blevo $^5/_6$ av godsarealen indragna till kro-

nan, emedan reduktionskommissionen ansåg, att dessa gods befunno sig i privat ägo utan justus titulus. Reduktionen grep här så mycket vidare kring sig, som *länsväsendet* i Livland, såsom vi redan sett, var mera utpräglat än i Sverige, Finland och de nordtyska provinserna. Godsens urkunder voro också torftigare samt hade under den gångna tidens oro delvis gått förlorade. Man kan ej förneka, att här och där gods indrogos i Livland på tämligen lösa grunder. Men dessa enstaka fall rättfärdiga på intet vis det speciellt livländska upproret mot reduktionen i dess helhet. Den var beslutad för hela riket, och Livland kunde ej utgöra något undantag. Sverige hade alltid betraktat Livland som *inkorporerat* i riket.

Karl XI hade avgivit försäkran, att reduktionen skulle genomföras blott i samförstånd med den livländska lantdagen. Detta iakttog han även, i det att han år 1681 förelade lantdagen förslaget att blott indraga under svenska perioden bortgivna donationsgods samt hemställde, huruvida adeln vore villig att upphäva livegenskapen på sina gods liksom kronan hade för avsikt att göra på sina domängods. Lantdagen avvisade de båda kungliga förslagen.

Vad hade nu konungen bort göra? Med ödmjukt sinne undantaga Livland från reduktionen och blott låta det övriga riket drabbas av dessa hårda åtgärder? Ingen monark i världen kunde man väl ålägga en dylik självförnekelse som plikt. Detta göra emellertid den livländska adelns historieskrivare, i det att de än i dag frånkänna konungen rätten att ha kunnat företaga något mot lantdagens vilja, trots att lantdagen från början ej velat höra talas om den blygsammaste reduktion och Sveriges riksdag själv givit konungen fullt fria händer. Det är ett komplett missförstående av den svenska statsmaktens dåvarande verkliga ställning, utan beaktande av att konungens envälde just kommit till uttryck. En sådan utveckling var för övrigt en allmän tidens tendens. Nu skulle denna historiska utveckling och verklighet ha gjort halt inför den livländska adeln och lantdagen!

Karl XI ville naturligtvis också trots den livländska adelns "maktspråk" icke avstå från att fortfarande vara Sveriges oinskränkte monark. Han beslöt nu att genomföra reduktio-

nen i Livland utan att vidare härom fråga adel och lantdag. Man får visserligen ej heller förgäta, vilken härsklysten och på visst sätt hänsynslös natur Karl XI var, vars hela livsverk präglades av en oböjlig järnvilja, men också av ideella motiv. Nödvändigheten att stäcka adelns alltför stora makt och behovet att öka statsinkomsterna måste man också räkna med. I Sverige stödde konungen sig därvid på de lägre stånden och i Livland sökte han höja bondeståndet till samma ståndpunkt som det svenska. Vid reduktionens utförande förekommo väl enstaka övergrepp, men att därför vilja stämpla hela verket såsom orättfärdigt är orättvist och ohistoriskt.

Godsherrarne å de indragna godsen i Livland fingo behålla sina gods på perpetuellt arrende. Om tiggarstaven kunde det sålunda ej vara tal.

Likväl omfattade reduktionen intill år 1688 blott de under den svenska tiden erhållna godsen. Men då adeln fortfarande satte sig upp emot reduktionen och riktade många klagomål till konungen, utfärdade han den 6 november 1688 befallning, att även "de medförda godsen", d. v. s. de som redan före det svenska herraväldet befunnit sig i adelns ägo, skulle falla under reduktion. Nu bröt lös en storm av indignation. Man glömde blott, att litet mera tillmötesgående från början skulle ha kunnat förskona adeln från ytterligheterna. Men adeln hade ej velat avstå från något och måste nu förlora nästan allt.

Ledningen av reduktionen i Livland handhades sedan 1686 av den nyutnämnde generalguvernören *Jakob Johan Hastfer*, en duktig men hänsynslös natur, till födseln estländsk adelsman, en man, som blivit föremål för sina samtida liksom ock nutida adelsmäns odelade hat. Hastfer hade i Sverige själv drabbats av reduktionen, men fogade sig i det oundvikliga och tjänade konungen efter bästa förmåga. Liksom med en stålkvast sopade han undan allt motstånd från den livländska adelns sida. De motspänstigaste hotade han med militärexekution: "und bist du nicht willig, sa brauch' ich Gewalt".

Påverkad av Johan Reinhold von *Patkuls* uppviglande tal beslöt den livländska lantdagen i Wenden år 1692 ett statsstreck, proklamerade ett slags personalunion mellan Livland och Sverige, ett slags statlig självständighet alltså. Lantdagen

skulle hädanefter icke mottaga befallningar av generalguvernören, utan blott direkt av konungen. Ett utskott från lantdagen skulle deltaga i förvaltningen. Patkul författade en ny klagoskrift till konungen, späckad med insinuationer såväl mot Hastfer som mot konungen själv.

Konungen blev ytterst förbittrad över detta steg. Han gav befallning om upplösning av lantdagsutskottet och förordnade rättsligt ingripande mot lantråden. Von Patkul, von Vietinghoff, von Budberg och von Mengden blevo anklagade för högförräderi och dömdes i Stockholm till döden den 12 december 1694. Domen över Patkul löd sålunda: förlust av höger hand, ära, liv och gods, varjämte hans skrifter skulle genom bödeln offentligen uppbrännas. Patkul hade redan före domen räddat sig genom flykt (till Kurland). De övriga tre dömda fängslades, men blevo därpå benådade och fingo sina straff nedsatta till sex års fängelse, som de avtjänade på Marstrands fästning. Då Karl XI låg på sin dödsbädd år 1697, lät han försätta dessa tre på fri fot, ehuru strafftiden ej utlupit. Men Patkul ville han icke ens på sin dödsbädd benåda. Säkerligen visste den döende konungen redan, att Patkul under tiden bedrev högförrädiska stämplingar mot Sverige och hos främmande furstar (Polen, Sachsen och Ryssland) arbetade på att lösrycka Livland från Sverige.

Hastfers profetiska fråga visade sig snabbt gå i uppfyllelse. Under privilegiestriden i Stockholm år 1691 hade Patkul i konungens närvaro offentligen erkänt, att livländska riddarskapet slutit sig till Karl IX (år 1601, då Livland folkrättsligt ännu tillhörde Polen), emedan *Polen föraktat landets privilegier.* Härtill hade den livländske generalguvernören Hastfer illistigt genmält: Kunde man därav draga den slutsatsen, att man, därest konungen av Sverige skulle handla mot de livländska adelsprivilegierna, skulle kunna uppträda mot honom på samma sätt som mot den polske konungen? ... Och redan år 1694 hade Patkul, omfattad med sympati av sina livländska ståndsbröder, brådstörtat slagit in på just denna väg. Den livländska adelns historieskrivare, dr Ernst Seraphim, förklarar också fullt öppet (Geschichte Liv-Est- und Kurlands, Reval 1896), att "ur den sådd, som Karl XI utstrött, skulle växa

upp synnerligen onda frukter, som kostat Sverige Livland och Estland och därmed dess stormaktsställning" ... (Bd. II, sid. 317). Så mäktiga voro väl icke Patkul och hans vänner, att de mäktade bereda ett slut på Sveriges stormaktsställning; tidens andra makter bestämde historiens gång. Men att de för de kränkta privilegiernas skull "ärligt" velat det, däri kan man ge dr Seraphim rätt.

Kort efter högförräderiprocessen i Stockholm, den 20 december 1694, gav Karl XI dödsstöten åt den livländska provincialförfattningen (status provincialis), i det att han utfärdade en förordning, vari bestämdes: lantrådsämbetet, vars innehavare missbrukat sin makt, upphäves; de adliga lantdagarna skola nu blott hållas, då konungen så befaller. Blott sådana adelsmän få däri deltaga, som äro ägare till sina gods (efter reduktionen blott c:a $^1/_6$ av adeln). På lantdagen innehar kungliga generalguvernören presidiet, och han väljer ridderskapets talman (marskalk). Lantdagen får som korporation icke inkomma med petitioner; vill någon utverka något, får han ensam därom petitionera hos generalguvernören och den senare hos konungen. Detta förordnade Karl XI nu som absolut självhärskare, vilken omnipotens givits honom genom riksdagsbeslutet år 1693.

Så avslöts den dramatiska historien om reduktionen i Livland. I ingen utomsvensk provins, för att ej tala om Sverige självt, hade adeln presterat ett så halsstarrigt och fanatiskt motstånd som i Livland (och delvis i Estland).

För att överlämna ordet åt en i de lokala meningsskiljaktigheterna fullt opartisk iakttagare, må det i detta sammanhang vara lämpligt att anföra den svenske historikern A. Hammarskjölds omdöme om dessa händelser och de agerande personerna och ståndеn *(A. Hammarskjöld,* Bidrag till Livlands historia, Historisk tidskrift 1888, häfte 3). Hammarskjöld skriver där följande:

"Hastfer har varit och är mycket hatad av livländarne. Men de borde komma ihåg, att det var han, som egentligen ledde omorganisationen av Livlands förvaltning, som varit i oordning ... Det är så gott som under denna förvaltnings former livländarne levat till våra dagar. Det var ock genom svenskar-

ne, som livländarne först fingo och egentligen lärde sig förstå nyttan av en väl ordnad förvaltning... En av de omständigheter, som bidrogo att skaffa tyskarne i Östersjöprovinserna ett så stort inflytande på Rysslands förvaltning, är just att söka i den politiska uppfostran de fått genom den svenska förvaltningen."

"Det svenska universitetet i Livland, liksom undervisningsanstalterna i allmänhet därstädes, hade i Hastfer icke blott en mäktig, utan ock en verklig vän och gynnare... Under svenska väldet var dock ej den katolska kyrkan farlig för lutherska läran i Livland, men i våra dagar har den grekiska kyrkan blivit det. Med allt sitt inflytande sökte Hastfer befordra *bibelns* översättande på estniska och lettiska språken, varjämte han fordrade, att sockenprästerna skulle kunna predika på böndernas språk... Till förmån för den livländska adeln har han också "intercederat" hos konungen... Han hade kanske gått emellan ännu mera, om adeln ej varit så gränslöst halsstarrig och oresonlig..."

"... På *Patkul* kan Macaulays omdöme om lord Wharton tillämpas... att 'han var den kallblodigaste, den uppfinningsrikaste och den omständligaste av sin tids lögnare', ty få äro i sina uppgifter så bevisligen osannfärdiga som Patkul."

"Hänsynslösheten tillhörde den tidens statskonst och icke minst Karl XI:s. Partierna stodo ju under denna konungs regering skarpt emot varandra och för kompromisser hade intetdera partiet riktig smak. Hänsynslösheten hos det segrande partiet var lika stor som de besegrades hat var djupt och glödande."

"För att med rättvisa bedöma Hastfer i hans förhållande till livländarne och reduktionen må man icke underlåta att göra klart för sig, hurudana livländarne i allmänhet och deras adel i synnerhet voro till sitt skaplynne..."

"Tyskarne i Östersjöprovinserna utgöra en synnerligen stark, kraftfull och duglig ras. Om de det icke hade varit, skulle de för länge sedan dukat under för de många svårigheter, de haft att kämpa med. Denna kamp har ock satt sin prägel på dem och i väsentlig mån bidragit att utveckla deras både goda och dåliga egenskaper. Deras begåvning ligger huvud-

sakligen åt det praktiska ... Överallt hava de förstått att taga sig fram, vare sig vid hov eller arméer, i administrationen eller i de praktiska yrkena. Ingenstädes hava de dock varit omtyckta, varken i Sverige eller i Ryssland eller ens i Tyskland; härvid hava såväl deras bättre som deras sämre egenskaper varit i vägen. Till de sistnämnda höra en alltför egoistisk månhet om sitt eget jag och sina egna intressen samt en ofta med översitteri parad hårdhet eller strävhet i lynnet. I allmänhet kunna icke älskvärdheten eller hänsynsfullheten sägas höra till deras bättre egenskaper, men väl ... företagsamhet, duglighet, uthållighet, tapperhet samt understundom verklig och äkta mandom."

"Det ser nästan ut, som om de praktiska egenskaperna hos dem allt för mycket utvecklats på de övrigas, och särskilt på de finare och ädlare egenskapernas bekostnad ... I detta avseende äro Est-, Liv- och Kurländarna mycket olika huvudstammen av det stora tyska folket ... Därför äro de kanske så rika på dugliga, men så ytterst fattiga på verkligt stora män. Det är ett egendomligt fenomen, att den baltiska adeln, som under århundraden innehaft en så gynnsam ställning i ekonomiskt hänseende ... knappast har att uppvisa en enda stor man. Detta förefaller så mycket egendomligare, som den under alla tider haft den största frihet att utveckla sig ... först i Sverige, sedan uti Ryssland, andra land att förtiga ..."

"Feodaladeln hade sina korståg, sitt riddareväsen och sin poesi. Så gott som allt detta saknade den baltiska adeln ... Livländarne voro även under medeltiden tappra och dugliga stridsmän, men något *riddareväsen* i detta ords högre bemärkelse fanns knappast hos dem, ännu mindre någon poesi. Medeltidsadelns skuggsidor funnos i större mått hos den livländska adeln än hos den övriga västerländska, och här varade de också längre."

"Kanske var detta den förnämsta orsaken till att det lilla skimmer av idealitet, som den ägde kvar, alldeles försvann. Ur det övriga Europas adel framgingo män, som äro sitt folks ära, på samma gång de också kunna sägas hava främjat sina respektive fäderneslands bästa samt gagnat civilisationen. Ett lysande bevis härpå lämnar t. ex. den svenska adeln. Men lika

litet som livländska adeln mäktade frambringa någon Engelbrekts eller Sturarnes eller Gustaf Vasas like, då Livland behövde sådana män, lika litet har den frambragt sådana statsmän eller stora fältherrar, som den svenska storhetstiden lät födas . . ."

Dessa rader har Hammarskjöld nedskrivit år 1888, trettio år före den omvälvning, som åren 1917—19 omskapat samhällets grundvalar i de länder, som nu utgöra staterna Estland och Lettland. Här hade den tysk-baltiska adeln århundraden igenom härskat, men aldrig förstått betydelsen och vikten av de sociala och nationella motsatsernas utjämning och en försoning mellan landets barn: den tyska överklassen och den estnisk-lettiska stora folkmassan. Det krävdes en fruktansvärd revolution för att skapa förutsättningarne för en bättre tid, för "ein neues Lied, ein besseres Lied" i de så svårt hemsökta Estland, Livland och Kurland, en bättre tid på grundval av nya nationella stater med ny social daning, ej minst i fråga om agrarväsendet. Tidigare fanns det inga, som hade mäktat lyfta arvet från Sverige och de svenska reformerna. Det arvets lösen var salus publica, det offentligas bästa, vilket under de två följande seklerna så lättsinnigt förskingrades. Den verklige arvtagaren blev först den unga lettiska staten, vars agrar- och kulturpolitik gått i de igengrodda fotspåren från svenska tiden. Väl har det därvid i det praktiska utförandet begåtts många enskilda fel. Uppgiften var överväldigande stor och svår. Men det hela har gått i den rätta riktningen. Det var först den stora *agrarreformen,* som förmådde vräka undan denna alp av under historiens gång upptornade orättvisor i agrarväsendet. Det var mot dessa orättfärdigheter, som Sverige på sin tid i Lettland för första gången i historien tog upp kampen. Det var dessa orättvisor, som förgiftade atmosfären i landet och som närde en underjordisk missnöjets eld, som födde uppror och sociala katastrofer. Hade adeln förmått fatta den djupa innebörden i de under svenska tiden genomförda reformerna (bortsett från reduktionen, som ju icke var någon reform i egentlig mening) och strävat att gå vidare på den vägen, hade dess lott säkerligen blivit mycket bättre vid den stora uppgörelsen i Lettland åren 1918—1919.

Försoning hade då kunnat vinnas mellan landets barn. Det är nu för sent att urbi et orbi lamentera om "orättvisan", då man visat sig sakna förståelse för historisk utveckling och historiens dom.

Det är den till *spådom* gränsande deduktiva styrkan i A. Hammarskjölds märkliga karakteristik, som föranleder dessa betraktelser, då Hammarskjöld nedskrivit *följande profetiska ord* för 37 år sedan:

"På sätt och vis fortlevde medeltidens politiska och sociala åskådningssätt *för länge* hos livländarne. De ha ännu mycket av dess individualism och sociala begrepp kvar, *och detta varder en gång deras undergång . . .*"

Det är vad som *gick i uppfyllelse* . . . trettio år efter det att denna profetia uttalades av en svensk, vars förfäder och deras kulturstat under livländska adelns hatfulla blickar hade försökt att omskapa Livlands samhällsskick.

Hammarskjöld fortsätter på följande sätt sin clairvoyanta karakteristik, vilken kastar ett förvånansvärt ljus över forna och nutida företeelser i Lettland, som eljest äro så obegripliga och missförstådda i världen utanför:

"Den livländska adeln var stolt ända till övermod, envis ända till trotsighet, dess frihetssinne tålde varken någon myndighet över sig eller någon självständighet vid sin sida eller under sig. *Varje regerings försök att tygla dess självsvåld kallade den för egenmäktighet eller förtryck,* men dem, som stodo under densamma, ville den hava rätt att behandla så egenmäktigt som helst. Denna adel, vilken i sina brev till Karl XI åberopade, att den erövrat sina länsgods från hedningarna och därför var rättmätig innehavare av dem, hade dock under århundraden låtit avkomlingarne av nyssnämnda hedningar icke blott som livegna bruka sina förfäders jord, utan *låtit dem leva i så djupt andligt mörker,* att det föga skilde sig från hedendomen. *Adeln såg också med högst oblida ögon svenska konungarnes försök att skingra detta andliga mörker eller att sätta skrankor för dess förtryck och godtycke mot de livegna* . . . Laga domars verkställighet hindrades med våld. Rättvisans tjänare blevo ofta avvisade med kulor eller blanka vapen, och när generalgouverneuren i så fall *måste* använda

militärmakt för att verkställa laga dom, då *skreks det på förtryck och på våld* . . . För övrigt fortlevde ännu i slutet av 1600-talet hos den livländska adeln medeltidens gamla bruk att skaffa sig rätt med våld eller taga självhämnd . . . Den brukade även ganska ofta genomprygla sina präster och undanhålla dessa en stor del av deras rättmätiga avlöning. På samma gång lät den kyrkorna förfalla, ehuru dessas underhåll dock före reduktionen ålåg den godsägande adeln."

"Av allt detta torde framgå", resumerar Hammarskjöld, "att *det icke var någon lätt sak att vara styresman i Livland, om man ville taga sitt ämbete på allvar,* och under Karl XI:s tid var detta en nödvändighet." —

Nej, det var säkerligen aldrig någon lätt sak, snarare tvärtom. I synnerhet under förutsättningen, "att man tager sitt ämbete på allvar." Häri har Hammarskjöld ånyo visat sin äkta svenska förståelse av vad *statskonsten* och statsidén egentligen djupast innebär. Kulturstatens uppgift är att städse förmå balansera motsättningen mellan de centripetala och de centrifugala krafterna i dess inre. Det är motsättningen mellan å ena sidan *salus publica* såsom statens synbara eller fördolda mål eller "suprema lex" (statsmakten icke blott såsom härskande utan i främsta rummet såsom socialt tjänande makt) och å andra sidan *privilegiesystemet* (singularlagarna) såsom de enskilda klassernas eller gruppernas anspråk att på andra klassers eller gruppers bekostnad få äta ur statskrubban. Det är verkligen föga skillnad, om salus publica eller statsidén åsidosättes av t. ex. privilegia Sigismundi Augusti (adelns diktatur) eller av de moderna fackföreningarnas och kroppsarbetarnes privilegier (proletariatets diktatur). Resultatet blir i båda fallen statsmaktens urartning, samhällets förfall samt fåtalets välde och förmånsrätt vid statskrubban.

Den tysk-baltiska adeln har aldrig förstått staten i den mening vi nedärft den från de stora romerska statskonstnärerna, såsom res *publica* och salus *publica*. Den har mera fattat den i moskovitisk mening såsom de utvaldes näringsgren under sigularlagars (privilegiers) och diktaturs beskydd med påståendet, att just detta skulle vara till det allmännas bästa. I stort sett kände den sig därför som fisken i vattnet under det

ryska väldet. Det är därför den förberedde den gamla livoniska ordensstatens undergång och aldrig tillät den att växa fram till en enhetsstat. Det är därför den med sina privilegier allt sedan år 1561 vandrat från den ena till den andra bland främmande makter, helt enkelt sökande den högstbjudande. Och utan att någonsin bliva nöjd har den kivat med dem alla om just dessa privilegier.

Icke ens Ryssland kunde tillfredsställa denna egendomliga "alltings måttstock". Ty trots små tillgångar på statsidéns område, var dock även Ryssland en *stat,* som *måste* sätta vissa gränser och emellanåt tänka på det allmännas bästa. Men de få mellantider, då det kejserliga Ryssland försökte få en utjämning till stånd i den sociala klyftan i Balticum, stämplades av adeln såsom ingrepp i dess privilegier. Statsmaktens vederbörliga åtgärder utspredos i världen som våldsdåd. I regel tog dock icke det ryska väldet sitt ämbete i Balticum på allvar. Det försummade sin kallelse och sin statsplikt. Ryssland märkte för den skull icke riktigt svårigheten att vara styresman i Balticum. Den iakttagelsen gjorde dess mera den svenska statsmakten.

I Karl XI:s stora strid med adeln i Livland stodo de två nyssnämnda motsatta uppfattningarne om statsidén mot varandra utan att förmå genomskåda varandras egentliga innebörd. Striden blev därför så hård, hatfull och fruktlös. Man talade med helt olika tungomål om vad det allmännas bästa och om vad statens uppgift är. Man kunde ej förstå varandra. Man har ett tydligt exempel härpå i den namnkunniga juridiska debatten i Stockholm år 1691 mellan å ena sidan Sveriges konung och hans statsmän och å andra sidan den livländska adeln med Patkul i spetsen. Resultatet blev heller ej försoning, men väl den ena partens, adelns, underkuvande. Statsraisonen drog på sig järnhandskarne och framtvang motpartens underkastelse.

Det kan i detta sammanhang vara av intresse att ånyo citera Hammarskjöld, nämligen de synnerligen framsynta rader denne nedskrev år 1888 om den tysk-baltiska adelns privilegier och de privilegierades tänkesätt:

"Det enda, som den livländska adeln hade verklig pietet för eller kärlek till, var dess *privilegier*. Men i dess uppfattning av dessa framträdde på samma gång dess egoism och egennytta i hela dess nakenhet. Allt, som i dessa privilegier var stadgat till förmån för adeln, var okränkbart, och i det fick intet ingrepp ske; men allt, som i samma privilegier var stadgat till förmån för stadskorporationerna samt för Sveriges konung eller Sveriges krona och rike, det ville den livländska adeln icke låtsas om, eller också sökte den bortförklara detsamma."

"Man har sökt göra gällande, att livländarne haft rätt mot Karl XI samt att konungen mot dem haft orätt. Jag vill icke förneka, att så är förhållandet i vissa enstaka fall. Reduktionen innebär ju i flera avseenden orättvisor och framförallt stor obillighet. Dock vågar jag påstå, att den formella rätten var på Karl XI:s sida, åtminstone till 1688... För konungen gällde det dessutom icke endast, om reduktionen måste utföras eller icke, utan även om det korporationsväsen, som så länge florerat i Livland och som i väsentlig mån bidragit till den livländska federativstatens (ordensstatens) undergång, skulle få fortfara eller icke. Att Karl XI, som strängt höll på *salus publica,* icke ville låta adels- eller stadskorporationerna i Lettland behålla sin stora makt, var naturligt. De utgjorde ju nämligen därigenom ett hinder för ett ordnat samhällsskick och lågo dessutom beständigt i kiv eller processer med varandra. *De passade ej heller längre för en så modern stat som* Karl XI:s Sverige... Karl XI:s envälde hade många brister och skuggsidor, men icke blott till sin idé utan även i verkligheten stod det oändligt högre, än vad det livländska ridderskapet ansåg för det högsta i politiskt och socialt avseende. Karl XI tänkte på Livlands *alla* innebyggare, den livländska adeln tänkte endast på sig själv. En *sammanstötning* mellan Karl XI, den starke förfäktaren av *salus publica* och korporationernas försvarare, den livländska adeln, måste ju bliva *oundviklig*... Helst skulle den livländska adeln ha gripit till vapen, om den därigenom haft någon vån om framgång. Men ett uppror skulle hava varit en dårskap. Utan synnerlig ansträngning skulle Hastfer endast med de svenska trupper,

som stodo i Livland, ha "söndermalat till stoft" hela livländska ridderskapet..."

"Karl XI", — slutar Hammarskjöld — "som hade krossat den gamla svenska 'kungs-adeln', ur vilken två sådana ätter som Folkungarne och Vasarne samt så många stora män av världshistorisk betydelse framgått, han kunde icke falla undan för adeln i en erövrad provins. Och därföre, dock först efter en hos honom ovanlig hovsamhet, tog han i med hårdhandskarna..."

4.

STATLIG FÖRVALTNING, RÄTTSVÄSEN OCH OFFENTLIGA PÅLAGOR UNDER DEN SVENSKA TIDEN

Den svenska regeringen byggde visserligen vidare på den gammallivoniska rätten, men det blev dock först under det svenska herraväldet, som förvaltningen och rättsväsendet i Livland fick en strängt ordnad utformning. Då lades den grund, varpå landets administration och rättsväsen under nära 200 år efter den svenska tiden vilade.

I spetsen för självförvaltningen stod *lantdagen*. Denna ålderdomliga institution fanns före svenska tiden, men svenska regeringen förlänade åt lantdagen en ordnad författning, lantdagsordningen av år 1647, vilken bekräftades av generalguvernören Gabriel Oxenstierna. Enligt denna lantdagsordning tillkom ledamotskap i lantdagen varje ägare av något riddargods, alldeles oberoende av om han var adelsman eller icke. Regeringens ämbetsmän ävensom godsarrendatorer (av kronogods) ägde rätt närvara vid lantdagen, men hade ingen rösträtt, så vida de icke samtidigt voro godsägare. Man sade därför om lantdagen "ridderskapet och landskapet", icke blott "ridderskapet", sålunda markerande en församling av adliga och borgerliga godsägare, däribland också representanter för staden Riga, vilken, som vi tidigare sett, var en rätt betydande riddargodsägare. Adelns förmånsrätt bestod enbart däri, att adeln ur sin krets valde lantmarskalken och att lanträden skulle vara adelsmän.

Då adeln år 1648 hos drottning Kristina hemställde, att offentliga ämbeten skulle besättas enbart med adelsmän, lydde drottningens svar mycket logiskt, men föga uppmuntrande: blir ett ämbete ledigt, skall regeringen gärna bland de livländska adelsmännen söka en kandidat därtill, som kan visa sig besitta förmåga för ämbetet... Sålunda ett synnerligen hövligt avslag. Senare, år 1668, förlorade dock de borgerliga sin aktiva valrätt vid de adliga ståndsvalen.

En *omvälvning* i den livländska lantdagens författning gjordes år 1694 av konung Karl XI, då han efter den hårda striden om reduktionen underkastade hela provincialförfattningen en revision och i synnerhet försökte att även politiskt försvaga adeln. Blott adliga godsägare fingo nu innehava lantdagsrätt. Då emellertid antalet sådana på grund av reduktionen blivit ytterst ringa, utgjorde lantdagen nu blott en ynklig skugga av sin forna gestalt. Adelns politiska försvagande syntes ha uppnåtts. Blott två gånger sammanträdde lantdagen i denna vanställda form. Med det nordiska krigets utbrott slog Karl XII:s regering in på en försonligare väg. En omvälvning i motsatt riktning ägde nu rum. År 1700 förordnade han sålunda, att åter hela ridderskapet och landskapet, samtliga adelsmän och godsägare av alla stånd, liksom även "gejstliga" (andliga) och representanter för alla städer skulle deltaga i lantdagen. Efter lantdagen år 1700 med denna sammansättning förekom under svenska tiden blott ännu en lantdag, år 1710, då redan frågan om underkastelse under Ryssland måste upptagas till behandling.

Tsar Peter återställde den livländska "status provincialis" och lantdagen i den form, som den haft före omvälvningen år 1694. Men i överensstämmelse med kapitulationerna av den 7 juli 1710, enligt vilka adeln utverkat sig ensamrätten till riddargodsen, blev nu lantdagen en rent adlig institution. Under loppet av det 18:de århundradet inskränktes kretsen av lantdagsberättigade ännu mera, nämligen genom införandet av begreppet: adligt *indigenat*. Härigenom fick blott den adelsman säte i lantdagen, som var född adelsman i landet, i besittning av riddargods och därtill införd i *adelsmatrikeln*. Denna ordning blev bestående till år 1866, då den livländska

lantdagen återvände till den svenska författningen härom, sådan den var före år 1694, sålunda åter blev tillgänglig för borgerliga godsägare. Orsaken till denna förändring finner man i de under andra hälften av det 19:de århundradet inträdda genomgripande förändringarne i agrarförfattningen, vartill vi senare skola återkomma.

Lantdagens uppgifter och befogenheter under den svenska tiden voro desamma, som kvarstodo, ända till dess denna institution upplöstes som ett resultat av världskriget och ett nytt statsskick. Också sedan de borgerliga där fått stämma och säte, var lantdagen nära nog uteslutande en adlig institution. Densamma, d. v. s. de facto adeln, höll ända till år 1917 i sina händer den högsta förvaltningen av landet. Andra stånd ha aldrig haft något att säga till om härutinnan. Lantmarskalken hade direkt tillträde till monarken. Lantdagen kunde befatta sig med landets samtliga angelägenheter. Den ägde ett synnerligen värdefullt privilegium, nämligen *initiativrätt i lagstiftningsfrågor*. Otaliga äro de lagprojekt, som lantdagen under loppet av sin historia föreslagit hos de olika regeringarne och furstarne och fått genomförda. Skol- och kyrkväsen, lokala skatter, vägar och offentliga byggnader, post- och trafikväsen, ävensom en mängd rent adliga angelägenheter hörde under dess kompetens.

En urgammal rätt för adeln, som redan erkändes av ärkebiskopar och biskopar samt av stormästaren i den livoniska ordensstaten och som genom den svenska lantdagsordningen av år 1643 gavs en fast laglig förankring, var och förblev *rätten att bliva hörd* av och få göra föreställningar hos landets regering. Under svenska tiden tillkom utövandet av denna rätt det år 1643 skapade lantdagens *lantrådskollegium*. Lantrådskollegiet, ett slags utskott av lantdagen, fungerade i förvaltningsangelägenheter ävensom i de speciellt adliga ståndsfrågorna mellan de vart tredje år sammanträdande lantdagarne. Det intog också ställningen som ett permanent råd för den lokala högsta regeringsmakten, under svenska tiden sålunda hos den kungl. generalguvernören i Riga. Karl XI upplöste detta kollegium. Men tsar Peter återinförde det. Det återvann dock aldrig det inflytande, som det under den sven-

ska tiden intill år 1694 hade utövat. Sådant passade ej den ryska byråkratien.

Den trängre *lokala* självförvaltningen var under den svenska tiden knuten *vid kyrkan*. Så fortsatte det också att vara under den ryska tiden ända till år 1870. Det rådde nämligen *sockenförvaltning*. Denna förvaltningsform fanns redan före den svenska tiden. Det var urgammalt bruk i landet. Men först genom svenska regeringen skapades en fast och verklig grundval för sockenförvaltningen. Tack vare generalguvernören Skyttes bemödanden utarbetades en konsistorialordning, vilken erhöll bekräftelse av förmyndareregeringen i Stockholm år 1634. Ett *överkonsistorium* inrättades i Dorpat, bestående av andliga och världsliga medlemmar — efter år 1694 blott andliga. Livlands dåvarande fyra kretsar (= län) erhöllo vardera sitt *överkyrkoråd*, som befattade sig med både andliga och världsliga angelägenheter, bland annat också med *skolväsendet*. Inom varje socken handhades dessa angelägenheter av ett sockenråd (konvent), i vilket de lokala godsägarne dock utövade makten, då pastor och bondebisittare blott för syns skull och utan rösträtt deltogo i sammanträdena. Sockenförvaltningen handhades av tvenne kyrkoföreståndare, som utgjorde ett slags exekutivmakt i socknen och vilka båda tillhörde den i socknen bosatta adeln. Alla slags världsliga och kyrkliga välfärdsangelägenheter inom socknen voro föremål för sockenförvaltningens omsorger, också skolväsendet.

Skolväsendet i Livland. — Redan tidigt funnos här och där skolor. Men ett ordnat skolväsen skapades först av svenska regeringen. Den kungl. svenska konsistorial- och kyrkovisitationsordningen av år 1634 bestämde, att bestående kyrkor och skolor ånyo skulle ställas i ordning samt nya kyrkor och skolor byggas och inrättas. I kyrkoprivilegiet av år 1675 återkom man till denna fråga, emedan förhållandena inom området ej befunnos synnerligen tillfredsställande. På befallning av Karl XI hemställde generalguvernör Hastfehr år 1687 till lantdagen att låta inrätta skolor för böndernas barn å riddargodsen samt draga försorg om lämpliga lärare. I varje socken borde finnas åtminstone en dylik skola. Karl XI förordnade, att till

varje folkskollärare skulle anvisas ¼ haken jord till bruk. Godsägarne, som genom reduktionen blivit materiellt starkt försvagade, kunde knappast väntas mottaga dessa åtgärder med större hänförelse. Däremot kunde man påräkna hithörande prestationer från domängodsen. Det följande nordiska kriget korsade emellertid den svenska regeringens alla planerade kulturella bemödanden. Då ryska regeringen och livländska lantdagen många årtionden efteråt återkommo till dessa vanvårdade kulturgärningar, byggde man dock vidare på den av Sverige lagda grunden.

Att den livländska självförvaltningen samt skolväsendet under den ryska tiden kommo att vila på svensk grund, är ej så märkvärdigt, alldenstund denna gren av kulturen hade föga att göra med det ryska statsväsendets egenart. Vida mera ägnat att förvåna är det, att den av svenska regeringen organiserade *domstols- och polisordningen* i Livland förblev oförändrad ända till början av det 19:de århundradet och med obetydliga ändringar bestod också mellan åren 1820—1889.

På spillrorna av den rättsordning, som uppkommit under ordenstiden och under det polska herraväldet, uppbyggde Gustaf Adolf under medverkan av generalguvernör Skytte en *ny rättegångs- och processordning* i Livland. År 1632 inrättade Skytte fyra (sedermera utökade till fem) landsrätter som första instans (utanför städerna). Under deras kompetens hörde förundersökning och dom i samtliga civil- och brottmål över icke-adelsmän, rannsakan över adelsmän i brottmål samt domsrätt över dem i civilmål. Hovrätten i Dorpat var appelationsinstans för landsrätter. För adelsmäns brottmål var hovrätten första instans liksom även i fråga om viktigare civilmål för adel och riddargodsägare. Bönderna erhöllo nu *klagorätt* gentemot godsägarne, något som tidigare varit dem förmenat, och i dessa mål utgjorde hovrätten jämväl första instans.

Som statsadvokat tjänstgjorde i landsrätterna en kretsfiskal och i hovrätten en överfiskal. Hovrättens domar och utslag voro slutgiltiga. Dock kunde hos konungen ansökas om domens revision och om målets återförvisning till ny behandling. Detta får ej förväxlas med en kassationsmyndighet, som

enbart av formella grunder kan förordna om ny domstolsbehandling (en process' formella lagenlighet). Ty denna form av domstol resp. processordning var vid den tiden ännu obekant, icke minst i Sverige.

Den svenska justitiereformen i Livland innebar en princip av stor räckvidd, upphävandet av *godsherrens domsrätt* över bönderna i civil- och brottmål. Av denna befogenhet fick godsägaren behålla blott en mildrad form av husaga.

Trots bestämmelserna i Sigismund Augusts privilegium hade redan den *polska regeringen* dämpat den livländska godsherrens hals- och handrätt. Hade en bonde förbrutit sig mot godsherren, skulle en *bondedomstol* av 3—4 bönder döma efter samvete och plägsed. Vad det allmänna ordinarie straffmålet beträffar, hade polska regeringen härför förordnat ytterligare tre *edsvurna* från adeln. Dessa kunde bekräfta, mildra eller skärpa bondedomstolens dom.

Denna rättsform för bönderna lät svenska regeringen bli bestående. Dock förordnade Gustaf Adolf, att en opartisk regeringsämbetsman skulle deltaga i domstolen utom bondedomarne och de edsvurna adelsmännen. Denna form bestod till år 1630.

Då nu Gustaf Adolf åren 1630—32, såsom ovan nämnts, omgestaltade domstolsväsendet i Livland, förordnade han, att *bönderna i alla civil- och straffmål* skulle underställas landsrättens ordinarie behandling. Detta betydde ett principiellt och praktiskt erkännande av bondens statsborgerliga *personlighet,* medan bondens person förut mer eller mindre gällt som ett godsherren tillhörigt ting. Ty en statsborgares högsta goda är rätten att dömas av en ordentlig domstol i likhet med alla andra medborgare, något som dittills förmenats bönderna. Hit hör också rätten att klaga hos en opartisk domstol över all tillfogad orätt. Av Gustaf Adolf erhöllo nu bönderna också *klagorätt mot godsherren,* varvid han bestämde, att dylika klagomål skulle insändas för behandling hos Livlands högsta domstol, hovrätten i Dorpat.

Genom reduktionen förlorade den privata godsägaren $^5/_6$ av riddargodsens sammanlagda areal. Dessa gods blevo domängods. Den förre godsägaren förvandlades till arrendator. I det

kungl. ekonomireglementet av år 1696 reglerade svenska regeringen dessa arrendatorers befogenhet i fråga om *husaga* åt bönderna på domängodsen. I detsamma blevo också bestämmelser om andra bonderättsförhållanden fastställda. I fråga om kroppsstraff fingo ej användas mera än tre par spö; med ett par spö gavs prygel, så länge det höll, varefter nästa par togs o. s. v. Tidigare hörde tio och tjugo par ej till ovanligheten; även 30 par förekommo, något som var liktydigt med dödsstraff. Innehavarne av bondgårdar voro befriade från denna husaga. Över dem dömde icke arrendatorn eller godsherren, utan en bondedomstol av bondedomare, som hade att i husageangelägenheter utmäta straffet intill 10 par spö eller 20 riksdalers böter. Mera betydande ekonomiska mål avgjordes av den svenske ståthållaren. Alla övriga viktigare mål skulle, såsom redan anmärkts, hänskjutas till den vanliga landsrätten, likaledes appelationsklagomål över ståthållarens beslut. Och i fråga om bondemål hade hovrätten i Dorpat appelationskompetens. Enligt den svenska regeringens tolkning skulle denna ordning också vara giltig för *privatgodsen,* sålunda för landets hela bondestånd.

Den svenska rättegångsreformen innebar ett stort *framsteg* på rättvisans och rättsvårdens område i Livland. Ännu större var framsteget i den anda och i det sätt, varpå bondens person nu behandlades och rättsligt uppfattades. Ja, det var en fullständig omvälvning i rättsåskådningen i fråga om det ofria bondeståndet. Den kulturellt framskridna åskådning, som var rådande i Sverige, omplanterades på Livlands hårda mark. Av en kultur- och rättsstat som det dåtida Sverige var lyftes Livland upp på ett rättsligt högre plan.

Under åren 1668—1671 inrättades fyra *ordningsdomstolar* (polisdomstolar), vilka hade att draga försorg om ordnings- och polisangelägenheter, en domstol för varje krets (län). Dessa ordningsdomare (polisdomare) hade dessutom att utöva även den ordinarie rättsvården. De ägde att rannsaka och döma i enklare straffmål, gällande icke adliga personer. Också verkställighet av rättens domar och utslag ålåg dem. Karl XI upphävde denna rättsmyndighet och överflyttade dess åliggande på landsrätten. Den ryske tsaren Peter I återinförde den

emellertid, och ifrågavarande ordningsdomstolar blevo nu i Livland bestående ända tills den rättegångsreform trädde i kraft, som ryske kejsaren Alexander III år 1889 genomförde i hela Lettland.

Högsta svenska regeringsmakten i Livland utövades av *generalguvernören* i Riga, vilken beklädd med militära maktfullkomligheter därjämte handhade administrationen och övervakandet av samtliga civilförvaltningens grenar, kyrkor, skolor o. s. v. Vid hans sida stod det tidigare omnämnda lantrådskollegiet. Sedan år 1650 hade generalguvernören att tillgå ett råd av ämbetsmän för administrativa angelägenheter.

Skattebördan var under svenska tiden lagd på *jorden*. Själva skatteprestanda bestodo i tjänster (direkt arbete) och naturaavgifter. Blott i begränsad omfattning förekommo penningbetalningar. Men tjänster och naturaavgifter uttrycktes i daler och groschen för att dymedelst kunna göra alla prestanda fattbara och fördelbara. Godsens egen åkerjord var fri från offentliga skatter. Ett gods skatteförmåga berodde på den tillhörande bondejordens skattekraft. I denna mening var allenast bondejorden skattepliktig. Enligt den på den svenska skatteläggningen vilande beräkningen av bondeprestanda för jorden enligt Wackenböckerna, d. v. s. vid beräkningen av ett gods inkomster, skulle 24⅓ % av dessa prestanda avdragas för offentliga avgifter. Men i förhållande till staten var det godsägaren som gällde som beskattad. Blott denne var i förhållande till statsmyndigheten ansvarig för skatteutgörandet. Bonden stod i fråga om beskattning icke i något direkt förhållande till staten. Hans statsrättsliga personlighet var i detta hänseende ännu icke född. I denna fråga hade han blott att göra med godsherren. Huru modern och framskriden den svenska staten vid denna tidpunkt än var, var den dock icke i stånd att i detta hänseende till fullo emancipera de livländska bönderna. Därtill hade kräfts att *upphäva livegenskapen* icke blott de facto, utan också de jure. Så långt nådde den svenska regeringen ej. Till något sådant kunde den livländska adeln ej förmås. Landets dystra förhistoria skapade ej några förutsättningar för att genomföra livegenskapens upphävande blott genom ett maktspråk av konungen, ej ens av en så auto-

kratisk konung, som Karl XI i verkligheten var. Sin fulla medborgerliga personlighet jämte sin personliga frihet förvärvade den lettiske bonden först ett århundrade efter det svenska herraväldets fall i Livland. Först då blev bonden också ett självständigt subjekt gentemot staten och dess skattehöghet.

Den äldsta och under lång tid den enda offentliga pålaga, som belastade jorden, var rusttjänsten: skyldighet att ställa en fullt rustad och beväpnad ryttare på varje visst antal haken (under det 16:de århundradet 15 haken) till länsherrens resp. landsfurstens tjänst. Enligt den svenska rusthållsordningen av år 1640 uppskattades underhållet av en dylik ryttare till 60 daler, och godsherren var pliktig att för denna pålaga till kronan betala 4 daler per haken. I krigstid ökades måttet härför. Så blev det under det nordiska kriget fördubblat. Hade nu adeln under krigstid fullgjort denna skyldighet genom den s. k. rusthållaren, så uppstod en truppavdelning, som bar namnet "adelsfana" eller "riddarfana"; den borde stå under befäl av en adelsman. Över Livlands gränser finge adelsfanan föras blott med lantdagens samtycke.

Under svensk-polska kriget i början av det 17:de århundradet pålade Sverige Livland en kontribution, enligt vilken befolkningen skulle leverera råg, korn, havre och hö åt de svenska trupperna. Efter fredsslutet år 1629 lät man dock denna pålaga bli bestående. Och sedan år 1650 blev den erkänd som en regelbunden, stående pålaga, vilken omräknad i penningar sattes lika med 6 daler 36 groschen per haken. Den fick namnet fourageavgift eller "station". Från samma svensk-polska krig och på liknande sätt uppkom också den offentliga skjutsskyldigheten ävensom ryttarförplägnaden (för kavalleriet).

Dessa från svenska tiden härrörande *statspålagor* bibehöll den ryska regeringen ända till utgången av det 18:de århundradet, då de ersattes genom *personlig skatt,* en penningbetalning pro capite, som pålades hela befolkningen i stad och land, med undantag blott för adelsfamiljer.

Utom de statliga pålagorna vilade på landet också offentliga avgifter för provinsen Livlands rent *lokala* behov. Även på detta område utövade den svenska regeringen en banbrytande verksamhet. Byggandet och underhållet av *landsvägar* och

broar fördelades mellan landsgodsen. Härom bestämdes först genom ett lantdagsbeslut år 1646, därpå genom en av generalguvernören Claudius Tott år 1668 utfärdad förordning, varigenom trafikväsendet bragtes i en varaktig ordning. I greve Totts s. k. "polisinstruktion" upptogos åtta huvudlandsvägar, vilka skulle noga uppmätas och inläggas på kartan. Varje gods ålades att på basis av hakentalet bygga broar och vägar. Godsherren hade att lämna material och betalning, bönderna skulle uträtta arbetet. Ordningsdomarne skulle övervaka, att dessa instruktioner noggrant följdes. Jämväl ålåg det lantdagen och dess exekutivorgan att sörja för vägarne.

Utöver dessa åtta huvudvägar skulle enligt instruktionen byggas kyrko- och mellanvägar, vilka man jämväl hade skyldighet att underhålla. Det var landsvägar från godsen till kyrkan och från gods till gods, bivägar till huvudlandsvägarne samt slutligen enklare vägar, ledande från godsen till bondgårdarne. Sockenkonventet och kyrkoföreståndarne, således den rent ortliga självförvaltningen, hade uppsikten över dessa senare vägar.

Dessa mönstergilla förordningar från svenska tiden om landtrafiken i Livland förblevo i kraft även under det ryska herraväldet under hela det 18:de århundradet. Och Livland har detta svenska system att tacka för att det hade det bästa landsvägsnätet i det forna ryska tsarriket, i varje fall om man bortser från Estland. De övriga delarne av Lettland, nämligen Kurland, Semgallen och Lettgallen, stå i detta hänseende ännu i dag efter Livland.

Annorlunda förhöll det sig med *postgången*. På detta område har det svenska arvet varit obetydligt. Men det var för övrigt under det 17:de århundradet överallt i Europa klent beställt med den offentliga postbefordringen. Den svenska regeringen förordnade visserligen, att godsägarne skulle anordna poststationer längs militärvägarne — Drottning Kristinas instruktion av den 30 augusti 1643 till generalguvernören i Riga greve Gabriel Oxenstjerna — men resanden hade till sitt förfogande endast privata hästar och vagnar. På detta sätt befordrades också posten. Först under ryska tiden nådde man i Livland till en organiserad offentlig postskjuts. Tsar

Peters ukas av den 25 november 1710 och en kejserlig rysk förordning av den 8 oktober 1712 utgöra de första offentliga urkunderna i denna angelägenhet. Enligt dessa förordningar blevo leveranserna av posthästfourage samt byggnadsarbeten för poststationerna en pålaga på bondejorden, medan alla utgifter för dessa byggnader ävensom kostnaderna för poststationernas upprätthållande föllo på godsägarne.

Till slut ha vi också att omnämna *realpålagorna till kyrkans fromma*. Allt ifrån den livoniska ordensstatens tidsålder hade jorden i det nuvarande Lettland att bära tvenne slag av dylika pålagor: 1) de s. k. skäliga avgifterna åt kyrkotjänare av alla slag (prästkorn eller "census" jämte biprodukter såsom höns, lin, ved, fisk ävensom dagsverken av bönderna och penningbetalningar), och 2) kyrkobyggnadsskyldighet (kyrkor och boställer, penningutgifter härför, materialleveranser och arbete). Den förra avgiften kan återföras till det ursprungliga "tiondet" eller "census", som efter hand sålunda normerats. Biprodukterna ha sin förelöpare i de s. k. "oblationes", frivilliga gåvor av fromma kristna vid nattvardsgången.

Under den polsk-katolska mellanperioden i Livland, 1561—1621, var den *evangelisk-lutherska kyrkan* icke i stånd att genomföra en laglig reglering av ovannämnda faktiskt rättsligt bestående kyrkopålagor. De blevo väl tålda, men kunde icke vinna en fast offentlig grundval. Detta erhölls först under svenska tiden. Visserligen dröjde det en längre tid med förordningar härom, men den evangelisk-lutherska karaktären hos den nya regeringen erbjöd redan ipso facto en bättre garanti för de gamla brukens iakttagande.

Den första skriftliga garantien härrör utifrån, från folkrätten. Den westfaliska freden av den 24 oktober 1648 sträckte sina verkningar över alla länder med evangelisk-luthersk befolkning, så ock över Livland (och Kurland). Därigenom blev den augsburgiska religionsfreden av den 26 september 1555 bekräftad och denna hade sin giltighet också för den dåvarande livoniska ordensstaten. I kraft av dessa bestämmelser skulle anhängarne av den augsburgiska trosbekännelsen få förbliva i sin tro och bibehållas i sin egendom, sina tillgångar, sina rättigheter och inkomster samt tionden. Kyrkliga fastig-

heter, kyrkor och skolor förblevo i sin rätt att också för framtiden utfå de förut fastslagna pålagorna och avgifterna från godsen, likgiltigt vilken trosbekännelse dessas innehavare anslutit sig till.

Denna *positiva kyrkorätt* av folkrättsligt ursprung erhöll senare sin inrestatliga bekräftelse i Livland, nämligen genom det kungliga *svenska kyrkoprivilegiet* av den 1 november 1675, som garanterar skäliga avgifter till fromma för de evangelisk-lutherska pastorerna och andra kyrkans tjänare. Även ekonomireglementet av den 21 mars 1696 efter då genomförd reduktion i Livland reglerade de kyrkliga realpålagorna av alla slag och förlänade dem en fast förankrad egenskap av åligganden, som häftade vid lantgodsen. Dessa pålagor skilde sig från övriga offentliga avgifter därutinnan, att de vilade icke blott på bondejorden utan även på den eljest skattefria herrgårdsjorden. Meningsskiljaktigheter angående huruvida härigenom den skattefria herrgårdsjorden blivit pålagd en offentlig börda eller herrgårdsjorden bar ett från den allmänna privaträtten stammande realåliggande, — ha numera blott akademiskt intresse.

Dessa svenska förordningar om de kyrkliga pålagorna utgjorde också under hela perioden av ryskt herravälde, under 200 år, grundvalen för gällande rätt å området.

5.

LIVLAND UNDER RYSKA HERRAVÄLDET FRÅN ÅR 1710 TILL BÖNDERNAS FRIGIVNING ÅR 1819.

Livland kom i verkligheten under ryskt herravälde år 1710, om än detta folkrättsligt kan dateras först år 1721 genom freden i Nystad.

I kapitulationerna av den 4 juli 1710 — efter Rigas fall — vilka av tsar Peter bekräftades den 30 september samma år, lovade ryska regeringen att vidmakthålla rättsordningen från den svenska tiden, men också att respektera de av svenska regeringen åsidosatta adelsprivilegierna. Läget blev nu fullt av motsägelser. Uttrycket "den svenska tiden" var ej ens enhet-

ligt. Man hade därunder rättsordningen före och efter 1694, före och efter reduktionen o. s. v. Adeln betraktade förhållandena efter år 1694, efter reduktionen, såsom olagliga, ehuru det de jure icke kunde resas några anmärkningar emot dem.

Så kom freden i Nystad år 1721. I dess artikel 9 bestämdes: "Hans tsariska majestät lovar därjämte, att samtliga invånare i provinserna Livland och Estland ävensom å Ösel, adliga och oadliga, samt i dessa provinser befintliga städer, magistrater, gillen och skrån skola beständigt och orubbat förbliva, styras och skyddas i sina under svenska tiden innehavda privilegier, bruk och vanor, rättsordning och rättigheter".

Rent juridiskt skulle man härvid tänka på rättsordningen under den *sista* svenska regeringen (Karl XII). Nystadsfredens artikel 10, som tillförsäkrade religionsfrihet, omnämnde också uttryckligen: ... "på så sätt som det varit under sista svenska regeringen". Man borde tillmäta artikel 9 samma posterioritet ("lex posterior derogat legi priori"). Men tsar Peter hade faktiskt under mellantiden från år 1710 till 1721 upphävt talrika av den svenska regeringens rättsförordningar, medgivit adeln mycket, som Karl XI berövat densamma, och frântagit bönderna åtskilliga element i det svenska bondeskyddet. Så skärptes alltmera motsägelserna. Freden i Nystad lovade mycket, som ej alls kunde hållas.

Det skulle därför vara som att ösa vatten i Danaidernas såll, därest man skulle bedöma den efter denna statstillhörighetsändring successiva rättsordningen i Livland enbart efter kapitulationsurkunderna och efter bestämmelserna i Nystadsfreden. För att rätt förstå det ändrade läget måste vi i korthet sammanfatta, vilket rättstillstånd och vilka faktiska förhållanden, som blevo rådande i Livland efter 1710. Detta dessmera, som vi blott åsyfta en kort överblick över dessa förhållanden.

Tack vare dels lämplig tolkning av kapitulationerna och fredsfördraget såväl som av rättsgiltigheten i Karl XI:s reformer och dels den ryska regeringens inre lagstiftning — samt den livländska lantdagens verksamhet — genomfördes så småningom ett allmänt återtåg i agrarförhållandena, och detta i riktning mot det fullständiga återställandet av Sigis-

mund Augusts privilegier av år 1561 och böndernas livegenskap; allt detta under förloppet av det 18:de århundradet.

Bondejordens skarpa avgränsning från godsets jord under eget bruk sköts åt sidan. Reglerandet av böndernas hoveriskyldigheter och avgälder ävensom Wackenboksystemet upphävdes; godsherren återfick fullt fria händer att godtyckligt skruva upp dessa prestanda. Den under svenska tiden till bondens skydd införda offentliga rätten försvann på detta område och fick lämna plats för godsherrens privaträttsliga och godtyckliga bestämmelser.

Men också från sin lagliga frihet fick bondeståndet avstå. Godsägaren återfick *hals- och handrätt* över bonden på sitt gods. Både i civila och i kriminella saker undantogos nämligen bönderna från de ordinarie domstolarnes kompetens. *Husagan* blev åter utan skrankor. Tsar Peter utfärdade år 1713 en förordning, enligt vilken godsherren kunde efter godtycke gissla och tukta bönderna med knutpiskan. Detta hemska ryska nationalredskap, knutpiskan! Rymde en bonde och blev ertappad, kunde godsherren enligt en tsarukas av år 1719 skära av honom öron och näsa samt brännmärka hans panna. Något senare tillstaddes det också godsherren att efter fritt gottfinnande skicka bönder till Sibirien och att låta sticka in dem bland rekryterna. År 1762 förklarade den kejserliga regeringen, att det ej fanns någon straffbestämmelse, enligt vilken en godsherre kunde fällas till ansvar, därest han slagit ihjäl en av sina livegna bönder.

Vindarne svepte nu ej längre in över Livland från det europeiskt moderna Sverige, utan från Ryssland, från Asien, från Sibirien. I Ryssland rådde den vanvettigaste livegenskap, som kan tänkas, och detta förhållande influerade också på de livländska godsägarne. De hade full rätt att göra bruk av de för hela kejsarriket utfärdade ukaserna, vore de än så vansinniga. Men befunnos de någon gång ej passande, kunde man pocka på de speciella förhållandena för Livland och på Sigismund Augusts privilegier, vilka nu voro fullt erkända.

Icke alla livländare ställde sig på denna ståndpunkt. En livländsk adelsman stod dock på en högre kulturnivå än en rysk Sobakewitch eller Nosdreff. Det fanns sådana, som på egen

hand utfärdade lagar till skydd för bönderna på det egna godset. Men sådana undantag betydde intet för det allmänna läget i landet. Och för bönderna var detta nu outhärdligt. De hade också förlorat sin rätt till klagomål över godsherren.

På befallning av kejsarinnan Katarina II behandlade livländska lantdagen år 1765 åtgärder, åsyftande bondeskydd. Många rätt blygsamma bestämmelser beslötos och blevo av regeringen bekräftade. Bland dessa finner man också bondens klagorätt mot godsherren (i ordningsmål). Likväl kommo de icke till användning, om ej i sådana fall, då någon godvilligt fogade sig efter dem.

Bonden blev ånyo en marknadsvara, han kunde utan ändring i äganderätten till jorden säljas och förflyttas — med eller utan familj. Han hade ej längre säker nyttjanderätt till sin gård och kunde när som helst vräkas därifrån. Även hans äganderätt till lösöre och inventarium i allmänhet var numera helt illusorisk, emedan ingen brydde sig om de härom år 1765 utfärdade bestämmelserna.

I slutet av det 18:de århundradet insåg adeln själv, att den oinskränkta livegenskapen i själva verket icke vore till fördel ens för godsägaren själv. Man återvände till idéerna i det länge sedan förgätna svenska bondeskyddet. I främsta rummet upptog man dess huvudtanke att genom offentliga rättsnormer skydda bondens besittningsrätt och bestämma storleken av hans åligganden. Man önskade återgå till de normgivande svenska Wackenböckerna. År 1797 blev beslut härom fattat i lantdagen. Men då inträffade ett regentskifte i Ryssland. Den halvförryckte kejsar Paul I kom på tronen. I Petersburg ville man ej längre höra talas om bondereformer.

En vändning till det bättre inträffade först år 1801, då den unge och till en början liberalt sinnade kejsar Alexander I besteg den ryska kejsartronen.

Den 20 februari 1804 bekräftade Alexander I en livländsk *bondeordning*. I själva verket betydde denna ett återvändande till de offentligt-rättsliga normerna i det forna svenska bondeskyddet — efter en hundraårig vandring i öknen. Lagen innehöll bestämmelser om de livländska böndernas personliga

rättigheter, egendom, avgälder och dagsverken samt om deras forum.

Denna märkliga bondeordning börjar med *åkerbrukaren:* den verksamme åkerbrukaren blir fortfarande tvångsbunden vid tegen (glebae adscriptus) och kvarhållen vid riddar-, domän- och korporationsgodsen. Han hämtar sin näring och sin förmögenhet ur åkerbruket; därför skall han prestera reella värden åt godsägaren: direkt arbete, avgälder och naturaprodukter eller pengar. Man tordes ej längre mot hans vilja skilja bonden från det gods, till vilket han var knuten, ej heller tordes man sälja honom utan tillsammans med jorden eller förpanta eller bortskänka honom. För att ingå äktenskap behövde bonden ej längre godsherrens medgivande. Rekrytuttagningen blev nu en angelägenhet för den av bönder bestående kommunala myndigheten, i stället för att denna tidigare varit en godsherrens befogenhet.

Landets bondebefolkning uppvisade vid denna tid följande klasser eller kategorier: bönder i egentlig mening, alla slags arbetare, frigivna samt lösdrivare (valinieki). Det var de egentliga bönderna, som nu blevo befriade från den godsherrliga husagan och från rekrytutskrivningen.

Lagen normerade fullständigt arbetslönerna, helt uttryckta i naturaprodukter. Denna gång tog man också hänsyn till godsets direkta tjänare. Ur dessa befolkningselement uppkom senare det talrika jordbrukarproletariatet. Bönderna på bondgårdarna representerade kärnan i den efter hand uppstående bondearistokratien.

Åt alla dessa bondebefolkningens olika klasser tillerkändes nu rätten att förvärva rörlig och fast egendom, sälja eller förpanta sådan ävensom att därom fritt göra testamentariska förfoganden. Ett bestämt antal av boskap och hästar och en viss mängd spannmål för utsäde var dock för varje gård undantagen från det fria förfogandet, grundinventariet ("järninventarier"), som avsåg att säkerställa en fortgående brukning av jorden.

De svenska bestämmelserna om skydd för bondebesittandet kommo likaledes tillbaka: varje bondgård, som en gång anvisats åt en bonde att bruka, skulle hädanefter och oförytter-

ligen förbliva i hans ärftliga nyttjande. Godsets ägare kunde ej längre efter godtycke driva bort honom. Dock med tvenne undantag: 1) rättsligt påvisad oskicklighet i åkerbrukets bedrivande, i vilket fall bondgården skulle övergå till äldste sonen, och 2) genom lantmätning och utslag av tvenne domstolsinstanser bevisat driftsbehov att nedlägga ett bondebruk för att införliva detsamma med herrgårdens eget jordbruk. I sådant fall skulle bonden erhålla full ersättning för alla förbättringar å gården och för sitt inventarium.

Det stod bönderna fullt fritt att utnyttja bondgården på sätt, som de funno för sig fördelaktigast. De ägde dock ej rätt att stycka bondgården i mindre enheter, för så vitt ej godsägaren och behörig domstol härtill givit tillstånd.

Lagen återgav åt bönderna rätten att dömas av de *ordinarie domstolarne*. De voro ej längre rättsligt underställda godsherren. På varje gods inrättades en bonderätt med sockendomstol som andra instans, bestående av en adelsman och tre bönder som bisittare, samt landsrätten som tredje instans. I bondemål skulle i denna sitta två bönder som nämndemän. Alla dessa instanser gällde för såväl civila mål som brottmål bönder emellan. Var godsherren part i ett mål, blev sockendomstolen första instans, landsrätten andra och hovrätten tredje instans. Klagorätten mot godsherren var återställd. Husagan blev visserligen bestående, men i mildrade former. Bondegårdsbonden kunde ej längre drabbas av den godsherrliga husagan. Lagen bestämde uttryckligen de fall, då husaga fick ifrågakomma, och de straff, som därvid fingo utmätas (arrest intill 2 dagar och spöslitning med högst 15 slag). Lagen innehöll även bestämmelser om straffansvar för godsherren, därest han missbrukade sin husagerätt.

På grundval av den *svenska jordskatteläggningen* (katastern) återupplivade lagen av 1804 ånyo den vid mitten av det 18:de århundradet helt uppgivna normeringen av de på bondejorden vilande pålagorna. Liksom 120 år tidigare fixerades nu i lag bondegårdarnes värde, reglerades avgälderna och sattes i ett bestämt förhållande till markvärdet. "Haken" (skatteenheten) blev ånyo måttet för åkerjorden och uttrycktes åter i svenska daler och groschen. I motiveringen till art. 54 i lagen

heter det: "... emedan de (bestämmelserna i den svenska skatteläggningen) genom lång erfarenhet visat sig rättvisa och ändamålsenliga till godsherrens och bondens bästa."

Bristerna i det svenska systemet sökte man nu avhjälpa. Det fastställdes ett minimum arbetskraft per hakenenhet, 20 personer, i avsikt att förebygga utkrävandet av så stora dagsverksåligganden, att de överstego bondens krafter. Ängsmark och trädgårdsland medtogos nu i beräkningen av haken, något som försummats i den svenska skatteläggningen. Bidagsverken eller vad man kallade "små persedlar" värderades vid markuppskattningen som betalning för de tillkomna ängs- och trädgårdsområdena. Dagsverkena sattes i ett bestämt förhållande till avgälderna in natura.

För att kunna uppnå ett förverkligande av lagen företogs en ny lantmätning och revidering av hela landet. Detta verk har, som vi skola finna, överlevat lagen själv.

Lagen av år 1804 reglerade in i de minsta enskildheter bonde- och herrgårdsjordbruket genom *offentliga* rättsnormer. Böndernas läge blev otvivelaktigt mycket förbättrat och säkrare. Det rådde nu en starkt mildrad form av livegenskap, nämligen endast glebae adscriptio ävensom en begränsad rättspersonlighet. Samma omdöme kan fällas härom som det, vi redan uttalat om den 120 år tidigare verkställda svenska reformen, varför det ej är nödvändigt att ingå närmare härpå.

Men de 120 åren hade icke förflutit förgäves. En ny tidsålder bröt in i Europa. Å ena sidan de frisinnade lärorna från det filosofiska århundradet jämte efterklangen från franska revolutionen, båda oförenliga med de sista kvarlevorna av livegenskapen. Å andra sidan behärskades sinnena av den store skotten Adam Smiths nationalekonomiska läror, vilka förkunnade fritt görande och låtande och fri konkurrens i näringslivet och därav hoppades det helas väl. Ett minutiöst reglerande av agrarförhållandena genom den offentliga rätten, så som skett i lagen av år 1804, stod i skarp motsättning till denna tidens uppfattning. Det var lätt att förutse, att den nyinförda ordningen ej skulle kunna räkna på lång varaktighet. Så blev också fallet. Ty redan efter 15 år blev lagen upphävd. Böndernas frigörelse och den "fria konkurrensen" också på jord-

bruksområdet höll sitt intåg. I vad mån denna konkurrens i verkligheten var "fri", det är åter en fråga för sig. Det var en fågelfrihet utan jord och bröd, men alltid frihet och emancipation för personligheten.

6.

BONDEFRIGÖRELSEN I LIVLAND OCH KURLAND. (1817—1819)

a. Livland.

Böndernas livegenskap i Livland hade till den grad överlevat sig själv, att till och med livländska adeln ej längre hade smak därför. Det hade blivit en rent ofördelaktig affär. Den genom 1804 års lag säkerställda ärftliga nyttjanderätten till bondegårdarne föreföll också hota adelns oinskränkta äganderätt till all jord. Vad den noggranna offentligt rättsliga regleringen beträffade, kunde denna i sin till övermått polismässiga form verka hämmande på jordbrukets framsteg. Man drog emellertid härav blott den extrema och falska slutsatsen, att överhuvud ingen statlig inblandning i syfte att skydda den ekonomiskt svagare parten borde tålas.

Trenne strömningar gjorde sig gällande inom adelskretsarne. En minoritet ville hålla fast vid det gamla, önskade bibehålla 1804 års bondeskydd, men motsatte sig upphävandet av böndernas tvångsbundenhet vid tegen (glebae adscriptio) och voro jämväl motståndare till böndernas borgerliga frihet och i all synnerhet deras rörelsefrihet.

En annan likaledes obetydlig minoritet önskade icke blott livegenskapens upphävande, utan fordrade även samtidigt mått och steg för att säkerställa bondens nyttjanderätt och för att normera arrendeavtalen liksom de därför utgående arbetena, naturaavgifterna och penningbetalningarne. De tillstyrkte ärftligt arrende och ärftlig nyttjanderätt i stället för kortfristiga arrendeavtal. För att förebygga bondgårdarnes nedläggande (införlivning med herrgårdsjorden), krävde dessa vidsynta idealister och sanna realpolitiker laglig avgränsning gentemot herrgårdsjorden av en oindragbar bondejord, varvid man tänkte sig, att godsägaren icke skulle få ned-

lägga och indraga mera än högst en tredjedel av bondejorden. Men dessa män voro långt före sin tid. Efter vunnen bitter erfarenhet kom man verkligen 30 år senare tillbaka till deras idéer. Men vid tidpunkten för frigörelsen, 1817—1819, förklingade deras varnande röster i öknen.

Det övervägande flertalet godsägare avböjde dessa båda förslag och voro anhängare av tidsålderns ekonomiska liberalism. De eftersträvade personlig frihet för bönderna i förbindelse med samma bönders fullkomliga befriande från jorden. Högsätet innehades av slagordet: oinskränkt äganderätt åt landets godsägare resp. adel; intet statligt beskydd åt bondens nyttjanderätt; ingen inblandning i arrendeavtalen; inga den offentliga rättens normer för arrendeprestationerna; "min jord, din tid . . ." Sådan var tidens paroll. I fråga om måttet av personlig frihet gingo dock meningarna vida isär. Många hyste betänkligheter mot detta språng in i den borgerliga rättskapaciteten.

Den livländska lantdagen hade denna fråga under behandling vid sitt sammanträde år 1818. Man beslöt göra förfrågningar hos regeringen, om den skulle godkänna en reform, vilken upphävde Wackenböckernas bindande kraft och gjorde den påbörjade skatteläggningen överflödig. Samtidigt beslöt lantdagen hemställa hos regeringen att förklara, att ridderskapet kunde rösta för böndernas frigörelse blott under bestämda betingelser. De viktigaste av dessa voro:

1) Den godsägande adeln behåller oinskränkt äganderätt över all jord, såväl herrgårdens egen som bondejorden, och medgives rätt att med bönderna träffa fria av statsmyndighet på intet sätt normerade arrendeavtal. Förhållandena mellan godsägaren och den frigivne bonden skola ha sin rättsliga grundval uteslutande i dessa privatavtal.

2) Varje ansvarighet från godsägarens sida för att bonden rätt presterar sina avgifter till staten upphör i och med frigivningen. Likaså skall godsägarens skyldighet att vid nödtillfällen komma bonden till hjälp upphöra. (Spannmål för hushållet och för utsäde skulle nämligen förr vid behov lämnas av godsägaren).

3) Den sedan år 1804 pågående skatteläggningen måste fortsättas.

Dessa betingelser erhöllo kejserlig sanktion.

Man tillsatte en kommission för utarbetandet av frigörelselagen. Dess beslut voro emellertid icke enhälliga. Åtskilliga bondevänliga förslag blevo genomförda, tack vare påtryckning av den ryske generalguvernören i Riga, marquis Paulucci, som åberopade, att så var tsarens vilja.

Den 26 mars 1819 stadfäste tsar Alexander I lagen om de livländska böndernas frigörelse, och lagen kungjordes den 6 mars 1820 högtidligt i Riga och i Arensburg på Ösel, som vid den tiden tillhörde Livland.

Vad erbjöd då denna lag?

Frigivandet skulle försiggå succesive, nämligen under loppet av 13 år. Bondens rörelsefrihet var icke obegränsad. Det blev honom förbjudet att slå sig ner utanför Livlands gränser. Man hyste farhågor för att det skulle kunna bliva brist på arbetskraft. Bondens personlighet var nu fri; han var överlåten åt sig själv. Han var ej längre tvångsbunden vid sin teg. Full borgerlig rätts- och handlingsfrihet tillkom nu den frie bonden. Ett nytt domstolssystem skapades för bönderna. Bydomstolen blev första instans i bondemål. Men denna domstol stod helt under godsherrens inflytande och var snarast en rättslig parodi. Redan i detta första steg förnam man tydligt, vad formell personlig frihet är värd i saknad av ekonomisk säkerhet. Uppsikten över dessa bydomstolar utövades av bypoliser. Denna åter representerade intet annat än godsägaren och dennes hantlangare. Vid sidan om denna domstol kvarstod godsherrens rätt till husaga, nu utvidgad att gälla jämväl gårdsinnehavaren, vilken godsägaren sålunda nu åter fick lov att genomprygla, något som i 1804 års lag var förbjudet.

Den andra instansen i bondemål utgjorde den oss redan bekanta sockendomstolen enligt 1804 års lag. Ordförande i denna blev chefen för alla byarnas i socknen bypoliser. Tredje instansen utgjorde kretsdomstolen, vilket var en nyskapelse i samband med bondefrigörelsen, ty förut hade tredje instans varit landsrätten. Kretsdomstolen var också forum för böndernas klagomål mot godsherren. I hovrätten inrättades en sär-

skild bondeavdelning som revisionsinstans för samtliga mål i bondejustisen. Vi finna härav, att detta strängt ståndsmässiga system var vida underlägset det svenska bondedomstolssystemet.

En nyhet i frigörelselagen, som bondeståndet aldrig tidigare känt till, var *böndernas självförvaltning,* kommunen och kommunalförvaltningen. Kommunen övertog nu ansvarigheten för böndernas pålagor och avgifter till staten. Godsets ägare befriades från denna ansvarsförbindelse.

Men också kommunalförvaltningen stod under godsherrens uppsikt. Vi se sålunda, att böndernas befrielse var tämligen villkorlig. Godsherrens förmynderskap följde den enskilde bonden och hela bondeståndet hack i häl.

Huru det förhöll sig med nyttjanderätten till jorden, med bondeskyddet och med äganderätten till jorden, det ha vi redan funnit av ridderskapets sanktionerade "betingelser".

Bondens ställning blev i allmänhet *sämre* än vad den varit före frigörelsen. Ekonomiskt svag, andligt efterbliven, utan någon som helst rätt till jorden blev bonden på nåd och onåd utlämnad åt de ekonomiska krafternas fria spel. Arrendeavtalen slötos mest på tre år. Efter denna tid blev bondens framtid fullkomligt oviss. En ekonomiskt överlägsen kontrahent dikterade arrendevillkoren för honom. Bonden hade intet fritt val. Många bondehemman försvunno för alltid ur världen. De "sprängdes" och införlivades med herrgårdens jordbruk. Den extensiva jordbruksdriften och den då modern och räntabel vordna fåraveln blev för godsägarne en stark frestelse till sådana ingrepp. Många åkrar blevo på så sätt förvandlade till beteshagar. En svår jordbrukskris försämrade än mera läget. Lantbefolkningen utarmades och led ofta hungersnöd.

Landets bästa huvud förstodo slutligen, att frigörelsen blott varit en nominell sådan. Man kom tillbaka till den — ursprungligen svenska — tanken att skydda bondejorden och genom offentligt rättsskydd normera arrendebeloppen. Detta skedde också år 1849 genom en *ny livländsk bondeordning.* Nu kommo "de röda strecken" fram på godskartorna, varigenom bondejorden för all tid skildes från herrgårdens egen och

förklarades för oantastlig. För den adliga äganderätten till all jord blev detta ett hårt slag. En ny tidsålder bröt in, då bönderna började förvärva sig jord som egendom. Härom skola vi meddela närmare längre fram.

b) Kurland

Denna del av lettiska staten har genomlevat en helt annan historia än Livland, i varje fall beträffande den yttre historien. Befolkningens och folklivets grunddrag ha dock varit desamma. Detta gäller även agrarväsendet. Man finner samma

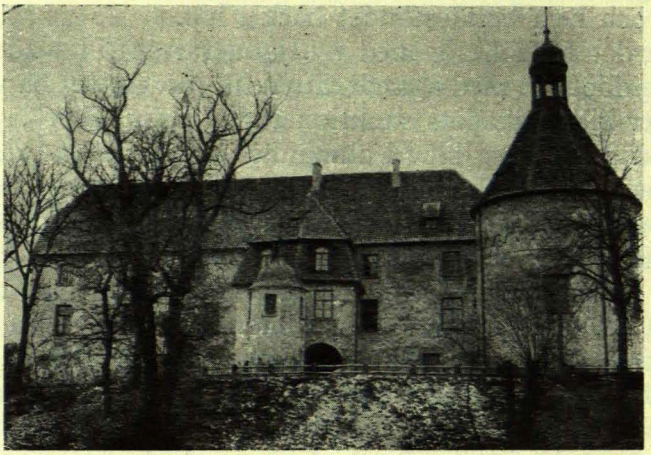

Neuenburg, adelsgods i Kurland

herrgårdar och riddargods, samma enskilda bondgårdar, samma folkslag och samma adliga överklass av tysk härstamning. Man påträffar också samma fördjupning i den sociala klyftan på grund av att adeln och bondeståndet tillhöra två olika nationaliteter.

Efter den livoniska ordensstatens upplösning år 1561 — Gammallivland eller Livonia omfattade det landområde, som i norr begränsas av Narova och i söder av Memelfloden vid litauisk-polska gränsen — erhöll Kurland den bästa lotten. Det blev en faktiskt självständig stat, *hertigdömet Kurland och*

Semgallen eller blott och bart hertigdömet Kurland, som det i förkortning plägar kallas. Det stod under polsk överhöghet, men blott nominellt. Hertigen erhöll visserligen sin investitur av den polske konungen och måste vid varje regentskifte i Polen ansöka om beklädnad med ny investitur. Härur härrör också titeln länshertig. Men i övrigt åtnjöt han en självständig härskares alla värdigheter, rättigheter och prerogativ. Den kurländske hertigen hade rätt att ingå folkrättsliga fördrag och förbund, utsända sändebud och mottaga sådana samt att utnämna ämbetsmän. Hertigvärdigheten var *ärftlig*.

Den hertigliga makten vederfors en mycket större inskränkning från den mäktiga adelns än från den polske konungens sida. Den kurländska adeln var bortskämd, och den ryckte till sig vida mera makt än vad landsförfattningen berättigade till. Förhållandena gestaltade sig stundom så, som vore hertigen ett slags hedersfånge i en adelsrepublik.

Den siste stormästaren och den förste hertigen av Kurland och Semgallen, Gotthard Kettler, skapade den Kettlerska dynastien i landet. Vid sitt regeringstillträde den 7 mars 1562 konfirmerade Kettler adelns och andra ständers alla rättigheter och privilegier. Han överlämnade därtill åt adeln ett hertigligt nådebrev (Privilegium Gotthardinum). På grundval av dessa och senare urkunder utvecklade sig landets inre författning.

Vid sidan om det kurländska hertigdömets statskropp, eller rättare sagt i dess inre, utbildade sig vid ordensstatens och biskopsstatens sönderfallande en annan statskropp, ett hertigdöme i miniatyr. I den gammallivoniska konfederationen fanns i Sydkurland en beståndsdel under namnet *biskopsstiftet Pilten*. Vid konfederationens upplösning och vid den därpå följande fördelningen av bytet tillföll biskopsstiftet Pilten den danske prins Magnus av Holstein. Denne födde äventyrare hade en gång drömt att bliva konung av Livland och hade i ärendet intrigerat hos den moskovitiske tsar Ivan den förskräcklige. Nu fick han nöja sig med mindre. År 1583 råkade det piltenska området under polsk överhöghet och gjordes till ett *självständigt hertigdöme Pilten*. Detta visade en rent underbart seg livskraft. Under 212 år varade den fa-

mösa piltenska självständigheten, tills också detta hertigdöme tillsammans med Kurland i dess helhet år 1795 utan förbehåll underkastade sig den ryska kejsarinnan Katarina II. År 1819 blev det piltenska området administrativt införlivat med det övriga Kurland. Under loppet av dessa 212 år utbildade sig en speciellt piltensk rätt, vilken i denna egenskap ännu figurerade i den ryska kodificeringen av år 1864 och framkallade mycket munterhet hos juristerna och den nyktra allmänheten. Men den piltenska adeln var mycket stolt över sin historiska "egenart" och pockade därpå med stort allvar.

Hertigdömena Kurland och Pilten framlevde ett mycket lugnare liv än Livland och märkte föga till de många krigens gräsligheter, varav Livland hemsöktes under främmande makters kraftmätning om herraväldet över Östersjön. Kurlands självständiga existens räckte i 234 år, från 1561 till 1795, då det gav sig under ryskt herravälde och sjönk ned till en provins i tsarriket.

Efter hertig Gotthard Kettlers död år 1587 hände det sig på vanligt gemytligt kurländskt sätt, att hans bägge söner Friedrich och Wilhelm båda ärvde hertigvärdigheten och genast råkade i luven på varandra. Tertius gaudens var därvid den kurländska adeln, som överrumplade de båda hertigliga ungtupparna och rubbade maktställningen till egen nytta. Genom superarbiterns i denna trekantstrid, den polske konungens avgörande blev en gräns dragen mellan hertig- och adelsmakt. År 1617 antogs en landsförfattning, som förlänade adeln vittgående inflytande på hertigdömets offentligt rättsliga angelägenheter. Det var den ryktbara "regementsformeln" (formula regiminis) som i Kurland skapade en ny offentlig rätt. Samma år utgåvos "kurländska statuterna" (Statuta Curlandica), vari redan bestående rättsförhållanden i privaträtt, straffrätt och processrätt upptogos och kodifierades.

Förvaltningens och rättsväsendets genom dessa två akter fastslagna organisation bestod i Kurland två århundraden igenom. I likhet med allt annat i detta "gudabenådade land" ("Dieva zemite" är letternas smeknamn på Kurland) åtnjöto också administration och justis ett föga avbrutet och stabilt fredligt liv.

Ett hertigligt överråd av jurister representerade "Hans Höghets regering", men fungerade samtidigt som högsta domstol, överhovrätt. Under hertigens frånvaro regerade rådet med alla hertigen tillkommande rättigheter. Fyra landsrätter ("Oberhauptmanns"-rätter) utgjorde första instansen. Bönderna hade ingen rätt att dömas av ordentlig domstol. Deras enda domare var godsherren.

Samtliga godsägare av adlig börd bildade *lantdagen,* vilken uppvisade alla tecken på ett aristokratiskt parlament. De av hertigen bekräftade lantdagsbesluten hade laga kraft.

Böndernas *livegenskap* i Kurland var *absolut* och oinskränkt. Inte ens en stavelse av offentligt-rättsliga bestämmelser störde här godsherrens absoluta makt över sina bönder. Statuta curlandica förlänade godsägaren lagstiftande makt inom sitt ägoområde. Fullt godtyckligt kunde han stifta lagar för sina "undersåtar", blott desamma icke stodo i strid med den kurländska statsrätten. Bondens person och egendom voro objekt för den godsherrliga äganderätten. Bonden ägde intet. Hoveri och avgifter voro ej på något sätt normerade genom offentliga rättsbestämmelser. På jordens skatteläggning hade man icke minsta tanke. I jämförelse med den svenska tiden i Livland var det kurländska livet en helt främmande visa på obegripligt tungomål. Denna agrarordning i Kurland stod i full samklang med förhållandena i Polen. Vi kunna härav sluta oss till, vilket tillstånd som skulle varit rådande också i Livland, därest det svenska inflytandet genom sin moderna statskonst ej där verkat civiliserande. Den polska staten ägde ej en sådan kulturell överlägsenhet och kunde ej heller ge dylika impulser.

Men den kurländska adeln kunde leva sitt liv i fred, och den hade heller inga nämnvärda skatter att betala till staten. Dess välstånd blev därför mycket större än den livländska adelns. Den kurländska godsägaren kunde för den skull också bekväma sig till att medgiva sina bönder vissa lättnader, "låta dem leva". Livegenskapen mildrades här genom de patriarkaliska förhållandena. Bondeståndets villkor i Kurland voro under alla omständigheter vida bättre än i Livland under det ryska herraväldet på 1700-talet. Sedan Kurland underkastat

sig Ryssland, försämrades dock läget, då statsskatterna började verka tryckande, en svår agrarkris därjämte gjorde sig gällande och denna provins hemsöktes av de napoleonska krigen. Under den hertigliga tiden hade adeln förmånsrätt att arrendera domängodsen, vilka omfattade c:a 40 % av godsen i landet, men ryska regeringen upphävde denna förmånsställning.

Trots motståndet från flertalet godsägare framtvingades i Kurland böndernas frigörelse. Det skedde på initiativ av Alexander I:s regering och utan lantdagens i Kurland initiativ. Det var sålunda helt motsatta förhållanden mot i Livland, varest flertalet godsägare själva strävade efter denna utveckling, som ansågs fördelaktig för godsen. Men de kurländska godsägarne hade heller ingen 1804 års lag som nagel i ögat och som det gällde att bli fri från. Där kändes intet behov av brådska med frigörelsen. Deras oinskränkta äganderätt till all jord hade aldrig på något sätt hotats. De hade sedan mer än 200 år haft denna oinskränkta äganderätt i sina händer.

Den 25 augusti 1817 sanktionerade Alexander I den nya bondeordningen i Kurland, vars kärnpunkt var böndernas frigörelse. I närvaro av den till Tyskland resande tsaren firades i Mitau den 30 augusti en frigörelsefest. Nu var också den kurländska bonden fri. Men ekonomiskt var han lika prisgiven och utlämnad åt godsägarne som hans ståndsbröder i Livland blevo det två år senare. Den nya bondeordningen hade ungefär samma innehåll som den livländska av år 1819, den hade jämväl samma brister.

Den tredje delen av Lettland, *Lettgallen,* i Ostlettland levde under de vanliga ryska lagarne. Bonden där delade livegenskapen med sina ryska ståndsbröder, vilka först år 1861 frigjordes från livegenskapen. Här var böndernas läge svårast, underkastade som de voro allt det barbari, som kännetecknade den ryska och den polska livegenskapen.

XIV. BALTISKA STATUS PROVINCIALIS OCH DET FRIA BONDESTÅNDET UNDER 19:DE ÅRHUNDRADET

I.

BALTISKA PROVINSIALRÄTTEN

Industrialiseringen tog i Lettland sin början först under de senaste decennierna av det 19:de århundradet, under det att jordbruket alltjämt bibehöll sin allt dominerande ställning. Inom agrarvärlden var det den jordägande adeln, som hade så gott som all talan, och genom sin lantdag, som företrädde icke blott adelskorporationerna utan hela landet, höll adeln även statsrättsligt hela landets öde i sina händer. För det nuvarande Lettlands territorium kommo två provinsiallantdagar i fråga: Livlands och Kurlands (innefattande jämväl Semgallen). I Lettgallen voro de ryska semstwos införda, en representation som inneslöt alla stånden. Adelsförsamlingarne befattade sig där blott med den egna korporationens angelägenheter. Adeln var emellertid det härskande ståndet i semstwos. De politiska rättigheterna voro sålunda i hela landet nära knutna till jordägandet.

Det hela var ett *privilegiesystem,* främst beträffande adeln, men även i viss mån för borgarsammanslutningarna och för det andliga ståndet. Regering efter regering bekräftade de av gammalt bestående statuterna, som reglerade de skilda korporationernas inre författning och deras andel i det offentliga utövandet av statsförvaltning och rättskipning. Dessa statuter reglerade deras rättigheter och förmåner också på det rent ekonomiska området. Statuterna voro en sannskyldig privilegiesamling, de handlade om idel *förmånsrättigheter,* leges privatæ eller leges singulares, vilka icke gällde för statsmedborgarne i gemen, utan blott för vissa sociala grupper. Tager man nu i betraktande, att romerska rätten känner och inbegriper i samlingsnamnet "privilegia" icke blott förmånsrättigheter utan också "förhatliga" privilegier, privilegia odiosa, kunna vi räkna också de olika bondeförordningarna till detta

privilegiesystem och tala om "bondeprivilegier". Det är då likgiltigt, om de gynnade "bondeståndet" eller de prisgåvo bönderna åt adeln och talade om prygel och deportering. Under alla omständigheter voro även bondeförordningarna ståndsstatuter, i det att de hänförde sig till en viss befolkningsgrupp, dock med den åtskillnaden från andra sådana, att ingen bekymrade sig om deras bekräftelse vid förekommande regeringsskiften.

Ända till år 1845 hade de adliga och de borgerskapet gällande privilegierna aldrig blivit sammanfattade i någon systematisk lagsamling. Ansatser härtill hade visserligen blivit gjorda och på den livländska adelns framställningar tillsattes för ändamålet vid skilda tider olika kejserliga kommissioner.

Då man så år 1828 gjorde ett nytt försök kröntes verket äntligen med resultat. Den nämnda år inrättade "Baltiska kodifikationskommissionen" erhöll i uppdrag dels att noga fastställa Kurlands, Livlands och Estlands — "Östersjöprovinsernas" — provinsialrätt, dels att utforma den i lagböcker. Det gällde sålunda icke att skapa ny lag, utan endast att *kodifiera* redan förefintliga och gällande rättigheter och privilegier.

Baltiske generalguvernören, markis Paulucci, överlämnade åt den sålunda tillsatta kodifikationskommissionen i Petersburg hela materialet i fråga om ridderskapets och städernas privilegier. Kommissionen infordrade originalurkunderna till alla dessa privilegier och dessa samlades i 23 tjocka band, omfattande urkunder på latin, tyska och svenska. Kommissionen, som fann arbetsmaterialet alltför överväldigande upplöstes och i stället anförtroddes jättearbetet åt andra avdelningen av det s. k. Hans Majestäts kansli. Denna avdelning arbetade enligt följande plan: 1) En första redigering av Östersjöprovinsernas provinsialrätt, 2) revision av denna redigering, 3) en andra redigering, 4) en andra revision, 5) historisk översikt över källorna till den baltiska provinsialrätten.

Utarbetandet av den första redaktionen, omfattande samlandet, fastställandet och en klar framställning av ifrågakommande rättsregler, anförtroddes åt den baltiske juristen *Samson von Himmelstjerna,* som utförde sitt uppdrag med berömvärd energi och sakkunnighet och därigenom rest sig ett äreminne i

Balticums rättshistoria, något som alldeles oberoende av förevarande rätts bedömande ur innehållssynpunkt måste erkännas.

Man avsåg att kodifiera följande fem rättsinstitut: Östersjöprovinsernas ständerrätt, den administrativa författningen i dessa provinser, den baltiska privaträtten, den civila processrätten och straffprocessrätten. Rysslands materiella straffrätt gällde även för Östersjöprovinserna, och en särskild sådan för dessa provinser sattes icke ens i fråga.

v. H.'s arbete underkastades år 1830 en särskild prövning av lokala kommissioner, varpå följde en andra redigering och en andra revision i Petersburg. En överkommission granskade så allt, artikel efter artikel, varvid bl. a. studier av rättshistoria från fall till blevo nödvändiga.

Kejsar Nikolaus I bekräftade så den 1 juni 1845 de delar, som omfattade den baltiska *ständerrätten* och den *administrativa författningen*. En särskild introduktionslag utvecklade förhållandena mellan provinsialrätten och rikets rätt, varvid den förstnämnda framställes som ett undantag från den senare. Ständerlagen skiljer mellan *fyra stånd* i Balticum, adeln, prästerskapet, borgerskapet och "invånarne ute på landsbygden", vilket vill säga bondeståndet. 60 procent av artiklarne syssla med adeln, återstoden med prästerskap och borgare. Bondeståndet upptages ej i detta förnäma sällskap och ansågs vara tillfyllestgörande reglerat genom den gamla bondeordningen av 1816—1819.

Livlands, Estlands och Kurlands adel uppdelas i 4 adelskorporationer. Dessas lantdagar, som hade befogenhet att befatta sig utom med adelns egna angelägenheter även med hela landets angelägenheter, voro sålunda också organ för den provinsiella autonomien eller självförvaltningen. Denna ordning varade ända till Rysslands sammanbrott, och andra stånd hade under tiden ingen andel i den provinsiella självförvaltningen. Detta är ett motsatt förhållande mot vad fallet var med de ryska semstwos, i vilka alla stånd voro representerade. Utom lantdagen funnos även andra adliga organ för självförvaltningen, vilka i olika delar av Balticum buro olika namn.

Kodifieringen och det kejserliga bekräftandet av ständerrätten innebar ett uttryckligt erkännande av "status provinci-

alis" för Östersjöprovinserna, deras avgränsande från ryska kejsarrikets inre rättsförhållanden och en viss autonomi. Visserligen var det blott en adelsförfattning och en adlig autonomi men dock alltid en provinsialautonomi. Även om de lettiska och estniska folkelementen, landets huvudsakliga befolkning, ingen del hade däri, måste vi erkänna, att denna status provincialis utgjorde ett bålverk mot öster. Genom detta bålverk räddades dessa länder med sin helt olika kultur från att nivelleras av den ryska ångvälten, vilken eljest skulle ha nedprässat dem i samma kulturella bottenläge, vari jätteriket självt befann sig. Hade nu adeln förstått att senare, då bondeståndet materiellt och kulturellt uppnått tillräcklig mognad för att få sin röst hörd vid bestämmandet av landets öden, kalla landets *alla* stånd att taga del i självförvaltningen, så skulle Östersjöprovinserna ha kunnat fortleva i samma lugn och inre fred som t. ex. det autonoma Finland, förutsatt dock att agrarförfattningen samtidigt även sanerats. Man skulle då ej ha behövt uppleva revolutionen 1905, agrarreformen 1920 skulle ha ställts inför mindre radikala uppgifter, och de nationella motsättningarna skulle då ej heller ha varit tillräckliga att äventyra det lettisk-tyska samförståndet i Lettland.

De företrädesrättigheter — en sannskyldig "magna charta nobilitatis" — som kejsar Nicolaus I den 20 juni 1841 förlänade Östersjöprovinsernas adel, nämligen dels ensamrätten för adeln att besitta riddargods, d. v. s. äganderätt till all privat jord, dels en strängt sluten adelsmatrikel, blevo nu förankrade i ständerlagboken av år 1845. Adeln bildade enligt adelsmatrikeln en noga sluten krets, stamadeln eller indigenatsadeln. Blott de i matrikeln införda voro valbara till lantdagen, och de lantdags- och andra beslut, som fattades av dem, blevo utan vidare bindande för de icke immatrikulerade riddargodsägarna, utan att dessa haft rätt att deltaga i besluten. Blott åt de immatrikulerade blev tillträdet till administrativa ämbeten, domarämbeten och andra högre poster, som besattes genom val, förbehållet, alldenstund blott de i matrikeln införda ägde valbarhet till dessa ämbeten.

På liknande sätt inkapslade sig *stadspatriciatet* i de privilegierade borgarnes ståndskorporation, till vilken övriga in-

vånare i städerna blott kunde få tillträde genom särskilt högtidligt upptagande.

Den berömda Jakobikyrkan i Riga, som år 1923 avträddes till katolikerna, hade alltid betraktats som det livländska ridderskapets kyrka. Enligt lagen skulle ridderskapet in corpore före lantdagen hålla gudstjänst i denna kyrka. Som korporation ägde ridderskapet här patronatsrätt, ensamrätt att tillsätta kyrkans präster. Denna kyrkas katoliserande berörde därför mycket smärtsamt Lettlands tysk-baltiska kretsar, där även de borgerliga gärna skärskåda landets historiska minnen ur adelns synvinkel.

Samma anda av ståndsförfattning präglar den andra lagboken av år 1845: om Östersjöprovinsernas *administrativa* författning och *domstolsordning*.

Tyska språket var förhärskande som ämbetsspråk. Rättsväsendet, skolorna, kyrkoförvaltningen, många grenar av den allmänna administrationen, allt var underkastat det tyska språkets herravälde. Först under åren 1887—1889 genomfördes den allmänna ryska domstolsordningen och den ryska polisordningen. Vid samma tid infördes ryska som undervisningsspråk i stället för tyska. Lettiska och estniska språken voro blott tillåtna som undervisningsspråk i folkskolorna och även här blott i viss utsträckning. Det var egentligen mera tolererat än öppet tillåtet.

Kodifieringen av *baltiska privaträtten* blev försenad. Ett förslag med angivande av källor för varje artikel förelåg visserligen färdigt år 1836, men en rysk ämbetsman hade låtit det enda exemplaret härav förkomma. Sedan blev intet åtgjort förrän år 1857, då professorn i baltisk provinsialrätt vid universitetet i Dorpat Friedrich Georg von Bunge erhöll i uppdrag av kejserliga kansliet att föra detta lagarbete vidare. Bunge kan med rätta kallas provinsialrättens i Östersjöprovinserna patriark. Under sitt långa liv, han uppnådde 90 år, har han författat många värdefulla arbeten häröver. Detsamma gäller hans son, Theodor Bunge, som avled år 1911 vid 85 års ålder. Före Bunge seniors tid låg detta forskningsområde totalt i lägervall. År 1862 avslutade den äldre Bunge sitt verk. Detsamma överlämnades nu i och för revision till

en mängd sakkunniga. Grundliga utlåtanden avgåvos av Östersjöprovinsernas guvernörer och prokuratorer, Balticums högre domare, representanter för de 4 adelskorporationerna och för magistraterna i Riga och Reval, professorer vid juridiska fakulteten i Dorpat samt flere praktiserande jurister i Östersjöprovinserna. Samtliga dessa utlåtanden togos i noggrant övervägande. Vid det slutliga utarbetandet erhöll Bunge även värdefullt bistånd av chefen för kejserliga kansliets andra avdelning, greve Korff, en av den tidens mest kunniga jurister. En år 1862 allernådigst tillsatt kommitté, varav även justitieministern Samjatin var ledamot, hade den slutliga prövningen och redigeringen om hand.

Den 12 november 1864 bekräftades den civila lagboken för de baltiska provinserna av kejsar Alexander II, och densamma trädde i gällande kraft den 1 januari 1865. En utförlig introduktionslag inledde denna nya codex.

Bortsett från innehållet, måste man ur rent juridisk synpunkt erkänna, att det utgör ett juridiskt minnesmärke nästan utan like. Det är med sina 4.600 artiklar särdeles omfångsrikt, systematiskt grundligt och vetenskapligt utarbetat — den tidens sista ord på området för rättsvetenskap och systematiserande praxis.

Den baltiska privaträtten är himmelsvitt överlägsen den ryska under kejsardömet, ett påstående, som till fullo erkändes även av de ryska rättslärde. Då professor Bunge jämte andra sedan år 1857 arbetade på densamma, var det av Savigny grundade Pandektsystemet förhärskande i privaträtten, och även studiet av den romerska rätten stod i sitt flor. Jämväl Bunge förkastade Gajus' gamla, tidigare så omhuldade institutionssystem ("personae, res, actiones"), däri den materiella privaträtten och processrätten voro sammanblandade, och systematiserade den baltiska privaträtten enligt *Pandektsystemet*. Som bekant grupperar detta system hela det privaträttsliga materialet i 4 institut: sakrätt, obligations- eller fordringsrätt, familjerätt och arvsrätt, vilka inledas med en så kallad allmän del. Dessutom omnämnas privaträttens allmänna principer ytterligare många gånger under de olika instituten.

Även nu innehåller den baltiska civillagen dessa fyra rättsinstitut. Panträtten har förlorat sin "autonomi" och utgör helt enkelt en av sakrättens sju avdelningar. En allmän del fattas visserligen, men vi finna en ersättning härför i allmänna delen av obligationsrätten. Även i delen om sakrätten avhandlas allmänna rättsprinciper.

Det är helt naturligt, att inflytandet från den *romerska rätten* starkt framträder i denna lagbok. Detta såväl på grund av de teoretiska böjelser, vilka voro utmärkande för den tiden, då den baltiska privaträtten kodifierades, som på grund av den baltiska historien och speciellt rättshistorien. Fördelarna av detta klassiska inflytande äro allmänt bekanta. Till nackdelarna hör bristen på en mängd nutida rättsformer, såsom författarrätt, lag om handelsbolag etc. I Lettland antogs 1911 års ryska lag om författarrätt.

Lagboken är fortfarande i gällande kraft i Lettland och kommer så även att förbliva, ehuru med erforderliga ändringar i sakrätt, såsom en följd av den nya agrarreformen m. m., och i familjerätt på grund av gift kvinnas likställighet, avskaffandet av gemensamt äktenskapligt bo m. m.

Någon kodifikation av den baltiska processrätten och lagen om rättegångsförfarandet kom ej till stånd och det blev endast till fördel. År 1864 hade Ryssland erhållit nya domstolar och nya processlagar, som stodo på höjden av dåvarande västeuropeisk teori och praxis. År 1889 blevo de tyska domstolarne i Balticum avskaffade och den ryska justitiereformen av år 1864 utsträcktes att gälla även Östersjöprovinserna. Nu blev ryskan domstolsspråket. Liksom förut tänkte ingen av de härskande på att lämna lettiska och estniska språken tillträde, ehuru de voro de språk befolkningens flertal begagnade sig av. Dock med undantag för bondedomstolarne, varest de blevo tillåtna. Men i övrigt inneburo de nya domstolarne ett stort steg framåt. Ett socialt klassvälde, adelns makt hade blivit avskaffat inom domstolarne.

Till det baltiska provinsialrättssystemet hörde också *bondelagarne* i Livland, Estland och Kurland. Vi äro redan bekanta med dem fram till åren 1816—1819. Därefter blevo de i mycket omändrade och förbättrade. I fortsättningen komma vi att i annat sammanhang närmare ingå på dessa ändringar.

Överskåda vi summan av den utarbetade baltiska privaträtten, civillagen och bondeordningarnes privaträtt, överraskas vi av den ovanliga *partikularismen* i denna rätt, en frukt av den historiska utvecklingen och landets upprörda politiska historia. Vi påträffa här bottensatser från mycket olika rättskällor och från främmande herravälden över skilda områden av Östersjöprovinserna. Härtill kommer ytterligare tendensen

i rättsutvecklingen från partikularism till allmänna rättssatser. Den förra har både i alltför hög grad och alltför länge bibehållits i den baltiska privaträtten.

I densamma finnas *elva skilda rättsområden:* 1) bestämmelser, gällande för samtliga Östersjöprovinserna; 2) den kurländska landsrätten; 3) den kurländska bonderätten; 4) den kurländska stadsrätten; 5) den piltenska rätten i Kurland; 6) den livländska landsrätten; 7) den livländska bonderätten; 8) den livländska stadsrätten; 9) den estländska landsrätten; 10) den estländska bonderätten; 11) den estländska stadsrätten. Dessutom sönderfalla de kurländska och estländska stadsrätterna i underavdelningar för enstaka städer, vilka namngivas i lagen. Emellertid höra icke alla städer under stadsrätten, en stor del av desamma äro underkastade landsrätten.

I den lettländska lagstiftningen har man sökt göra slut på denna partikularism. Av de ovannämnda elva rättsområden falla 8 på den nuvarande republiken Lettland, under det att den första och de tre sista, sålunda inalles fyra falla på republiken Estland.

2.

AGRARFÖRHÅLLANDENAS FORTSATTA UTVECKLING OCH DEN NATIONELLA RÖRELSEN

Vi hava redan i XIII kapitlet berört avigsidorna i böndernas frigörelse (1817—19) och i den åt dem givna personliga friheten och borgerliga personligheten: avstängning från jordägande-rätt, ekonomisk ofrihet och fullständigt beroende av godsägarne. Frigörelsen av bönderna gav i själva verket tillbaka åt godsägarne den fulla och oinskränkta egendomsrätten till hela landet, gällande också den forna bondejorden. Denna senare kunde godsägarne nu obehindrat införliva med herrgårdsjorden. Det fanns ej längre någon rättsligt skyddad bondejord. Bönderna slöto "fria arrendeavtal" på kort tid, vilkas villkor de måste antaga såsom godsägarne föreslogo dem. Från att ha ägt ärftlig besittningsrätt (possessores) nedsjönko bönderna till korttidsarrendatorer. Men det var intet vanligt arrende mot penningavgift. Naturahushållningen var ännu härs-

kande. Nyttjanderätten till jord var nu knuten till avtal på kort tid mot arbetsprestationer, dragare och personligt arbete ("Spann- und Handdienste"). Dessa arbetsprestationer kallas väl även för hoveri (Frohnden), men med orätt. Hoveriet ägde rättsbestånd blott före frigivandet, så länge det fanns rättsligt skyddad bondejord. Ty detta hoveri vilade på bondgården såsom en realtunga sui generis, vilken var offentligträttsligt fastställd i Wackenböckerna. Det förhåller sig på samma sätt som med de lagligt pålagda realbördorna till förmån för kyrkan, provinsen och staten, blott med den skillnaden att de här voro fastställda till förmån för godsägaren. Dessa bondeprestanda (Frohnden) motsvarade ett sakligt realberättigande för innehavaren av ett givet gods, likgiltigt vem som var innehavare. Frigörelsen av åren 1817—19 upplöste detta rättsförhållande och hänvisade förbindelserna mellan godsägare och bonde till den fria konkurrensens eldorado, till det fria avtalet. För bonden återstod ej mera någon saklig rätt till jorden.

Böndernas ekonomiska läge försämrades, de utarmades och ledo nöd. Missväxtåren 1835—1840 tillspetsade ännu mera eländet. År 1841 utbröto i Livland stora bondeoroligheter, vilka undertrycktes med militärmakt. Vid denna tid inträffade också den stora humbugen med att locka över bönderna till den ortodoxa (ryska, tsariska) kyrkan genom falska rykten om att alla tsartroende skulle erhålla "varmt land" (i Sydryssland). Förslag om nya bondelagar döko nu upp.

År 1849 utkom en ny bondeordning för Livland. Då inga bondeoroligheter förekommit i Kurland, blev denna provins oberörd av reformverksamheten. Denna nya bondeordning försökte åtminstone i någon mån undanröja de värsta avigsidorna i "frigörelsen" och återvände i vissa punkter till bondeskyddsbestämmelserna från svenska tiden och från år 1804.

Under tidrymden 1819—1846 hade de livländska godsägarne, fria som de nu voro att efter behag förfoga över all jord, undandragit 248 Haken eller 49.560 hektar bondejord från böndernas utnyttjande och låtit den ingå i herrgårdens eget bruk, den s. k. sprängningen av bondegårdar. De "sprängda"

bönderna drogo sina färde eller ock slogo de sig ner i vildmark för att där odla upp jord. På så sätt blevo 270 Haken jord kostnadsfritt för ägaren uppodlade. Inalles sprängdes c:a 1.000 bondgårdar, motsvarande 3,76 % av all bondejord i Livland.

Lagen av år 1849 avskiljde åter bondejorden från godsets egen bruksjord i Livland. Men den skyddade icke den individuelle brukaren av bondgården, såsom före 1819 och under svenska tiden, utan endast bondegemenskapen såsom sådan. Åt denna tillerkändes ett slags anrätt till bondejorden, nämligen på följande sätt: Godsägaren förvägrades det omedelbara brukandet av denna jord. Han förblev visserligen alltjämt ägare till bondejorden, men kunde utarrendera eller sälja den blott till medlemmar av bondegemenskapen. Godsägaren kunde emellertid också hädanefter vräka den enskilde bonden för att utarrendera gården åt en annan medlem av bondegemenskapen eller sälja den åt denne. Arrendeavtalen måste hädanefter vara skriftliga samt gälla en tid av minst sex år. År 1860 fastställdes maximumfristen till 50 år i syfte att icke alltför länge skjuta upp jordens försäljning till arv och ägo. Principiellt inneburo alla dessa bestämmelser en inskränkning i den godsherrliga egendomsrätten till mark och jord, sådan den bestämts genom ständerlagen av år 1845. Minimistorleken för en bondgård bestämdes till $^1/_{12}$ Haken, motsvarande ungefär 13 hektar. De svenska lagarne av 1687 och 1688 hade bestämt minimistorleken till $^1/_8$ Haken, men agrarlagen av 1804 till $^1/_{13}$ Haken. Frigörelselagen fastställde härför ingen gräns. Maximistorleken för en bondgård fastställdes till 1 Haken. Det fria arrendeavtalet bibehölls i princip, med förbehåll dock av en del offentligt-rättsliga garantier. Ett arbetsregulativ utfärdades, som noga reglerade en arrendators arbetsprestanda. Penningarrendet var ännu en sällsynt företeelse. I anslutning härtill införde lagen en ny beteckning för bondejorden, namnet "Gehorchsland", på lettiska "klausu zeme". Denna lag angav sig i övrigt själv såsom blott transitorisk, den innehöll bestämmelsen, att densamma efter sex år skulle revideras. Orsaken härtill var en önskan att snarast möjligt komma från arbetsarrendena över till penningarren-

dena. Även detta gällde åter som ett mellanled till en sådan ordning, där bönderna besutto jorden såsom sin egendom.

Lagen av år 1849 återgav emellertid icke åt bönderna den dem under åren 1819—1846 berövade jorden. Sprängningen av de 1.000 bondgårdarne hade ju varit helt laglig i enlighet med frigörelselagarne av åren 1817—19. Fri konkurrens! Men icke nog därmed. Det avgränsande "röda strecket" skar ytterligare bort en del av de gamla bondgårdarne och överlät denna jord åt godsägarna för ytterligare utvidgning av godsområdet. På detta sätt gick inalles en femtedel av den gamla bondejorden förlustig för bönderna. Denna femtedel fick namnet "kvoten", kvotjorden, och den var underkastad vissa inskränkningar i fråga om utnyttjandet. Den behöll också sin egenskap av skattepliktigt område. En del av densamma utarrenderades åt bönderna, "kvotbönder", vilka aldrig kunde bliva ägare av den.

Efter det för Ryssland olyckliga Krimkriget och efter kejsar Alexander II:s tronbestigning inträdde en liberal reformera i Ryssland. Denna periods största gärning var frigörelsen av de ryska bönderna år 1861.

Ej heller Östersjöprovinserna blevo oberörda av den nya tidsandan. Liksom i Ryssland var 1860-talet också här en tid, då stora reformer genomfördes.

Livländska ridderskapet, som delvis påverkades av lagens av år 1849 provisoriska karaktär, dels därjämte hyste fruktan för att den ryska tvångsavlösningen av år 1861 kunde komma till användning också i Balticum, förekom den ryska regeringen med ett förslag om en ny bondeordning. Något senare följde det kurländska ridderskapet exemplet.

Enligt den ryska frigörelsen av år 1861 blev bondejorden tvångsvis exproprierad från godsen. Staten försträckte godsägarne skadeståndet härför. De ryska bönderna hade att efter hand återbetala till staten dessa s. k. avlösningsavgifter. År 1905 blev återstoden av dessa avgifter efterskänkt.

De baltiska storgodsägarne hade alltid satt sig emot statlig inblandning i de baltiska agrarförhållandena, liksom de motarbetat allt storstilat i agrarreformerna och varje tvångsex-

propriation av bondejord. På samma sätt handlade de nu, då de hade inför ögonen den kejserliga ryska regeringens agrarreform. I den mån provinsernas halvautonoma undantagsställning härigenom hävdades och egenarten i böndernas ägande- och nyttjanderätt till jorden i Östersjöprovinserna skyddades, innebär visserligen adelns ståndpunkt härvidlag en förtjänst, men då den tillika och närmare åsyftade att tillbakavisa och uppehålla en genomgripande agrarreform, var sådant naturligtvis blott att beklaga.

En ny livländsk bondeordning av år 1860 trädde efter kejserlig stadsfästelse i kraft den 24 juni 1863. I det väsentliga överensstämmer den fullständigt med den oss bekanta agrarlagen av år 1849. En viktig nyhet utgör bestämmelsen, att en avträdande arrendator har rätt till ersättning för allt, vad han nybyggt eller förbättrat på arrendegården. Minimistorleken för en bondgård höjdes till $^1/_8$ Haken mot förut $^1/_{12}$ Haken. Blodsförvanter till arrendatorn tillförsäkrades bibehållandet av fädernegården genom arvsföljd efter den avlidne arrendatorn. Förblevo de från svenska tiden härrörande Wackenböckerna i lagen av år 1849 blott ett önskemål, så återställde lagen av år 1860 dem i gällande kraft.

Penningarrende och äganderätt erkändes visserligen såsom de normala formerna för bondens tillgång till jorden, men arbetsarrende blev icke förbjudet. I den mån sådana ännu voro bestående, skulle Wackenböckerna vara avgörande för storleken av arbetsprestationerna. Dock icke länge. Redan lagen av år 1849 hade blott tills vidare tolererat arbetsarrendet; även 1860 års lag förkastade det principiellt och höll blott nödtvunget fast vid det. Slutligen blev år 1865 genom ett av kejsaren bekräftat lantdagsbeslut *arbetsarrendet för alltid förbjudet*. De svenska Wackenböckernas stora historiska roll var nu avslutad, sedan grundvalen för desamma historiskt försvunnit. Jämväl penningarrendet betraktades blott såsom en mellanstation. Bondens innehav av jorden såsom egendom var slutmålet för den agrariska utvecklingen.

Denna ledande tanke var ej heller helt främmande för adelskretsarna. Så uppträdde den från Kurland stammande och i Livland immatrikulerade godsägaren Hamilcar von *Fölker-*

sahm, död år 1856, som den framsynte förkämpen för den nya utvecklingen och han satte in hela sin handlingskraft och sitt inflytande för genomförandet av 1849 års bondeskydd. Han saknade icke anhängare bland sina ståndsbröder, såsom de båda liberale godsägarne *Heinrich von Hagemeister* och *Gustaf von Rennenkampf,* men flertalet bjöd häftigt motstånd utan att dock förmå hindra utvecklingens gång och den slutliga segern för Fölkersahms och hans få meningsfränders idéer, för övrigt icke oförenliga med godsägarnes egna välförstådda intressen. Letterna minnas med tacksamhet dessa nämnda föregångsmän liksom även en bondeskyddets förkämpe från en tidigare epok — tiden för år 1804 års bondelagar —, nämligen greve *Friedrich von Sievers* från Livland. En tid livländsk lantmarskalk, f. d. överste i rysk tjänst, härsklysten och militäriskt anlagd, lyckades han genomdriva mångt och mycket till och med mot sina ståndsbröders vilja, detta tack vare sitt personliga vänskapsförhållande till den på den tiden ännu liberalt sinnade kejsar Alexander I.

Liksom under frigörelsen dåvarande generalguvernören markis *Paulucci* trädde i bräschen för frigörelsen inför den ännu tvekande lantdagen och hotade med sin demission, därest de av kejsaren godkända förslagen icke blevo antagna, spelade år 1860 den baltiske generalguvernören furst *Suworoff* samma roll inför det ryska riksrådet i Petersburg. Han hotade med demission och avsade sig varje ansvar, om den ovannämnda agrarlagen för Livland icke godkändes. Riksrådet gav också efter. Här handlade furst Suworoff i samförstånd med den livländska adliga lantdagen, vars motiv och farhågor redan ovan blivit berörda. Framför allt befarades, att det ryska riksrådet denna gång skulle indraga de baltiska länderna i det allryska kretsloppet och därmed äventyra egenarten i jordens utnyttjande i Balticum. Något sådant skedde emellertid icke. Riksrådets bevekelsegrunder voro emellertid icke blott allryska. Besjälad av den liberala tidsandan, hyste man i Petersburg den åsikten, att agrarfrågan i Östersjöprovinserna ännu icke vore slutgiltigt löst, att 1860 års agrarlag vore för knappt tillmätt och att godsägarnas förmånsrättigheter ej blivit tillräckligt beskurna.

Därför gav riksrådet den baltiske generalguvernören många direktiv för närmaste framtiden angående kvotjordens upplåtande åt jordlösa, arbetsarrendets skyndsamma avveckling, slutligen avskaffandet av den godsherrliga husagan och inrymmande av större rörelsefrihet åt bönderna.

Ridderskapet var allt annat än benäget för en utvidgning av den för övrigt rätt knappa rörelsefrihet, som lagen av år 1860 medgav. Då emellertid regeringsförslag innefattande vittgående frihet för bönderna att för sökande av arbete och friare förvärv flytta på annat håll förelades lantdagen, måste den foga sig vid befarande att dessa angelägenheter annars skulle helt överantvardas åt ryska myndigheter. Så erhöll regeringsförslaget lantdagens godkännande och bekräftades av kejsaren den 9 juli 1863. Lantdagen beslöt vidare i mars 1865, att för framtiden inskränka den godsherrliga kroppsagan till endast minderårigt tjänstefolk ävensom att låta stryka bydomstolens behörighet att ådöma detta slag av straff. Det är fullkomligt obegripligt, i vilket syfte adeln allt fortfarande ville förbehålla sig rätten att prygla främmande barn. Beslutet erhöll kejserlig bekräftelse med den lyckliga ändringen, att befogenheten till kroppslig bestraffning *helt* upphävdes, alltså även med hänsyn till minderårigt tjänstefolk.

Genom bestämmelser av år 1863 blevo grundprinciperna för den livländska bondelagen av år 1860 utvidgade att gälla även Kurland. Ända till år 1863 hade man i denna provins fått umbära allt bondeskydd. Nu upprättades även här ett oindragbart bondejordsområde. Likaledes erhöllo alla reformer efter år 1860, vilka gällde för Livland, rättsgiltighet också för Kurland.

En efter annan föllo de skrankor, som hämmat den fria utvecklingen av agrarförhållandena i Lettland. Den egentliga frigörelsen av de lettiska bönderna inträffade under 1860-talet samtidigt med den liberala eran i Ryssland.

Slutligen kom också turen till det baltiska ridderskapets *"magna charta"*, som vi redan omnämnt i sammanhang med ständerrättskodexen av år 1845. År 1866 upphävdes i alla baltiska provinser adelsprivilegiet om uteslutande rätt att förvärva och besitta *riddargods*. Sådan rätt tillkom därefter vem

som helst med undantag för judar och andra icke-kristna. Samtidigt erhöllo alla innehavare av riddargods lantdagsrätt, sålunda del i landets förvaltning och det oberoende av om de stodo införda i adelsmatrikeln eller ej, överhuvud helt oberoende av varje ståndsställning. Sedan dess och framgent kallades lantdagen "ridderskapet och landskapet".

Adeln gav dock icke tappt utan strid, då den befarade att uppgivandet av ifrågavarande förmånsrätt kunde hota dess *politiska* herravälde. Slutligen avgick dock rörelsefriheten för fast egendom med segern. I denna strid för det fria jordägandet fördes huvudkampen av de livländska städerna.

Herrgårdsjordens skattefrihet förlorade med tiden sin ursprungliga utsträckning. Liksom bondejorden var herrgårdsjorden, om än i långt mindre grad, belastad med realbördor till förmån för kyrka, vägunderhåll o. s. v. I fråga om vägarne var bondejorden tio gånger högre belastad än herrgårdsjorden. Den ryska statsgrundskatten drabbade herrgårdsjorden lika med bondejorden. Å andra sidan behöllo riddargodsen sina privaträttsliga privilegier ända till december 1916, kort före revolutionen, då de upphävdes, såsom ensamrätten till bränning av sprit, till bryggande av öl och till livsmedelsförsäljning, krogprivilegiet och jaktprivilegiet. (Kvarnprivilegiet hade upphävts redan år 1871).

Den genom 1860-talets reformer uppkomna agrarordningen i Livland, Kurland och Semgallen blev i sina huvuddrag bestående ända fram till den tid, då den lettiska staten grundades. Den del åter av nuvarande Lettland, som benämnes *Lettgallen,* lydde vid denna tid under rysk lagstiftning. Agrarpolitiskt delade därför Lettgallen de ryska guvernementens öden. Det erhöll bl. a. alla fördelar och nackdelar av den ryska bondefrigörelsen år 1861.

Söker man efter rättskällorna till agrarförfattningen, sådan den efter år 1860 gestaltade sig, har man att söka i de ovannämnda bondeordningarna och i baltiska civillagboken av 1864. För äldre tider är man hänvisad till ständerlagarne av år 1845.

Kort efter det att de nya agrarlagarne trätt i kraft år 1863,

inbröt en period av feberaktig *jordförsäljning*. Bönderna kastade sig över de öppnade möjligheterna att köpa egendomar, och godsägarne voro genomgående villiga att tillmötesgå denna åstundan så mycket hellre som jordpriserna stodo högt och naturahushållningens allmänna sammanbrott åstadkom betydlig penningknapphet. Det var den tid, då den kapitalistiska penninghushållningen gjorde sitt intåg i Lettland. Men godsägarnes villighet att avyttra egendomar föranleddes även av en viss ängslan. Farhågorna för en tvångsexpropriation av bondejorden enligt förebilden av den ryska jordreformen år 1861 voro alltjämt för handen och oroade i hög grad de baltiska storgodsägarne, ehuru ingen omedelbar fara ännu kunde skönjas.

År 1852 besutto de livländska bönderna blott 0,07 % av bondejorden såsom egendom, år 1872 hade procenten stigit till 25,7, år 1882 till 46, år 1902 till 85,3 och år 1910 till 89,1 procent. I Kurland existerade ända till år 1863 ingen rätt för bönderna att förvärva fast egendom, bortsett från de fåtaliga "fribönderna", ättlingar av kurländska furstar före landets erövring av tyskar under 13:de århundradet. Ty dessa innehade sedan århundraden sina medelstora gårdar såsom egendom. År 1872 hade av bondejorden i Kurland 20 % blivit försålda, år 1887 hade procenten stigit till 77,7 och år 1910 uppnått 99 procent. År 1920 voro i Livland 170.000 hektar bondejord utlämnade på arrende.

Inköpsprisen voro mycket för höga. I Livland utgjorde priset för de intill år 1886 försålda bondgårdarne i medeltal beträffande själva åkerjorden c:a 190—200 guldrubel per hektar. Den av staten åt kronobönderna försålda jorden från domängodsen betingade c:a 80 guldrubel per hektar åkerjord, varvid dock priset av vissa skäl satts under marknadsvärdet. De av godsägarne fordrade prisen utgjorde åtminstone 50 % mera än vartill marknadsvärdet berättigade. Man visste mycket väl, att den lettiske bonden var beredd att gå genom både eld och lågor för att bli ägare av sin gård och att han genom sin ovanliga seghet slutligen skulle om än med övermått av svett och möda slå sig igenom. Å andra sidan fanns ingen annan utväg än att köpa jorden av dem, som voro innehavare av mono-

polet på all privatjord, de adliga godsägarne. Huruvida denna utpressningspolitik var förenlig med den baltiska adelns värdighet, är en annan fråga.

Bondens flit och oerhörda ansträngningar uträttade underverk och ledde till att det lettiska jordägande bondeståndet vid sekelskiftet och i all synnerhet kort före världskrigets utbrott hade uppnått ett välstånd, som höjde en lettisk bondgård himmelsvitt över de ryska bondevillkoren. Under den tygellösa Kerenskitiden ropade också den ryska soldatesken på sina möten, att alla lettiska bönder voro "burshuis", riktiga godsägare, och att man borde taga från dem den jord de hade "för mycket" och ge den åt ryssarne.

Det hade vid den tiden vuxit fram en *bondearistokrati* i Lettland, ägarne av bondgårdar om 50 och 100, ja, intill 200 hektar. Denna vid jorden knutna kärna av bondeståndet bar också på sina skuldror huvudtungan under de kommande svåra åren för statens tillblivelse, de utgjorde den nya statsmaktens verkliga stödjepelare. De fingo också vid agrarreformen 1920 behålla sin med svett och möda förvärvade, betalda och överbetalda jord obeskuren, oavsett om den översteg eller icke översteg den för framtiden fastställda maximinormen om 50 hektar.

Kronobönderna kunde mycket lättare förvärva sig jord till arv och ägo på de statliga domängodsen, vilkas antal var rätt stort i Lettland, omfattande över 10 % av landets hela areal. Vi ha tidigare anfört, huru billigt den ryska staten försålde denna jord åt bönderna. Medan bondelagarne av åren 1804, 1817 och 1819 gällde såväl riddargods som domängods i Livland och Kurland och bönderna å domängodsen följaktligen såsom arrendatorer befunno sig i samma prekära läge som bönderna å privatgodsen, hänförde sig bondelagarne av åren 1849, 1860, 1863 och 1865 icke längre till domänbönderna. Dessa voro underkastade särskilda agrarlagar, desamma som voro gällande i de sju västryska guvernementen, alltså i det ryska gränsområdet västerut från Volhynien i söder till Estland i norr. Efter det polska upproret år 1863 önskade den ryska regeringen ha dessa bönder på sin sida, en lätt begriplig

uträkning. Ett av medlen härför utgjorde nu det bondevänliga utskiftandet av domängodsen.

En liknande agrarpolitik användes också i Balticum, fastän här icke förelåg samma intresse av att vinna bönderna. Den baltiska adeln hade nämligen på intet vis understött det polska upproret utan tvärtom sänt en särskild underdånighetsdeputation till Petersburg, vilken mottagits mycket nådigt av kejsaren.

Den kejserliga regeringens agrarpolitik sedan år 1860 och i stor omfattning sedan år 1870 på *domängodsen* i Östersjöprovinserna bedrevs i samma anda som den stora lettiska agrarreformen av år 1920.

Å ena sidan genomföres en begränsning av storgodsdriften, den överflödiga herrgårdsjorden fördelas till de jordlösa i små bondgårdar om 12—20 hektar, å andra sidan befästas de redan bestående kronobondgårdarne. Allt åsyftar skapandet av medelstora och små jordbruk, delvis även egentliga småbruk genom parcellering om 3—8 hektar i närheten av städerna och andra centralorter. Regeringen hade här full frihet att sälja herrgårdsjorden till bönder. Det var ej arrendatorer utan självägande bönder, som skulle besitta denna jord. Domängodsen blevo ånyo värderade och uppmätta. Jorden upplåts först till ärftligt bruk mot en för 20 år fixerad räntebetalning, varvid bonden-arrendatorn var berättigad att när som helst köpa gården. År 1886 genomfördes en tvångsavlösning, varigenom bönderna genom måttligt tilltagna räntebetalningar under 44 år kunde amortera skulden och bliva fulla ägare av jorden. Försäljningspriset var, såsom redan nämnt, mycket billigt och under marknadsvärdet. År 1905 följde så efterskänkandet av resterande kapitalskuld för alla domänbönder i Ryssland, och denna åtgärd fick automatiskt tillämpning också i Östersjöprovinserna.

Riddargodsägarne förde under åratal en förbittrad *kamp* i Petersburg mot styckningen av domängodsen, mot denna jords försäljning till arv och ägo och mot det låga försäljningspriset. De ville göra gällande, att denna agrarpolitik var skadlig för landet, att den också var orättvis mot privatbönderna, som fingo betala högre pris, och att de billiga prisen å

domänjorden skulle moraliskt fördärva bönderna. Priset höjdes också med 30 %. Visserligen var det icke försvarligt, att ryska regeringen vid jordförsäljningen ofta gav företräde åt bönder av ortodoxa tron, men det var dock *inhemska* bönder och jordlösa som fingo köpa. Den ryska regeringen begagnade icke tillfället att här lämna tillträde åt ryska bönder, men landets eget ridderskap ryggade icke tillbaka för att börja införskriva tyska kolonister. Detta adelns förbittrade fälttåg mot riksregeringens domänpolitik, som dock, säga vad man vill, verkligen motsvarade landets sanna agrarbehov, var synnerligen stötande. Riksregeringen och kejsaren togo ej heller någon hänsyn till protesterna, om man bortser från att försäljningspriset höjdes.

Den nya *byordningen* för de baltiska provinserna av år 1866 avslutade det verk, som avsåg böndernas emancipation från den godsherrliga makten och förmynderskapet. Ända till dess hade godsägaren överinseendet såväl över byförvaltningen som över bydomstolarne, ja, han hade fullständig vetorätt. Detta tillstånd avskaffades nu. Socknen ersatte den forna bondegemenskapen, emedan nu också andra än bönder erhöllo tillträde till densamma. Socknens förvaltnings- och rättsorgan blevo nu helt oberoende av godsägaren. Blott på godsets eget område bibehöll godsägaren fortfarande polismyndighet, vilken dock genom polisreformen år 1888 blev ytterligare begränsad. Genom den allryska reformen av år 1906 blev även tvånget att tillhöra bysamhället avskaffat, d. v. s. ingen var därefter tvungen att vara skriven i en viss socken, där han icke hade sitt domicil.

Det lettiska *nationalmedvetandet* vaknade till nytt liv främst hos det självägande lettiska bondeståndet och det nyuppståndna nationella borgerskapet i städerna. Väckt till liv under 60-talet, nådde den första lettiska nationella rörelsen sin höjdpunkt under 70-talet. Kampen riktades mot agrarmissförhållandena och mot ignorerandet från tysk sida av de lettiska anspråken på egen nationell kultur. Om de vinster denna nationella rörelse uppvisade och om de former den senare och fram

till världskriget tog, därom hava vi redan på annat ställe talat, i kapitlen om "det lettiska språket och lettiska kulturen" och "den lettiska skönlitteraturen". Här må blott pekas på förtjänsterna hos den nationella lettiska intelligensen under denna "Sturm- und Drangperiod", på det självägande lettiska bondeståndets och i all synnerhet den lettiska bondearistokratiens grundläggande betydelse härför. Något senare trädde den andra grundpelaren till, städernas borgardöme, och detta i hård kamp mot det tyska överväldet jämväl i städerna. Slutligen, under 90-talet, beträddes arenan av den tredje sociala gruppen, det industriella proletariatet. Till en början ställde sig den lettiska socialdemokratien avvisande mot de nationella strävandena. Det var under dess dogmatiska barnaår. Redan revolutionsåret 1905 tvang folkmassornas tänkesätt socialdemokratien att principiellt helt erkänna det berättigade i de nationella strävandena, fast visserligen under samvetsskyddande besvärjelseformler ur den marxistiska katekesen, vilka skulle betäcka återtåget.

Det lettiska bondeståndets tillkämpade vinster under andra hälften av det 19:de århundradet och fram till världskriget utgjorde icke blott den förnämsta grundvalen för de nationella strävandena i allmänhet, utan de äro också den mark, varur den nationella rörelsens yppersta frukt, den lettiska staten själv, spirat.

XV. AGRARFÖRFATTNINGEN FÖRE DEN STORA AGRARREFORMEN

I.

DEN SOCIAL-EKONOMISKA STRUKTUREN I JORDFÖRHÅLLANDENA

Lettland har alltid varit ett jordbruksland, och har bevarat samma prägel ända in i vår tid. Visserligen hade, såsom redan omnämnts, industrien före kriget gjort stora framsteg, men vid denna tidpunkt livnärde sig dock mera än halva befolkningen (56 %) av jordbruk. Då industriens läge under första fredsåret var som sämst, steg denna procentsiffra till 80 %, och man torde ha rätt att antaga att för närvarande ¾ av befolkningen livnär sig av jordbruk. Detta kommer också att för en lång tid framåt bli den dominerande förvärvskällan. Lettlands milda och för jordbruk gynnsamma klimat, som på ett egenartat sätt modifieras av kontinentalklimatet, jordens beskaffenhet, folkets egen karaktär med dess förkärlek för jordbruk, befolkningens uthållighet, seghet och förnöjsamhet, dess kulturellt och ekonomiskt stora självverksamhetsbegär, allt detta skapade förutsättningarne för att jordbruket skulle stå på en relativt hög nivå, trots den abnorma agrarförfattning, som tillförene var rådande.

Huru tedde sig då agrarförfattningen före den stora jordreformen?

Man skulle kunna för hela landet indela lantegendomarne i följande kategorier: 1) privatgods, 2) bondgårdar, 3) statens gods, 4) eklesiastiska (pastorats-)gods samt 5) övriga egendomar, tillhöriga städer och privata korporationer. Lettlands totala jordareal var vid denna tidpunkt 6.267.401,35 hektar, som på de olika egendomarne voro så fördelade:

Privatgods	3.015.846,30 har	(48,12 %)
Bondgårdar	2.467.052,72 „	(39,36 %)
Statens gods	627.734,04 „	(10,02 %)
Eklesiastiska gods	67.744,89 „	(1,08 %)
Övriga gods	89,023,40 „	(1,42 %)
Summa	6.267.401,35 har	(100,00 %)

Härtill ha genom gränsregleringar med Ryssland och andra grannar tillkommit smärre områden, så att Lettlands hela jordareal nu omfattar 6.570.130 hektar, varav 3.160.000 hektar falla på vad här ovan kallats privatgods och 2.583.674 hektar på bondgårdar. Det kan vara lämpligt att få en inblick i den sociala ordning, som var rådande under den gamla agrarförfattningen, innan vi gå att kommentera densamma i enlighet med de anförda siffrorna. Enligt 1897 års folkräkning, vilken bäst svarar mot perioden närmast efter kriget, funnos på nuvarande lettiska statens område inalles 1.929.387 invånare tillhörande:

Bördsadeln	24.758	(1,28 %)
Personliga adeln	10.075	(0,52 %)
Prästerskapet	2.630	(0,14 %)
Borgerskapet	345.547	(17,91 %)
Bondeståndet	1,525.630	(79,07 %)
Övriga	20.747	(1,08 %)
Summa	1.929.387	(100,00 %)

Hela adeln hörde visserligen ej till godsägarefamiljerna, men icke desto mindre innehades nästan alla privatgods av bördsadeln. Denna var till största delen av *tyskt* ursprung, sålunda av annan härstamning än bönderna, vilka mestadels voro letter. Detta förhållande skärpte i oerhörd grad den redan förefintliga djupa motsättningen i landets agrarförfattning och fördjupade den sociala klyftan mellan klasserna. Tyska adeln var i högsta grad exklusiv. Det var nära nog uteslutet för någon utomstående att kunna komma in i de livländska och kurländska adelskorporationerna. Blott i Lettgallen var adeln till större delen av icke-tysk härstamning. Man kan beräkna, att av de 24.758 personer, som år 1897 tillhörde det ärftliga adelsståndet, ungefär 21.000 voro bofasta på privatgodsen. Man kommer sålunda till den märkliga slutsatsen, att i det närmaste ena hälften av landet var till blott för 21.000 adliga personer och att denna hälft således innehades av några hundra adelssläkter av främmande härstamning. Gentemot dessa få adelssläkter stodo mer än en million bönder, vilka livnärde sig av jordbruk. Endast en mindre del av dessa voro jordägare och förfogade över 39,36 % av landets jord. Den ojämförligt

större delen förde däremot en mödosam tillvaro på godsen såsom lantarbetare, dagsverkstorpare och arrendatorer. Denna summariska översikt över en för det 20:de århundradet oerhörd agrarförfattning låter oss ana, vilken omstörtande *agraromvälvning,* som efter de upplevda revolutionerna ovillkorligt och oemotståndligt skulle ha brutit in över landet, därest icke den lettiska regeringen genom sin visserligen omfattande, men väl organiserade och lagligt grundade agrarreform hade förhindrat en sådan generalmobilisering av dittills tvångsbundna krafter.

Antalet privatgods eller s. k. riddargods var i Lettland 1299, nämligen i Livland 414, i Kurland och Semgallen 570 och i Lettgallen 315. Härvid kan måhända invändas, att antalet gods sålunda ej var stort. Desto större var emellertid godsens areal. Det var dessutom ingalunda ovanligt, att flera gods tilhörde en och samma adelsfamilj. Ett dylikt gods hade i Lettland en areal av genomsnittligt 2.400 har. Motsvarande areal i Ryssland var blott 620 har. Mera än ⅔ av samtliga privatgods i Livland voro större än 1.000 har och till dessa hörde 94 % av all den areal, som hörde till privatgodskategorien, eller nära hälften av Livlands areal. I Kurland och Semgallen voro 47½ % av alla privatgods större än 1.000 har och till denna kategori hörde 90 % av privatgodsens areal eller 37 % av hela provinsen. Latifundier av denna storlek representerade i Lettgallen i det närmaste ena hälften av provinsen.

Fortsättes undersökningen, finner man, att ett litet antal latifundier av gigantisk omfattning behärskade totalbilden och ställde sådana gods, som "blott" omfattade 1.000—5.000 har, helt i skuggan. Gods, som omfattade en areal av 5.000—10.000 har, intogo i Livland en fjärdedel av privatgodsarealen. Likadant var förhållandet i Kurland och Semgallen, medan de i Lettgallen motsvarade $^1/_{11}$ av privatgodsarealen. Det fanns åtskilliga storgods, som räknade *mera än 10.000 har* och sammanlagt omfattade en tiondel av hela Livland, Kurland och Semgallen. Motsvarande gods i Lettgallen omfattade en sjättedel av provinsen. 35 latifundier förfogade över c:a 730.000 har eller mera än en tiondel av hela Lettland.

Ett livländskt och ett kurländskt gods var för övrigt icke

blott ett jordbruksföretag utan ägaren av godset innehade jämväl vissa mer eller mindre allmänrättsliga privilegier, kvarlevor från de feodala regalen, exempelvis jakt- och fiskerätt, vissa handels- och industriprivilegier, patronatsrätt o. s. v. Dessa privilegier upphävdes först år 1916. 54 riddargods i Livland och 149 i Kurland och Semgallen (med en areal av tillsammans 729.000 har land) voro belagda med majorats- och fideikommissbestämmelser, avsedda att skydda dem mot uppdelning.

Det var fullkomligt omöjligt att kunna förvalta sådana latifundier från ett centrum. Ju mindre skördekoefficienten är, dess trängre blir gränsen, utanför vilken jordbruket upphör att vara inkomstbringande. Vid en medelskörd i Lettland av exempelvis 1.000 kg. råg per har ligger denna gräns 1,7—2,1 km. från godsets centrum. I sådana fall erbjuda sig två möjligheter. Man kan övergå från intensiv till extensiv jordbruksdrift beträffande de längre bort liggande åkrarne och förvandla dem till ängar, betesmarker eller skogar. Denna utväg hade riddargodsägarne sedan lång tid tillbaka anlitat, så att av godsens totalareal blott omkring en femtedel förblev åkerfält. För bondgårdarne ställde sig kvoten av åkerjord relativt högre. Den andra möjligheten är att decentralisera godset. Ej heller denna utväg var främmande för riddargodsägarne. De splittrade sina gods i ett flertal driftsenheter utan att därmed godsets juridiska enhet upphörde. Det uppstod på så sätt en del rörelser och binäringar inom godsområdet, såsom boskapsavel, kvarnrörelse, värdshusrörelse m. fl.

Trots dylika bemödanden blevo de stora riddargodsen allt mindre lönande. Åkerjorden och det intensiva jordbruket försummades. Skogarna utsattes i stället för ett veritabelt rovriddarsystem, i det att de uthöggos utan att det sörjdes för återväxten. Till sist kommo skulderna. Därtill inställde sig växande svårigheter att anskaffa det stora antal lantarbetare, som krävdes för driften av latifundierna. Mekaniska hjälpmedel och maskiner kunde endast delvis avhjälpa bristen härutinnan. Många godsägare befattade sig också med allt annat än jordbruket och bodde ej ens på sina gods.

Allt i den gamla agrarförfattningen var sedan länge mo-

get för reform. Denna möjliggjordes dock först genom de under sista decenniet timade väldiga historiska händelserna.

Böndernas jordbruk, bondgårdarne, omfattade ej fullt $^2/_5$ av landets jordareal. Detta innebar en betydande minskning mot de förhållanden, som voro rådande under t. ex. svenska herraväldet på 1600-talet. Bönderna blevo visserligen efter livegenskapens upphävande under åren 1817—19 personligen fria, men de förlorade sina gamla rättigheter till jorden, som i sin helhet förklarades för godsägarnes egendom. Bönderna måste därefter i den mån de förmådde under synnerligt stora svårigheter återköpa jorden från godsägarne genom "fri överenskommelse". Skuldsättningen till godsägarne blev härigenom oerhörd och för bönderna synnerligen betungande. Många bönder fingo sitta på gårdarna livet igenom såsom arrendatorer. Under loppet av första hälften av 19:de århundradet hade godsägarne, som ovan omtalats, indragit stora områden av de sedan gammalt bönderna tillhöriga egendomarne och annekterat desamma, den s. k. "sprängningen" av bondejordbruken. Jordhungern var kolossal i detta latifundiernas land. Icke ens utvandringen till Ryssland, Sibirien, Amerika och Sydafrika förmådde stilla denna hunger.

Böndernas jord bestod av småbruk och medelstora jordbruksegendomar. Sedan urminnes tider ha de lettiska bönderna bott på enskilda gårdar, aldrig i byalag. Härvid måste dock undantagas Lettgallen, där det ryska inflytandet gjorde sig gällande och bysamhällen bildades. År 1920, före agrarreformen, existerade i Lettland 141.723 *små och medelstora jordbruk,* bland vilka ingå inalles 15.000 arrendegårdar. Efter storlek fördelade sig antalet sålunda:

Gårdar om högst 2 har	21.265 st.	(15.00 %)
„ „ 2—10 „	53.165 „	(37,51 %)
„ „ 10—20 „	18.603 „	(13,13 %)
„ „ 20—100 „	45.251 „	(31,93 %)
„ „ över 100 „	3.439 „	(2,43 %)
Summa små och medelstora	141.723 st.	(100,00 %)

Taga vi den totala arealen för dessa små och medelstora egendomar, vilka i regel voro bondgårdar, såsom ett helt och

i procent uttrycka andelen av varje storhetskategori, få vi följande bild:

Gårdar om högst 2 har	0,40 %
„ „ 2—10 „	6,63 %
„ „ 10—20 „	5,93 %
„ „ 20—100 „	44,07 %
„ „ över 100 „	42,97 %
Summa	100,00 %

En jämförelse med andra länder ger vid handen, att de lettiska bondgårdarne få anses tämligen stora. I Sverige och i Norge omfattar en bondgård i medeltal c:a 5 har, och i Tyskland blir medeltalet än mindre; bondgårdar om högst 5 har utgöra sålunda där 75 % av hela antalet jordbruksenheter. I Livland åter var medelstorleken av en bondgård 48 har, i Kurland och Semgallen 42 har och i Lettgallen 8—9 har.

De *statliga domänerna* omfattade före agrarreformen c:a 10 % av landets hela areal. Mera än 80 % härav utgjordes av statsskogar, som till 85 % bestodo av barrskog och till 15 % av lövskog. Genom gränsregleringar tillkommo ytterligare en del statsskogar, så att arealen utgjorde inalles 550.000 har. Den odlingsbara arealen å de 225 staten tillhöriga godsen utgjorde c:a 66.000 har. Statens egendomar omfattade sålunda, bortsett från icke odlingsbar jord, blott c:a 300 har per styck.

Pastoratsgodsen, vilka äro speciellt utmärkande för Lettland, omfattade inalles 67.744 har. Av desamma befunno sig 61 i Livland, 99 i Kurland och Semgallen, medan dylika helt saknades i det katolska Lettgallen.

Särskilt anmärkningsvärt är också det förhållandet, att de *livländska städerna* äga tämligen stora privat- och patrimonialgods. Största riddargodsägare är huvudstaden Riga, som besitter 9 riddargods i Livland. Staden Césis (Wenden) är ägare till ett riddargods. Dessa båda städer, Riga och Césis, äro de äldsta i Lettland, respektive 725 och 718 år gamla. Av de 12 patrimonialgodsen i Livland tillhöra 6 staden Riga och 4 till staden Césis, medan staden Valka är ägare till de båda övriga. De staden Riga tillhöriga riddar- och patrimonialgodsen ha en totalareal av 88.000 har.

2.

STORGODSDRIFTEN OCH AGRARPROBLEMET FÖRE VÄRLDSKRIGET

Den här förutskickade bilden av den social-ekonomiska strukturen i jordfördelningen visar oss den djupa motsättning, vilken sedan århundraden och ända fram till vår tid var bestående och omöjliggjorde en sund utveckling av agrarförfattningen. Å ena sidan de adliga storgodsens förtryckande övermakt, å andra sidan det lettiska bondeståndets sega kamp häremot för vinnande av ekonomiska och socialpolitiska framsteg, en strävan, som även kom till uttryck hos den stora massan av jordlös lantbefolkning. Härtill kommo så de nationella motsättningarna. Det var icke endast jordbruksnäringen, som var beroende av en omgestaltning av agrarförhållandena, här stod på spel den *lettiska folkgemenskapens* hela kultur och politiska befästande. Det gällde en vital livsfråga: den lettiska folkgemenskapens vara eller icke vara i sitt eget fädernesland?

Ovan skildrade jordegendomsfördelning tillfredsställde på intet sätt landets sociala och ekonomiska intressen, detta även om vi helt bortse från det nationalpolitiska momentet. Så till vida var den ingalunda i stånd att garantera tillämpandet av de ändamålsenligaste driftsformer och det mest givande utnyttjande av jordkapitalet. Den var icke i stånd att skapa ens de minsta förutsättningar för att förekomma en jordbruksekonomisk stagnation, en faroväckande utvandring och en avfolkning av landsbygden, den var ej heller i stånd att i kritiska tider förebygga sociala oroligheter och svåra katastrofer. Denna agrarförfattning saknade betingelser att fylla ens minimifordringarne på en sund utveckling.

Det övermåttan stora *jordbruksproletariatet* förnams som en olycka för landet. Här förelåg också en stor social orättvisa, dess mera kännbar, som det hos letten finns en djupt inneboende, stark åtrå efter egen torva. Finnes nu å ena sidan denna armé av jordlösa invånare, som för övrigt utgjorde det stora flertalet av lantbefolkningen, och å andra sidan sam-

tidigt en förhandenvarande riklig möjlighet för inre kolonisation, som antingen icke alls tillvaratages eller på ett vårdslöst och godtyckligt sätt utnyttjas, utgör detta för lantbefolkningens rättskänsla och för dess sunda, nyktra förstånd en oavlåtlig utmaning. Det blir också en ständig källa till social oro och verkar försvagande på statens säkerhet.

I ett ryskt ordspråk talas om en arg hund, som sitter på en höstack och visserligen själv inte kan äta höet, men avundsamt biter omkring sig, då höätande djur närma sig höstacken. Detta ordspråk skulle man i viss mån kunna tillämpa på de lettländska agrarförhållandena. Godsägarne själva voro icke i stånd att bruka storgodsen, men avvisade hårdnackat varje tanke på inre kolonisation. De föredrogo i stället ett agrariskt "laisser aller"-system: arrende, hälftenbruk, upplåtelse till dagsverkstorpare, vilka som ersättning för ett stycke upplåten jord arbetade vissa veckodagar åt godsägaren — allt prekära jordnyttjandeformer ur stånd att skapa verklig bofasthet åt åkerbrukaren. Sålunda befann sig i Livland före kriget något mindre än hälften av privatgodsens för jordbruk avsedda kulturareal under godsägarnes eget bruk, medan något mer än hälften av densamma var utarrenderad eller överlåten till dagsverkstorpare.

Tysk-baltiska skriftställares påstående, att det liv- och kurländska riddargodsets omfattning fullt motsvarade formen för dess brukningssätt är uppenbart oriktigt. Brukningsformerna ledo av inre svaghet och voro efterblivna. Driften var mera gammaldags och extensiv än modern och intensiv. Vad man kallar förvildad betesmark har t. ex. ingen plats i den intensiva stordriften. Men inom de livländska storgodsen intogo sådana åt sig själva lämnade betesmarker ända in i våra dagar ej mindre än 11 % av den för kultur lämpliga marken. Tydligast träder emellertid storgodsens efterblivenhet fram vid en jämförelse med bondesmåbruken i Lettland, vilka visat sig som de förnämsta bärarne av framsteg inom Lettlands jordkultur. Den opartiska statistiken ger om Lettland härom följande upplysningar.

Markkulturformerna i Livland fördelade sig före kriget och sålunda före agrarreformen på följande sätt:

	åker	äng	beten	skog	vildmark
Bondehemman	37,62 %	23,23 %	21,62 %	11,83 %	6,21 %
Storgods	18,99 %	14,21 %	9,05 %	40,77 %	16,98 %

För Kurland voro motsvarande siffror:

	åker	äng	beten	skog	vildmark
Bondehemman	47,19 %	26,99 %	20,17 %	1,85 %	3,80 %
Storgods	23,95 %	16,03 %	8,20 %	41,58 %	10,94 %

Kriget har åstadkommit åtskilliga ändringar i dessa förhållanden, då störningar drabbat såväl storgods som bondehemman. Statistiken i Lettland för 1920, året för lagens om agrarreformen utgivande, visar emellertid samma relation mellan de båda typerna av jordbruksegendomar, om också de absoluta siffrorna äro andra.

Å bondgårdarne är det den direkt jordbruksekonomiska delen av egendomen, som förhärskar, medan skog och vildmark träda tillbaka. Å de stora godsen råder ett motsatt förhållande. Själva åkerbruket, kreatursskötseln och mjölkproduktionen m. m. spela huvudrollen i bondejordbruket, sålunda å de små och medelstora gårdarne. Olikheter i jordmånens beskaffenhet och läget kunna naturligtvis leda till avvikelser från denna grundbild. Det fanns sålunda i Kurland storgods, vars åkerareal utgjorde 26—78 % av hela godsområdet. Sådant mäktar dock ej ändra totalbilden eller den allmänna tendensen. En tysk forskare, Mager, har i fråga om riddargodsen i Kurland påvisat, att åkerarealen i allmänhet avtager, ju mera godsstorleken tilltager, och av sina ingående undersökningar i ämnet ledes han till följande slutsats. "Man kan icke förneka storgodsets hämmande inflytande på framstegen i jordkultur."

En annan (tysk-baltisk) forskare på agrarstatistikens område, Campenhausen-Loddiger, gör följande uttalande om godsförvaltningen i Livland före kriget: "Under de senaste åren har icke endast ny åkerjord icke uppodlats, den odlade åkerarealen har till och med förminskats." Trots detta medgivande från den egna kretsen framhärdade godsägareklassen i sin motsträvighet mot varje ändring i fördelningen av jordbesittandet, följaktligen mot varje framsteg i jordbruket.

Under tiden utökade småbruket sin åkerareal, i den mån sådant var möjligt inom dess egna trånga förhållanden.

Vi vilja till sist också lyssna till ett uttalande av ett ögonvittne från icke-lettländska kretsar. Benno Marquart, en rikstysk ekonomiofficer, vilken under världskriget och den tyska ockupationen var ledare för ekonomirådsavdelningen i Kurland, har skrivit en bok om agrarförhållandena i Kurland. Marquart är av den åsikten, att man borde inskränka driften på de kurländska godsen till en mindre åkerareal och där intensifiera den genom jordförbättringar och maskinella anordningar. Storgodsdriften har stelnat och visar inga framsteg. I motsats härtill konstaterar Marquart, att den lettiska bonden trots de mycket svåra förhållandena förmått arbeta sig framåt och blivit en konkurrent till det tyska storgodsbruket. De tyska kolonister, vilka före kriget slagit sig ned i Lettland, ha icke mäktat konkurrera med de lettiska lantarbetarne, erkänner Marquart. Godsägaren har ej heller förstått att anpassa sig efter landets klimat och icke ens genomfört dränering av åkern. Växelbrukets sammansättning finner han ej lycklig, och godsägarne visa intet förstånd på kreatursavel. Arbetsbesparande maskiner, såsom ång- och motorplogar, kan man ej med fördel använda på grund av att jorden ej är dränerad. Han anmärker vidare på det otillfredsställande bebyggandet. Ekonomibyggnaderna på godsen äro visserligen både många och stora, men de äro illa underhållna, motsvara blott sällan de verkliga behoven och få anses opraktiska. De äro också uppförda av billigt och dåligt material. Ungdjursuppfödningen befinner sig ännu i ett begynnelsestadium på godsen och det saknas härför såväl gott foder som god ledning. Nära nog kaotiska förhållanden äro rådande på godsen i fråga om hästavel. Även på detta område presterar, erkänner Marquart, småbruket åtskilligt mera än storgodsen. Svinaveln spelar ingen roll på de stora egendomarne. Den kurländske godsherrens vidlyftiga levnadssätt och stora hushåll framkallar någon häpnad hos Marquart, i synnerhet mot bakgrunden av denna stordrifts ekonomiska svaghet och efterblivenhet. Lönestegringen tillfredsställer ej lantarbetarna, vilka trängta efter en egen torva och efter större själv-

ständighet. Ett surrogat härför finna de i det starkt utbredda hälftenbruket. Just detta abnorma hälftenbruk tjänar som ett bevis för att godsägarne icke längre äro i stånd att ur sin godsförvaltning få ut nämnvärda vinster, anser Marquart. Dagsverkstorparesystemet föranleder enahanda omdöme. Sammanfattningen av denne iakttagares erfarenhetsrön blir, att de baltiska storgodsen i den form, vari de stelnat, icke längre besitta livsduglighet.

Flykten från landet var i Lettland före kriget synnerligen allmän. Häri voro alla klasser inom jordbruksnäringen delaktiga, såsom en annan tysk iakttagare från år 1914 konstaterat. Det gällde även storgodsägarne själva, fast det i främsta rummet hade sin giltighet för lantarbetarne. Men det gällde även de bofasta bönderna, vilka stundom funno villkoren för jordegendomsköpen eller arrendena odrägliga. Men i huvudsak var det de jordlösa, som i städerna eller genom utvandring sökte skapa åt sig möjligheter att leva och bilda familj. Jordförvärv var ytterst besvärligt och ofta helt omöjligt. I synnerhet de duktigaste och de bästa elementen bland lantarbetarne kände detta smärtsammast och hemlandet förlorade dem, i den mån de utvandrade till Ryssland, Sibirien, Amerika och annorstädes. Först i yttersta stund flyr en lett, som förälskat sig i den ljusa bilden av en egen torva. Han ger tappt först inför det hopplösa och utsiktslösa i en existens utan egen jord.

Vad gjorde då storgodsägarne och adelns lantdag, vars stadgar framhålla plikten att hysa omsorg om hela landets angelägenheter, huru sökte de finna hjälpmedel mot denna nöd? Här förklarade man: "i Livland och Kurland finnes ingen agrarfråga" och "det må förbliva vid det gamla". Efter 1905 års revolution tillsatte kejserliga ryska regeringen ett livländskt provinsråd med uppdrag att undersöka orsakerna till 1905 års agrarstorm och att utarbeta reformförslag. Det var nu som livländska lantdagens residerande lantråd, baron Pilar von Pilchau, sedermera lantmarskalk, inför detta provinsråd avgav följande förklaring: "Jag för min del hyser starka tvivel, att s. k. jordlösa personers önskan att bliva lyckliggjorda med jord hos oss i Livland har något alls gemen-

samt med agrarfrågan." Hade denne det livländska ridderskapets förtroendeman under hela sitt liv icke fällt annat än detta klassiska uttalande, så vägande under dessa allvarliga dagar och då det kom från en person i så hög ställning, säkerligen borde han kunnat räkna på odödlighet i Lettlands agrarhistoria.

Alla baron Pilars ståndsbröder voro visserligen icke av samma mening. Sålunda förklarade samma år 1906 ordföranden för Livlands Ekonomiska Societet E. von Öttingen: "Vi (adeln) finna det trängande önskvärt, att förvärvandet av jordegendomar eller arrendegårdar väsentligt underlättas för lantarbetarne. Mått och steg i denna riktning skola, om de genomföras rationellt, i avsevärd grad bidraga att minska de sociala motsättningarne och motarbeta den skadliga utvandringen."

Men intet förspordes av några dylika åtgärder. Visserligen framfördes varmhjärtade förslag om upplåtelse för bosättning av lågmossar och hedmarker, utan att dock ens härvidlag något blev uträttat. Men dylikt förtjänar icke namn av allvarlig agrarpolitik i ett land och under förhållanden, sådana som här skildrats. Den baltiska adeln lät nu som förr icke tala vid sig om en agrarpolitik i den mening, att den skulle ändra något i bestående besittningsformer, det enda verkningsfulla i det givna läget. För dylikt hade den ingen förståelse. Man lät fastmera anteckna i alla handlingar, att den baltiska agrarförfattningen icke var i behov av någon ändring. Ett egnahemsbildande i landet, en inre kolonisation, åtminstone i samma omfattning som i Preussen? Intet enda steg togs i denna riktning, för så vida man ej vill räkna som "inre kolonisation" de galna kolonisationsförsöken med invandrande tyskar, vartill vi längre fram skola återkomma. Och detta trots det, att de adliga storgodsägarnes eget vetenskapligt utformade organ, Ekonomiska Societeten, avgav ett betänkande i den livländska agrarfrågan och i detsamma lämnade en föga uppbygglig bild av denna. Betänkandet ställde sig varnande. Man borde genom en klok agrarpolitik förebygga den tilltagande utvandringen och avfolkningen. Men det avhöll sig från alla kloka, praktiska förslag. Likväl skulle det ha

varit lätt nog att genomföra både fredligt och utan omstörtningar en storstilad inre kolonisation. Må man blott besinna, att de baltiska storgodsen, såsom ovan framgått av de statistiska siffrorna, voro i besittning av en utomordentligt stor jordareal, från vilken man utan ringaste olägenhet mot lämplig ersättning kunnat avsöndra stora jordområden för en inre kolonisation och därmed tillfredsställa de jordlösa och de i prekär ställning varande brukarne. I stället och utan beaktande av erfarenheterna från alla kulturländer framhöll Ekonomisocieteten "en allmän tillbakagång i kultur och en utarmning av landet" såsom följder av en sådan agrarpolitisk kolonisationsreform. Likväl hade ju till och med Preussen blott skördat vinster av dylika åtgärder, för att ej tala om de skandinaviska länderna, andra att förtiga. En i rätt tid igångsatt inre kolonisation skulle därtill ha verkat utjämnande på motsättningarna och blivit till nytta för både de lettiska bönderna och storgodsägarne, korteligen för hela det gemensamma fosterlandet. Det blinda motståndet mot varje reformförsök i denna riktning förefaller så mycket obegripligare, som Ekonomisocieteten själv i det nämnda betänkandet erkänner, att förvaltningen av storgodsen under de rådande förhållandena "icke längre förmår förränta det investerade kapitalet."

Taga vi hänsyn till det tragiska allvaret i rådande förhållanden, det fullkomligt oavvisliga behovet av reformer, den första varningen genom agrarorolighetерna år 1905, de vittutsvävande talen i "Societeten" och eljest inom adelskretsarne åren 1906—07, skall man i utlandet knappast kunna fatta, då vi här meddela vilka praktiska steg som slutligen tillstyrktes för agrarfrågans lösning.

Pro primo var det mossar och hagmarker, till vilka man inbjöd de kapital- och jordlösa orostiftarne att verkställa utdikningar och odlingar, att med yxan röja, att med spade och plog uppgräva och medels konstgödning sätta i odlingsbart skick. Huruvida skämttidningarna uppmärksammade förslaget, må vara osagt. Men i varje fall blev detta "en klok agrarpolitiks" förslag senare begravt i arkiven.

Pro secundo hade godsägareståndet, som åren 1906—07 skyddats av ryska kosacker och kaukasiska tjerkesser, redan

återhämtat sig så mycket från sin ängslan från året för första varningen, revolutionsåret 1905, att ovannämnda Ekonomisocietet redan vågade utmana det lettiska bondeståndet. I sitt betänkande gör nämligen "Societeten" följande förslag: man borde ej skrida till en förminskning av de övermåttan stora godsen, men i stället övergå till en kolonisering genom avsöndringar från de små bondgårdarne! Också de statliga domängodsen var man villig att "utlämna" för styckning.

Pro tertio gick man verkligen saken närmare in på livet genom åtgärder för en kolonisation.

Här ha vi sålunda ändå den så länge eftertraktade "kloka agrarpolitiken", skall läsaren utbrista: en inre kolonisation, en ändring i jordfördelningen!

Tyvärr var det ej så. Det var icke en "inre", snarare en *"yttre"* kolonisation, som nu skulle igångsättas.

3.
KOLONISATIONSFÖRSÖKEN

Innan vi ingå på denna "reformverksamhet", måste vi erinra om ett verkligt klokt försök från kejserlig-ryska domänförvaltningens sida. Detta åsyftade allvarligt att stilla jordhungern i Lettland, men strandade slutligen på den baltiska adelns motstånd. År 1904, sålunda alldeles oberoende av revolutionen år 1905, skred ryska domänförvaltningen i de baltiska provinserna till en successiv styckning av de statliga domängodsen samt av odlingsbara vildmarker. Detta arbete gick visserligen mycket långsamt, men det skred dock framåt. Då baltiska adeln övertygat sig om de allvarliga avsikterna hos chefen för domänförvaltningen, kammarherre Kulomsin, utverkade dess förtroendemän vid hovet i Petersburg, att en baltisk avdelning inrättades vid domänstyrelsen och till chef för denna avdelning utnämndes en baltisk adelsman. Denne inflytelserike herre igångsatte nu ett undermineringsarbete mot jordbruks- och domänministeriets företag i Balticum. Han förde först i hemlighet, men väl medveten om sitt ryggstöd, snart alldeles öppet sin kampanj mot kammarherre Kulomsin.

Då Kulomsin år 1910 ingått med framställning om beviljande av medel för reformarbetet i Balticum, hade jordbruks- och domänministern Krivoschein redan så starkt påverkats av adelsintrigerna, att han försåg Kulomsins anhållan med följande resolution: "Det är på hög tid, att det göres slut på det baltiska äventyret, styckningen och bortslumpandet av statsdomänerna." — Så blev detta uppslag också förkvävt. Resultaten av de sex årens styckningar voro rätt blygsamma, men inneburo åtminstone någon påtaglig verklighet. Det var ett steg i rätt riktning mot en tidsenlig agrarpolitik. Inalles koloniserades som egna hem 16.000 har, varav i Livland skapades 495 egna hem, i Kurland och Semgallen 2.549, sålunda inalles 3.044 egna jordbrukshem.

Detta intermezzo ställer i blixtbelysning tänkesättet hos de baltiska godsägarne, vilka icke ryggade tillbaka från att sabotera en agrarverksamhet, som dock tydligt måste leda till landets väl, även om den syntes hota godsägarnes särintressen. De hade i Petersburg låtit anföra följande: styckningen av domängodsen får till följd, att brist på lantarbetare uppstår, att arbetslönerna stiga och att lantbefolkningens sinnesstämning uppjagas. Man kan lätt komma på tanken att även kräva privatgodsens styckning. Det var naturligtvis ej svårt att grundligt skrämma den kejserliga regeringen genom att på detta sätt måla hin på väggen.

Kammarherre Kulomsins välmenta reformförsök efterföljdes av Stolypins nationalistiskt färgade politik. Den allsmäktige tsarministern gav en vink om lämpligheten att så småningom förvandla de baltiska provinserna till ryska områden. Utvandringen av lettiska och estniska bönder till Sibirien borde främjas. På lockelsemedel fanns ingen brist, och tack vare den baltiska adelns kortsynta agrarpolitik saknades ej förutsättning att lyckas. Å andra sidan borde man dirigera ryska bönder till Balticum samt upplåta jord åt dem. Den nytillkomna bondeagrarbanken skulle tjäna denna *ryska kolonisations* syften. Den öppnade filialer i Balticum, uppköpte och styckade gods där, varvid den ena hälften skulle överlåtas till egnahemsbildningar för ryska kolonister. Under den korta perioden till världskrigets utbrott förmådde emellertid denna

hänsynslösa politik ej uträtta så mycket. Kriget avbröt denna verksamhet och det lyckligtvis för alltid.

Det må till de tyska godsägarnes berömmelse framhållas, att de lade i dagen allt möjligt motstånd mot denna ryska kolonisation och bland annat konsekvent vägrade att försälja sina gods till den panryska finansinstitutionen. Det bildades en "förening för bevarande av de tyska storgodsen", vilken förfogade över stora kapitaltillgångar. Denna förening understödde ekonomiskt försvagade godsägare av tysk nationalitet, men också blott av tysk, på det att de icke skulle falla för frestelsen att sälja sina gods till den rika agrarbanken. Befann sig en ståndsbroder i hopplöst läge, köpte en annan föreningsmedlem med starkare ekonomisk rygg och med stöd av föreningen hans gods. Sålde en tysk godsägare sitt gods till agrarbanken, bojkottades han och uteslöts såsom förpestad från umgänget. Man räckte honom ej handen och skymfade honom, varhelst man träffade honom.

Det är med tillfredsställelse vi funnit anledning att ur händelsernas sammanhang framdraga ett fall sådant som avvärjandet av den ryska kolonisationen och fått betyga, att detta varit till heder för den tyska storgodsägareklassen i Lettland. Man ville ju så gärna även hos de tyska adliga medborgarna finna fosterländska strävanden för det gemensamma fosterlandets väl och hela befolkningens gagn.

Det visade sig emellertid strax, att i förevarande fall alla förhoppningar härutinnan endast voro ett självbedrägeri, likt en dröm, som hastigt förflyktigas. Den kalla, hårda verkligheten för tillbaka till den kvava, osunda atmosfär, som mestadels vilar över Lettlands agrarhistoria. Det är överhuvud en sorglig lott att skriva och tala om denna historia. Tyvärr måste vi konstatera, att den bojkott, som godsägarne genomförde mot den ryska agrarbanken och dess kolonisationstilltag, den gällde samtidigt också alla *letter,* som ville förvärva jordegendom. Sålde en tysk godsägare sitt gods till en lett, så drabbades han av samma ostracism, han prisgavs ävenledes då åt sina ståndsbröders begabberi.

Försvarskampen mot Ryssland fördes över huvud taget utan

tanke på att skydda den *lettiska* befolkningen mot främmande intrång. Det uppenbarade sig mer än tydligt, då godsägarne utan skrupler helt enkelt satte en *tysk kolonisation* i stället för den ryska. Denna kolonisationsrörelse tog sin början redan år 1907 och blev vida resultatrikare än den ryska och var riktad direkt mot letterna.

Den 8 september 1907 bildade de tyska godsägarne i Kurland en Förening för inköp av lantegendomar. Baron K. K. von Manteuffel, Kasdanga, baron von Fircks, Rudbarzi och J. G. von Kauls, Nigrande, framträddé som de formella inbetalarne av startkapitalet med sammanlagt 4.500 guldrubel. Beloppet ter sig ju som en löjlighet, ty för ett dylikt belopp kunde man näppeligen ens arrangera en ordentlig jakt. Icke desto mindre uträttade föreningen stora ting, som måste ha krävt kolossala belopp. I särdeles ivrig verksamhet var en herr Silvio von Brödrich, vilken senare under världskriget var en verksam hantlangare åt den tyska annektions- och kolonisationspolitiken i Balticum. Han uppköpte flera gods, styckade dem i småbruk och försålde dessa bildningar till invandrande tyska kolonister för ¼—⅓ av marknadspriset. I samma anda verkade baronerna von Schröder, von Maydel, von Fircks och andra. En hel rad av gods omvandlades i småbruk åt tyska kolonister.

Tusentals familjer av tyska kolonister från Ryssland, Volgaområdet och Wolhynien, infördes till Kurland och gjordes där bofasta, i det att de fingo sig anvisade de bästa jordegendomarne för en tredjedel av marknadspriset, medan de många jordhungriga lettiska jordlösa med häpnad och harm fingo vara åsyna vittnen härtill. Den frisinnade ryska tidningen "Russkija Wedomosti" i Moskva meddelade år 1913, att under loppet av fem år 18.000 familjer tyska kolonister gjorts till egnahemsinnehavare i Kurland. Lägger man härtill de under revolutionsåren 1905—06 från Tyskland införskrivna beväpnade lantarbetarne, vilka formellt voro avsedda till skydd för godsägarne, men i själva verket voro förstuckna kolonister, finner man att fram till världskrigets utbrott, då det blev ett brått slut på denna trafik, c:a 20.000 familjer tyska kolonister beretts tillfälle att slå sig ner i Kurland. Och detta

skedde i ett land, där det stora flertalet av den inhemska befolkningen av lettisk härstamning, urinvånarne i landet, måste fresta en utsiktslös tillvaro som jordlöst proletariat. Detta skulle kallas "en klok agrarpolitik" till "minskande av de sociala och nationella motsatserna"! Dylikt skulle "förebygga agrararoroligheter och emigration"! Härtill bör också anmärkas, att de baltiska godsägarne företrädesvis hämtade sina lantmätare, skogsförvaltare och godsförvaltare jämte andra agenter, ja, vad de båda förra angå uteslutande, från Tyskland. De lika väl eller bättre kvalificerade letterna erhöllo blott sällan tillträde till dessa anställningar.

De tyska kolonisterna i Kurland voro vida underlägsna de lettiska arbetarne och kunde ej konkurrera med dem. Ovannämnde tyske ekonomiofficer i Kurland, Marquart, karaktäriserar dem såsom "folk av tämligen tvivelaktigt stånd och yrke, vilka i sin hemort känt marken bränna under fötterna och som intet hade att förlora". Icke desto mindre föredrogo de kurländske godsägarne med sin "kloka agrarpolitik" dessa med landets förhållande främmande och mindervärdiga element framför de lettiska arbetarne och bönderna. De föredrogos allenast därför att de voro tyskar.

Så inträffade världskriget. Efter den ryska marsrevolutionen och det därpå följande sammanbrottet av disciplinen inom den ryska armén fick man höra den ryska soldatesken skrika på sina "meetings" i Livland, där nordfronten hade sin närmaste bas, att i Lettland funnos på landsbygden idel "burshuis", att de lettiska bönderna voro i besittning av så mycket jord, att de ryska bönderna aldrig skådat dess like, och att så mycket jord fick man ej låta vara i letternas händer. Bakom fronten slogo sig hundratals tygellösa ryska soldater ner, läto hämta sina hustrur och barn från Ryssland för att rycka åt sig jorden i Livland och där bli bofasta. Det var en förenklad och vida mera öppenhjärtlig fortsättning av Stolypins och den allryska agrarbankens genom kriget avbrutna kolonisationspolitik. Det får anses som ett stickprov på vad Lettland, om ödet icke förunnat det en statlig självständighet, skulle haft att vänta sig av det "demokratiska, revolutionära Ryss-

land" såsom lön för sin entusiasm för Rysslands och de allierade västmakternas seger.

Den tyska ockupationsmakten fördrev visserligen denna snikna ryska soldatesk från Lettland, men blott för att med så mycket större iver och grundlighet själv systematiskt bedriva en tysk kolonisation. Denna gång skedde det också i vida farligare och större omfattning än vid det förra försöket i Kurland före kriget. Nu träder den fram i rikstysk omfattning och i förening med vittgående planer på Tysklands annekterande av Lettland och Estland som ett led i den expansiva politik mot öster, som tyska riket då hade för ögonen. Dessa planer fingo ett entusiastiskt mottagande hos de tyska godsägarne i Lettland. Det måste tyvärr antecknas, att så också var fallet med tysk-balterna i allmänhet, om man bortser från en minoritet klarsynta män. Denna gång liksom alltid förr följde det tysk-baltiska borgerskapet adelns ledning. Under de senare århundradena har detta borgerskap aldrig haft någon egen politik. Det är väl möjligt, att större delen av det tyska borgerskapet icke kände någon entusiasm för de alltyska planerna. Vi vilja gärna sätta tro till de försäkringar härom som sedermera så högljutt förkunnades. Men det tyska borgerskapets i städerna officiella representanter ställde sig faktiskt solidariska med alltyskarnes och adelsledarnes politik.

Vi tillåta oss citera hithörande officiella och offentliga urkunder och förklaringar:

För att få en representation för landet, en "landets röst", lät den tyska ockupationsmakten i Kurland komplettera den kurländska adelslantdagen med några representanter för de i lantdagen felande ständen, städerna och prästerskapet samt med enstaka bönder. Denna församling erhöll namnet "Kurlands landsråd". Detsamma beslöt den 8 mars 1918 att "till hans Majestät kejsar Wilhelm rikta en bön att mottaga Kurlands hertigkrona, och uttala den förhoppningen, att Kurland, Livland och Ösel sammanföras i en statlig enhet i anslutning till tyska riket."

I detta beslut hade den lettiska befolkningen såsom så-

dan ingen del, om man bortser från ett antal beställda överlöpare.

Efter erövringen av Riga, 3 september 1917, lät den tyska ockupationsmakten upplösa den valda stadsfullmäktigekorporationen och stadsförvaltningen och tillsatte en huvudsakligen tyskstammig korporation, vilken erhöll namnet "Rigas stadsfullmäktigeförsamling". Denna korporation i Riga sände den 20 mars 1918 en underdånig skrivelse till tyske kejsaren, vari det bl. a. heter:

"Hans Majestät, tyske kejsaren, konungen av Preussen. Besjälade av känslor av djupaste tacksamhet... har Riga stadsfullmäktigeförsamling... insett det nödvändiga i och givit uttryck för den önskan, att... provinserna Livland, Estland och Kurland... måtte förenas i en ärftlig monarki... under en regent av Hohenzollerns höga furstehus i oförgänglig trohet förenat för alla tider i personalunion med Tyskland."

Även detta tillkännagivande var ett uttryck blott och bart för önskningarne hos de alltyska ledarne för Tysklands ostpolitik å ena sidan och hos ledarne för några kretsar av det balt-tyska borgerskapet å andra sidan. Det kan anses högst sannolikt, att den stora massan av det tyska borgerskapet i Riga icke gillade detta steg, visserligen icke av den anledningen att de drömde om ett oberoende Lettland, utan därför att dessa tyska borgare trodde på den ryska maktens återkomst, delvis också ännu innerligt kände sin samhörighet med Ryssland samt hade klarare ekonomisk uppfattning än adeln om nackdelarne av en anslutning till Tyskland. Vad nu beträffar flertalet av Rigas befolkning, letterna, är det knappast behövligt att närmare påvisa, att de ingenting hade att skaffa med resolutionen och att deras önskningar gingo i en helt annan riktning.

De åtrådda förklaringarne från Kurland och Riga hade sålunda lyckligt förts i hamn. Svårare var det att få fram en liknande förklaring från hela territoriet av Estland och Livland med angränsande öar. Från det lettiska och estniska bondeståndet och till en del också från städerna hade "representanter" framskaffats på befälsvägen. Den livländska och

den estländska adeln och de dem närstående tyska kretsarna lade i dagen stor energi för att utfundera ett liknande landsråd här som det i Kurland. I samförstånd med tyska rikets ostpolitik och i enlighet med ockupationsmyndigheternas önskningar kröntes dessa ansträngningar slutligen med framgång. "Förenade landsråden i Estland, Livland, Riga och Ösel" beslöto den 12 april 1918:

> "att bönfalla hans Majestät den tyske kejsaren att varaktigt behålla Livland och Estland under militärskydd och att understödja genomförandet av deras lösgörande från Ryssland, att uttala den önskan att av Livland, Estland och Kurland med öarne och Riga bildas en monarkisk-konstitutionell stat under enhetlig författning och förvaltning att anslutas till tyska riket genom personalunion med konungen av Preussen".

Visserligen var detta intet sant uttryck för landets röst, utan i stället en tvångspolitisk produkt i en förvirrad tid och i ett land, som befann sig i utkanten av ett världsrike i upplösning. Dessa tillkännagivanden väcka icke dess mindre synnerligt intresse.

Ur *statsrättslig* synpunkt och med hänsyn till Ryssland kunna tvivelsutan inga invändningar resas mot desamma. Å ena sidan hade statsformen, som vilar på tusenårig tradition i den mänskliga civilisationen, ej längre någon tillämpning på Ryssland, och de gamla banden existerade ej längre. Å andra sidan hade Rysslands sovjetregering själv förklarat, att detta rikes alla provinser ägde rätt till självbestämmelse, däri inneslutet också ett lösgörande från Ryssland.

Ur *folkrättslig* synpunkt föregrepo dessa förklaringar de fredsfördrag, som dock en gång måste träffas och som skulle reglera ställningen för de i kriget deltagande länderna. Man tog sig friheten att ställa den kommande fredskonferensen inför ett fait accompli. Författarne och de alltyska regissörerna voro väl knappast så naiva, att de icke insågo bristerna i en sådan konstruktion. Den psykologiska förklaringen är den, att dessa förklaringar *krigspolitiskt* utgingo från förutsättningen av en fullständig tysk seger.

Anförda dokument i det politiska spelet visa, mot vilka mål den stort anlagda tyska (rikstyska) kolonisationen syftade och vi ha jämväl fått en inblick i hur desamma kunnat åvägabringas. Den förmenta baltiska staten var tydligen icke precis menad som ett självständigt statsväsen. I verkligheten skulle den utgöra en mer eller mindre särställd del eller en riksprovins av tyska riket, ungefär som riksprovinsen Elsass-Lothringen. Förvaltningen skulle handhavas av den tysk-baltiska adeln och av preussiska ämbetsmän; ämbetsspråket skulle vara genomgående tyskt med uteslutande av lettiska och estniska tungomål. På så sätt ville man germanisera dessa länder, med tiden utrota ur världen letter- och esterdömet och samtidigt organisera en mäktig utpost i öster för pangermanismen. För vinnandet av detta mål krävdes framför allt en mäktig tillströmning av rikstyska kolonister i Lettland och i Estland.

Tysk-baltiska adeln i Lettland hyste inga betänkligheter mot planen att utrota det lettiska folkdömet och det lettiska bondeståndet i synnerhet. Den ställde sig beredvilligt till förfogande för dessa tyska kolonisationsplaner.

På tillskyndan av de alltyska ivrarne och med stöd av de baltiska hantlangarne för den tyska ostpolitiken lät generalfältmarskalk Hindenburg den 17 juni 1918 utfärda sin ryktbara *"Förordning angående jordupplåtelse och bosättning i Kurland"*. Den är visserligen icke undertecknad av Hindenburg, utan av generalkvartermästare Hahndorff, men baserar sig på de allmänna direktiv, som finnas intagna i den i samma nummer av "Befehls- und Ordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost" publicerade allmänna "Verfügung betreffend die Bodenfrage in den Gebieten der östlichen Militärverwaltungen", vilken åter är undertecknad av Hindenburg såsom chef för fälthärens generalstab. Och förordningen för Kurland är ju intet annat än ett uppfyllande av dessa direktiv. Man behöver inte besitta profetisk blick för att med stöd av ovan angivna förklaringar förutsäga, att liknande "agrarförordningar" skulle slagit ner också över Livland och Estland, därest Tyskland hade segrat eller förmått bibehålla sin tidigare statsform, även om segern ej blivit fullständig.

Denna hindenburgska "agrarförordning" bildar utgångspunkten för en storstilad, men hänsynslös tysk kolonisation i östern, närmast nu i Kurland. På grund av denna förordning blev, såsom det redan förut i annat sammanhang anmärkts, en tysk kolonisationsförening, "Landesgesellschaft Kurland", stiftad, vilken skulle ha att genomföra saken. Till denna förening överlåts en tredjedel av de kurländska godsägarnes områden i syfte att tjäna de tyska bosättnings- och kolonisationsarbetena.

Kunde det här vara fråga om en tvångsexpropriation av en del av de adliga godsen? Man borde knappast kunna tro annat, då man erinrar sig det hårdnackade motstånd, varmed adeln mötte varje förslag om revision av jordegendomsfördelningen till förmån för de inhemska, lettiska invånarne.

Dock Balticum är överraskningarnes land. Det var — så otroligt det låter — icke den rikstyske Hindenburg, utan uppenbarligen den inhemska kurländska adeln själv, som var den ursprunglige initiativtagaren till denna utländska kolonisation i eget land.

Året förut hade nämligen det kurländska ridderskapet inbjudit till denna kolonisation. Genom tvenne högtidligt fattade beslut hade de kurländska godsägarne förklarat sig villiga att för denna tyska kolonisation överlämna en tredjedel av området inom "varje riddargods med en areal av minst 1.000 lettiska purvietas (motsvarande 360 hektar). Dessa beslut åberopas i förordningen. I inledningen till densamma heter det nämligen: "Sedan det kurländska ridder- och landskapet på utomordentlig lantdag den 22 september 1917 och på ridderskapets allmänna konferens den 15 december 1917 givit uttryck för de kurländska godsägarnes önskan och villighet att ställa till förfogande en tredjedel av de kurländska storgodsen för allmännyttiga bosättningsändamål ävensom framfört den bönen, att erforderliga lagliga åtgärder vidtagas för att bringa denna önskan till förverkligande, förordnas härmed..." (här följer förordningens 19 artiklar).

I juni 1918 bildades kolonisationsföreningen "Landesgesellschaft Kurland" vilken erhöll subvention från Tyskland. Den kunde för sina syften begagna de erbjudna markområdena.

Enligt agrarförordningen begåvades denna förening med rätten till uppköp av samtliga länderierna i Kurland ända fram till år 1948. Föreningen erhöll förmånsrätten till egendomsinköp för att spärra alla utvägar för de lettiska köparna. Bestämmelserna i den baltiska privaträtten beträffande köp och försäljning av jordegendom, vilka lägga oöverstigliga hinder i vägen för en dylik förmånsrätt, blevo nu genom den tyska ockupationsmakten suspenderade på 30 år och skulle under denna tidsperiod icke tillämpas.

Tvänne specialkommissioner fingo i uppdrag att avgöra alla tvistefrågor rörande kolonisationen, egendomspriserna etc. Den ena skulle vara första instans och bestod av: adelns kretsmarskalk, kurländska adelskreditföreningens övertaxator och en representant för den kreditbeviljande banken, sålunda en preussisk bank. Den andra kommissionen skulle vara appellationsinstans och var sammansatt av två ämbetsmän från det kurländska ridderskapet och tre preussiska medlemmar, varav en representant från ostpreussiska landbrukskammaren.

Avsikten med kolonisationen var att försvaga de lettiska jordbrukarne och att systematiskt undanträngа dem från jordägandet för att skapa plats åt de tyska kolonisterna. Den alltyska pressen hade under världskriget redan åtskilliga gånger diskuterat och varmt gillat dessa planer. Nu följde regeringsmaktens verkställighet av desamma. Man hade beräknat att enbart i Kurland kunna bereda bosättningsmöjligheter för 2.700.000 tyska kolonister. Senare skulle, såsom redan framhållits, rörelsen utsträckas också till det övriga Lettland och till Estland. Man kunde också räkna därmed, att återvändandet till hemorten skulle spärras för hundratusenden av lettiska krigsflyktingar. Av de kvarblivna blevo många automatiskt fördrivna från sina bondgårdar genom uppsägning av intecknings- och andra skulder. Det lettiska och estniska bondeståndets undergång syntes vara beseglat. Hela Balticum skulle slutligen övergå att bliva ett tyskt land.

Världskrigets utgång och de på detsamma följande förändringarne i Europas politiska karta kommo alla dessa planer att misslyckas. Det lettiska folket och det lettiska bondeståndet blevo därigenom räddade, och en självständig lettisk stat bildades.

Ovanstående framställning gör det lätt att förstå, att en av den unga lettiska statens första omsorger måste gälla en *agrarreform* av genomgripande art, inriktad på ändring i jordbesittningsförhållandena till gagn för den stora skaran av jordlösa och till hela landets nytta. Nödvändigheten av en dylik reform är numera allmänt erkänd både inom landet och i utlandet. Efter frihetskrigets slut blev det också för den år 1920 inkallade nationalförsamlingen en av huvuduppgifterna att genomföra den stora agrarreformen, vilken vi skola ägna nästa kapitel.

Den väsentligaste lagen om agrarreformen utkom i september 1920. Lettlands folkrättsliga erkännande som en de jure självständig stat skedde från de allierade makternas sida den 26 januari 1921, och snart därefter från andra civiliserade staters sida, bland annat från det tyska riket. Samtliga erkännanden gåvos utan villkor. Det var sålunda däri inbegripet, att den redan 1920 utgivna lagen om agrarreformen, vilken stipulerade styckning av privatgodsen, måste anses antagbar för den folkrättsliga gemenskapen och icke stod i strid mot några folkrättsliga rättsgrundsatser.

Detta konstaterande är egentligen i och för sig överflödigt. Ty agrarreformen är i likhet med varje social verksamhet uteslutande en inre lagstiftningsangelägenhet i en suverän stat. Än tydligare blir detta fastställande överflödigt, om vi taga i betraktande Lettlands här ovan skildrade agrarhistoria. Ingen stat behöver inhämta yttervärldens utlåtande om solklar rätt och nödvändighet, ej heller att ingå i svaromål på eventuella invändningar däremot. Vi ha tillåtit oss ovanstående fastställande blott därför, att det i utlandet, där man är mindre väl underrättad, förmärkts högljudda stämmor, vilka både principiellt och historiskt vantolka och missförstå den lettiska agrarreformen och bevekelsegrunderna för densamma. Blott av denna anledning ha vi ansett en hänvisning till den förstående hållningen på ansvarigt håll inom folkgemenskapen vara på sin plats.

Kasta vi en blick tillbaka på storgodsägarnes hållning: motståndet mot reformförsöken före kriget, den mot letterna fientliga tyska kolonisationen åren 1907—13, de knappast kva-

lificerbara förhållandena till den alltyska kolonisationen under kriget, den oförsonliga attityden mot lettiska staten, då vida kretsar av adeln deltogo i sammansvärjningarne år 1919 och även i kriget mot Lettland, skulle det vid minnet av allt detta icke vara ägnat att väcka förvåning, om agrarreformen tagit mycket hårdare former än den nu gjort. Inga drakoniska bestämmelser hade varit hårda nog, därest den unga staten velat vedergälla de tyska godsägarne med samma mått som dessa begagnade sig av t. ex. åren 1907—13 och i synnerhet år 1918, gentemot letterdömet. Men lettiska folket och dess stat ha ej velat sådant. Den åsyftar icke utträngandet av tyska adliga medborgare ur det gemensamma hemlandet. Den lämnar kvar åt dem jord nog för att kunna leva väl. Blott de gods har den helt lagt beslag på, som tillhörde de statsförrädare, vilka deltogo i stämplingarne och i kriget mot Lettland år 1919.

Vill man från adelns sida med förståelse för händelsernas sammanhang med de stora omvälvningarna i världshistorien försoning med det nya Lettland, så giva de nuvarande förhållandena och även agrarreformen såsom sådan utrymme nog härför, såsom vi senare skola se.

XVI. DEN STORA AGRARREFORMEN

I.

DET ÅR 1920 FÖREFINTLIGA LÄGET

Föregående framställning har tydligt givit vid handen, att agrarreformen stod i nödvändigt sammanhang med det historiska förloppet av händelser och strömningar, som vidkomma jordbesittandet i Lettland. Den anpassar sig också efter en socialpolitisk nödvändighet och ett oeftergivligt rättfärdighetskrav. Den avslutar en dyster historisk epok, och den innesluter i sig rikliga möjligheter till en ljusare framtid för den jordbruksidkande befolkningen och för landet i dess helhet.

Då man år 1920 skulle gripa sig an med agrarreformen, voro av de 1.299 privatgods, som funnos i landet, 629 eller nära hälften, övergivna av sina ägare och lämnade herrelösa. En del av dessa landsflyktiga godsägare voro visserligen vanliga resenärer, offer för en förvirrad tid, vilka bona fide höllo sig borta och vilka också mottogos fredligt vid sin återkomst såsom hemvändande landsmän. En annan del utgjordes av de oförsonliga, vilka ej ville veta av den lettiska staten och därför höllo sig borta i utlandet, antingen sådana, som inriktade sina förhoppningar på den tyska eller den ryska monarkiens återställande, eller sådana, som gjorde det för att aktivt deltaga i sammansvärjningarne och resningsförsöken mot Lettland, eller överhuvud sådana, vilka velat skudda Lettlands stoft av sina fötter.

Regeringen fann sig föranlåten att taga dessa herrelösa gods under sin förvaltning. Största delen av dem blevo bortarrenderade. Andra, inalles 133 gods, höll staten själv i drift. Enligt 1920 års inventering av jordbruksförhållandena hade icke blott bondehemmanen utan också godsen, och isynnerhet godsen, under krigets förlopp förlorat mycket av sina inventarier. Den verkställda inventeringen konstaterade, att på god-

sen blott funnos kvar 5 % av desammas förkrigsinventarium.

Naturligtvis kunde detta missförhållande icke i och för sig tjäna som orsak att beslagtaga godsen. Orsakerna härtill lågo på annat håll och vi känna dem redan tillräckligt. Men det sålunda konstaterade inventarietillståndet visar klart och tydligt, att man i fråga om dessa jordbesittningar hade att göra med en faktisk likvidation och att stordriften endast skulle kunnat upprätthållas med stora kostnader i statshjälp. Kan man nu på allvar sätta i fråga, att den av finansnöd och krigselände trängda staten skulle använda sina knappa medel just för återupprättandet av fienderna till den nya ordningen i stället för att föra frihetskriget till ett lyckligt slut och därefter söka förnya hela folkhushållningen? Blott det att uppställa denna fråga är att giva svar på den. Ingen stat, i all synnerhet icke en ung stat, vill begå självmord.

2.

DET SNABBA TEMPOT I REFORMEN

Lagen om agrarreformen i Lettland är ingen enhetlig akt, som kan angivas under ett enda datum. Med början år 1920 har lagstiftningen på detta område först år 1924 funnit sin avslutning. Tiderna voro upprörda, behoven legio. Överallt pockade trängande uppgifter för nyuppbyggandet att bliva behandlade. Lagstiftningsverksamheten hade överallt att taga igen det försummade. Under fredliga tider sitter lagstiftaren i ro i sin kammare, omgiven av kommittébetänkanden, vilka författats under årslångt, sakta framskridande arbete. En ny vitt omfattande lags tillämpning och genomförande tas jämväl oftast med lugn och besinningsfull långsamhet.

I Lettland åter måste man skapa den vittomfamnande agrarreformen så att säga på stående fot. Nöd var på färde. Man hade också att taga hänsyn till kommunisternas uppviglerier, ty kommunisterna hade vid denna tid (1919—21) ännu icke uppgivit alla förhoppningar att kunna återvända. Det gällde att snabbt parera undermineringsarbetet och detta icke blott genom den drakoniska stränghet, som drabbade uppviglarne, utan jämväl genom snabbt socialt handlande: genom

att i möjligaste mån tillfredsställa de tiotusendens av det jordlösa proletariatet berättigade förväntningar. Ej heller kunde man låta de från frihetskriget återkomna hjältarne utstå årslång väntan på dem utlovad jord. Men över allt detta stod den oavvisligt bjudande nödvändigheten att rycka upp jordbruket, att skapa möjligheter för att åter kunna beså åkerfälten. Under de förhandenvarande förhållandena kunde detta icke nöjaktigt förverkligas annat än genom landets uppdelning i småbruk. Den stora jordbruksdriften var i lägervall och kunde icke åter snabbt och med framgång sättas i stånd. Härtill saknades både vilja och förmåga. Avbrott i jordbruksproduktionen åter kunde medföra stora faror för hela folkhushållningen i detta jordbruksland och därmed även för staten själv. Det är väl obehövligt att ånyo framhålla, vilka faror ett ekonomiskt elände för massorna skulle föra med sig i ett land, som hade i omedelbart grannskap det kommunistiska "paradiset", varifrån så många lockelser utgingo till materiellt betryckta själar.

Det får väl därför ej anses förmätet att framhålla, att det var ett intresse icke endast för Lettland att genom snabbt handlande hålla borta från sina gränser faror av detta slag, utan också ett intresse för alla stater i Europa väster om Balticum, för vilka den ryska "världsrevolutionen" tedde sig mer eller mindre hotande.

I följd av det nödvändiggjorda hastiga genomförandet av agrarreformen har det ej kunnat undvikas att både misstag och här och där övergrepp begåtts. Motståndare till reformen ha försökt att mot reformen i dess helhet utspela sådana beklagliga oegentligheter. Det tillhör dock det primitiva tänkandet att så generalisera enstaka fenomen och att därur draga slutsatser för det hela.

Det trängande behovet att åtgöra något för att bistå de jordlösa föranledde den lettiska regeringen att redan år 1919 taga *första steget*. En förordning med lags verkan av den 27 februari 1919 bestämde, att jord från de statliga domänerna kunde lämnas i provisoriskt arrende åt jordlösa småbrukare. Förordningen är i ett hänseende anmärkningsvärd, nämligen genom sin utomordentliga försiktighet och måttfullhet. Vid

en tidpunkt, då man såg sig hotad av godsägarnes sammansvärjningar, varpå följde resningen i april 1919, och då den bolsjevistiska invasionen hade bringat staten i livsfara, tillgrepo de styrande dock icke demagogiska medel för att fastare knyta massan av jordlöst proletariat till sig, ehuru sådant kunnat vara av vitalt intresse. Regeringen lät privatgodsen helt vara i fred, den begagnade sig blott av statens egna jordtillgångar. Men ej ens dessa styckades sönder och avyttrades, utan utlämnades, efter uppdelning, blott till provisoriskt arrende. Man ville icke föregripa de beslut, som den stundande på författningsenligt sätt valda nationalförsamlingen kunde fatta. Åt denna församling skulle ensamrätten förbehållas att genomföra en genomgripande agrarreform. Vid tiden för förordningen av år 1919 utgjorde blott ett provisoriskt nationalråd den tillfälliga folkrepresentationen.

Den egentliga agrarreformen, vilken beslöts kort efteråt av nationalförsamlingen, kunde visserligen genomföras under jämförelsevis mera lugna förhållanden, men det rörde sig dock om ett land och ett folk, som varit utsatt för hårda prövningar. Alltjämt gällde det att handla snabbt. Det faller av sig själv, att det praktiska genomförandet under sådana förhållanden icke kunde vara fritt från alla fel. Dock var agrarmyndigheternas förvaltningsverksamhet övervakad av senaten, den högsta juridiska myndigheten, och deras åtgärder kunde jämväl överklagas. Agrarmyndigheterna voro i övrigt själva organiserade i instanser, vilka automatiskt kontrollerade varandra. Man hade på möjligaste sätt sörjt för att skydda sig för felgrepp och för att kunna gottgöra dylika.

3.
AGRARREFORMLAGARNA

Man talar vanligen om fyra huvuddelar av agrarlagen eller om man hit vill räkna även lagen om regleringen av skadeersättning fem sådana delar.

Kärnan i lagen utgör den första delen, "om den statliga jordfonden", av den 16 september 1920. Till denna anknöt sig följande dag, den 17 september 1920, den fjärde delen,

som handlar om organen för reformens praktiska genomförande, lagen om "agrarkommittéerna". Den andra delen daterar sig från den 21 december 1920 och behandlar "användningen av den statliga jordfonden". Tredje delen, om "agrarreformens befästande" utkom först två och ett halvt år senare, den 3 maj 1923. Skadeersättningsfrågorna behandlas i femte delen, lagen av den 30 april 1924 om "reglering av skadestånd till de förutvarande ägarne av de med den statliga jordfonden införlivade godsen och länderierna".

Till dessa organiskt samhöriga lagar, vilka utgöra grundvalen för agrarreformen och i sin helhet utgöra vad man kallar *"agrarreformlagen"*, knyta sig en hel mängd av *kompletteringslagar*. Ty jätteuppgiften ställde stora krav på den lagstiftande verksamheten på detta område, och parlamentet såg sig nödsakat att åter och åter komma tillbaka till ämnet. Agrarreformlagen kompletteras ytterligare av förordningar, vilka justitie- och jordbruksministeriet samt centrala agrarkommissionen enligt nämnda lag äro berättigade att utgiva.

4.
STATENS JORDFOND

Ändamålet med agrarreformen angives i agrarlagens första artikel sålunda: "skapandet av nya jordägare och utökandet av förefintliga småbruk, ävensom tillfredsställandet av olika ekonomiska företags och av sociala och kulturella välfärdsinrättningars behov samt utvidgandet av städer och köpingar". För sådant ändamål skapades en statlig jordfond.

I omedelbar anslutning härtill bestämmer lagen, *vilka gods och länderier som skola införlivas med jordfonden,* nämligen: 1) de staten tillhöriga länderierna, domängodsen och statsskogarne, 2) privatgods, kyrkogods, adliga korporationers riddargods, de livländska städernas riddargods, men icke deras patrimonialgods. För undvikande av varje missförstånd hänvisar agrarlagen därvid till artiklarna 597 och 613 i den baltiska civillagboken, i vilken det rätt invecklade systemet av olika jordagods i Livland, Kurland och Semgallen klart framställes, samt till artiklarna 411 och 413—415 i civillagboken

för det forna ryska kejsarriket, vars civilrätt tills vidare är gällande för Lettgallen.

Samtliga gods och länderier, som skola införlivas med jordfonden skola *frångå sina ägare* och övergå till att vara statsegendom. Härvid underförstås, att den nye ägaren, staten, skall stycka desamma och använda dem för de ovan angivna ändamålen med agrarreformen.

Förutom själva jorden exproprieras och införlivas med jordfonden även godsens pertinentier, varemot undantagas sådana godsen tillhörande industriföretag, som ej äro baserade på vidarebearbetning av lokala jordbruksprodukter eller icke avsedda att tillgodose den omgivande ortens behov.

Fråntagna ägarna och införlivade med jordfonden bliva likaledes alla icke försålda, sålunda blott bortarrenderade bondgårdar, på det att staten må sättas i tillfälle att verkställa försäljning av dem till arrendatorerna eller andra, samt sådan bondejord, vilken inköpts av kolonisationsföreningar, utländska banker, varmed i främsta rummet hänsyftas på den russifikatoriska kejserligt-ryska agrarbanken, och utländska föreningar med politiska syften.

Hela agrarreformen går ut på att likvidera stordriften inom jordbruket och att jämna vägen för de små jordbruken, att efter dansk förebild omgestalta och organisera Lettland till en agrarstat med små och medelstora jordbruk. Av grundläggande betydelse blir för den skull den bestämmelsen i lagen, att det forna "Gehorchsland" eller bondeland, som på sin tid frånskilts herrgårdsjorden och försålts till småbrukare, icke skulle frånhändas ägarne och ej heller införlivas med jordfonden. Tidigare på annat ställe anförd statistik visar det stora antalet av dylika bondeställen. Det ryska inflytandet i Ostlettland, Lettgallen, hade medfört, att bondejorden där var fördelad icke på enstaka bondgårdar utan byvis samskiftad, varför byhemmet som sådant var ägaren (s. k. "nadjelnaja zemlja", anvisad jord). Ej heller denna bondejord blir ägaren frånhänd eller överförd till jordfonden.

Denna åtgärd är blott en naturlig följd av det bondeskydd, som infördes under den svenska tiden, och som under 19:de århundradet i viss mån fortsattes av ryska regeringen. Här

gäller det den jord, som till höga priser inköpts från godsägarna och vars ägare själva uppodlat och brukat densamma, alltså själva grundstommen till det efterlängtade, nya agrarsystemet av små och medelstora jordbruk. Det var ett naturlig utslag av rättvisa och en agrikulturell konsekvens, att denna bondejord skulle förbliva oberörd av agrarreformen.

Lagen inrymmer vidare också *andra kategorier mark,* som icke frånhändes ägarne och ej införlivas med jordfonden. I främsta rummet gäller detta en *icke frånhändbar* del (neatsavinama dala, partie non-expropriable, reliquat foncier) *åt varje förutvarande godsinnehavare,* bortsett från sådana, vilka gjort sig skyldiga till landsförräderi. Storleken av denna oexproprierbara del skall enligt lagen motsvara ett före agrarreformen vanligt medelstort bondejordbruk och bestämdes med en för godsägarna gynnsam tolkning av lagen till 50 hektar såsom normalt maximum.[1] Utan att erhålla rättstiteln "bondejord", uppstodo på sin tid många från storgodsen avsöndrade självständiga utgårdar. Ej heller dessa exproprieras, därest deras storlek ej överstiger 100 hektar och därest de före den 23 april 1915 förvärvats av lettiska undersåtar. Överstiger arealen 100 hektar, så exproprieras den del, som överstiger nämnda ytmått. Många godsägare ha härigenom kommit att få behålla en oexproprierbar jordareal om intill 100 hektar. En del av dem ha även kvar sina industriella företag på de forna godsområdena, vilkas värde år 1920 uppskattades till 3.700.000 guldlats.

Gods och länderier, vilka tillhöra *välgörenhetskorporationer* eller *vetenskapliga institutioner* och tjäna motsvarande ändamål, samt gods och länderier, tillhörande städer, köpingar, kretsförvaltningar, kommuner och byar, bliva ej heller de frånhända sina ägare och tillfalla icke jordfonden. Men städer och andra kommunala korporationer måste försälja de respektive gods tillhöriga, bortarrenderade områdena till ar-

[1] Jordbruksministeriet och centrala agrarkommissionen hade att för varje konkret fall fastställa storleken. Då normen bestämdes till 50 hektar, räknade man med genomsnittsstorleken endast av de medelstora bondgårdarna. Medelstorleken för samtliga 148.039 bondgårdar före agrarreformen utgjorde endast 21,5 hektar.

rendatorerna, därest dessa jordområden icke kunna anses trängande behövliga för städerna o. s. v.

Sådana områden, varpå kyrkor och kloster äro uppförda, ävensom därpå befintliga byggnader, gårdar och trädgårdar äro befriade från expropriationen.

Vid expropriationen av kyrkogods kan man beklaga, att lagen allt för mycket knappat av på kyrkans materiella grundval, helst som kyrkan nu omvandlades från att ha haft karaktären av en folkfrämmande "herrekyrka" till en verklig lands- och folkkyrka. Agrarlagen upphäver därtill alla de pålagor till förmån för kyrkan och dess tjänare, vilka belastade de gods och länderier, som införlivades med jordfonden, nämligen viss byggnadsskyldighet jämte materialleveranser härför, arbetsprestationer o. s. v. Samtidigt befriar lagen också den bondejord, som ej införlivats med jordfonden, från alla sådana pålagor till kyrkan. Vid expropriationen av kyrkogods medgiver lagen en ofrånhändbar del för varje kyrkogods, vilken får hava samma storlek som en medelstor bondgård. Kyrkogodsens relativa andel i landets hela jordareal är så obetydlig, att det mycket väl varit möjligt att tillmäta den ofrånhändbara delen större, utan att jordfonden därigenom skulle gått miste om några nämnvärda tillgångar.

Samtidigt med jord och vad därpå är frånhänder lagen också ägarne med vissa undantag de för jordfondens syften erforderliga *inventarier,* vilka likaledes övergå till jordfonden. För exproprierat inventarium erhålles ersättning enligt marknadspriset. Frihet från expropriation åtnjutes i följande fall. Godsägaren äger rätt att behålla så mycket jordbruksinventarier, som behöves för driften av den oexproprierbara delen av godset; de jordbrukare, vilka som egendom erhålla de med jordfonden införlivade arrendegårdarna, få behålla sina inventarier; kyrkogodsen få även behålla sina inventarier.

Enligt agrarlagen skola sådana godsägare, vilka gjort sig skyldiga till *landsförräderi,* icke medgivas någon oexproprierbar del av sina gods, ej heller något skadestånd för det exproprierade. Lagen syftar härvid på resningen den 16 april 1919, Bermondts krig mot Lettland oktober—december 1919 och andra notoriskt fientliga handlingar mot den unga staten

under 1919 års frihetskrig. Detta dock blott på grund av laga domstolsutslag eller på grund av en speciallag om konkreta personligheter och gods.

Huru stora jordarealer kunde staten då enligt denna lag införliva med jordfonden och göra användbara för agrarreformens syften? Vi ha tidigare uppgivit landets totalareal till i runt tal 6.570.000 hektar. Enligt officiella uppgifter i oktober 1925 har exproprierats och införlivats med jordfonden 53 % därav eller 3.490.813 hektar. Härav härröra 2.802.158 hektar från privatgods, riddargods, städernas gods o. d. I fortsättningen benämna vi dessa gods för korthetens skull "privatgods". Från de statliga domänerna härröra 627.734 hektar och från kyrkogodsen tillkommo 60.921 hektar. Av jordfondens totala areal utgöras 1.600.000 hektar av skogar, varav 1.094.931 hektar exproprierats från privatskogar och resten från statsskogar.

Kategorien exproprierade *privatgods* och länderier, varifrån jordfonden erhållit 2.802.158 hektar, erbjuder ett särskilt intresse. Inalles omfattade expropriationen 1.640 gods eller i övrigt ekonomiska enheter, av vilka 164 stycken med tillsammans 98.649 hektar tillhörde ägare av *lettisk* stam och 1.476 stycken med 2.703.509 hektar tillhörde ägare av *icke-lettisk* stam, huvudsakligen *tysk-baltisk adel.* Dessa tal visa oss, att det tämligen ofta framförda påståendet, att letter icke alls drabbades av agrarreformen, är oriktigt. I den mån ett antal letter under de senaste 50—60 åren mäktat arbeta sig upp så att de kunnat förvärva sig jordagods, fingo de dela lotten med de tyska eller övriga medborgarne av sin sociala klass. Agrarlagen känner ingen skillnad i fråga om stam, religion och språk. Den rör sig blott med social-ekonomiska begrepp, dess objekt är jorden och icke nationaliteter.

Denna nationella opartiskhet hos agrarlagen träder oss än tydligare till mötes i fråga om *kyrkogodsen,* där *lettiska* kyrkan och kyrkogemenskapen nästan uteslutande drabbades. De tyska kyrkogemenskaperna träffar man huvudsakligen i städerna, och de äga inga kyrkogods.

Räkna vi jämväl kyrkogodsen med under begreppet "pri-

vatgods" med hänsyn till jordexpropriationen, få vi följande bild:

Exproprierat och med jordfonden införlivat:

	Gods och andra enheter		Område i hektar	
	antal	i %		
Från letter	351	23,5	156,735	c:a 6 %
„ icke letter	1.497	76,5	2.706.344	„ 94 %

Den exproprierade jordens ekonomiska klassificering och kvalitetsgruppering angivas, vad de egentliga *privatgodsen* angå — kyrkogodsen här ej medräknade — i följande sammanställning:

För jordbruk användbart område	1.164.737	hektar
Skogar	1.094.931	„
Sjöar, mossar, impediment	542.490	„
Från privatgods exproprierade	2.802.158	hektar

Av efter kriget kvarvarande jordbruksinventarier å privatgodsen kvarblev mera än hälften hos godsens förutvarande ägare i och för fyllandet av icke exproprierade områdens behov. Resten blev mot ersättning efter marknadspris exproprierat och överfört till jordfonden samt av denna försålt till de nya småbrukarne. Beträffande till godsen eller godsägarne hörande *industriella företag* funnos efter kriget härav 1.158 olika anläggningar. Dessas värde uppskattades av en särskild värderingskommission, mot vars beslut överklaganden kunde ske. Av dessa industriföretag fingo 251 företag kvarbliva i godsägarnes ägo och det uppskattade värdet av dessa utgjorde 3.370.000 guldlats. Det var de större och värdefullaste industriföretagen, som förblevo i godsägarnes händer, vilket framgår därav, att de 907 industriföretag, vilka exproprierades och tillföllo jordfonden, ehuru tre och en halv gång så många till antalet som de icke exproprierade, icke uppvisade fullt så högt uppskattningsvärde, nämligen 3.006.000 guldlats. Man får förklaringen till värdeskillnaden mellan dessa båda grupper av industriföretag genom agrarlagens bestämmelse, att blott sådana industrier å godsen skola exproprieras och införlivas med jordfonden, vilka täcka hemtraktens lokala be-

hov och uteslutande avse bearbetningen av ortens jordbruksprodukter och därtill hörande råvaror, alltså industrier, som verkligen äro "pertinentier" i den baltiska sakrättens mening. Sådana företag äro i regel de billigaste. Expropriationen drabbar däremot icke de värdefullaste industriföretagen å godsen, nämligen sådana, som icke inskränka sin verksamhet till att tillgodose ortens behov och uteslutande bearbeta de lokala råvarorna och jordbruksprodukterna, utan sträcka sin verksamhet vidare och därmed förlora karaktären av godsets pertinentier, alltså industriföretag i vanlig mening, sådana som man träffar dem i städerna och övriga industricentra. Dessa ha fått förbliva i godsägarnas besittning.

5.
JORDFONDENS ANVÄNDANDE

Andra delen av jordreformlagen, vilken handlar om och reglerar jordfondens användande, börjar med en hänvisning till agrarreformens mål.

Skogar, sjöar och rinnande vatten och impediment tillhörande jordfonden, ävensom historiskt och arkeologiskt viktiga och natursköna trakter, områden med mineralfyndigheter o. d. skola i allmänhet förbehållas staten.

De nya jordbruk, som skapas ur jordfonden, få i regel icke tilldelas mera än 22 hektar för jordbruksändamål brukbar jord samt intill 5 hektar okultiverad mark, med eller utan skog, mossar och vatten, varav skog intill 3 hektar. Centrala agrarkommissionen är dock berättigad att i godsens centra bibehålla betydligt större jordbruksenheter, som dels anvisas till kulturella, agrikulturella o. a. organisationer, dels utarrenderas till privatpersoner, dels i enstaka fall disponeras av staten.

För trädgårdsbruk kunna enligt vissa bestämmelser till privatpersoner utlämnas intill 10 hektar.

Jordfondjordens fördelning för bildandet av *nya jordbruksenheter* är kärnpunkten i och basen för hela agrarreformen. Det är dess *huvudändamål,* vars förverkligande skall radikalt omgestalta Lettlands folkhushållning.

Lagen är fylld av den *idé,* som behärskar Lettlands hela agrarhistoria och likaledes besjälar denna agrarreform: småbruket skall icke bara kunna draga sig fram, utan göras verkligt livskraftigt, ekonomiskt produktivt och räntabelt. Det måste kunna tillföra hela folkhushållningen styrka och näring och utgöra den verkliga grundvalen för staten som agrarstat. Lagen utgår från den uppfattningen, att ett småbruk om 15—22 hektar är vuxet dessa fordringar, förutsatt att inom denna normalstorlek inrymmes ur jordbrukssynpunkt odlingsbar mark. Lagen bestämmer, att de redan förefintliga *parcellbruken,* vilka icke uppnått normalstorleken av 22 hektar skola kunna *utvidgas* ur jordfondens markresurser och för fram olika tekniska medel härför. Med parcellbruk förstår lagen jordbruksenheter intill 15 hektars storlek, häri inräknat alla slag av mark.

Det är av enahanda anledning som lagen förbjuder att stycka de med jordfonden införlivade bondearrendena, därest de utgöra en bruksenhet och tillhört det forna "Gehorchsland" eller bondeområdet å godsen. På samma sätt som lagen i dess första del medgiver de redan friköpta bondehemmanen att oberoende av agrarlagens maximalbestämmelser ha vilken areal som helst och därför ej lägger desamma in under jordfonden, så sörjes i fråga om bondeområdenas arrendegårdar för att de icke få söndersplittras. Deras storlek får vara 100 hektar eller däröver. Även jordbruken å själva godsområdet, utmärkt av dess tidigare skattefrihet, få icke styckas sönder, därest de ha en utpräglad karaktär av bondejordbruk och deras areal icke överstiger 100 hektar. Är arealen större, kan överskottet frånskiljas.

Gemensamma byhemman i Lettgallen skola enligt lagen sprängas sönder. Den från Ryssland ärvda bygemenskapen skall upphöra och de hittillsvarande nyttotagarne skola tilldelas sina andelar av den gemensamma jorden och bli ägare till självständiga gårdar. För att överhuvud möjliggöra denna omgestaltning och för att ge tillfälle till erforderlig avrundning bjuder jordfonden sin hjälp medelst tilldelning av jord, utbyte av byjord mot jordfondjord o. s. v.

I omedelbar närhet till städer och köpingar skola markom-

råden ur jordfonden reserveras för dessa orters utvidgning ävensom för olika företag och för välfärdsinrättningar.

Staten kan behålla i sin omedelbara drift sådana jordfonden tillhöriga godsområden, på vilka kulturella föreningar äro bosatta eller kunna komma att slå sig ner.

Sådana byggnader, som jämte marken blivit exproprierade, men som icke äro oumbärliga för jordbrukets bedrivande, böra användas för kulturella ändamål och sociala välfärdsinrättningar eller också för kommunalförvaltningar.

Spörsmålet om *normen* för nyanläggningar inom jordbruket blev på sin tid särdeles grundligt och under årtionden diskuterat i Ryssland och olika teorier uppställdes. I Lettland fick man ej höra ett enda ord teori. Ur praktiken hade man hämtat den erfarenheten, att med landets klimatiska och jordmånsförhållanden är ett jordbruk om två arbetshästar och 15—22 hektars område väl livsdugligt. Är det större, ända upp till 100 hektar eller t. o. m. något mera, kan det också vara bra, ofta bättre, stundom sämre. Dessa erfarenhetsrön samt jordfondens begränsade omfattning i förening med det stora antalet jordlösa gjorde det till en bjudande nödvändighet att begränsa fördelningen till tvåhästarsnormen och intill 22 hektars område. Å andra sidan fick normen ej bliva mindre än vad ett kulturellt jordbruk och vad tekniken tillåter. Emellertid kan normen sjunka under 22 hektar, därest särdeles gynnsamma jordmånsförhållanden det möjliggöra eller också, såsom i Lettgallen, den förhärskande typen är baserad på enhästsystemet. Man begick emellertid i Lettgallen det felet, att normen om 22 hektar utsträcktes att gälla också denna provins. Den borde här utan tvivel ha gjorts lägre. Först och främst därför, att huvuduppgiften i Lettgallen bort vara att stärka de talrika bestående parcellbruken. Blott vad som härefter blivit kvar av det jordfondområde, som stod till förfogande, skulle ha kommit till användning för nya småbruk och dessa hade därtill bort anpassas efter den förhärskande typen och gjorts mindre än 22 hektar.

Anvisandet av jord utgör det andra huvudmomentet i lagstiftningen beträffande jordfondens användning. Det praktiska genomförandet av jordfördelningen skedde alldeles obero-

ende av anvisandet. Lantmäteriavdelningen i jordbruksministeriet och dess lantmätare arbetade härvid i nära kontakt med jordfördelningsmyndigheterna. För fondjordens indelning i nya jordbruk tjänade allenast vissa *allmänna* synpunkter såsom rättesnöre nämligen: a) lagbestämmelserna om normer för de nya jordbrukens storlek, om olika odlingsslag o. s. v.; b) den förhandenvarande jordfondens omfattning och kvalitetsgrupperna i densamma; c) de faktiska behoven av jord, antalet jordlösa och för jordbruk lämpliga, antalet ansökningar om jordtilldelning, de förefintliga parcellbrukens behov av jordtillskott i och för ökande av deras värde och avkastning o. s. v. Det gällde nu att bringa alla dessa behov i överensstämmelse med jordfondens prestationsförmåga och hela folkhushållningen. Man måste alltså skaffa sig en klar bild av vad som härutinnan låg inom och vad som låg utom möjlighetens gränser. Härför blev nu en *allmän plan* utarbetad.

På så sätt uppnådde man, att jordens uppmätning och dragandet av gränserna för de nya jordbruksenheterna in natura kunde ske helt igenom *abstrakt* på så sätt, att hänsyn ej behövde tagas till konkreta personer eller de blivande ägarne av det ena eller andra nya jordbruket. Det var jordanvisningens ensak att utvälja sådana, sedan gränser dragits och nybruken färdigprojekterats. Lantmätaren hade följaktligen ingen konkret Peter, Johan eller Jakob för ögonen såsom de blivande ägarne. Härigenom vann man icke endast i planmässighet, utan även i fråga om mätnings- och styckningsarbetenas opartiskhet. Detta system uteslöt varje missbruk från lantmätarnes och jordstyckarnes sida.

Rätt till anvisning från jordfonden har enligt i lagen fastställd ordning[1] en var medborgare i Lettland, vilken ej besitter jord till ägo eller vars jordegendom icke uppnår en storlek om 22 hektar, den lagliga normen, och vilken i övrigt förpliktigar sig att själv bruka honom tilldelad jord. Myndigheterna hava härtill uppställt fordran på *jordbruksskicklighet*. Lagen föreskriver för övrigt en viss ordningsföljd, enligt vilken ansökningar om jord bör tillgodoses, varvid frihetskrigets hjältar och de fallnas familjer hava företrädesrätt.

[1] Agrarlagen 2:a delen, 2:a avdelningen.

Det övervägande flertalet av krigarne hade kommit från landsbygden och från plogen. De borde följaktligen känna till jordbruk. Erfarenheten har bekräftat denna förutsättning. Till den 1 september 1923 hade inalles 36.769 nya jordbruk upplåtits, varav 11.827 eller inemot en tredjedel, åt deltagare i kriget eller åt deras överlevande familjemedlemmar. Av alla dessa 36.769 nya jordbruk voro bott 1.531 (4 %) sådana, vilka ägaren själv icke brukade, utan antingen bortarrenderat, något som gällde för 1.227, eller försålt, vilket gällde för 304. Proportionellt räknat borde på de 11.827 krigarne falla blott c:a 500 dylika bortarrenderade eller försålda jordbruk. Man kan naturligtvis icke räkna alla dessa 1.531 till de för jordbruk odugliga. En viss rörlighet i ägandet är en allmän företeelse vid dylika agraromgestaltningar och motiven härför äro växlande.

Ovannämnda ordningsföljd med förmånsställning är en omistlig regulator för att förekomma en icke ändamålsenlig jordtilldelning eller till och med ett bortödslande av jordfonden. Lagens bestämmelser härom äro emellertid alltför knappa och rätt ofullständiga. Agrarreformens centrala exekutivmyndighet, centralkommissionen för jordfördelningen, har för den skull rikligt begagnat sig av sin rätt att utfärda förordningar för att vidare utveckla den i lagen antydda reglerande idéen och ge åt denna praktisk gestaltning. Lagen och dessa förordningar utveckla *följande system* till rättesnöre vid genomförandet av jordtilldelningen. De jordsökande indelas i sju grupper, varav varje grupp har förmånsrätt framför den närmast efterföljande. Den sjunde gruppen sönderfaller i fem kategorier, dessa åter i flera underavdelningar, alltjämt med bibehållande av enahanda förmånsrättsliga ordningsföljd.

Första gruppen omfattar de mångåriga brukarna av sådana odelbara ensamgårdar, som ha den vanliga bondgårdens karaktär. Dessa få behålla sina gårdar odelade intill en storlek av 100 hektar. Endast om det skulle saknas mångåriga brukare, är en styckning här tillåtlig. Dock måste i sådant fall den ovannämnda normen för nya jordbruks storlek iakttagas.

I andra gruppen komma brukarna av de bestående lokala små- och parcellbruken. Dessa småbrukares ansökningar om jordtilldelning intill ortens medelnorm falla under denna grupp, dock endast under förutsättning, att

sökandena besitta mindre än 15 hektar och deras jord har gemensamma gränser med jordfondområdena i fråga.

Först sedan dessa tvenne grupper blivit tillfredsställda, kommer turen till ansökningar från statliga, kommunala och andra offentliga institutioner om tilldelning av jord, dock endast för den händelse dessa framlägga motiverade planer över den begärda jordens användning. Detta utgör tredje gruppen.

Nu följa ytterligare tre grupper av redan bestående jordbruk. 1) För avrundandet av gränserna å odelbara gårdar kan ur jordfonden anvisas intill 1 hektar eller också enstaka jordområden gå i utbyte mot jordfondsområde. På samma sätt — dock utan att vara bunden av hektarsnormen — kan man förfara, då det gäller att bli kvitt enstaka jordområden, som äro avlägset belägna, stundom kilometerlångt från huvudgården. Slutligen kan sådant även ifrågakomma, där jordfördelningsplanen kräver utjämningar, varvid i främsta rummet blir fråga om jordbyte. Detta är alltså fjärde gruppen. — 2) Om en småbrukare eller parcellinnehavare ålägges att på grund av jordfördelningsplanens krav eller på grund av utvidgningsbehov hos nya jordbruk avstå sin jord till jordfonden, är han berättigad att av jordfonden på annat ställe erhålla likvärdigt område, femte gruppen. 3) Alla arrendatorer, hälftenbrukare, dagsverkstorpare o. a., vilka på herrgårdsjord i mer än 10 år brukat sin jord och däråt nedlagt kapital och arbete, äga förmånsrätt att köpa sådana gårdar, sjätte gruppen.

Bland dessa sex grupper ha vi ännu ej påträffat de jordlösa i ordets egentliga mening. Först sedan det redan bestående reglerats, skrider agrarreformen till upprättandet av nya jordbruk. Först då kommer turen till de jordlösa stricto sensu (löneproletariatet) vilka bilda den sjunde gruppen, den viktigaste av alla och i själva verket den som utgör agrarreformens axel. Inom denna grupp iakttages en noga fastställd ordningsföljd, som sammanfattas i fem kategorier med flera underavdelningar.

Genom denna ordningsföljd har rätten till jord bragts i reglerade banor och gjorts praktiskt genomförbar. Man skulle eljest ha stått hjälplös inför den starka tillströmningen av jordsökande. Denna folkets indelning erbjuder även garantier mot eventuellt godtycke.

Vi ha förut sett, huru agrarlagen formulerat rätten till fondjorden, och att denna formulering är knapp och ofullständig. Centrala agrarkommissionen har därför, begagnande sin rätt att utgiva förordningar, åt denna lag givit följande tolkning, som obestritt varit den ledande principen vid ge-

nomförandet av agrarreformen: "Jord ur statsjordfonden kan endast tilldelas personer i en ålder av 18—65 år och blott under förutsättning, att de äro jordlösa eller höra till den småbrukaregrupp, vilkas jordområde icke överstiger 15 hektar samt att de förbinda sig att bruka tilldelad jord, varvid denna förbindelse skall vara garanterad genom förefintligheten av de för jordbrukets igångsättande nödvändiga inventarier eller påvisbar förmögenhet att förvärva sig dylika eller ock garantier av sådana personer eller institutioner, vilka äro i stånd att vid jordbrukets igångsättande lämna hjälp."

Så har man sörjt för en ekonomiskt hållbar användning av jordfonden och samtidigt förhindrat att den proklamerade rätten till jord förlorade sitt praktiska innehåll. Denna rätt finge icke förvandlas i en värdelös rätt, rätten att kräva jord utan att kunna behålla densamma.

Lagen inrymmer en *grundläggande* bestämmelse i fråga om den *agrarrätt,* som skall råda i Lettland: nämligen den *privata äganderätten.* Lagen stadgar, att alla nya jordbruk ävensom jordtilldelningar i övrigt utdelas som *ärftlig privategendom* eller, på särskild anhållan, som ärftligt arrende, varvid åt arrendatorn inrymmes rätten att när som helst som privategendom förvärva området i fråga. I klausulen om ärftligt arrende finner man en lätt återklang av socialdemokraternas avvisade försök att borteliminera privategendom ur fondjorden och blott medgiva arvsarrende (ärftlig nyttjanderätt). Man måste fullständigt missuppfatta den i sin torva förälskade lettiske bondens och lantarbetarens psykologi för att vilja påtvinga honom ett ärftligt nyttjandesystem, om man nu icke därvid döljer andra avsikter, för vilka den ärftliga nyttjanderätten blott skall tjäna som språngbräde. Tills dato, sålunda under de gångna fem åren, har icke en enda själ i Lettland önskat att för sig få tillämpad arvsarrendeklausulen. Alla begära privategendomsrätt, såväl arrendatorer som lantproletärer, förlagsställarne till arvsarrendet ej ens själva undantagna.

Vidare förklarar och stadgar lagen, att jord ur jordfonden blott utlämnas mot *betalning* till statskassan av en viss köpe-

summa, varom närmare bestämmelser givas i en speciell lag. Betalningen erlägges till statskassan, då all rätt till den med jordfonden införlivade jorden överflyttats på staten, liksom staten åtagit sig densamma påvilande onera och förpliktelser, de senare dock blott i den omfattning, som i lagen stadgas.

Speciallagen "om värdering och försäljning av den med jordfonden införlivade jorden till privategendom eller för upplåtelse i ärftligt arrende" utkom den 23 april 1923. Beträffande värderingen stadgas, att för medelgod jord (med hänsyn till dess avkastningsförmåga) betalningen icke får överstiga 10 lats per hektar och för jord av högsta avkastningsförmåga 20 lats per hektar, allt med iakttagande av de omständigheter, vilka öva inflytande på avkastningsförmågan. Byggnader värderas oberoende av jorden, och gäller detta också i fråga om virkesskog och vedskog, den senare därest den överstiger 3 hektar.

Försäljningsprisen äro rätt låga och mycket lätta att erlägga för de nya småbrukarna. De hålla sig åtminstone beträffande jorden ungefärligen inom ramen av 1920 års medelpris på den fria marknaden. De ligga under 1923 års marknadspris. Prisen hade nämligen 1923 redan stigit utan att dock tillnärmelsevis ha uppnått förkrigspriserna. I Lettland liksom i alla successiva stater hade efter kriget jordvärdet liksom även värdet av fastigheter i städerna sjunkit starkt. Dessa sakförhållanden måste man beakta för att kunna rätt bedöma den lettiska agrarreformens värderingar.

Betalningsbeloppen för industriella anläggningar, trädgårdar, tomter för kommersiella och industriella ändamål, fastigheter med vattenfall eller med mineralfyndighet eller med andra värdefulla egenskaper skola rätta sig efter dessa fastigheters och inrättningars faktiska värde vid tiden för försäljningen. För fastställandet av dessa värderingar ha inrättats speciella värderingskommissioner i socknar och städer ävensom en överkommission för markvärdering.

Anvisandet av jord åt konkreta personer försiggår visserligen mycket långsammare än mätningen och fördelningen

(projekterandet). Man måste dock erkänna, att arbetet med anvisandet av jord pågått i ett ganska raskt tempo. Intill den 15 september 1922 hade i hela landet 20.171 jordbruk blivit anvisade, varibland 11.440 nya jordbruk. Ett år senare, den 1 september 1923, hade antalet anvisade nya jordbruk stigit till 32.000 och vid denna tid hade man hunnit med att mobilisera omkring 50 % av hela jordfondområdet och anvisa denna hälft till konkreta personer. Den 4 november 1924 hade antalet anvisade nya jordbruk och andra jordtilldelningar ökats till 56.239. Dessutom voro vid denna tid 7.543 jordbruksindustrianläggningar av jordfonden tilldelade konkreta ägare. Samtidigt kunde anmälas, att vid utgången av år 1924 arbetet med förvandlandet av arrendegårdar, 8.346 stycken, till privategendom blivit avslutat.

I oktober år 1925 hade antalet nya jordbruk och tilldelningar i övrigt ur jordfonden stigit till 69.659, varav tilldelningar till letter utgjorde 62.650 och till icke-letter 7.009. Av rapporter från samma tid framgår, att inalles avvisats 59.640 ansökningar om jordtilldelning, av vilka 51.255 utgjordes av ansökningar från letter och 5.645 ansökningar från icke-letter.

Det kolossala arbetet med genomförandet av agrarreformen nalkas sin fullbordan.

För tillgodoseendet av kulturella och agrikulturella ändamål ha huvudgårdarne å 181 gods, i areal växlande mellan 50—300 hektar, anvisats till olika institutioner, föreningar, sällskap och personer. Av dessa avse 26 skapandet av mönstergårdar, 91 avse upprättandet av husdjursavelscentra, 22 nötboskapsavel, 4 hästavel, 4 ungdjursuppfödning, 17 svinavel, 14 fröodling och 24 utsädesförädling.

I den mån staten själv drivit jordbruket å ett antal huvudgårdar, har resultatet blivit ogynnsamt såväl med hänsyn till avkastning som i allmänhet. Statsdriften har inom Lettlands folkhushållning efter ledsamma erfarenheter för alltid förlorat sin lockelse. Privatföretagsamheten har åter herraväldet liksom före kriget.

Ett beklagligt förhållande vid hushållningen av godsens huvudgårdar är det försummade underhållet av åbyggnaderna.

Detta gäller särskilt corps de logis å några av de gods, som temporärt överlätos åt småarrendatorer och sammanslutningar av småbrukare. Dyrbara värden gå här förlorade. Lyckligtvis är antalet av sådana gods ej övermåttan stort. Erfarenheten skall säkerligen också här ge en lärdom för alltid i fråga om bruksmetoder, som icke få tolereras. Tyvärr får man betala dylik erfarenhet med ett bra högt pris.

6.

DE NYA JORDBRUKENS UPPRÄTTANDE

Äro nu de nyskapade jordbruken också livskraftiga? Motståndarne till agrarreformen ha i förväg påstått motsatsen, men ha lyckligtvis allt hittills jävats av erfarenheten, som klart ådagalagt att syftet med agrarreformen, stärkandet och förökandet av småbruken verkligen vunnits.

Statistiken för näringsåret 1923/24, vilken omfattar 36.769 nya ur jordfonden framgångna jordbruk, lämnar en alltigenom tillfredsställande bild. 33.939 av dessa nya jordbruk (92,3 %) drivas uteslutande med ägarens inventarier, 1299 (3,6 %) drivas delvis med egna inventarier och äro delvis utarrenderade, 1.227 (3,3 %) äro helt utlämnade på arrende och endast 304 av dessa 36.769 nya jordbruk (0,8 %) ha av den nye ägaren sålts till andra personer.

Intill den 4 november 1924 utgjorde antalet nya jordbruk jämte en del andra jordtilldelningar 56.239, och av dessa voro endast 989 av olika anledningar av sina nytillträdda ägare försålda till andra personer.

Än tydligare träder den friska dådkraften hos de nya jordbrukarne fram i den av dem utvecklade byggnadsverksamheten. Till största delen ha de nya jordbruksinnehavarne haft att utföra allt byggnadsbehov själva, till en del ha de kunnat komplettera förefintliga byggnader eller kunnat reparera förfallna byggnader. Det är blott sällan, som förefintliga byggnader varit tillräckliga. Det är för övrigt ej endast de genom agrarreformen tillkomna nya jordbrukarne som stått inför nödtvånget att uppföra nya byggnader eller att iståndsätta

förfallna eller förstörda hus, det samma gäller för jordbrukare i de genom kriget *förstörda områdena.*

Staten har nu genom *byggnadskrediter* kommit jordbrukaren till hjälp, dock endast, därest å egendomarne förefintlig virkesskog icke överstiger 3 hektar. Lagen om byggnadskredit av den 21 december 1920 förutsatte enbart utanordning av byggnadsvirke från statsskogarne. Detta erhölls för en tredje-

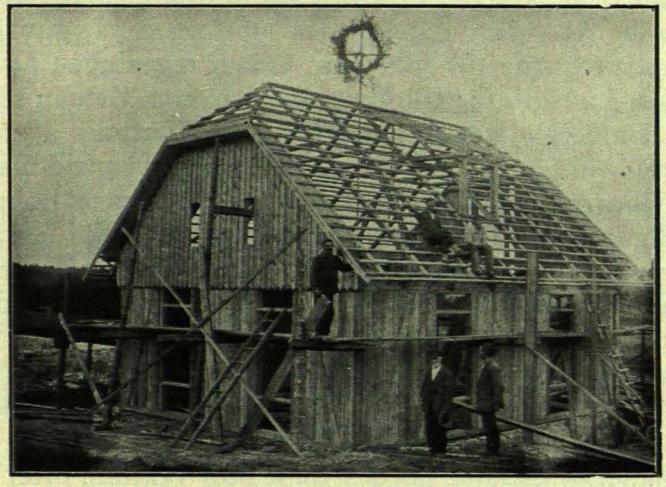

Nybygge

del, från år 1922 för en femtedel, av de virkespriser, som jordbruksministeriets taxor upptogo, i vissa fall till och med gratis.

Under tre och ett halvt år tillämpades denna lag, men avlöstes den 30 juni 1924 av en ny lag med strängare bestämmelser, som bl. a. upphävde de nedsatta virkestaxorna.

Under de tre och ett halvt åren pågick en livlig byggnadsverksamhet. Sommaren 1922 hade de nya jordbrukarne blott medhunnit att uppföra 105 byggnader. Vid utgången av byggnadsåret 1923 hade redan 15.155 byggnader kommit under tak, nämligen 14.066 trähus och 1.149 av eldsäkrare material, i vilka sålunda blott ett minimum av trävirke ingår. Vid samma tid uppgick antalet fall, då byggnadsvirke utanordnats, till 26.718. Blott i 157 fall hade lagstridig försäljning eller lag-

stridigt bruk i övrigt av byggnadsvirke konstaterats, sålunda 0,6 %. De nya jordbrukarne ha alltså visat sig värda det visade förtroendet.

Den autonoma stats-agrarbanken lämnar hjälp i kontanta medel. Intill den 1 september 1923 hade den utlånat 5.927.659 lats åt 12.182 nya jordbrukare i och för byggnadsverksamhet, sålunda i medeltal 487 lats per jordbruk.

Genom ovannämnda 1924 års lag ändrades byggnadskrediten till en ren penningkredit för uppköp av byggnadsvirke från statsskogarne till *full* taxa, vilken regeringen periodiskt fastställer i anslutning till *marknadspriserna*. Genom särskilda lånebestämmelser sökte man främja uppförandet av solidare och därtill eldsäkrare hus än vanliga trähus, varvid man samtidigt ville åvägabringa en sparsammare hushållning med skogstillgångarne. Detta kom särskilt till uttryck i bestämmelserna om delvis efterskänkande av låneskulderna. Har en jordbrukare, som erhållit ett dylikt lån, rätt använt detsamma och uppfört de erforderliga husen, efterskänkes 50 % av värdet av de nödvändiga byggnadsmaterialerna, om trähus uppförts, men, om stenhus uppförts, 80 % av värdet av det virke, som skulle åtgått i ett motsvarande trähus.

Lättnaderna inträda således först post faktum, efter ett påvisbart uppfyllande av ändamålet, i motsats till lagen av år 1920, som i förväg bjöd på lättnader i de sänkta prisen å virket.

Man kan beräkna, att totalbehovet trävirke för den byggnadsverksamhet, som agrarreformen framkallar, blir c:a 145.000.000 kubikfot. Detta skulle motsvara två och halvt års på grund av förefintligt skogsbestånd i landet medgiven virkesexploatering. Detta får betraktas som en ansträngning, vilken skogsbeståndet dock kan bära, utan att skogstillgångarne utsättas för faran av överavverkning. Skogstillgången decimerades visserligen därigenom och åtskilliga skogrika områden ha blivit starkt lidande.

Man har insett nödvändigheten av att skjuta en regel för denna decimering och det är omsorgen härom, som sätter sin prägel även på ovannämnda byggnadskreditlag av den 30 juni 1924.[1]

[1] I detta sammanhang torde vara lämpligt att påpeka, att *skogsexploateringen*

Ur jordfonden har, såsom redan nämnt, intill oktober 1925 framgått 69.659 *nya jordbruk* eller eljest genom jordtilldelning nyorganiserade jordbruk. Det återstår nu blott föga. Agrarreformen skall snart vara avslutad, i vad detta är beroende av jordfondens realiserande och därur skapade konkreta jordbruk. Däremot kommer införandet i jordeböckerna och övrigt juridiskt befästande av reformen att ännu taga lång tid i anspråk. Så blir också fallet med uppförandet av alla behövliga byggnader, med jordbrukets uppbyggande i allmänhet liksom med anläggandet av trädgårdar, som en lettisk jordbrukare icke bör vara förutan, och åtskilligt därtill.

Av de omkring 47.200 byggnader, som de nya jordbruken den 1 januari 1925 förfogade över, äro omkring en fjärdedel hus av eldfast material; 16.550 äro boningshus, 16.500 jordbruksekonomibyggnader, 7.400 sädeslador och 6.750 byggnader för övriga ändamål.

Den snabbt pågående byggnadsverksamheten är visserligen berömvärd, ja t. o. m. beundransvärd. Den har emellertid två skuggsidor, vilka härröra just av snabbheten: en del av de hastigt uppförda husen kunna icke få någon lång varaktighet, och det brister i arkitektoniskt system, i utpräglad stil och överhuvud i planmässighet vid bebyggandet av slättlandet. Vidare ha de nationella lettiska byggnadselementen och den inhemska ornamentiken allt för litet blivit beaktade.

De nya jordbrukens ekonomiska läge och förmåga ha hittills visat sig tillfredsställande. Huruvida de också i fortsättningen förkovras, är i synnerhet beroende av tvenne omstän-

i Lettland sker enligt av skogsdepartementet godkänd plan. Denna går ut på att åstadkomma jämviktsläge mellen årsavverkningen och årstillväxten. Man har beräknat, att virkesbeståndet i skogarna icke skall avtaga, utan hållas konstant, om årligen avverkas 57.205.000 kubikfot virke och 61.057.000 kubikfot ved, tillsammans sålunda 118.262.000 kubikfot såsom den normala årsavverkningen. Med ledning härav fastställes, huruvida täckandet av det årliga träbehovet, inklusive träexporten, är för stort eller normalt. En ytterligare grundval till skogsexploateringsplanen bjuder lagen av den 18 juni 1923 om skogsskydd. Samma lag stadgar även om *naturskydd*. Sålunda skyddas skogsområden, som äga vetenskaplig och historisk betydelse eller synnerlig naturskönhet. Hit hänföras även parker och alléer. För överträdelser av lagen om skogsskydd finnas särskilda straffbestämmelser.

digheter: av uthålligheten i det hårda odlingsarbetet och av kreditförhållandena. Det förra räknas emellertid till den lettiska nationalkaraktärens starka sidor och får för den skull anses säkerställt. Det är å andra sidan intet tvivel om, att den jätteuppgift, som denna storstilade inre kolonisation verkligen innebär, kräver kredit i mycket stor utsträckning. Vi ha redan omnämnt statens och agrarbankens kreditverksamhet. I statsbudgeten är dessutom andra former av kredit beviljade. För budgetåret 1925—26 har sålunda beviljats ett totalbelopp om 13½ mill. lats för jordbrukskredit, vari ingå 9 mill. lats såsom bankkredit. Det är dock för litet. Större kreditbelopp borde finnas tillgängliga och skulle säkerligen åstadkomma underverk jämväl i fråga om jordbrukets avkastningsförmåga. Först därmed blevo alla ekonomiska möjligheter frigjorda och bragta i utveckling. Den lettiske bonden är visserligen seg och har i sin historia visat sig kunna härda ut under de största svårigheter. Han skall därför också med säkerhet förmå att genomkämpa denna nya fas i utvecklingen även utan tillräckligt stöd utifrån. Men det måste givetvis taga vida längre tid i anspråk, än om man genom energisk och förutseende kreditpolitik underlättade bemödandena och förlänade ett snabbare tempo åt framåtskridandet.

7.

DEN NYA AGRARORDNINGENS BEFÄSTANDE OCH JURIDISKA UTBYGGNAD

Agrarlagens tredje del, som utkom den 3 maj 1922, bär titeln "agrarordningens befästande". I själva verket är denna titel alltför omfattande. Lagen i sin helhet inrymmer bestämmelser, vilka tjäna samma syften. Tredje delen sysslar emellertid speciellt med *småbrukens säkra förankring* och med *skyddsåtgärder mot storgodsväldets återuppblomstring*. Vi ha redan tidigare framhållit, att den tanken, att Lettland skulle omvandlas i en agrarstat av små och medelstora jordbruk av självständig art, varit agrarreformens ledande idé. Agrarlagen har verkligen med järnhård konsekvens genomfört denna

"kungstanke". Häri finner man också en av de källor, varur de forna storgodsägarnes hat mot reformen hämtar sin näring.

Berörda del av agrarlagen börjar med förbudet att hädanefter samla i en hand såsom ärftlig egendom eller ärftligt arrende mera än 50 hektar jord. Härav framgår sålunda, något som också tillämpas, att för viss tid bestämda arrenden av större områden äro medgivna. Vi ha redan inhämtat, att maximalnormen för de nya jordbruk, vilka uppstå ur jordfonden, är fastställd till 22 hektar, bortsett då från de intill 5 hektar skog och vildmark som kunna tillskiftas ett sådant. För att även framgent bibehålla det stora antalet dylika jordbruk inom denna ram bestämmer lagen vidare, att sammanslagning av två eller flera småbruk till egendomar om 22—50 hektars storlek för framtiden blott får förekomma med regeringens tillstånd och att sådant tillstånd skall utverkas i varje särskilt fall. Detta får för övrigt i regel lämnas blott i sådana fall, där dylika egendomar besitta gemensamma gränser.

Samtliga dessa förbud hava *icke giltighet för staten* och för *kommuner* och ej heller för sådant förvärv av jordegendom, som sammanhänger med *arvsrätt*.

Å andra sidan drager denna lag försorg om jordbruksenheternas anpassning efter markkvalitet, klimat och det lettiska jordbrukets teknik. Samtidigt tar den också hänsyn till urgamla lettiska traditioner på området. Och här möter oss förkärlek till de medelstora jordbruken och djupt misstro mot jordens sönderstyckande i småbitar, fast man härvid måste göra undantag för förhållandena i städernas och andra centralorters närhet, där jordstyckningar förekomma i stort antal och där de visat sig livskraftiga. Redan den gamla bondeordningen från ryska tiden innehöll en miniminorm för bondejordbruk i bondeområdena. Den i övrigt rätt radikala agrarreformlagen upprätthåller denna tradition, i det att den stadgar: det är *förbjudet* att uppdela de före agrarreformen förefintliga såväl som de genom agrarreformen tillkomna jordbruken i enheter *under 10 hektars område*. Undantag kan regeringen medgiva, t. ex. om delkvoterna icke äro bestämda för jordbruks- utan för andra ändamål.

Av föregående framställning ha vi redan inhämtat tillräck-

ligt för att förstå, att de nu citerade bestämmelserna på intet sätt kunna tydas så, som om den lettiska agrarreformen överhuvud icke tillät förekomsten av större jordbruksegendomar än sådana å 50 hektar. Bestämmelserna i fråga ta endast sikte på framtiden, på vad man *hädanefter* kan medgiva och vad man icke kan tillåta. Vi ha redan inhämtat, att hela det forna bondeområdet (Gehorchsland) blev helt oberört av agrarreformen. Samma var förhållandet med de gamla bondgårdar, vilka uppstått på ett gods herrgårdsområde i och för utarrendering. Nära nog hälften av landet tillhör detta de lettiska "stamböndernas" rike. Det är ett slags blivande bondearistokrati. Huru stora dessa bondgårdar för närvarande än må vara, samma storlek kunna de ock hädanefter få behålla. Icke blott 50 hektar, utan 100 hektar och mera därtill kan en sådan bondgård få omfatta. Likaledes kunna de forna godsägarnes oexpropierbara delar få vara större än 50 hektar, därest de anvisats dem icke på själva stamgodset utan på någon av de frånskilda utgårdarne. Slutligen gäller denna inskränkning icke för staten eller för kommuner.

Emellertid får "gammalbonden" icke behålla mera än *en* gård. Har han flera egendomar måste han inom viss tidfrist, tre år, avveckla de övertaliga. Agrarlagens syfte är ju att förse så många jordhungriga som möjligt med jord. Den sociala klassen av självständiga bönder skall utvecklas att bliva så talrik som möjligt. Denna klass är dock det viktigaste stödet för staten, för traditionen, för den borgerliga ordningen och — för statsfinanserna. Detta är särskilt förhållandet i ett jordbruksland som Lettland. Lagen bygger därtill på förhoppningar, att dessa mått och steg skola åstadkomma en stegring av jordbrukets avkastningsförmåga och därmed en värdetillväxt ur hela folkhushållningens synpunkt. Också de förutvarande godsägarne, vilka behållit sin oexproprierbara del av godset, skola avveckla sådana bondgårdar, som de tidigare förvärvat. Arrendatorerna eller nyttotagare i övrigt till sådana bondgårdar hava härvid förköpsrätten. Denna avveckling fick dock icke tre år på sig, utan blott ett års nådefrist, till den 23 april 1923. Godsägarne ha häri velat se ett slags "mestgynnande" av de lettiska bönderna och ett de tyska godsägarnes försät-

tande i trångmål. Häri taga de dock fel. För det första äro icke alla bönder av lettisk stam och för det andra fanns det även lettiska godsägare. För det tredje, och detta är det huvudsakliga, bestämmelserna i lagen hänföra sig blott till sådana gårdar, vilka redan *en* gång blivit sålda till bönder men av godsägarne sedermera återköpts. Enligt de ryska agrarlagarne av år 1860 och år 1863 var godsägare skyldig att inom 3—6 år ånyo försälja eller bortarrendera sådana gårdar till bönder. Under eget bruk fick han ej behålla en sådan gård. Den lettiska agrarlagen förpliktigar nu blott en godsägare, som ej redan så gjort, att göra det. Har åter en godsägare inköpt en bondgård, vilken ursprungligen avsöndrats icke från hans eget, utan från ett annat gods, så gäller samma skyldighet att avveckla en sådan bondgård inom tre år för en godsägare som för andra medborgare i samma läge. Agrarlagens strävan är att låta jorden komma i sådana personers händer, vilka själva odla och driva densamma.

Framtvingar någon betalning av en hypotiserad fordran genom tvångsförsäljning av den hypotiserade jorden, har köparen likaledes att iakttaga de ovannämnda avvecklingsbestämmelserna, i vad angår den del av det köpta, som överstiger 50 hektar. Har någon person erhållit jord sig anvisad ur jordfonden, men säljer denna jord till andra inom 10 år, har han förverkat rätten att ånyo erhålla jord ur jordfonden. Endast genom särskilt medgivande från regeringen kan sådan rätt återförvärvas.

Enligt en speciallag av den 31 mars 1923 bestämmes, att de genom agrarreformen exproprierade godsen och annan med jordfonden införlivad jord skola införas i jordeböckerna (korroboreras) på statens namn, varigenom staten de jure avlöser de forna ägarna. Enligt denna speciallag avslutar nu staten köpekontrakt med alla, som ur jordfonden fått sig jord tilldelad. Härvid representeras staten av jordbruksministeriet. Dessa kontrakt bliva sedan införda i jordeböckerna. Därigenom avsöndras de nyuppkomna jordbruken även juridiskt från huvudegendomen och bilda självständiga hypoteksenheter.

De bliva även försedda med nya namn, vilka införlivas i jordeboken. Först i och med detta införande bliver de nya

ägarnas egendomsrätt fastslagen och deras hypotekskredit kommer nu att vila på fullt rättslig grundval. Men denna korroboreringsprocedur, som skall omfatta 70—100.000 nya hypoteksenheter, kommer säkerligen att taga många år i anspråk, om icke de talrika formaliteterna förenklas. Visserligen är förfarandet i dylika saker enligt sin juridiska natur strängt formalistiskt, men en del formaliteter borde kunna bortelimineras. Ett lagförslag härom är under förberedning.

I den i Lettland gällande baltiska privaträtten funnos omfattande bestämmelser om *släktfideikomiss,* gällande Livland, Kurland och Semgallen. Dylikt kunde upprättas endast i fråga om *adliga* gods och adliga personer tillhöriga kapital, smycken och konstverk m. m. i ändamål att upprätthålla släktens anseende och i ändamål att förhindra, att gods och förmögenhet i övrigt skulle komma i främmande släkts ägo eller förslösas.

Stiftelseurkunden ägde att fritt bestämma över fideikomissets innehåll och arvsföljd; denna senare kunde gälla majorat, minorat, primogenitur, secundogenitur o. s. v. Varje avyttring till andra än de i stiftelseurkunden avsedda personerna gällde som "nulle et non avenue". Liknande bestämmelser om fideikommiss, ehuru mindre genomtänkta och med flere luckor, finnas även i den ryska privaträtten, som tills vidare gäller för den östliga provinsen Lettgallen.

Genom en speciallag av 12 april 1924, vilken kompletterar antalet av de av agrarreformen föranledda lagarne, *upphävas* nu de förut gällande bestämmelserna om fideikomiss, och dithörande egendom och förmögenhet frigives. All fideikomisset tillhörande gods och egendom övergår enligt det omfång, som agrarreformlagen stadgar, till den senaste fideikomissinnehavaren, vilken däröver äger att fritt förfoga, med iakttagande av den allmänna arvsrättens bestämmelser och de allmänna bestämmelserna om ärvd och familjeförmögenhets övergång i annans ägo.

Slutligen bör även framhållas, att genomförandet av agrarreformen ännu under en lång tid torde vara i behov av de speciella organ, vilka kallades till liv genom agrarlagens fjärde

del av 17 april 1920, nämligen *jordfördelningskommittéerna.* Dessa innesluta delvis agrara förvaltningsmyndigheter, delvis organ för administrativ rättskipning i fråga om angelägenheter, sammanhängande med agrarreformens genomförande. Man skulle delvis kunna kalla dem för speciella "jordbruksdomstolar" och de bilda tre instanser, sockenkommittéer, kretskommittéer och centralkommittén för jordfördelningen i Riga. Landets högsta juridiska myndighet, senaten, övar slutligen kontroll över centralkommitténs beslut, antingen på föranledning av överklaganden eller på eget initiativ, sålunda på den s. k. revisionsvägen.

8.

SKADESTÅNDSFRÅGORNAS REGLERING

Agrarreformlagens 20 artikel bestämde på sin tid (16 september 1920) att skadestånd skulle betalas och att skadeståndsfrågan skulle ordnas genom en speciell lag. En sådan lag "om reglering av skadestånd åt ägarne av de med jordfonden införlivade godsen och länderierna" utkom den 30 april 1924. Denna lag stadgar: Åt de förutvarande ägarne av med jordfonden införlivade gods och länderier betalas *intet* skadestånd för den exproprierade jorden samt dess "pertinentier" (tillhörande anläggningar) och för upphävda, jorden påvilande rättigheter och fordringar. De i lagen omnämnda *betalningarna* presteras i den omfattning, som svarar mot de den exproprierade jorden vidhäftande *hypotekariska skulderna.* Betalningen av dessa skulder regleras genom en särskild lag av den 21 juli 1923. En specialkredit har för ändamålet beviljats finansministeriet. Med denna kredit betalar finansministeriet genom förmedling av statsagrarbanken alla sådana hypoteksskulder å de exproprierade godsen och andra jordområden, vilka intill den 2 oktober 1920 voro införda i jordeböckerna. Själva skuldberäkningen sker enligt lagen av den 17 mars 1923 om reglering av tidigare skulder och fordringar, varom vi redan tagit kännedom genom X kapitlets redogörelse för penningväsendet och statsfinanserna.

Innan vi närmare ingå på ett bedömande av skadeståndsfrå-

gan och söka vinna full klarhet om det faktiska läget, torde några *principiella* anmärkningar först vara på sin plats.

Man får icke förgäta, att det här aldrig kunde vara tal om *full* ersättning av guldvärdet enligt förkrigspriserna. Jordpriserna på fria marknaden i Lettland år 1920, då agrarlagen bestämde expropriationen, voro mer än *tio gånger* lägre än före kriget. Detta bottenläge i prisnivån var en automatisk följd av ett tio gånger minskat *jordvärde.*

Till följd av kriget och revolutionen hade alla mer eller mindre gjort förmögenhetsförluster: på grund av förstörelse, genom prisfall, i synnerhet å fastigheter och jord, genom myntförsämring, genom egendoms bortförande till Ryssland o. s. v. Många hade förlorat allt. Utan förluster stodo blott krigsspekulanterna. Nu ville just godsägarne vara de enda av icke-spekulanterna, som skulle skadeslösa ha gått igenom det stora kriget och de revolutionära omvälvningarne i hela Ost- och Mellaneuropa, de enda som skulle ha sitt på det torra. Huru kan man eljest fatta det, att de framhärdade i kravet på *fullt* skadestånd och gjorde anspråk på det fulla *förkrigsvärdet,* utan att de påvisade det sätt, varpå staten skulle kunna ordna så, att jordvärdet hastigt går i höjden, fyrfalt, femfalt, tiofalt, tills det når upp i förkrigspriset? ... Dylikt händer ju blott i sagorna och det är blott den beryktade Münchhausen, som, sittande på en snabbt växande turkisk böna, kunde på några få timmar nå ända upp i månen. Fordringar av det slag, som ej bekymrar sig om de faktiska möjligheterna för staten, höra rätteligen till fordringar av kontributioners art. Men sådana ställer man blott till främmande, fientliga stater. Sådana kontributioner skulle det unga Lettland betala till dem, vars herravälde det just avkastat och vilka ingalunda voro fyllda av någon övermåttan entusiasm för den nya staten!

Den allmänna rättsgrundsatsen, rätten till *full ersättning* i fall av expropriation, förstår man riktigt blott, om man tager med i betraktande dess *naturliga begränsning.* Det består en *djup skillnad* mellan *två slag av skadestånd* för exproprierad egendom. 1) Expropriation för offentliga ändamål i ordets vanliga betydelse, såsom för järnvägar, offentliga platser och byggnader m. m., rekvisitioner för krigsbehov bl. a. För detta

slag av expropriationer gäller den nämnda allmänna rättsprincipen obetingat, nämligen rätten till *fullt* skadestånd. Detta är även i Lettland fullt erkänt, och härom finnes en särskild lag, som ej har något som helst att göra med agrarreformen, lagen av den 24 maj 1923 om skadestånd för egendom, vilken för statens eller annat offentligt ändamål exproprieras. Enligt denna lag betalas fullt skadestånd.

2) Expropriationen av vissa *kategorier* av gods (bona, biens) i och för tillfredsställandet av allmänna sociala behov i vidsträckt omfattning, vilka vanligen med järnhård naturnödvändighet inställa sig efter stora omvälvningar eller övriga starka skakningar av den sociala kroppen och som till ögonmärke ha det helas väl. Stundom har en dylik expropriation en revolutionär anstrykning, i synnerhet då den äger rum efter en revolution. Den plägar då vara genomgripande och radikal. Varje devalvation är desslikes en expropriation, såsom i Ryssland efter Napoleonkrigen. Världshistorien lär oss, att vid detta slag av expropriationer antingen intet alls betalas, såsom efter den stora franska revolutionen, eller också lämnas visserligen betalning, men *ingalunda full* ersättning. Ty i sådana fall är det ofta för staten faktiskt omöjligt att lämna *full* ersättning.

Det är lätt att inse, att det är den senare skadeståndsprincipen, som måste finna sin tillämpning vid den *lettiska agrarreformen*. Vi behöva härvid endast hänvisa till hela den föregående framställningen av agrarhistorien och agrarreformen. Den angivna åtskillnaden mellan de båda slagen av skadestånd klargjordes och fastslogs helt nyligen i en rättsstrid mellan rumäniska regeringen och de ungerska godsägare, vilka efter kriget fingo se sina gods på rumäniskt territorium. Ännu klarare och obestridligare gör sig skillnaden gällande i fråga om Lettland, varest agrarreformen omfattar hela staten utan åtskillnad för nationalitet och språk. Staten har härvid framför separatintressena hos en icke stor samhällsklass och framför en överlevad osocial agrarordning givit företräde åt folkhushållningens i landet allmänna intressen, åt offentlig ordning och åt statsäkerhet.

Kan eller vill man icke förstå, vad saken verkligen gäller,

då talar man genast om höga rättsprinciper, som blivit våldförda, och man ger även uttryck åt sin förtrytelse däröver. Allt sådant är dock förfelat och oberättigat, baserat som det är på en felsyn. Må man icke glömma Sokrates' visa ord, att den högsta dygden är att känna sanningen. I föreliggande fall gäller det också att oförbehållsamt erkänna sanningen och icke härvidlag avsiktligt förtiga den, såsom de av agrarreformen drabbade icke sällan tillåta sig.

Om man bortser från en del ultraradikala borgerliga element, voro de borgerliga letterna villiga att betala en reducerad skadeersättning för att hävda det borgerliga samhällets grundprinciper och icke låta grundvalarne för den borgerliga privaträtten lida skada. Flera projekt voro föreslagna beträffande skadeståndets storlek. Alla förslagen togo sikte på vad staten efter de upplevda skakningarne av folkhushållningen och med hänsyn till jätteuppgifterna i fråga om återställelsearbetet kunde anses mäkta med och vad den ej kunde. Härvid bör beaktas, att det största borgerliga partiets, bondeförbundets förslag innebar, att skadeståndet borde utgå efter marknadspriserna å jord och mark på landsbygden år 1920, året då expropriationen beslöts. Dessa priser svarade ungefärligen mot en tiondel av förkrigsprisen, såsom ovan redan anförts. Detta förslag involverade sålunda faktiskt *full ersättning,* därest man räknar med de dåvarande priserna såsom måttstock på vad som är full och vad som icke är full ersättning.

På god vilja var det sålunda ingen brist. Det förefanns verkligen då en antaglig grundval för full *försoning* med godsägarne och den tyska minoriteten. Godsägarne pockade emellertid på de fulla förkrigspriserna, till en del väl något, men oväsentligt därunder. Det var uppenbart, att de icke ville någon försoning och någon kompromiss, vilket stod i samband därmed, att de överhuvud icke ville erkänna eller veta av agrarreformen i den givna avfattningen. Under dylik sinnesstämning räknar man just ej mycket med om enstaka fordringar skola tagas allvarligt eller icke. Man är då vida mera benägen för desperat sabotage, och därpå skola vi genast få belägg.

På framkommet förslag hade man att först avgöra principfrågan: *betala eller icke betala.* Parlamentet (Saeiman) tog på våren 1924 saken under omprövning. Stridsfrågan — *huru mycket?* — sköts därvid omsorgsfullt *åt sidan.* Den skulle upptagas först, sedan principfrågan blivit löst. Det borde vara klart, att de tyska och andra icke-lettiska borgerliga elementen i principfrågan skulle göra gemensam front med de lettiska borgerliga: *betala!*

Tyvärr inte! De sex tyska parlamentsledamöterna, vilka företrädde godsägarnes intressen, ville ingen kompromiss. I det de togo många högtravande fraser hos de socialistiska och vänsterradikala talarne till efterliknelse, förklarade de, att den förestående omröstningen blott innebure uppgörelse med den tyska minoriteten, något vari de icke kunde deltaga. De skulle därför före voteringen lämna salen. Detta var en maskerad formel för den oförsonliga hållningen i hela reformfrågan. De ansågo det bättre att *sabotera* den borgerliga principen om skadestånd och ge fritt spelrum åt socialdemokraterna, vilka naturligtvis voro emot denna princip.

Detta hände den 30 april 1924. Parlamentsledamöterna fördelade sig då sålunda: 38 socialdemokrater, 16 borgerliga tyskar, ryssar och judar, 46 lettiska borgerliga. Sedan de sex tyska deputerade avlägsnat sig, vidtog omröstningen. Blocket av socialdemokrater, borgerliga judar och några vänsterradikala letter röstade *emot* skadeståndsprincipen, de borgerliga letterna och en del ryssar för densamma. De förstnämnda avgingo med segern fast med knapp majoritet. Detta var dock i detta fall lätt att räkna ut i förväg. De sex tyska deputerade kunde icke vara ovetande om vilka följder deras frånvaro måste föra med sig.

Redan blott och bart genom detta sabotage i fråga om skadeståndsprincipen ha de tyska företrädarne för godsägareintressena jämte alla deras ståndskamrater förverkat *all moralisk rätt* att protestera mot att skadestånd icke utbetalas och att däröver föra stora ord.

Personligen ansluter sig författaren till denna bok till det lettiska bondeförbundets uppfattning i skadeståndsfrågan,

enligt vilken viss ersättning borde utgå till godsägarne. Icke desto mindre — och långt ifrån i motsägelse till denna åsikt — skall det här i korthet påvisas, att även med det — tyvärr — antagna parlamentsbeslutet mot ersättning godsägarne dock i själva verket erhållit betydande skadestånd. Det finns helt visst intet fog för det stundom hörda talet om "tiggarstaven". Låt oss summera litet.

Godsägarne ha fått behålla den ovannämnda oexproprierbara kvoten av sina gods, vilken antingen kan likställas med de medelstora eller de största bondgårdarne. De få naturligtvis behålla denna utan någon förpliktelse att härför betala något till staten. Undantagna från denna rättighet äro endast de, som dömts såsom landsförrädare. De jordlösa åter erhålla jord från jordfonden blott, därest sådan kan beviljas, — man erinrar sig de 59.640 jordlösa ansökarne, som måst avvisas —, och tilldelas de jord, måste de härför erlägga viss betalning, visserligen en låg, men dock alltid en betalning.

Godsägarne ha vidare kunnat behålla den värdefullaste delen av sina jordbruksindustrier på godsområdena och för vad de fått avstå ifrån härutinnan ha de erhållit full ersättning enligt lagen av den 24 maj 1923. Likaledes ha de fått ha kvar c:a hälften av det förefintliga jordbruksinventariet och för den avstådda hälften fått betalning efter marknadspriserna.

Inalles blevo från privatgodsen 2.802.158 hektar mark exproprierade och införlivade med jordfonden, däribland mycken ödemark. Före kriget voro dessa jordområden belastade med *hypoteksskulder* till ett belopp av 77.636.665 ryska guldrubler. Detta belopp i guldvärde ha godsägarne fordom mottagit och ha kunnat använda det till full kurs. Detta hypoteksbelopp kan anses utgöra ungefärligen en fjärdedel eller en femtedel av markvärdet före kriget. År 1920 hade emellertid markvärdet sjunkit till en tiondedel av förkrigsvärdet och det ligger nu alltjämt långt under detta förkrigsvärde. 1920 års värde ha sålunda godsägarne på sin tid erhållit i minst dubbelt mått, motsvarande ungefärligen totala markvärdet av i dag, resp. något däröver. Man kan sålunda säga, att då lettiska staten från godsägarne övertog förenämnda skuldsumma å 77.636.665 r. r., köpte den i själva verket i och med detta

den exproprierade jorden till ett pris, som är högre än denna jords värde enligt nuvarande marknadspris, naturligtvis i detta sammanhang bortsett från att staten vid fullgörande av likviden vid omräkning i rubel tillämpade bestämmelserna i lagen om betalning av tidigare fordringar och skulder.

Är det någon, som verkligt allvarligt drabbats av expropriationen, så är det lettiska landskyrkan, vars gods och länderier före kriget icke voro belastade med några hypoteksskulder.

Ett par anmärkningar angående de båda formerna för tilldelning av icke exproprierbara kvoter åt godsägarne må till sist anföras: sådana områden anvisades i *godsens centrum* och utanför detta.

Högljudda klagomål ha framkommit, att de forna godsägarne blivit fördrivna från sina centra, från huvudgårdarne, där de hade sina hem, och att detta skett blott för att kränka dem, för att taga hämnd på dem. Också denna martyrgloria förbleknar, då den ses i de faktiska förhållandenas belysning.

Det är riktigt, att lagen ger anvisning, att dessa kvoter helst icke böra knytas till huvudgården. Men dels innebär detta icke något absolut förbud, dels är anvisningen föranledd av sunda och praktiska hänsyn. Centrum av ett stort gods med hundratals eller tusentals hektars område och kringliggande mindre gårdar samt med åbyggnader för centraldriftens behov var anpassat för en stordrifts väldiga behov. Huru skulle nu den förre godsägaren med de åt honom kvarlämnade 50 hektaren kunna ordna för sig, huru kunna sörja för byggnadernas upprätthållande o. s. v.? De skulle gagnlöst fått förfalla. Men där godset saknade utgårdar, "Landesstellen", där det sålunda fanns blott en driftenhet, såsom å de mindre godsen, där blev också godsägaren kvar å sin gamla huvudgård, på vilken han fick sig anvisad sin kvot. Siffrorna från slutet av år 1925 giva klart besked. Intill denna tid hade 833 oexproprierbara kvoter tilldelats åt godsägarne från godsområdena, av vilka 581 voro belägna å godscentra, huvudgårdarne, omfattande hela huvudgården eller maximidel därav, och blott 252 utanför huvudgårdens område. Bland de 581 "centristerna" finner man blott 38 letter. De övriga 543 äro

tyskar eller andra icke-letter. Totalarealen av dessa 581 kvoter uppgår till 44.352 hektar.

Man måste erkänna, att även en annan lösning av frågan om huvudgårdarne varit tänkbar och diskutabel, nämligen att man åt huvudgårdarne lämnat betydligt större jordområde än vad agrarlagen i sin nuvarande avfattning tillåter. Man skulle då i skötet av den nya agrarförfattningen fått också privata stordrifter, som nådde upp över den stora bondgårdens omfattning utan att för den skull utgöra förkastliga latifundiebildningar. Då skulle det också varit möjligt att knyta rikedomen av byggnader vid många storgods' huvudgårdar till de nya driftenheterna, om ock med en viss ansträngning för dessa. Så har ju också blivit fallet i fråga om de tidigare omnämnda 181 godsen, vilkas huvudgårdar med tillhörande 50—300 hektars område överlåtits åt olika offentliga och privata organisationer och personer, huvudsakligen för fyllandet av agrikulturella och andra kulturella syften.

Men att tillämpa denna lösning på *samtliga gods* var under det *förhandenvarande läget* icke möjligt. Förordarne av en sådan lösning måste *fingera en fredlig förhistoria* för hela agrarreformen och för själva statsbildandet. Vi ha erfarit, att en sådan fiktion står i en krass motsägelse till det faktiska läget själv. Vad som gör sig bra vid förhandlingsbordet, kan ej alltid förverkligas i den reala världen och under tingens hårda sammanstötning. Den för statens väl och bestånd *ansvariga* statsmakten måste räkna med de reala förhållandena. Godsägareklassen hade genom sin hållning icke förvärvat sig det förtroende, att man fortfarande kunde tillåta den utgöra en korporation av de största godsinnehavarne, att de enligt ovanstående lösning kunde få faktiskt utgöra de starkaste jordägarne. Skulden härtill är icke statens. Man får också tänka på de 59.640 jordlösas avvisade ansökningar om jordtilldelning. Även med reformens nuvarande avfattning kunde icke alla de anvisas jord, som därtill voro skickade och berättigade. Man må betänka det hotfulla knotet bland dessa jordlösa, om de forna godsägarne åter förfogade över stora länderier, medan de jordlösa få förtära sillen, för att nu tala med Carlyle (Franska revolutionens Historia), liksom om ingenting var föränd-

rat. Ett sådant knot skulle i en orolig tid och i det omedelbara grannskapet till ett rött sovjetrike ha satt den offentliga ordningen och säkerheten på spel. Man får till sist ej heller förgäta reformens huvudtanke: ett rike av vid jorden knutna småbrukare, så många som möjligt och med minsta möjliga antal orostiftande lantarbetarproletärer. Nej, denna andra lösning kunde den *ansvariga* statsmakten icke acceptera.

Vi ha oss redan bekant, att godsägarne tidigare avsöndrat talrika utgårdar ("Landesstellen") från de stora godsen och av dem skapat självständiga jordbruk med egna centra. Här ha vi det andra skälet till att lagen ger den anvisningen att icke knyta de oexproprierbara kvoterna till godsens huvudgårdar. De bebyggda utgårdarna voro redan till finnandes och vida mera än huvudgodsen ägnade att motsvara behoven hos dessa förhållandevis små kvoter. Vid slutet av år 1925 hade åt förutvarande godsägare 359 icke exproprierbara kvoter tilldelats ur sådana utgårdars områden. Dessa kvoter omfatta inalles 36.354 hektar. Av de 359 kvoterna omfatta 268 dylika utgårdars huvudgård, varav 49 tilldelats lettiska och 219 tyska godsägare, och blott 91 kvoter ligga utanför utgårdarnas centra, av vilka 30 tillfallit letter och 61 icke-letter.

113 jordbruksindustriella företag på godsområdena ha fått sig anvisade 1.164 hektars område. Av dessa tillhöra blott 4 letter, medan 109 tillhöra tyskar eller andra icke-letter.

Åt 182 kyrkoförsamlingar ha anvisats 9.601 hektar oexproprierbar mark. Av dessa äro 166 församlingar lettiska och 16 icke-lettiska.

De förutvarande ägarne till godsen ha sålunda vid slutet av år 1925 fått sig tilldelade inalles 1.487 icke exproprierbara kvoter av sin förra mark, vilka tillsammans omfatta 91.471 hektar.

Så handlar man icke, om man åsyftar att illvilligt kränka någon. Lettlands agrarhistoria kunde väl ha föranlett till en vida sämre behandling av de forna godsägarne än vad vederfarits dem genom agrarreformen. Hämndgirighet och småsinthet är dock främmande för den lettiska folkkaraktären. Än mindre har *statsmakten* velat nedlåta sig till ett ovärdigt handlingssätt gent emot en grupp av medborgare.

Det är dock en sak, som måste väcka ens varma medkänsla. Det har givetvis varit smärtsamt för de godsägarefamiljer, som nödgats utrymma sina fäderneärvda gods och gårdar, till vilka så många minnen och själsband voro knutna. Det behöves ej många ord för att man skall förstå dessa rent mänskliga känslor och fatta vidden av dessa tysta tragedier. Och man förstår tillika, att en dylik brytning med det förflutna och alla dess behag understundom kunnat framkalla agg och förbittring samt att detta kan förleda mindre behärskade sinnen till överdrivna beskyllningar mot den unga lettiska staten och stundom mot letterna överhuvud. Ovan anförda statistiska uppgifter och övrig utredning giva dock vid handen, att staten har gjort vad på den ankommit för att gå fram så skonsamt som möjligt och mildra tragedierna. Dylika världshistoriska förändringar låta sig icke helt genomföras med silkesvantar. Hela den omvälvning, som världskriget och revolutionerna på skilda områden förde med sig, uppkomsten av nya demokratier i Europa liksom även av nya nationalstater — allt detta som härrörde ur måttlösa olyckor och lidanden för hela folk — utgör ju i stor skala en radikal brytning med det förflutna. Dömer man utan att ha detta perspektiv för ögonen, begår man alltid misstag. Den part, som drabbas av den lettiska agrarreformen, får icke glömma denna världshistoriska bakgrund. Svårligen kan den också förneka, att i det nya Lettland rymmes mera rättfärdighet, mera god social anda och mera allmänt välstånd än vad fordom och hitintills förefunnits. Vill man dock framföra klagomål, så få dessa riktas icke till det nya Lettland, ej heller, såsom de forna godsägarne nyligen gjort, till Nationernas Förbund, utan till moder Clio, till världshistorien.

XVII. LETTLANDS NATURSKÖNA OCH HISTORISKA TRAKTER

Huvudstaden är i regel ett lands förnämsta sevärdhet. Den blir oftast utgångspunkten för främlingen och turisten, som vill studera landet. För Lettlands del gäller detta mer en annars, enär huvudstaden *Riga* är en gammal och ärevördig stad av största intresse, såsom vi redan framhållit, då vi berättade om landets städer och hamnar.

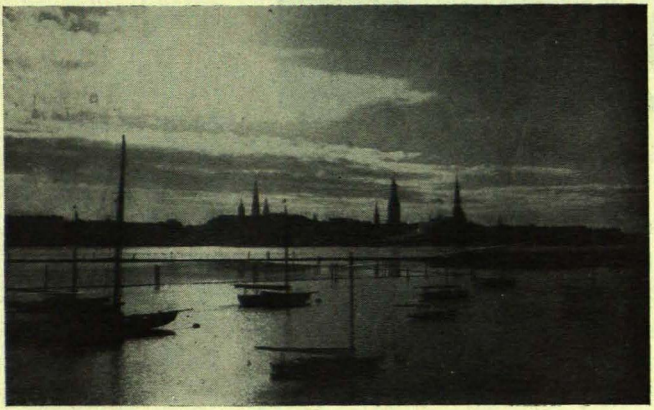

Riga

För den, som älskar att ströva omkring i en stad med anstrykning av medeltid, med krokiga, smala gator och höga, ålderdomliga hus, ges ett ypperligt tillfälle härtill i den gamla delen av Riga, den "gamla staden" eller "det inre Riga", som den kallas, även officiellt. Den tid, då hela staden endast bestod av denna nutida "del", är icke så långt avlägsen; stadsmuren utplånades — dock icke alldeles — först mot mitten av 19:de århundradet. Visserligen anslöt sig till staden även på

Gata i »inre Riga». Teckning av E. Stenders

denna historiska tid den svit av förstäder, som varje större stad har, men dessa voro då verkliga förstäder, som icke kommo med i räkningen, då det var tal om "staden" Riga.

Då Riga växte sig stort och blev storstad, förlorade den "gamla staden" ingalunda sin centrala roll i Rigas liv. Denna gamla del är fortfarande centrum för administration och handel, och det är ett livligt och brokigt gatuliv, som här utvecklar sig. Många märkliga byggnader finnas här, en del redan nämnda i annat sammanhang. *Rigas slott* nere vid hamnen med sitt mäktiga torn lägger den resande, som från sjösidan kommer till Riga, strax märke till, liksom alla de imponerande tornspirorna av Rigas forngamla kyrkor. Det gamla ordensslottet är nu statspresidentens residens. Det inrymmer tillika flera regeringslokaler. Ej långt från slottet ha vi *Domkyrkan,* vars välvda korgång och klostergård erbjuda en synnerligen stämningsfull tillflyktsort, dit man kan dra sig undan det brusande livet utanför. Även de andra gamla kyrkorna locka till besök, arkitektoniskt såväl som historiskt intressanta som de äro.

Av den gamla *stadsmuren,* som fordom omgav Riga, finnas ännu några fragment kvar i dess norra del. Namnet på en av stadsmurens portar, Svenskporten, minner om den gamla svenska tiden. Detta ännu kvarstående parti av stadsmuren avslutas i nordost med *Kruttornet,* som numera inrättats till krigsmuseum. Vid rådhusplatsen tilldrar sig sär-

skilt den vackra fasaden av det s. k. Svarthuvudenas hus — Schwarzhäupterhaus — uppmärksamheten. Detta hus uppfördes i 15:de århundradet; den medeltida skråorden, som byggde och ägde huset, hade till sitt skyddshelgon en gudfruktig, kristnad neger med — naturligtvis — svart huvud, och ordens medlemmar kallades därför "svarthuvuden". Detta minnesrika hus användes numera bl. a. till diplomatiska och andra officiella festligheter. Största delen av dess skatter, i silver och guld, bortfördes år 1915 till Ryssland. Själva *rådhuset* är i sitt nuvarande skick en jämförelsevis ny byggnad från slutet av 1700-talet och inrymmer bl. a. det värdefulla stadsbiblioteket, en rik källa för studier över gångna tider i detta land och denna stad.

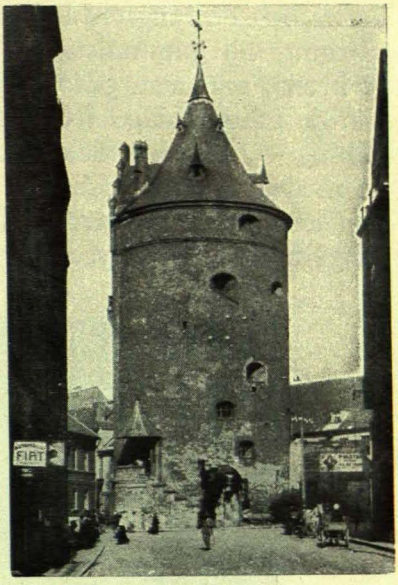

»Kruttornet» i Riga, nu krigsmuseum

Bland övriga byggnader i det gamla Riga må nämnas det i norr, nära stadsmuren, belägna *parlamentshuset,* förut *riddarhuset.* Här avhöll det livländska ridderskapet sina lantdagar; det är alltså det forna "provinsialparlamentets" hus. Då adelsväldet avlöstes av folksuveräniteten, var det saeiman, det nya Lettlands parlament, som här fick göra sitt intåg. På grund av hemfallsrätten gå egendomar efter upplösta offentliga korporationer till staten; så skedde även här. Det är i främsta rummet en storslagen symbolik över tidernas växlingar, som fängslar sinnet, när man besöker denna ståtliga och något dystra byggnad, uppförd i florentinsk renässans. I övrigt påträffa vi här mest borgerskapets fasta "borgar": Rigas börs, i venetiansk renässans, och flera stora bankpalats.

Runt omkring det gamla Riga utbreder sig den nya staden, som under de senaste 70 åren framvuxit ur de forna förstä-

derna och en lång tid kallades "det yttre Riga" som en motsättning till gammalstaden eller "det inre Riga". Här finna vi breda, moderna gator och ofta mycket ståtliga hus. Dock äro de gammaldags trevliga små trähusen — med endast en våning — icke så alldeles sällsynta, i pittoreskt grannskap till de moderna storstadshusen, något som förlänar den nya staden en egendomlig trevnad. Det är sålunda bara ett tvåvånings trähus, som hyser ett av de förnämsta hotellen i staden,

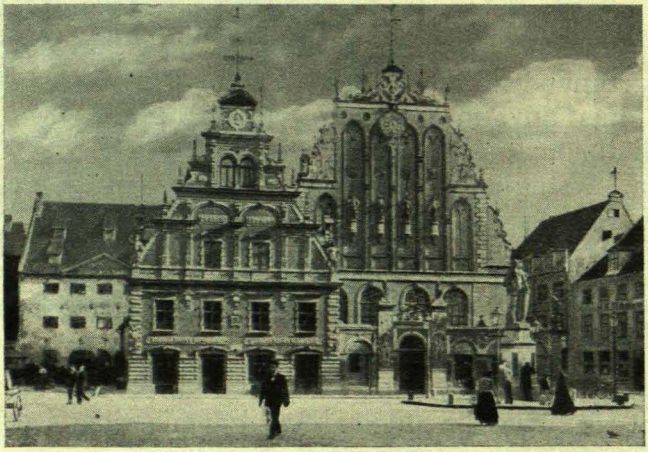

Torget i gamla Riga med Svarthuvudenas hus och Rolandstatyn

med angränsande trädgård — stamhotellet för forna tiders lantadel i Livland. Den stora nordöstliga delen av den nya staden på Dünas högra strand — förut "Petersburger", nu "livländska yttre Riga" — är nu den förnämsta stadsdelen, den som egentligen gör Riga till en modern storstad. Gymnasier och andra högre läroverk, universitet, teatrar, flera regeringsbyggnader, många bankpalats, de ståtligaste privathus, flera stora kyrkor o. s. v. äro koncentrerade här. Mitt i detta hav av stora hus utbreder sig den stora *Esplanaden*, Rigas "Marsfält", där militärparader vid högtidliga tillfällen hållas, inramad av trevliga promenader och parkanläggningar. Passera vi nu dessa promenader för att nå fram till Dünas hamn-

anläggningar, fästes vår uppmärksamhet åter igen vid något symboliskt, då vi gå förbi det ståtliga *utrikesministeriet* och läsa på dess fasad denna inskription: "concordia res parvae crescunt", vilket som bekant vill säga, att även små ting kunna växa sig stora, om ett endräktigt sinne leder vårt handlingssätt.

Påfallande är den stora rikedomen på parker och gatualléer i Riga. Särdeles vacker är den parkanläggning, som

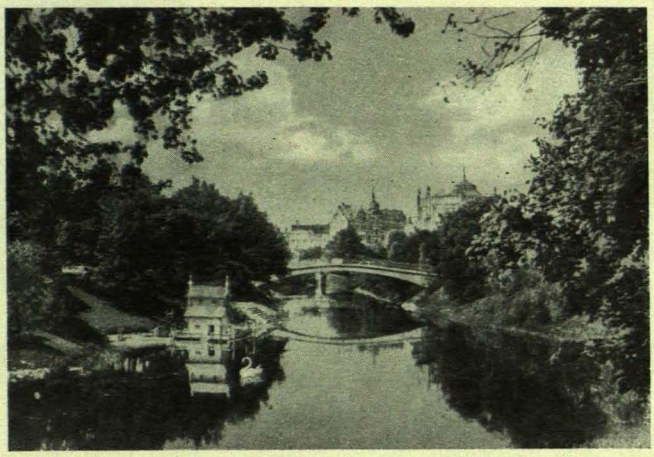

Parti av stadsvallgraven

sträcker sig på ömse sidor om *stadsvallgraven,* även kallad stadskanalen, med sina broar. Längre bort i norr, i utkanten av staden, utbreder sig ett stort område, "Skogsparken", fordom kallat "Kejsarskogen" — som omfattar både kultiverad skogspark och en ansenlig villastad. Skogsparken är en livligt besökt utflyktsort. Det var på detta tallskogsområde, som Gustav II Adolf hade sitt fältläger, när han år 1621 belägrade Riga och slutligen intog staden. På Daugava-flodens motsatta strand — västerut vid Agenskalns — har en ny park anlagts, vars namn under den ryska tiden, "Petriparken", avsåg att föreviga Peter den Stores seger över svenskarna år 1710, då den svenske generalguvernören i Riga Erik Dahl-

berg måste vika för ryske tsarens fältmarskalk Scheremetjeff och överlämna staden. Det nya Lettland var emellertid icke villigt att godkänna denna dopattest, utan döpte om "Petriparken" till "Segerparken" till minne av den lettiska arméns seger över den tysk-ryska Bermondt-hären under frihetskri-

Riga Strand

get, i slutet av år 1919 — en avgörande krigsepisod, som vi redan känna till från första kapitlet.

Det ställe, där Rigabon såväl som främmande turister och sommargäster med förkärlek vistas om sommaren, är det härliga *Riga Strand* (Rigas Jurmala), en över 20 kilometer lång och synnerligen bred strandremsa med vit och ren sand. Ovanför denna strandremsa sträcker sig en skyddande tallskog, och därefter vidtager en blandad vegetation. Här ligga en oändlig rad sommarvillor och trädgårdar. Riga Strand är en sammanfattande benämning för en hel rad badorter längs strandjärnvägslinjen och floden Lielupes nedre lopp, i en följd

utefter Rigaviken söder om Daugava. De förnämsta av dessa badorter, där strandlivet utvecklar sig som allra livligast, äro *Majori* (Majorenhof), *Edinburga* och *Bulduri,* belägna ungefär en timmes järnvägsresa från Riga. Även ångbåtar uppehålla förbindelsen mellan Riga och denna strand, och vägen tas längs de båda floderna Daugava och Lielupe. Två "kurmajas", societetshus med tillhörande parker, i Majori och Edinburga erbjuda badgästerna möjlighet till nöjes- och sällskaps-

Fiskare vid Riga Strand

liv (restauranger, spelcasino, varietéer, danssalonger). Det förnämsta inslaget i badstrandens nöjesliv är dock av rent konstnärlig art: symfoniorkesterns regelbundna friluftskonserter i Majori, vilka bjudas allmänheten nästan dagligen. — Längre bort på stranden, från Riga räknat, ligger den berömda svavelbadorten *Kemeri* (Kemmern) med bl. a. ett stort sanatorium. Denna kurort, som fordomdags även mottog gäster från Ryssland och Västeuropa, förstördes totalt under kriget, men är nu i stort sett återuppbyggd. — I allmänhet ser man på Riga Strand icke någon lyx; återuppbyggandet efter kriget, som förekommit mer eller mindre utefter hela stranden, har ännu icke hunnit så långt. Man påträffar ännu icke några storslagna hotell. Villapensionaten äro för närvarande för-

härskande. Det nyuppförda hotellet vid järnvägsstationen i Majori torde dock tillfredsställa ganska höga anspråk, liksom även det gamla hotellet i Bulduri. Största delen av villorna på Riga Strand äro hållna i enkel stil; deras styrka ligger icke i lyxen utan i den omgivande naturen, i det komplex av naturskönhets- och hälsovårdselement, som utmärker denna strand, vilken i detta avseende nästan saknar sin like i Europa.

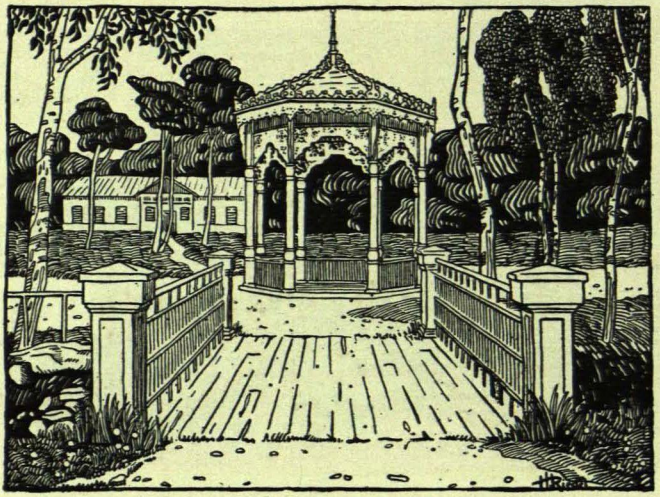

Svavelkällan i Kemeri

I ett land med en historia bakom sig sådan som Lettlands träffar man snart sagt överallt på historiska minnen. Vi ha redan i den föregående framställningen, såsom i kapitlet om "städer och hamnar", haft anledning att mer eller mindre utförligt omnämna platser och orter av historiskt intresse, däribland icke minst huvudstaden Riga.

Lettland är rikt på mer eller mindre väl bevarade slottsruiner, minnen efter de gamla ordens- och biskopsborgarna, ävensom helt och hållet bevarade och bebodda gamla slott. I regeln ha de ett synnerligen pittoreskt läge. Ordensborgen Straupe i Livland, från 13:de århundradet, bebos ännu i våra dagar. Bolsjevikerna ha tyvärr år 1919 grundligt utplund-

rat det och bortfört många skatter från medeltiden. Några ordensslott uppfördes på platser, där de lettiska furstarnas borgar fordom varit belägna, oftast dock i närheten av desamma. Så är t. ex. slottet Meshotne i Semgallen — fürstesläkten Lievens säte — uppfört mitt emot den på andra stranden belägna borgen, som tillhörde kung Viesturs av Semgallen. Den-

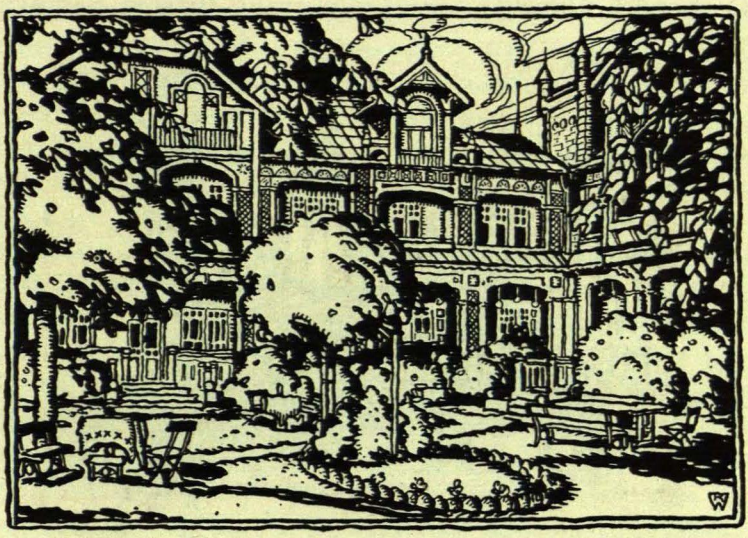

Societetshuset i Bulduri.

ne förde en förtvivlad kamp mot inkräktarna. Det hertigliga slottet i Mitau, byggt på 1700-talet av den italienske byggmästaren Rastrelli (han har även byggt det kejserliga vinterpalatset i Petersburg), blev år 1919 nedbränt av den flyende tyska hären under Bermondts befäl; även det hertigliga biblioteket gick vid detta vandaliska tilltag upp i lågor, likaså det ävenledes av Rastrelli byggda gymnasiet, fordom academia petrina, med dess cirka 50.000 band omfattande bibliotek. Gymnasiet blev delvis räddat, men det gamla, oersättliga biblioteket försvann för alltid. Gymnasiet är redan återuppbyggt, och detsamma ämnar man göra med hertigslottet, allt i samma stil som fordom. På det hertigliga slottet fann på sin tid Louis

Bourbon, sedermera franske konungen Louis XVIII, en fristad efter den franska revolutionen och åtnjöt under flera år den kurländska hertigens och ryska tsarens gästfrihet.

Från Rastrelli härrör även slottet *Rundale* (Ruenthal) i Semgallen, ett ofantligt stort slott — c:a 300 rum — med många härliga salar, tavlor, statyer och freskomålningar m. m., den kurländske hertigen Birons favoritresidens (under 1700-talet). Senast tillhörde slottet den ryske fursten Schuwaloff.

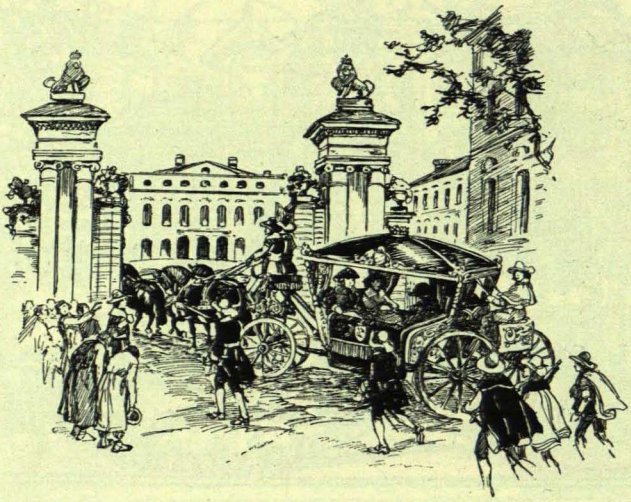

Slottet Rundale

Nu befinner det sig i lettiska statens ägo och är avsett att sedermera bli dels statspresidentens sommarresidens, dels konstmuseum. Slottets inre anses vara ett av det 18:de århundradets förnämsta konstskapelser i Europa. Vid uppförandet leddes bildhuggeri- och freskoarbetena av italienska och tyska mästare. Även Napoleon I och Katarina II ha någon tid vistats på Rundales slott. Slottsparken är så stor, att dess vidder förlora sig i perspektivet.

En hel flod av historiska minnen kringströmma oss, om vi så förflytta oss till motsatta hörnet av Lettland, till slottet *Aluksne* (Marienburg) i nordöstra Livland, där det drömmande ligger vid den vackra sjön med samma namn. Detta

slott var förr i världen den yttersta utposten i landets försvarsverk mot öster, mot de ryska tsarerna. Här utförde pastor Ernst Glück sitt stora livsverk — den lettiska bibelöversättningen. Än i dag visar man främlingen den plats i slottets omgivning, dit han brukade draga sig tillbaka för att i stillhet ge sig hän åt tankarna på sitt arbete. Då Peter den store år 1702 erövrade Aluksne från svenskarna, blev han så förbittrad över det sega motståndet, att han bortförde alla innevånarna i Aluksne, då en liten stad, som krigsfångar till Ryssland. Bland dem befunno sig även pastor Glück och hans sällsynt sköna fosterdotter, en lettisk flicka från Lettgallen vid namn Marta Skavronska. Hon blev sedermera tsar Peters gemål och besteg efter hans död den ryska kejsartronen som Katarina I.

Även *Rauna* (Ronneburg) i mellersta Livland var under den senare medeltiden och ända fram till mitten av 17:de århundradet en stad av viss betydelse. Stadens medelpunkt utgjordes av ett stort biskopsslott, ärkebiskopens av Riga sommarresidens. Sex gånger blev staden Rauna förstörd under olika krig, däribland en gång av den moskovitiska tsaren Ivan den förskräcklige i mitten av 16:de århundradet. Också mycket svenskt blod har här flutit. Efter sista förstörelsen har staden ej kunnat återhämta sig och har sedermera utplånats från jorden. Endast slottsruinerna, den 700-åriga kyrkan och ett skansberg, från vilket svenskarna en gång i tiden bombarderade slottet, erinra om svunna tider. Nu är Rauna ett av de vanliga större centra ute på landsbygden. Dess omgivningar äro bland de vackraste i Livland.

Den kanske allra vackraste delen av Lettland är *Gaujas floddal,* sydväst om staden Césis (Wenden), den vackraste av alla livländska småstäder. Den sköna, underbart romantiska naturen här förklarar, varför denna landsända blivit kallad *"Livländska Schweiz"*. Egentligen börja "schweiziska" scenerier redan vid staden Valmiera, norr om Césis. Dock tas denna sistnämnda stad såsom norra utgångspunkten för vandringen genom det egentliga livländska Schweiz. Om själva staden Césis ha vi redan berättat i ett annat sammanhang. Här behöva vi endast ännu en gång erinra om den mäktiga slotts-

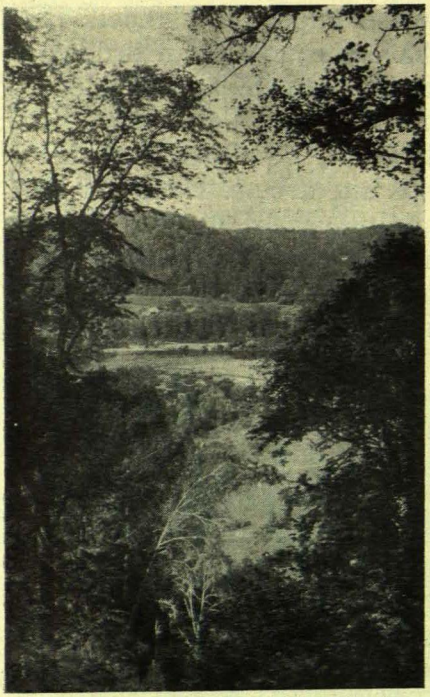

Utsikt över Gaujas floddal från Sigulda mot Krimulda

ruinen, belägen mitt i en underbart vacker park, samt den sekelgamla Johanniskyrkan, så många livoniska ordensmästares andaktsrum och platsen för många livländska lantdagar under medeltiden, då Césis var ett stort centrum för ordensstatens administration och stapelplats för handeln med republiken Pskov och Novgorod i Ryssland. Saga och historia berätta, att år 1535 under gudstjänsten i Johanniskyrkan i Césis den mäktigaste och dugligaste av alla livoniska ordensmästare, Walter von Plettenberg, stilla ingick i evigheten. Efter hans död stundade snart ordensstatens sammanbrott, och därefter var även Césis' historiska roll utspelad.

Höjdpunkten av sin skönhet uppnår det livländska Schweiz i sin södra del. Där ligger detta områdes vackra treklöver, *Sigulda* (Segewold), *Krimulda* (Kremon) och *Turaida* (Treiden), tre gamla borgar med ännu kvarstående ruiner, omgivna av omväxlande majestätiska och drömmande naturscenerier, en vallfartsort för alla turister i landet och dessutom så lätt tillgänglig med automobil eller järnväg från Riga eller — norrifrån — från Césis. Även Gaujafloden är här utomordentligt vacker och romantisk. Den slingrar sig fram på botten av en hundra meter djup dalgång. En yppig vegetation betäcker de branta stränderna; här och där stöter man på romantiska grottor, urhålkade i sandstenen. Många sagor ha sin upprinnelse i denna den lettiska romantiska poesiens hemort. Även en stor del av Lettlands historia anknyter till denna trakt. Framförallt är det Sigulda, varifrån turisterna pläga börja sin vand-

ring genom området och där de gärna stanna för en längre tid. Bland pensionaten är det mest uppskattade beläget i Siguldas slott (pils), alldeles invid ruinerna efter riddarborgen Sigulda (byggd 1209, ruin från 1628). Tvärs över floden på högra stranden ligger, inbäddad i den yppigaste grönska, ruinen efter ärkebiskopsborgen Krimulda (byggd 1255, småningom förstörd under 1700-talet). Ärkebiskopens av Riga andra borg, Turaida ligger på högra stranden ett stycke längre uppåt floden (byggd 1214, förstörd genom eldsvåda 1776). På Turaida slott satt — efter 1561, då ordensstaten hade upplösts — den svenske konungen Erik XIV:s gunstling och sedermera svåger Christoffer av Mecklenburg, den då avsatte ärkebiskopens av Riga koadjutor, och väntade på ärkebiskopsstolen, som Erik XIV förgäves sökte utverka åt honom i Polen.

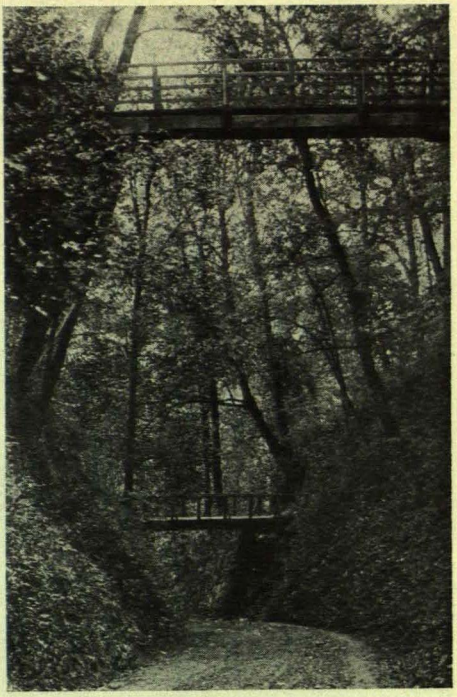

Skogsväg på sluttningen vid Krimulda

De vackraste trakterna i Kurland — "Kurländska Schweiz" — ligga vid floden *Abava* i trakten av staden *Kandava,* samt till en del vid floden Venta i mellersta Kurland. En säregen naturskönhet erbjuder *Usmas-sjön* med sina öar, om sommaren smyckade av en flora med urgamla anor, numera en nationalpark.

Till *Lettgallens* sevärdheter kunna räknas de många vackra, stilla, skogomkransade sjöar, som där finnas. Bristen på goda samfärdsmedel försvårar emellertid resor i denna efterblivna landsdel.

Ett ändlöst panorama med storslagna, stundom dystert majestätiska naturscenerier öppnar sig på det stora *livländska höglandet*. Detta har sitt centrum i *Piebalga — Ergli — Ramka* och påminner i många avseenden om "Värmeland, du sköna, du härliga land" i Sverige. Här finner man även talrika historiska minnen från de moskovitiska tsarernas krig mot den livoniska ordensstaten och mot svenskarna. Många sagor här-

Slottet, Sigulda

om leva än i dag bland befolkningen. Åt den, som önskar besöka detta högland utan allt för stora strapatser, rekommenderas antingen järnvägen till Piebalga och vidare norrut eller ock en färd längs den breda, storartat belägna chausséen Riga —Valka, varifrån utsikten sträcker sig milsvitt; man har här stundom liksom hela Livland framför sig. Där höglandet sluttar ner i Dünadalen, kunna såsom vackra turistorter nämnas *Ogre* och *Koknese* på Daugavas högra strand, lätt tillgängliga medelst järnvägen Riga—Daugavpils. *Ogre* är samtidigt, tack vare sitt utomordenligt hälsosamma klimat, en kurort för tuberkulösa. Mitt emot på flodens vänstra (kurländska) sida finns en annan kurort, *Baldone,* med svavelhaltiga källor.

Även den nyaste historiens stora händelser ha gjort många

ställen i Lettland till historiska sevärdheter. Härvid ledes tanken först till de kvarblivna skyttegravarna efter världskriget. I allmänhet äro väl dessa dömda att försvinna igen. Dock finnas även sådana ställen på världskrigets stridsfronter, vilka för alltid komma att bliva kvar och bära vittnesbörd om den största tragik och de djärvaste hjältebragder. I detta avseende förtjäna i främsta rummet nämnas tvenne orter på nordfronten, respektive Rigafronten — eldlinjen under det tvååriga försvaret av Riga mot de tyska arméerna (1915—1917) sträckte sig från Rigaviken sydväst om Riga och längs Dünafloden uppåt öster ut. Den ena är *Mitraljösberget* mellan Riga och Mitau, där vid årsskiftet 1916—1917 i 25° kyla och snöstorm den synnerligen starkt befästa tyska fronten genombröts av de lettiska regementena. Letterna strömmade in i breschen mot Mitau till för att gå fram med återerövringen av Kurland som mål. De måste dock återvända utan att kunna fullfölja sin framgång, enär de ryska reserverna, trots de träffade dispositionerna, uteblevo och lämnade letterna i sticket. — *Dödens ö* är den andra av de två nämnda orterna. Den är belägen i Dünafloden, 30 km. öster om Riga. Under världskriget låg här 1915—1917 den ryska fronten på flodens livländska sida och den tyska fronten på den kurländska sidan. Ön är en öde bergsklippa mitt i den breda floden och var en stödjepunkt för brohuvudförskansningen vid Uexküll, den strategiska nyckeln till Riga och hela Rigafronten. Besättningen

Siguldas slottsruin

på denna klippö var på grund av den tyska artillerielden dömd till en långsam men säker död, och den bestod hela tiden av lettiska truppavdelningar. Det ryska överkommandot visste allt för väl, att så anordnat var försvaret säkrast, ty letterna försvarade här sitt eget kära gamla Riga; det visste, att det finns ingen lett som ej är betagen i denna stad. Med den ryska arméns sammanbrott efter revolutionen föll även denna dö-

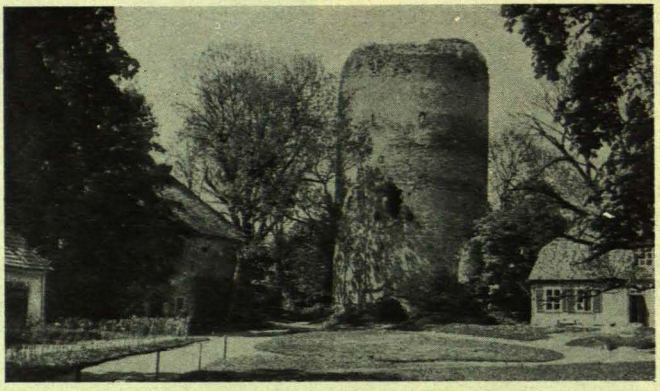

Turaidas slottsruin

dens ö, och den tyska armén forcerade floden. Riga föll den 3 september 1917, och hela Riga-fronten upphörde att vara till.

Över det lettiska folkets långa och dystra slaveri seklerna igenom gråter — så täljer sagan — en sandstensklippa vid Daugavafloden, där uppe mellan Plavinas och Koknese, denna hjältesagornas borg. Denna gråtande klippa — ett sällsynt naturfenomen — kallas *"Staburags"*. Melankoliskt, utan uppehåll, falla dropparna från Staburags-klippan ned i Daugava, och den mäktiga floden uppsamlar dessa tårar i sitt sköte och för dem till havet, ut i den stora världen, ett budskap om ett folks ödessaga.

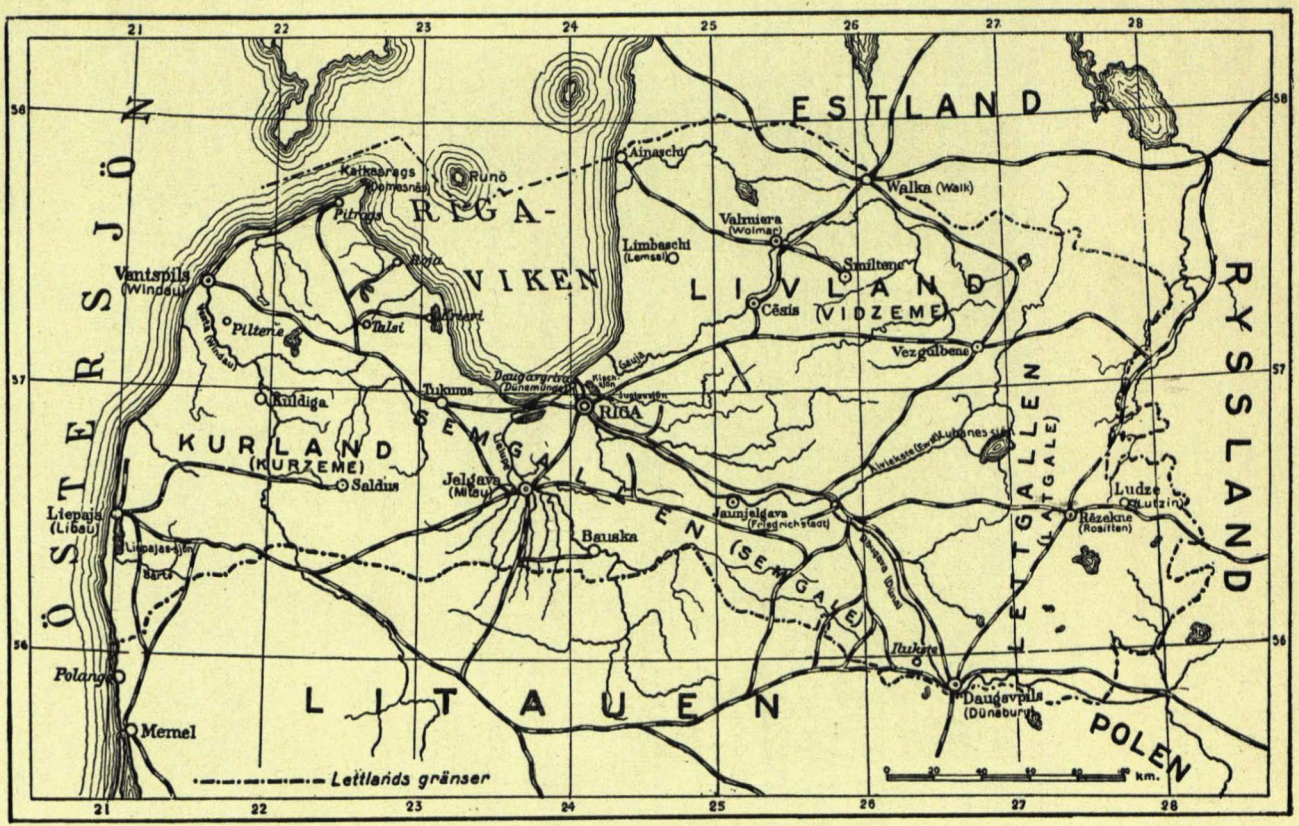

Ur Nord. Familjebok

KARTA ÖVER LETTLAND